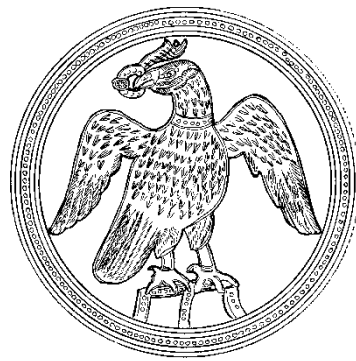

ISSN 1512-0597

ძიებანი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

№ 8

2001

ძ ი ე ბ ა ნ ი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

№ 8

D Z I E B A N I

The Journal
of the Centre for Archaeological Studies
Georgian Academy of Sciences

Tbilisi

2001

თბილისი

63.4 (2Γ)
902/904 (479.22)
ძ531

მთავარი რედაქტორი: **ოთარ ლორთქიფანიძე**
Editor-in-Chief: **Otar Lordkipanidze**

სარედაქციო საბჭო: **ვ. ლიჩელი, ირ. ჯალაღანია, გ. კვიციანი,**
ვ. ჯაფარიძე, გ. ნარიმანიშვილი,
გ. მინდიაშვილი, ა. ჭყონია, დ. ბაქრაძე

Editorial council: **V. Licheli, I. Jalaghania, G. Kvirvelia,**
V. Japaridze, G. Narimanishvili, G. Mindiashvili,
A. Chqonia, D. Bakradze

სარედაქციო კოლეგია: **დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი,**
გ. ნარიმანიშვილი, ნ. მიწიშვილი,
მ. კვაჭაძე

Editors of the Volume: **D. Kacharava, G. Kvirvelia,**
G. Narimanishvili, N. Mitsishvili,
M. Kvachadze

შინაარსი Contest

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი Articles

მ. გაბუნია, ს. ფანჩულიძე. ამხერისგორის აშელური ხანის ადგილსაპოვებელი	5
M. Gabunia S. Panchulidze. Acheulean Station of Amkherisgora (Summary)	8
ლ. ქორქია. მინერალური საღებავების გამოყენება ქვის ხანის ადამიანთა საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში აფიანჩის მასალების მიხედვით	12
L. Korkia. The Use of Mineral Dyes by Palaeolithic Man in his Daily Activities (According to Apiancha Finds) (Summary)	14
გ. ჩიქოვანი. სოფელ ნიჩბისის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი	16
G. Chikovani. Site of Early Husbandry Culture Discovred in the Village of Nichbisi (Summary)	18
ლ. ნებიერიძე. ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი ოკრიბაში	23
L. Nebieridze. Site of Early Husbandry Culture in Okriba (Summary)	26
ლ. ჯიბლაძე. დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუკა	34
L. Jibladze. Archaeological Map of Bronze-Early Iron Age Sites from Western Georgia (Summary)	35
ლ. ფანცხავა, ბ. მაისურაძე, გ. გობეჯიშვილი. ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი № 12 სამარხის დათარიღებისათვის	39
L. Pantskhava, V. Maisuradze, G. Gobejishvili. Toward Dating of Burial № 12 Excavated at Brili Necropolis in 1939 (Summary)	44
ე. გიგოლაშვილი. ვერცხლის არიბალოსი ვანიდან	49
E. Gigolashvili. Silver Aryballos from Vani (Summary)	52
ქ. რამიშვილი. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ზომორფული გამოსახულებანი (ჯიხვი, ვერძი)	53
K. Ramishvili. Zoomorphic Representations (Ibex, Ram) from the Eastern Georgian Highland (Summary)	62
ც. ჩიკოიძე. ანტიკური ხანის ქვევრსამარხები თელავიდან	66
Ts. Chikoidze. The Ancient Jar Burials from Telavi (Summary)	71
ნ. კიღურაძე, თ. თოდუა. ვერცხლის სარკე ბიჭვინტის სამაროვნიდან	76
N. Kighuradze, T. Todua. Silver Mirror from Bichvinta Necropolis (Summary)	77
ვ. ჯაფარიძე. აღმოსავლეთ კოლხეთის გზების საკითხი	79
V. Japaridze. On the Roads of Eastern Colchis (According to Recent Archaeological Data) (Summary)	87
თ. ჩიქოვანი. ჭურჭლის სულხან-საბა ორბელიანისეული კლასიფიკაცია	92
T. Chikovani. Terms Denoting Kitchenware According to Sul Khan-Saba Orbeliani's Classification (Summary)	95

ა რ ქ ე თ ლ ო გ ი ი ს ი ს ტ ო რ ი ა

History of Archaeology

თ. აბულაშვილი. ბ. ა. კუფტინი თრიალეთის ყორღანების მკვლევარი	96
T. Abulashvili. B. Kuftin - a Researcher of Trialeti Barrows (Summary)	102
ლ. მადრაძე. ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე (1798-1850)	108

**მ ი ლ ო ც ვ ა
C o n g r a t u l a t i o n**

ლამარა (დოდო) სასაროვა	111
ოთარ ჯაფარიძე 80 წლისაა	111
ირინე ჯალაღანია 75 წლისაა	112
ვერა (ვაკა) თოლორდავა	114

**ქ რ ო ნ ი კ ა
C h r o n i c l e**

გ. მინდიაშვილი. საველე სამუშაოები 2000 წელს	115
G. Mindiashvili. Field Work in 2000	117

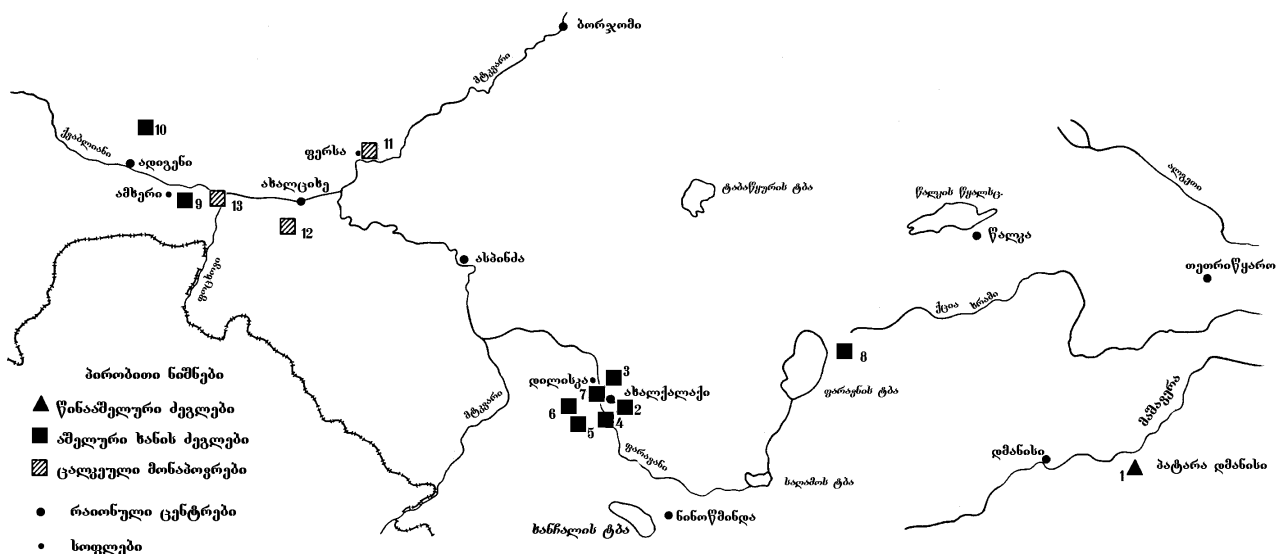
მანანა გაბუნია, სოფიო ფანჩულიძე

ამხერისგორის აშელური ხანის ადგილსაპოვეპალი

დღეისათვის სულ უფრო და უფრო იზრდება ინტერესი სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი ქვის ხანისადმი. ამის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია დმანისის (ქვემო ქართლი) უძველესი სადგომის აღმოჩენა [8, გვ. 140-159; 12, გვ. 344-349; 25, გვ. 299-305; 21, გვ. 67-116], რომელმაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მას შემდეგ, რაც 1991 წელს აქ მოპოვებული იყო ძველი აფრიკული Homo erectus-ის ტიპის ადამიანის ქვედა ყბა [13, გვ. 3-72], ხოლო შემდგომ (1997, 1999 წწ.) წინა ტერფის ძვალი და ორი თავის ქალა [25, გვ. 299-305; 26, გვ. 163-166]. საგულისხმოა, რომ დმანისის ადამიანს ახლა აკუთვნებენ ჰომინიდების აფრიკიდან ევრაზიაში მიგრაციის ერთ-ერთ უძველეს ტალღას [14, გვ. 254; 28, გვ. 1019-1025; 29, გვ. 55-56; 31, გვ. 451-488].

ზედა ნაწილი) აშელის უადრესი საფეხურის შესატყვისი ადგილსაპოვეპელი – ამირანისგორა [1, გვ. 5-6; 2, გვ. 15-16; 3, გვ. 14-15; 4, გვ. 5-15; 5, გვ. 77-81; 7, გვ. 5-207; 23, გვ. 237-240; 22, გვ. 1-7; 24, გვ. 130].

ისტორიული სამცხის ტერიტორიაზე ძირითადად წარმოდგენილია ცალკეული მონაპოვრები. მაგალითად: ს. ფერსაში (ახალციხის რ-ნი) მოპოვებულია ორი ხელცული [24, გვ. 130], ადიგენის რაიონის სს. ხაკში და უღეში (ქვემო წყისი) მოპოვებულია ბიფასი და საჩეხი იარაღი [3, გვ. 14-15] და სხვ. ამ მონაპოვრების კვლევა ჩვენს სამომავლო გეგმას შეადგენს, წინამდებარე წერილში კი გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ ადიგენის რაიონის ამხერისგორის ადგილსაპოვეპლებზე, რომელიც თავისი ტექნიკურ-ტიპოლოგიური ნიშნებით მეტად თავისებური ჩანს.

სურ. 1. სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონის წინააშელური და აშელური ხანის ადგილსაპოვეპლები და ცალკეული მონაპოვრები: 1. დმანისი; 2. ამირანისგორა; 3. ახალქალაქი I; 4. ახალქალაქი II; 5. ახალქალაქი III; 6. ახალქალაქი IV; 7. დილისკა; 8. ჭიჭიანი; 9. ამხერისგორა; 10. ფერსათი; 11. ფერსა; 12. ხაკი; 13. წყისი.

აღნიშნულ რეგიონში გავრცელებული ქვედა პალეოლითური ძეგლების მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯავახეთის ზეგანზეა მიკვლეული. ესენია: ჭიჭიანი [17, გვ. 19-26; 18, გვ. 188-193; 19, გვ. 55-63], ახალქალაქი I-IV და დილისკა [6, გვ. 5-13; 9, გვ. 5-7; 10, გვ. 3-54]. ამ ადგილსაპოვეპელთა კომპლექსები ზედაპირულად აკრეფილი მასალითაა წარმოდგენილი და სრულიად მოკლებულია ყოველგვარ სტრატეგრაფიულ დასაბუთებას. ზოგადად ისინი შუა ან გვიანი აშელის თარიღდება [6, გვ. 5-13; 9, გვ. 5-7; 10, გვ. 3-54]. ჯავახეთის ზეგანზევა მოპოვებული სრულიად გარკვეულ სტრატეგრაფიულ დონეზე მოქცეული (ადრეული პლეისტოცენის სულ

ამხერისგორას მიაკვლია 1987 წელს სამცხე-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ოთ. ღამბაშიძემ [15, გვ. 54; 16, გვ. 47]. ადგილსაპოვეპელი მდებარეობს ადიგენის რ-ნის სოფ. ამხერთან, მის ჩრდილო-დასავლეთით 1 კმ-ის დაშორებით (იხ. რუკა, სურ. 1), ეროუშეთის მთის ჩრდილო კალთაზე. ეს უკანასკნელი აგებულია ზედამიოცენურ-ქვედაპლეისტოცენური შემადგენლობის ლავებით და პიროკლასტოლიტებით [20, გვ. 5-554].

როგორც ოთ. ღამბაშიძე აღნიშნავს, ამხერისგორა მრავალფენიანი ძეგლია. აქ გამოვლენილია მტკვარ-არაქსის კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები [15, გვ. 54], გვიან ბრინჯაოს, ადრე რკინის ხანის და ადრეული შუა საუკუნე-

ბის ნაშთები [16, გვ. 47], ხოლო მთის თხემზე შემორჩენილია ფეოდალური ხანის ამხერის ციხის მართკუთხა ნაგებობების ნანგრევები.

ამხერისგორის ფერდობსა და ძირში აკრეფილია ანდეზიტ-ბაზალტის ქვისაგან დამზადებული იარაღ-ანატკეცები.¹ მთლიანად კომპლექსი 49 ერთეული ნაკეთობისაგან შედგება. აქედან 65,3 % წარმოების ნაშთია, ხოლო 35 % – იარაღები.

წარმოების ნაშთებიდან მნიშვნელოვან ჯგუფს შეადგენს ნუკლეუსები – 8 ცალი, მთელი მასალის 16,3 %. ერთ-ერთი მათგანი წარმოადგენს სამკუთხა მოყვანილობის უნიფასიალურ ნუკლეუსს, დამზადებულს მასიურ შუაზე გაპობილ კაჭარზე (ტაბ. I). კაჭრის ქვედა სიბრტყე უხეშად არის ჩამოტეხილი, ხოლო ზურგზე ემჩნევა უსისტემოდ განლაგებული არაღრმა ნეგატივები. თავი სწორად გადამტვრეული და თითქმის ჰორიზონტალური აქვს. ნაკეთობის წიბოები მკვეთრია, პატინა სუსტი. მისი ზომებია: სიმაღლე – 10 სმ; სიგანე – 10,4 სმ; სისქე – 5 სმ.

ერთ-ერთი ნუკლეუსი დისკოსებურია, დამზადებულია მასიურ კაჭარზე (ტაბ. I₂). ზედა სიბრტყეზე დაუყვება რადიალურად განლაგებული ნეგატივები და პატარა მონაკვეთზე შერჩენილი აქვს კაჭრის ქერქი. ის პროფილში ცალმხრივამოზნეკილია. ორივე სიბრტყიდან მთელ პერიმეტრზე გაკეთებული აქვს განიერფაცეტიანი რეტუში. ამ გზით ნუკლეუსი გადაკეთებულია საჩეხ იარაღად. ემჩნევა ინტენსიური გამოყენების ნიშნები. წიბოები მკვეთრია, პატინა არა აქვს. მისი ზომებია: დიამეტრი – 9,5 სმ; სისქე – 5,3 სმ.

კიდევ ერთი ნუკლეუსია ოვალური მოყვანილობის, ერთფუძიანი (ტაბ. I₃), დამზადებულია საშუალო ზომის სქელ ანატკეცზე. ზურგის მხარეზე ემჩნევა უხეში უსწორმასწორო ნეგატივები, რომელთაგან ზოგიერთი შეიძლება ბუნებრივი ატკეცის შედეგი იყოს. ქვედა სიბრტყის მარცხენა ნაწილში მთელ სიგრძეზე აცლილი აქვს განიერი, მოგრძო, თხელი ფირფიტა. მუცლის დანარჩენი ნაწილი უსწორმასწოროდაა დამუშავებული. დარტყმის მოედანი გლუვი, განიერი და ჰორიზონტალურია. ეს ნუკლეუსიც, მთელს პერიმეტრზე განიერფაცეტიანი საფეხუროვანი რეტუშით ორივე სიბრტყიდან დამუშავების გზით, საჩეხ იარაღადაა გადაკეთებული. მას წიბოები მკვეთრი აქვს, პატინა არ გააჩნია. ემჩნევა გამოყენების კვალი. მისი დიამეტრია 8,3 სმ; სისქე – 3,7 სმ.

დანარჩენი ხუთი ნუკლეუსი ასევე საკმაოდ მასიურია. მათგან 3 ცალი კაჭარზეა დამზადებული და ორიც – ანატკეცზე. ანატკეცზე ჩამოყალიბებული ნუკლეუსები სახოკისებურ იარაღებადაა გადაკეთებული: ერთი – ორმხრივი განიერფაცეტიანი რეტუშით, მეორე კი – ჩანატეხოვანი რეტუშით ზურგის მხრიდან.

ამხერისგორის კომპლექსში საჩეხ იარაღებს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. მათი რიცხვი 10 ერთეულს შეადგენს, მაგრამ, თუ ჩავთვლით საჩეხ იარაღებად გადაკეთებულ უკვე ზემოთ აღწერილ ნუკლეუსებს, მათი რიცხვი 13 ერთეულამდე გაიზარდება, ე.ი. სულ 26,5 %-ია. ისინი ძირითადად დამზადებულია სქელ მასიურ ანატკეცებზე და ანამტვრევებზე. მათთვის დამახასიათებელია ჩანატეხოვანი და საფეხურისებრი განიერი რეტუში, უპირატესად ორივე სიბრტყიდან გაკეთებული. მათ წიბოები მკვეთრი აქვთ, პატინა კი სუსტი. ერთ-ერთი ეგზემპლარი წარმოადგენს ორმაგ ჩადარულ-ამოღარულ და ამოზნექილ სამუშაოპირიან საჩეხს (ტაბ. I₄). ის დამზადებულია განივ, დაბალ სქელ ანატკეცზე. ქვედა სიბრტყეზე ემჩნევა დარტყმის წერტილი, სუსტი ბურცობი და სხვივისებრი ბზარები. განივად განლაგებული ზიგზაგისებური წახნაგი ზედა სიბრტყეს ორ ნაწილად ყოფს. ზედა ნაწილს მარცხენა შევიწროებულ მხარეს აცლილი აქვს ორი პატარა ანატკეცი. ქვედა ნაწილზე ემჩნევა განიერი ფირფიტის ატკეცის კვალი. მარჯვენა მხარე აქვს უფრო სქელი და განიერი. იარაღს ზედა სამუშაო პირი ორმხრივი განიერფაცეტიანი და ჩანატეხოვანი რეტუშით ოდნავ ამოღარული აქვს; მეორე სამუშაო პირი განლაგებულია ანატკეცის ფუძისეულ ნაწილში. ის სუსტად ამოზნექილია და ასევე ორმხრივი განიერფაცეტიანი ჩანატეხოვანი რეტუშითაა გამოყვანილი. მისი ზომებია: სიმაღლე – 8,5 სმ; სიგანე – 13,5 სმ და სისქე – 4 სმ.

კიდევ ერთი საჩეხი იპყრობს ყურადღებას. ის ოთხკუთხა მოყვანილობის მასიურ ანატკეცზეა დამზადებული (ტაბ. II₁). ზურგის მხარე მთლიანად კაჭრის თხელი ქერქითაა დაფარული; მუცლის მხარე აქვს საკმაოდ უსწორმასწორო, ჩაზნექილ-ამოზნექილი, ემჩნევა სხვივისებური ბზარები. ფუძისეულ ნაწილში ანატკეცი ვიწროა, ოდნავ მომრგვალებული და დაჩეჩკილი. ორი მარჯვენა-შემხვედრი გვერდი როგორც ზედა, ისე ქვედა სიბრტყიდან განიერფაცეტიანი ჩანატეხოვან-საფეხურისებრი რეტუშით აქვს დამუშავებული, რის შედეგადაც მიღებულია კონვერგენტული საჩეხ-საჭრელი იარაღი, რომლის ერთი, შედარებით თხელი სამუშაო პირი, ალბათ, საჭრელი იყო, ხოლო მეორე, სქელი – საჩეხად გამოიყენებოდა. მისი ზომებია: სიმაღლე – 11,6 სმ, სიგანე – 9,6 სმ, სისქე – 3,8 სმ.

ერთი საჩეხი იარაღი დამზადებულია სქელ ანატკეცზე (ტაბ. II₂). მას აქვს გულისებრი მოყვანილობა, ნაწილობრივ ბიფასიალური ტექნიკით ჩანს დამუშავებული. ზურგის მხარეზე ფუძისეულ ნაწილში ოდნავ შერჩენილი აქვს კაჭრის ქერქი. მარჯვენა მხარეზე ერთი ფირფიტა აცლილი. გარდა ამისა, შუაშიც ემჩნევა წინამორბედი ატკეცის კვალი. ქვედა სიბრტყე თითქოს უფრო გულდასმითაა დამუშავებული, და აქვს სხვადასხვა მიმართულების რამდენიმე ნეგატივი. მუცლის მხარეზე წახნაგები მკვეთრია და პატინა არ გააჩნია. ანატკეცის მარჯვე-

¹ ამხერისგორის კოლექციის ნაწილს შეადგენს მასალა, რომელიც მოგვიანებით დამატებით აკრიფა სამ-6

ნა გვერდი ზურგის მხრიდან განიერფაცეტიანი რეტუშითაა დამუშავებული და ქმნის საჩეხსებურ სამუშაო პირს. ფუძე აქვს ოვალური მოყვანილობის, განიერი; თავისკენ ანატაკეცი შევიწროებულია. მისი ზომებია: სიმაღლე – 9,2 სმ; სიგანე – 8,7 სმ და სისქე – 3,6 სმ.

ერთი საჭრელი იარაღი ოვალური მოყვანილობის თხელ ანატაკეცზეა დამზადებული (ტაბ. II₃). ანატაკეცს მარცხენა გვერდი და მომრგვალებული თავი ორმხრივი უხეში, უსახო-ჩანატეხოვანი რეტუშით გათხელებული აქვს და ქმნის სამუშაო პირს. დარტყმის მოედანი აქვს მცირე ზომის, სწორი და გლუვი. ზურგის მხარე ძირითადად უხეშადაა ჩამოტეხილი, ხოლო ქვედა სიბრტყეზე ემჩნევა რამდენიმე ფირფიტის აცლის კვალი. იარაღი არაა პატინირებული. მისი ზომებია: სიმაღლე – 10,5 სმ; სიგანე – 7,7 სმ და სისქე – 2 სმ.

ამ საინტერესო მონაპოვართა ჯგუფში გვხვდება 4 ც. სახოკი და 2 ც. სახოკისებური იარაღი. თუ მათ მივათვლით 2 ნუკლეუსს, გადაკეთებულს სახოკად – მათი რიცხვი 8 ერთეულს მიაღწევს, ე.ი. 16,3 %.

სახოკებში გამოიყოფა შემდეგი ტიპები: სწორპირა, გვერდის, ჩაღარულ-ამოღარული და ამოღარული. გარდა ზემოთ აღწერილი (ნუკლეუსებზე გაფორმებული) ეგზემპლარებისა, ყველა ანატაკეცებზეა დამზადებული. მათი ზომები მერყეობს: სიმაღლე 11 და 8,6 სმ შორის, სიგანე – 8,2 და 3,9 სმ შორის და სისქე – 2,4 და 1,1 სმ შორის.

ერთ-ერთი ორმაგი სწორპირა სახოკი დამზადებულია მოგრძო ოთხწახნაგა ანამტვრევზე (ტაბ. II₄). ანამტვრევის ზედა სიბრტყე მაღალია, მას მარჯვენა მხარეზე ერთი ღრმა განიერი და ორიც მცირე ზომის ნეგატივი ემჩნევა. მარცხენა მხარის ნაწილი კაჭრის ქერქითაა დაფარული. ციცაბო სამუშაო პირები ანამტვრევის საპირისპირო მხარეებზეა (თავსა და ბოლოში) მოთავსებული. ისინი გამოყვანილია განიერფაცეტიანი, მეტ-ნაკლებად საფეხუროვანი რეტუშით, რომელიც ზედა სიბრტყიდანაა გაკეთებული. სახოკის ზომებია: სიმაღლე – 9,5 სმ; სიგანე – 7 სმ; სისქე – 4,4 სმ.

გარდა ჩამოთვლილისა, ამხერისგორის კომპლექსში გვხვდება 12 ანატაკეცი, რომელთაგან 5 ცალი თითქოს გამოყენებულია – ზოგი სახოკად და ზოგიც საჩეხ და საჭრელ იარაღებად. მათი ზომები მერყეობს: სიმაღლე – 17,1 სმ და 6,5 სმ-ს შორის; სიგანე – 10 სმ და 4 სმ-ს შორის, სისქე – 3,9-1,8 სმ-ს შორის.

დანარჩენი 7 ანატაკეციდან 3 ცალს შერჩენილი აქვს სუსტად გამოსახული ბურცობი. ორს ემჩნევა მცირე ზომის გლუვი, ჰორიზონტალური დარტყმის მოედნები. ყველაზე დიდი ანატაკეცის ზომებია: სიგრძე – 10,3 სმ; სიგანე – 8,7 სმ; სისქე – 3 სმ, ხოლო ყველაზე პატარის სიგრძე კი – 4,3 სმ, სიგანე – 8,1 სმ და სისქე – 2,5 სმ.

კოლექციაში ასევე 3 ცალი უხეში ანამტვრევი და 9 ცალი მასიური მრგვალი კაჭარი მოიპოვება.

როგორც დავინახეთ, ამხერისგორის ადგილ-საპოვებლის კოლექცია მიუხედავად თავისი სიმცირისა უკვე აშკარად ავლენს თავისებურ დამახასიათებელ ნიშნებს, რაც ძირითადად გამოიხატება ბუნებრივ კაჭრებსა და მასიურ ანატაკეცებზე დამზადებული საჩეხი და საჩეხ-საჭრელი იარაღების განსაკუთრებულ სიჭარბეში. ხშირია შემთხვევები მეორადი დამუშავების შედეგად ნუკლეუსების საჩეხებად და სახოკებად გადაკეთებისა. სახოკები რაოდენობრივად შედარებით ნაკლებია საჩეხებთან, მაგრამ მაინც იარაღის წამყვან ფორმას წარმოადგენს.

დამუშავებულ ანატაკეცთა მნიშვნელოვანი ნაწილიც, ჩანს, გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ასევე საჩეხებად და სახოკებად.

მხოლოდ ორი ეგზემპლართაა წარმოდგენილი დუბლირებული იარაღები. ესენია: ორმაგი სახოკი და ორმაგი საჩეხი. კომპლექსის დანარჩენ ნაწილს, როგორც აღვნიშნეთ, შეადგენს დიდი და საშუალო ზომის ანატაკეც-ანამტვრევი და მასიური კაჭრები.

თვალში საცემია, რომ მეორად დამუშავებაში გაბატონებულია ორმხრივი განიერფაცეტიანი საფეხუროვანი-ჩანატეხოვანი რეტუშით. იშვიათია ცალმხრივი რეტუშის შემთხვევები.

თავისი ტექნიკურ-ტაპოლოგიური ნიშნებით ამხერისგორის კომპლექსი ბევრად უფრო პრიმიტიული ჩანს, ვიდრე სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონის ისეთი ძეგლები, როგორცაა დილისკა, ახალქალაქი I-IV და თვით ამირანისგორაც კი.

კომპლექსის ზემოჩამოთვლილი ნიშნები და მისი საერთო არქაული იერი უფლებას გვაძლევს იგი წინასწარულად, სავარაუდოდ დავათარილოთ აშელის ეპოქის ადრეული საფეხურით (ქვედა პლეისტოცენის ბოლო და შუა პლეისტოცენის დასაწყისი). თუმცა, არაა გამორიცხული, რომ ძეგლის აღნიშნული თავისებურებები გამოწვეული იყოს არა ქრონოლოგიური სხვაობით ადრეული აშელის საზღვრებში, არამედ მისი რეგიონალური თავისებურებებით. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ გაკვირვებას იწვევს ამხერისგორაზე მოპოვებული იარაღ-ანატაკეცების დაცულობის ხარისხი. როგორც შევამჩნიეთ, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მასალა ზედაპირულადაა აკრეფილი, მას საკმაოდ მკვეთრი წიბოები და უმნიშვნელო პატინა გააჩნია. ჩანს, ეს მასალა არაა მიწის ზედაპირზე დიდი ხნის მოხვედრილი და ინტენსიურად გადაადგილებული.

დღესდღეობით, სანამ არ გავეცნობით ძეგლს ადგილზე, არ დავადგენთ მისი გავრცელების საზღვრებს, არ ჩავატარებთ თუნდაც მცირე-მასშტაბიან გათხრებს და არ მოვიპოვებთ დამატებით მასალას, გაგვიჭირდება ამ ფაქტის სხვაგვარად ახსნა და პასუხის გაცემა მთელ რიგ საკითხებზე, რომლებსაც ეს საინტერესო კომპლექსი ბადებს.

M. Gabunia S. Panchulidze

ACHEULEAN STATION OF AMKHERIS-GORA

(Summary)

The site is situated on the territory of the historical province of Samtskhe, 1km north-westward of the village of Amkheri, Adigeni district, on the northern slope of Erusheti mountains consisting of the Upper Meocene-Lower Pleistocene sediments – volcanic andesite-dacites and pyroclastolithes [20, 1971, p. 5-554].

The site of Amkherisgora was discovered by the archaeologist O. Ghambashidze in 1987 [15, 1995, p. 54]. The Director of the Historical-Ethnographic Museum of Samtskhe Ts. Lapachi, O. Ghambashidze and I. Ghambashidze have contributed to the creation of the collection of artifacts obtained from Amkherisgora. It is a multilayered site: fragments of Kura-Araxes pottery, remains of the Late Bronze Age, along with relics of the Middle Ages have been brought to light [16, 1997, p. 47].

49 hand-made andesite-basalt articles were collected on the slopes and foothills of Amkherisgora.

The station reveals typological uniformity. Its main characteristics are as follows: plenitude of chopping and sharp-hack tools (26.5 %) made on natural cores and massive flakes. Nuclei are often turned into chopping tools through secondary processing. A large part of the worked flakes must have been used as choppers and scrapers.

Scrapers constitute 16.3% of the collection. Only two items of double tools – a double scraper and double chopper are found.

The same amount of nuclei (16.3 %) are principally made on natural cores and massive flakes. Unifacial triangular, unifacial disk-shaped and single-plane oval nuclei should be noted.

The rest of the complex is represented by flakes of average and large size, fragments and massive cores.

Secondary treatment is dominated by broad faceted gradual retouch at the two sides of the tools, while treatment of a tool only at one side occurs rarely. Judging by its typological-technical characteristics, Amkherisgora seems to be more primitive than the Middle and Lower Acheulean sites of the southern Georgian plateau – Diliska, Akhalkalaki I-IV and Amiranisgora (Upper Acheulean period).

The above features and general archaic appearance of Amkherisgora allow the authors to suggest a preliminary and approximate attribution

– Upper Acheulean period (end of the Lower Pleistocene and beginning of the Middle Pleistocene), though it not ruled out that the cited characteristics may not account for the chronological divergence within the Acheulean period, but for its regional peculiarity.

ლიტერატურა

1. გაბუნია მ. ჯავახეთის უძველესი ქვის ხანა და მისი გარესამყარო. – სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით), მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1993, გვ. 5-6.

2. გაბუნია მ. ჯავახეთის ამირანისგორის ძველი ქვის ხანის ნაბინარი. – კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები. საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 1997, გვ. 15-16.

3. გაბუნია მ. სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის უკანასკნელი წლების (1992-1997 წწ.) ანგარიში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია I, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 1998, გვ. 14-15.

4. გაბუნია მ. ჯავახეთის ამირანისგორა. – „ძიებანი“, № 2, 1998, გვ. 5-15.

5. გაბუნია მ. უძველესი ადამიანი სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონში. – „მესხეთი“, ახალციხე, 2000, გვ. 77-81.

6. გრიგოლია გ. ჯავახეთის ქვედა პალეოლითური ძეგლები. – მსკა, ტ. IV, თბ., 1965, გვ. 5-13.

7. ვეკუა ა. ახალქალაქის ქვედაპლეისტოცენური ძუძუმწოვრების ფაუნა. თბ., 1962.

8. ნიორაძე მ., იუსტუსი ა. ქვის იარაღები დმანისის ადრეპალეოლითური ძეგლიდან. – დმანისი, I. თბ., 1998, გვ. 149-159.

9. Габуния М. К., Каландадзе К. С., Бугианишвили Т. В. Археологическая экспедиция Южно-Грузинского нагорья. – ПАИ, 1980, (1981), с. 5-7.

10. Габуния М. К. Древнекаменный век Южно-Грузинского вулканического нагорья. Автореферат дис. на соиск. уч. степени доктора исторических наук. Тб., 1994.

11. Габуния М. К. Человек древнекаменного века на Джавахетском плоскогорье и среда его обитания. – Всероссийское совещание "Главнейшие итоги в изучении четвертичного периода и основные направления исследований в XXI веке", тезисы докладов. СПб., 1998, с. 254.

12. Габуния Л. К., Векуа А. К., Бугианишвили Т. В. Среда обитания древнейших ископаемых людей Кавказа. – Известия

АН ГССР, серия Биологическая, т. 14, № 5, 1998, с. 344-349.

13. Габуния Л. К., Векуа А. К. Дманисский ископаемый человек и сопутствующая ему фауна позвоночных. Тб., 1993, с. 3-72.

14. Габуния Л. К., Векуа А. К., Лордкипанидзе Д. О. Расселение ранних гоминид на территории Закавказья. – Всероссийское совещание "Главнейшие итоги в изучении четвертичного периода и основные направления исследований в XXI веке", тезисы докладов. СПб, 1994, с. 253-254.

15. Гамбашидзе О. С., Гамбашидзе И. О. Работы Месхет-Джавახетской экспедиции. – ПАИ, 1987 (1995), с. 54.

16. Гамбашидзе О. С., Гамбашидзе И. О. Работы Месхет-Джавახетской экспедиции, – ПАИ, 1988, (1997), с. 47.

17. Кикодзе З. К., Коридзе И. Д. Краткий отчет о работах проведенных Параванской разведывательной археологической экспедицией в 1977. – АЭГМГ, т. 6, 1978, с. 19-26.

18. Кикодзе З. К. К методике изучения нижнепалеолитических бифасов. – СА, № 3, 1983, с. 188-193.

19. Кикодзе З. К. Бифас-колун в ашеле Кавказа. – ВГМГ, т. 38-В, 1986, с. 55-63.

20. Маруашвили Л. И. Южно-Грузинское вулканическое нагорье. Геоморфология Грузии, Тб., 1971.

21. Bosinski G., Bugianischwili T., Mgeladze N. et al. Steinarte Acte. In: der Altpaläolithische Fundplatz Dmanisi in Georgien (Kaukasus). – JRGZ, 3b, 1989, S. 67-116.

22. Gabunia M. On Ancient Man in the Volcanic Mountainous Region of South Georgia. Les premiers hommes aux portes de l'Europe. – ERLAUL, 92. Liège, 2000, p. 43-47.

23. Gabunia M., Vekua A., Tvalčrelidze M. Der altpaläolithische Fundplatz Achalkalaki am Amiranis-Berg im Dzavacheti-Gebiet (Süd-Georgien). – Archäologisches Korrespondenzblatt, RGZM, 24, Mainz, 1994, S. 237-240.

24. Gabunia M., Nioradzé M., Tushabramishvili N. Les industries du Paléolithique inférieur dans le Caucase du Sud. – Les premiers habitants de l'Europe. Résumés des communications, Tautavel, 2000, p. 130.

25. Gabunia L., Vekua A., Lordkipanidze D., Justus A. Ein neuentdeckten Hominiden-Rest vom Fundplatz Dmanisi (Ostgeorgie). – Archäologisches Korrespondenzblatt, 29/3, 1999, S. 299-305.

26. Gabunia L., Vekua A., Lordkipanidze D. The hominid remains from Dmanisi. – Anthropologie, XXVII/II, Paris, 1999, p. 163-166.

27. Gabunia L., Vekua A. et al. Early Pleistocene Hominid Cranial Remains from

Dmanisi, Republic of Georgia: Taxonomy, Geological Setting and Age. – Science, 288, New York, 2000, p. 1019-1025.

28. Gabunia L., Vekua A., Lordkipanidze D. Taxonomy of the Dmanisi Crania. – Science, 289, New York, 2000, p. 55-56.

29. Gabunia L., Joris O., Justus A., Lordkipanidze D. et al. Neue Hominidenfunde des Altpaläolithischen Fundplatzes Dmanisi (Georgien, Kaukasus) im Kontext aktueller Grabungsergebnisse. – Archäologisches Korrespondenzblatt, 29. 1999, heft 4. RGZM, Mainz, S. 451-488.

ტაბულების და სურათის აღწერილობა

სურ. 1. სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონში წინააშელური და აშელური ეპოქების ძეგლების გავრცელების რუკა.

ტაბ. I – 1. ნუკლეუსი სამკუთხა მოყვანილობის, უნიფასიალური; 2. ნუკლეუსი დისკოსებური; 3. ნუკლეუსი ერთფუძიანი, ოვალური მოყვანილობის; 4. ორმაგი საჩეხი იარაღი ჩაღარულ-ამოღარული ამოზნექილსამუშაოპირიანი, დამზადებული განივ ანატკეცზე.

ტაბ. II – 1. საჩეხი იარაღი, დამზადებული ოთხკუთხა მოყვანილობის მასიურ ანატკეცზე; 2. საჩეხი იარაღი, დამზადებული სქელ ანატკეცზე ბიფასიალური ტექნიკით; 3. საჭრელი იარაღი, დამზადებული თხელ ანატკეცზე; 4. სახოკი ორმაგი სწორპირა, დამზადებული ოთხწახნაგა ანატკერეცზე.

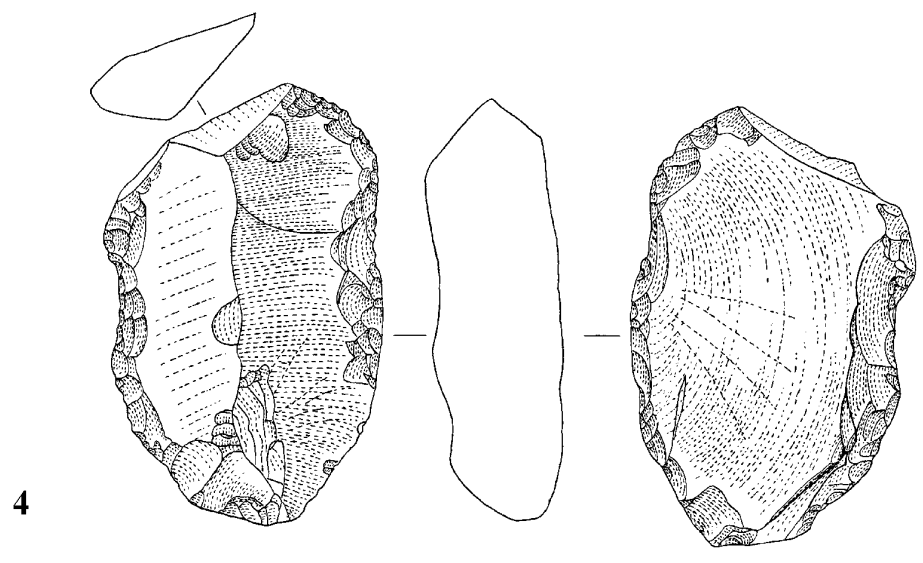
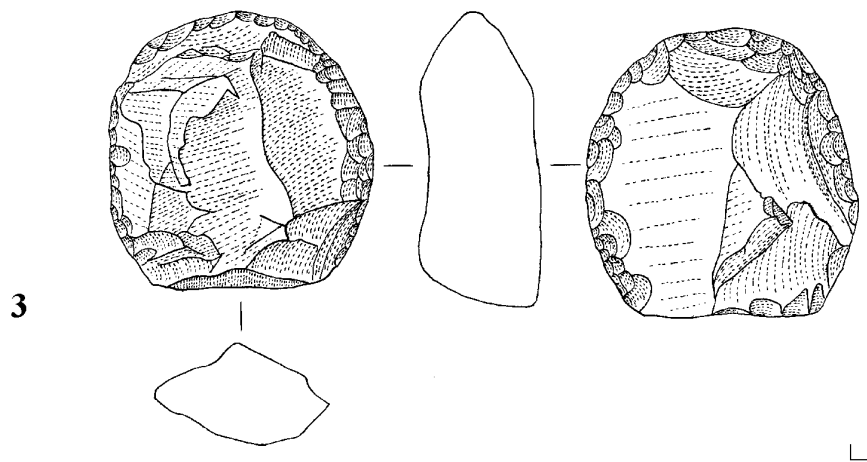
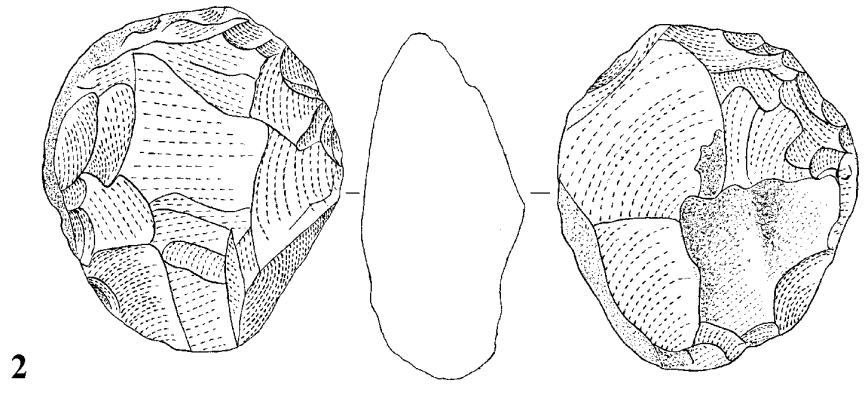
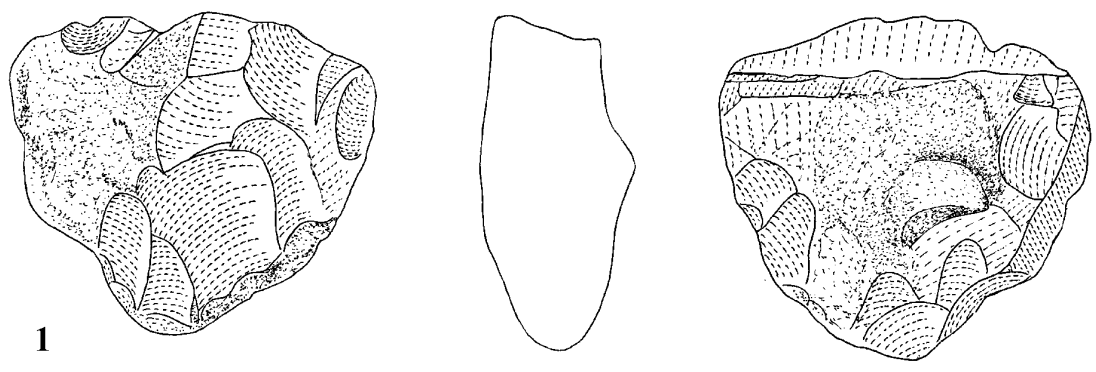
Description of the plates and figure

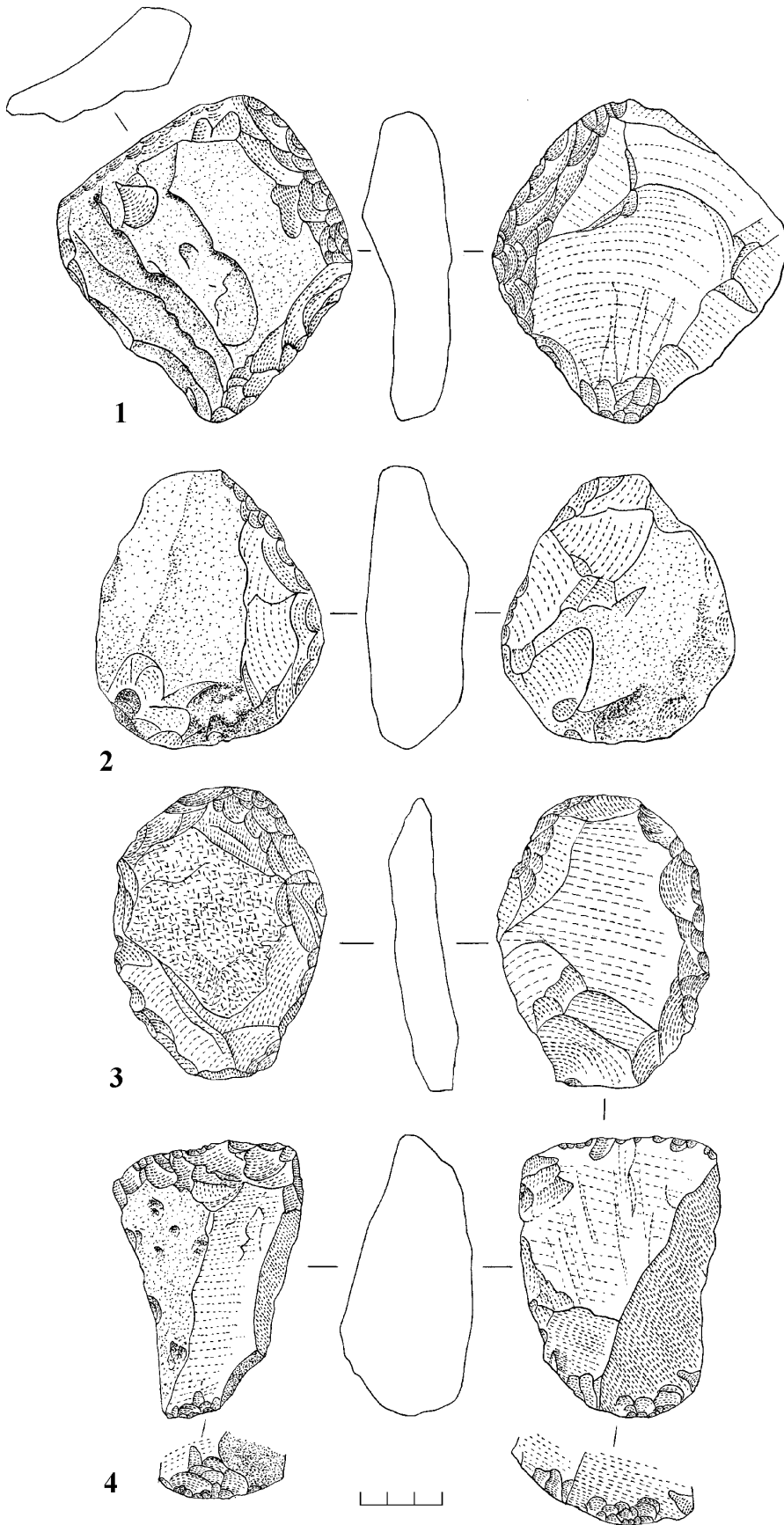
Fig. 1. Map showing the spread of the proto-Acheulian and Acheulian sites on the territory of the southern Georgian volcanic plateau.

Pl. I – 1. Unifacial triangular nucleus; 2. Disk-shaped nucleus; 3. Single-plane oval nucleus; 4. Double chopper with convex-concave and convex working parts, made by transverse flaking.

Pl. II – 1. Chopping tool made of a quadrangular massive flake; 2. Chopping tool made of a thick flake by bifacial technique; 3. Chopping tool made of a thin flake; 4. Double scraper with straight working edges made of tetrahedral fragment.

ტაბ. I

ლიანა ქორქია

მინერალური საღებავების გამოყენება ქვის ხანის ადამიანთა საყოფაცხოვრებო სამაგრილობაში აფიანის მასალების მიხედვით

მინერალური საღებავების ნაშთები ხშირად გვხვდება ქვის ხანის ძეგლებში, განსაკუთრებით კი ზედაპალეოლითურ კულტურულ ფენებში. მათი დიდი რაოდენობით არსებობა მკვლევარების მიერ დადასტურებულია კოსტიონკების, ბორშევოს, მეზინისა და სხვა ძეგლებში.

საქართველოს ტერიტორიაზე შესწავლილ ქვის ხანის ძეგლთა შორის მინერალური საღებავების ნაშთების სიუხვით გამოირჩევა აფიანის მღვიმე. იგი მდებარეობს მდინარე კოდორის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ წებელდის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მთა აფიანის ფერდობის ძირში, ზღვის დონიდან 450 მ-ის სიმაღლეზე [2, გვ. 213]. მეტად მნიშვნელოვანია ის, რომ მღვიმეში არსებული კულტურული ფენები კარგადაა შემონახული და მათ არავითარი დაზიანებისა თუ გადაადგილების კვალი არ ეტყობა. ეს გარემოება რამდენადმე გამოწვეულია იმით, რომ მღვიმის შესასვლელთან (მარცხენა მხარეს) მდებარეობს დიდი ზომის კირქვის ლოდი, რომელიც ბუნებრივ ზღუდეს ქმნიდა მღვიმის საკმაოდ დიდ ფართობზე და იცავდა მასში მცხოვრებთ ატმოსფერული და ანთროპოგენური ფაქტორების უარყოფითი ზეგავლენისაგან. ამავე დროს მღვიმის ფენები უფრო კარგადაა შემონახული და გარკვეულ საზღვრებშია მოქცეული. გეოგრაფ მ. თვალჭრელიძის აზრით, ლოდი ჩამოვარდნილია მღვიმის თაღური ნაწილიდან ჯერ კიდევ ადამიანის იქ დასახლებამდე.

აფიანის მღვიმის ფენებში ოქრის არსებობა პირველად დაადგინა ლ. სოლოვიოვმა, რომელმაც მღვიმეში 1940 წელს სადაზვერვო შურფი გააკეთა. მან სწორად აღნიშნა, რომ ოქრა მღვიმეში მოიტანა აფიანჩელმა ადამიანმა თავისი საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. შემდგომში (1978-1992 წწ.) კოდორის ხეობის შემსწავლელმა ქვის ხანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაადგინა, რომ აფიანის მღვიმე მრავალფენიანია. ლითოლოგიურმა შესწავლამ გამოავლინა ცხრა ჰორიზონტი, რომელთაგან ორი – მე-6 და მე-8 – სტერილურია, შვიდი კი – კულტურული ფენის შემცველი. ეს გარემოება დამაჯერებლად მიუთითებს იმაზე, რომ მღვიმე ათვისებული იყო ქვის ხანის ადამიანის მიერ ისტორიულად ხანგრძლივი დროის მანძილზე – მუსტიედან ნეოლითური ეპოქის ჩათვლით [5, გვ. 11]. გათხრების დროს მღვიმეში არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად გვხვდებოდა დიდი რაოდენობით მინერალური საღებავის – ოქრის ნაშთები როგორც ცალკეული ნატეხების, ისე დაქუცმაცებული ნაწილაკების სახით, რომლითაც შეფერილი იყო

კულტურული ფენების მნიშვნელოვანი ფართობი.

აფიანის მღვიმეში გათხრების შედეგად ნაპოვია რამდენიმე ნივთი, რომლებიც პირდაპირ არის დაკავშირებული ოქრის დამუშავებასთან.

1. გვიანზედაპალეოლითურ ფენაში (IV ჰორიზონტი) აღმოჩენილია ოქრის სასრესი ნივთი. იგი დამზადებულია კარბონატული ქვიშაქვისაგან, რომელიც ფორმით ჯამს წააგავს. მისი ზომებია: დიამეტრი 16 სმ, სიმაღლე 8 სმ; ქვის სასრესის ცენტრალური ნაწილი ხელოვნურადაა ჩაღრმავებული, რომლის ძირშიც შემორჩენილია მოწითალო ფერის ოქრის ნაშთი. ცნობილია, რომ მინერალური საღებავების დასანაყავად იყენებდნენ როდინსა და ქვასანაყს, საღებავების გასაღესად კი – ამოდრმავებულ ქვის ნატეხებს ხ4, გვ. 84ჯ. აფიანში აღმოჩენილი ქვის სასრესი კი, როგორც ვხედავთ, სპეციალურადაა დამზადებული (ტაბ. I₁).

ზედაპალეოლითურ ფენაში (V ჰორიზონტი), რომელიც დათარიღებულია შუა ზედაპალეოლითური ეპოქით, აღმოჩნდა დათვის მხრის ძვლისაგან დამზადებული სასრესი იარაღი. ძვალი ორივე მხრიდან არის გადაჭრილი და გარკვეული ფორმა აქვს მიცემული. მის ბუნებრივად ჩაღრმავებულ ნაწილში ჩარჩენილი იყო ოქრის ნაშთი. ვფიქრობთ, რომ აღწერილი ნივთი გამოიყენებოდა ოქრის გასაფხვიერებლად (ტაბ. I₂).

აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური ნივთი ნაპოვია საფრანგეთის ერთ-ერთ მღვიმეში – ლეკოტეში. იგი დამზადებულია ირმის მხრის ძვლისაგან, რომლის ბუნებრივ ჩაღრმავებულ ნაწილშიც, ისევე როგორც ჩვენთან, ჩარჩენილია ოქრის ნაშთი [6, გვ. 299]. სხვადასხვა ქვეყანაში მსგავსი იარაღის არსებობა, კულტურათა ერთიანობას კი არ უნდა მივაწეროთ, არამედ ერთმანეთზე დამოკიდებული სხვადასხვა კულტურის განვითარების კანონზომიერებას.

ყურადღებას იმსახურებს მეოთხე კულტურულ ფენაში (V ჰორიზონტი) აღმოჩენილი ქვის ფრაგმენტი, ორივე სიგრძეზე გვერდზე ხელოვნურად გამოყვანილი ნაჭდეგებით. იგი მართკუთხედის ფორმისაა და მთლიანად დაფარულია ოქრით (ტაბ. I₃). ამ ნივთის დანიშნულების შესახებ მსჯელობა ძნელია, მით უფრო, რომ ანალოგიებიც არსად გვევლინება. არ არის გამოირიცხული, ამ ნივთს საკულტო დანიშნულება ჰქონოდა. შესაძლებელია, იგი მზის სიმბოლური გამოსახულებაც იყო.

ვიდრე განვიხილავდეთ რისთვის და როგორ გამოიყენებოდა ბუნებრივი საღებავი (ან საღებავები), ჩვენთვის მნიშვნელოვანია გავარკვიოთ, თუ სად მოიპოვებდნენ აფიანჩელი ადამიანები

ოქრის ან სხვა საღებავებისათვის ნედლეულს, მათთვის საჭირო რაოდენობით.

ი. მონცელიდის მონაცემებით [3, გვ. 665], საქართველოს ტერიტორიაზე, თითქმის ყველა რეგიონში, აღმოჩენილია მრავალრიცხოვანი რკინის შემცველი საღებავების საბადოები. დასავლეთ საქართველოში – ცარცული კირქვების გავრცელების ზოლში ოქრის არასაწარმოო მნიშვნელობის „საბადოები“ ძირითადად დაკავშირებულია არსებულ ნაპრალებთან, ჯიბეებთან, ბუდეებთან და სხვ. ხშირად ნაპრალებში მათი დანაგროვი 4-5 მ სიძლიერისაა. ასეთ ადგილებში ოქრა ხშირად სუფთაა, ზოგჯერ კი – კალციზირებული. აფხაზეთში ოქრის ადგილსაპოვნელები ცნობილია გალის, გაგრის, სოხუმისა და ოჩამჩირის მიდამოებში, ჩვენთვის ასევე საინტერესო კოდორის ხეობაში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებულია აგრეთვე წითელი ჟანგმიწა (ნარევი), რომელიც, შესაძლებელია, ისევე როგორც ოქრა, გამოიყენებოდა საღებავების დასამზადებლად.

სპეციალისტთა აზრით, ასეთი ნიადაგების წარმოქმნის პროცესი უკავშირდებოდა აღნიშნულ ტერიტორიაზე თბილ კლიმატს, რომელიც გავრცელდა მინდელ-რისის გამყინვარებათა პერიოდში.

ცნობილია, რომ თითქმის ყველა მინერალი (გამჭვირვალე მინერალების გარდა), წვრილად დანაყილი, ამა თუ იმ ხარისხით გამოიყენებოდა საღებავების წარმოებაში, მაგრამ მინერალურ საღებავებად იწოდება მხოლოდ ის საღებავები, რომლებიც ბუნებრივად, ანდა მექანიკური თუ თერმული დამუშავების შედეგად ამჟღავნებდნენ ამ თვისებებს.

მინერალური საღებავები განსხვავდება ფერით. ასე მაგალითად: თეთრია ცარცი, ბარიტი და სხვ., ფერადია მიწისებრი ნივთიერებები, რომლებიც ძირითადად თიხისაგან შედგება და შეღებილია რკინის ჟანგეულებით, როგორცაა, მაგალითად, ოქრა. ოქრის შემადგენლობაში რკინის ჟანგეული უნდა იყოს არანაკლებ 12%-სა, კალციუმის მარილები – 2%, ხოლო გაუხსნელი ნაშთი – 75%. ბუნებრივ საღებავებში ძირითადი ყურადღება ექცევა რკინის ჟანგეულებს (ან მათ ჰიდრატებს), როგორც ძირითად მღებავ პიგმენტებს. ფერის ინტენსივობა კი დამოკიდებულია არა მარტო პიგმენტის რაოდენობაზე, არამედ დისპერსიის – წვრილად დანაწილების ხარისხზეც. ი. შოვკოპლიასისა [8, გვ. 113-114] და სხვა მკვლევარების აზრით, ოქრას ურევდნენ ცხიმს, ცხოველის ტვინს, რის შემდეგაც იყენებდნენ ნივთების შესაღებად, სხეულის მოსახატავად, ე.წ. ტატუირებისათვის, რაც ტოტემური წეს-ჩვეულებების შესრულებას ემსახურებოდა და სხვ. ცხოველის ტვინი ქვის ხანის ადამიანისათვის არა მარტო სასიამოვნო საკვები, არამედ მნიშვნელოვანი ტექნიკური მასალაც იყო. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძვლის

ტვინთან ერთად ოქრის გარდა, სრესდნენ სხვა მინერალურ საღებავებსაც.

ოქრით შეღებილი სხეული თავისი ტონალობით (სხვა სამკაულებთან ერთად) გამოხატავდა ინდივიდუალურ მიდგომას, ხოლო ორიგინალური მონატულობა სხეულზე საწინააღმდეგო სქესის ყურადღებას იქცევდა. გარდა აღნიშნულისა, სხეულის შეღებვა ქვის ხანის ადამიანებს განაწყობდა სხვადასხვა რიტუალებისათვის და მნიშვნელოვნად განაპირობებდა წარმატებას ნადირობისა და საომარი მოქმედებების დროს.

საინტერესოა ინფორმაცია მიცვალებულის დამარხვის რიტუალის შესახებ, რომლის ერთ-ერთი წესი გარდაცვლილის სხეულის შეღებვა იყო. საფრანგეთში ადგილ ლაშოპელო-სენის მუსტიეური ეპოქის შესატყვის ერთ-ერთ სამარხში აღმოაჩინეს მიცვალებულის წითელი ოქრით შეღებილი სხეული, რომელსაც ახლდა მშვილდწვეტები, სახოკები და ოქრის ნატეხები [7, გვ. 81-85] ქვის ხანაში მიცვალებულის სხეულის შეღებვა აუცილებელი პირობა იყო გამოჩენილი ადამიანის დამარხვისას. როგორც ჩანს, ამით პატივს მიაგებდნენ მიცვალებულს და მოიპოვებდნენ სულიერ სიმშვიდეს.

ქვის ხანის ადამიანის ცხოვრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ასპექტს ასახავს საღებავებით შესრულებული კედლის მხატვრობა. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან მოყოლებული დღემდე დედამიწის სხვადასხვა კუთხეში არაერთი ძეგლია აღმოჩენილი და აღწერილი. კედლის მხატვრობის შესანიშნავი ნიმუშები გვხვდება ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებში, აგრეთვე აფრიკაში, ციმბირში, სამხრეთ კავკასიაში, სახელდობრ, სომხეთში, აზერბაიჯანსა და აღმოსავლეთ საქართველოში – ე.წ. პატარა ხრამის ხეობაში. ნახატები ძირითადად ცხოველთა სამყაროს ასახავდა – აქ ვხვდებით ცხენებს, ბიზონებს, ღორებს, ჯიხვებს, ირმებს, ლომებს, თევზებს, ფრინველებს, მცენარეებსა და ქვის ხანის ადამიანის ნადირობის ცალკეულ ეპიზოდებს.

როგორც არსებული მრავალფეროვანი ილუსტრაციებიდან ჩანს, ნახატების ხარისხი უკვე იმდროინდელი „მხატვრის“ ამა თუ იმ ობიექტისადმი ინდივიდუალურ მიდგომაზე, სხვადასხვა მინერალური საღებავების გამოყენებასა და ოსტატობაზე იყო დამოკიდებული. მ. გაბუნიას აზრით [1, გვ. 73, 74], ერთნაირ გარემოსა და ეკონომიკურ პირობებში ყალიბდებოდა მსგავსი სულიერი სამყარო, ხოლო აქედან გამომდინარე – მსგავსი ხელოვნებაც.

ცხადია, რომ პირველყოფილი ადამიანის მხატვრობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მის ყოველდღიურ ცხოვრებასთან და პრაქტიკულ საქმიანობასთან. მათ ნახატებში, შესაძლოა, აისახებოდა მათი მრწამსიც.

აფიანჩის მღვიმეში კედლის მხატვრობის ნიმუშები არ აღმოგვიჩინია. მღვიმის კედლები საკმაოდ სქელი ფენის კალციტის ნალვენთებით არის დაფარული. ვფიქრობთ, კედლის მხატ-

ვრობა შესაძლებელია იყოს კიდევ, მაგრამ სპეციალური ფოტოგრაფირებისა და გამწმენდი საშუალებების გარეშე მისი აღმოჩენა შეუძლებელი გახდა.

ამრიგად, ჩვენ მიერ მოკვლეულ არქეოლოგიურ მასალებზე დაყრდნობით შეიძლება დავასკვნათ, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე ხელსაყრელ ბუნებრივ პირობებში მცხოვრებმა ადამიანმა ადრევე მიაქცია ყურადღება ბუნებრივ საღებავს – ოქრას. იგი მოიპოვებდა მას, ამუშავებდა და ეფექტიანად იყენებდა საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში. ზედაპალეოლითურ ეპოქაში უკვე შეიქმნა სპეციალური იარაღები ოქრის დასანაყად და გასაღესად. ჩვენი აზრით, აღწერილი ნივთები საყოფაცხოვრებო იარაღის ადრეულ ნიმუშებად შეიძლება ჩავთვალოთ და პირველყოფილი საზოგადოების პროგრესული განვითარების ნიშნადაც მივიჩნიოთ.

L. Korkia

THE USE OF MINERAL DYES BY PALAEO-LITHIC MAN IN HIS DAILY ACTIVITIES (ACCORDING TO APIANCHA FINDS)

(Summary)

Apiancha is situated in the basin of the river Kodori, in the vicinity of the village of Tsebelda. 9 lithological horizons comprising 5 cultural and 2 sterile layers can be identified in the cave.

All the cultural layers reveal pieces or powder of red ochre. A stone curved bowl with a hollow preserving ochre powder was found in the final layer dated to the Upper Palaeolithic period (the fourth and fifth horizons). In the Middle Palaeolithic layer a device was found designed for grinding dyes - it represented a part of bear bone with its natural hollow suiting neatly the purpose of rubbing.

A stone (shale) article of rectangular shape with 6 and 9 perpendicular incisions (slits) on each of its longitudinal sides is of special interest. The item was painted with ochre. It is to be noted that this find is unique on the territory of Georgia.

Ochre mixed with grease was apparently used for dyeing certain articles and besides, for making tattoos during totemistic rites or religious performances of the cited age, etc.

ლიტერატურა

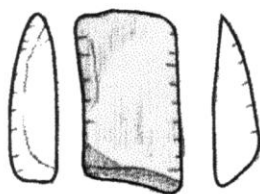
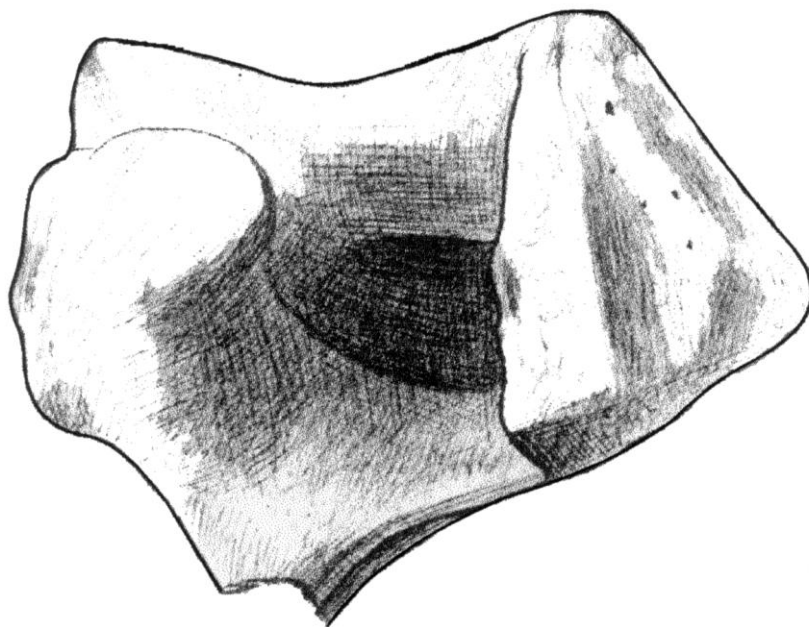
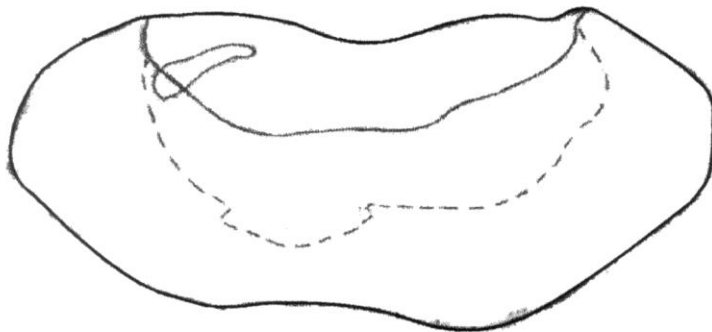
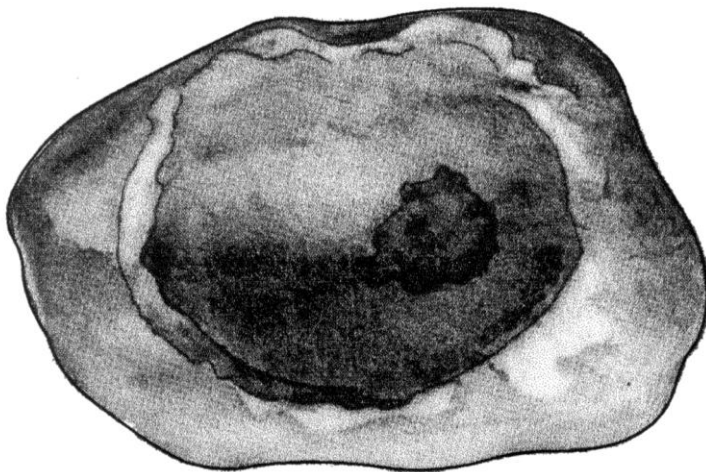
1. **გაბუნია მ., ვეკუა ა.** პატარა ხრამის პეტროგლიფები. თბ., 1980.
2. **გაბუნია მ., წერეთელი ლ.** მეზოლითი. – საქართველოს არქეოლოგია. თბ., 1991.
3. **მონცელიძე ი.** საქართველოს მინერალური რესურსები. თბ., 1933.
4. **ნიორაძე გ.** ქვის ხანის ადამიანები. ზედაპალეოლითი. თბ., 1948.
5. **ქორქია ლ.** აფიანჩას მღვიმური ნასახლარის პალეოეკოლოგიური ინტერპრეტაცია. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 9-14.
6. **Ефременко П.** Первобытное общество. М., 1938.
7. **Лолвик Г.** Человек в ряду живых существ. Киев, 1924.
8. **Шовкопляс И.** Мезинская стоянка. Киев, 1965.

ტაბულის აღწერილობა

ტაბ. I – აფიანჩას მღვიმის მონაპოვარი.

Description of the plate

Tab. I – Finds from Apiancha cave.

გურამ ჩიქოვანი

სოფელ ნიჩბისის აღმოსავლეთით მდებარე კულტურის ნამოსახლარი

აღრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი მდებარეობს მცხეთის რაიონში, სოფელ ნიჩბისის ჩრდილოეთით, მტკვრის მარჯვენა მხარეს, შემალღებულ ტერასაზე, საბალ-ბოსტნედ გამოყოფილ ნაკვეთებზე. აქ გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნის შესწავლისას გამოვლინდა აღრესამიწათმოქმედო კულტურის მასალების შემცველი ფენა [4, გვ. 69-70].

არქეოლოგიური გათხრები ჩატარდა 1988 წელს № 116 საბალ-ბოსტნე ნაკვეთში, სახლის სასაძირკვე ქვაბულში. სულ გაითხარა 70 მ² ფართობი და დადგინდა, რომ კულტურული ფენა, რომლის სისქე შეადგენდა 0,70 მ, გადის ქვაბულის გარეთ დასავლეთის, ჩრდილოეთის და აღმოსავლეთის მიმართულებით.

კულტურულ ფენაში არქეოლოგიურ მასალებთან ერთად პრეპარაციისას ჩნდებოდა უსისტემოდ განლაგებული მცირე და საშუალო ზომის რიყის ქვები. თხრილის სამხრეთ კუთხეში გაიწმინდა წაგრძელებული ფორმის კერა-ნაცეცხლური ზომით 1 მ × 0,70 მეტრზე. კერის ირგვლივ ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ობსიდიანისა და კაჟის ანატექციები და ცხოველთა ძვლების ფრაგმენტები.

კერის ჩრდილოეთით 4 მეტრის დაშორებით გაიწმინდა მრგვალი ფორმის ორმო (დიამეტრი 0,70 მ), რომელიც შევსებული იყო წითლად გამომწვარი ნაცარმინარევიანი თიხით. ორმოს სიღრმე შეადგენდა 0,30 მეტრს.

ნამოსახლარზე კულტურული ფენის სხვადასხვა დონეზე ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ობსიდიანისა და კაჟის ლამელა-ანატექციები, ბაზალტის ქვის დიდი ზომის პირბასრი ანატექციები. ცხოველთა ძვლების ფრაგმენტები კი აღმოჩნდა უმნიშვნელო რაოდენობით. იარაღებიდან აღსანიშნავია რქისგან დამზადებული თოხისებრი იარაღი, რქის თავგამოყვანილი და მრგვალოფოსოიანი ნაკეთობა, ფერადი ქვისაგან დამზადებული მინიატურული სატეხისებრი იარაღი და ლულოვანი, ნაპობი ძვლის სახვრეტი (ტაბ. II₃). თიხის ჭურჭლის ნატეხების უმრავლესობა ფრაგმენტულია და წარმოდგენილია პირ-გვერდის, ძირ-გვერდისა და უსახური ნატეხებით. ისინი ნაძერწია ხელით, კეცში არაორგანული მინარეგებით და გამომწვარია მოყავისფრო-მოჩაღისფროდ. გვხვდება მოშავო და მოვარდისფრო ნატეხებიც.

ჭურჭლის ნატეხები ძირითადად სუფრისა და სამზარეულო დანიშნულებისაა. ისინი უნდა ეკუთვნოდნენ სასმისებს, ჯამებს, ქილებსა და ქოთნებს. ფორმის მიხედვით განირჩევა სწორი, ოდნავ პირგადაშლილი და პირმოყრილი ჭურჭლის ნატეხები. პირ-გვერდის ნატეხებს პირი

მომრგვალებული, მოსწორებული ან ოდნავ გამოყოფილი აქვთ, ნაწილს კი – შეთხელებული.

ნიჩბისის სამეთუნეო ნაწარმიდან აღსანიშნავია ოდნავ პირგადაშლილი (ტაბ. I_{1-2,6,9,25}), აგრეთვე პირმოყრილი მცირე ზომის ჭურჭლის ნატეხები (ტაბ. I_{4,8,10,11-12,15,21-22,26}), რომელთა კეცის სისქე – 0,6-0,8 სმ-ს შეადგენს.

პირგვერდის ორ ნატეხსაკო ოდნავ გამოყოფილი აქვს (ტაბ. I_{2,3}). საყურადღებოა პირგვერდის ორი ნატეხი. პირველი (ტაბ. I₉) წარმოადგენს სასმისისებრი ჭურჭლის მცირე ფრაგმენტს. თიხა წმინდად განლექილი, კარგად ნაპირიანები გარე და შიდა პირით, მოვარდისფროდ გამომწვარი. ასეთი მაღალი ტექნიკით დამზადებული და გამომწვარი ჭურჭელი არ არის დამახასიათებელი შიდა ქართლის ამ წრის ნამოსახლარებისათვის და შესაბამისად „იმპორტულ“ ნაწარმად უნდა მივიჩნიოთ.

პირ-გვერდის მეორე მცირე ნატეხს კი პირი ტალღისებრი ორნამენტით აქვს შემკული და ამ მხრივ ერთადერთია ნამოსახლარის სამეთუნეო ნაწარმიდან (ტაბ. I₆).

პირ-გვერდის ზოგიერთ სწორ თუ სფერულტანიან ნატეხს პირს ქვემოთ აქვს ერთი ან ორი გამჭოლი ნასვრეტი (ტაბ. I_{1,5,7,8,10,11,15}).

ძირ-გვერდის ნატეხი კი სულ ექვსი ერთეულია. მათგან ხუთი მუცლიან ჭურჭელს ეკუთვნის, ერთი კი – შედარებით სწორტანიანს. ხუთს გამოყოფილი ქუსლი აქვს (ტაბ. I₁₃₋₁₉), მათგან ორს კი – განზიდული ქუსლი, შეზნექილი ძირი აქვს (ტაბ. I_{14,19}). ქუსლის სიმაღლე ერთი სმ-ია, ერთი კი უქუსლო ბრტყელძირაა (ტაბ. I₂₀).

ობსიდიანისა და კაჟის ანატექციი მასალა შედარებით მრავალრიცხოვანია. მათი საერთო რაოდენობა 522 ერთეულს შეადგენს. მათგან დაუმუშავებელია 385, ხოლო 137 სხვადასხვა იარაღს წარმოადგენს (25%). ისინი თითქმის მთლიანად დამზადებულია ობსიდიანისაგან და წარმოადგენენ მცირე და საშუალო ანატექციებს. ლამელაზე დამზადებულია მხოლოდ 17 იარაღი. ანატექციები ძირითადად არასწორი, ოვალური, მომრგვალებული, სამკუთხა და ოთხკუთხა ფორმისაა, ხოლო ამორფული – ნაკლებია. ვიწრო და ფართო ლამელების რაოდენობა თანაბარია, ძირითადად არასწორი ფორმის, პროფილში ოდნავ მოხრილი. ვიწრო ლამელებიდან გვხვდება სწორი ფორმისა და პროფილის ლამელები.

გულგულებს ეტყობა სწორი ნამუშევრის კვალი. ისინი ძირითადად ამორფულია, მაგრამ გვხვდება კონუსური და პრიზმული ფორმისაც.

მეორადი დამუშავების ტექნიკიდან წამყვანია დიდი დამაბლაგვებელი, ხოლო ნაკლებია მცირე,

ნახევრად ციკაბო რეტუმი. გამაფხიანებელი რეტუმიდან კი უფრო ჭარბობს – მცირე.

იარაღთა მეორადი დამუშავებისას ფართოდ გამოიყენება ბოლოების ბრტყლად ათლა, ხოლო შედარებით ნაკლებად – სასაჭრისე ჩამონატეხი. კონუსური გულგუალა მხოლოდ ერთი ცალია (ტაბ. IV₂₁).

შრომის იარაღებიდან წამყვანია ხოწები – 58 ერთეული. მათგან 43 ერთი სამუშაო გვერდით, ხოლო 15 კი – ორით (ტაბ. IV_{4,7}). პრაქტიკულად ყველა დამზადებულია ანატკეცზე.

რეტუმირებული ანატკეცი 27 ერთეულია. მათგან 19 დამაბლაგვებელი და 8 გამაფხიანებელი რეტუმი (ტაბ. III_{6,13-14,16-17}; ტაბ. IV_{1-2,11,16,18-19}).

რეტუმირებული ლამელა კი 9 ერთეულია. ყველა დამუშავებულია გამაფხიანებელი რეტუმი (ტაბ. III₁₋₃; ტაბ. IV_{15,17,20}).

ამოღარული ანატკეცი 12 ერთეულია, ასეთივე ლამელა კი – მხოლოდ 3 (ტაბ. III₁₅; ტაბ. IV₃).

ბოლორეტუმიანი საფხეკი და ლამელა შესაბამისად 5 და 2 ერთეულია (ტაბ. III_{4-5,7}; ტაბ. IV₁₀).

ანატკეცზე დამზადებული საჭრისი 9 ერთეულია, მათგან 3 დამზადებულია ანატკეცის კუთხეზე, 2 – ლამელაზე, 1 კი – გადანატეხის კუთხეზე. 2 გვერდითა საჭრისია, 1 კი – შუალა (ტაბ. III_{8,10-11}).

ანატკეცზე დამზადებული ბურდი 1 ცალია. სახვრეტი 9 ერთეულია, ოდნავ გამოყოფილი წვერით (ტაბ. III_{12,18-20}).

ასევე წარმოდგენილია კომბინირებული იარაღები (ტაბ. III₆; ტაბ. IV_{8-9,12,14}).

ცხოველთა ძვლები იმდენად მცირე და ფრაგმენტული იყო, რომ შეუძლებელია ინდივიდთა მინიმალური რაოდენობის დადგენა. ვიზუალური დაკვირვებით თითქოს ჭარბობდა წვრილფეხა საქონლის ძვლები.

თიხის ჭურჭლის ნატეხები კეცისა და ფორმის მიხედვით მსგავსებას ამჟღავნებენ აღმოსავლეთ საქართველოში გამოვლენილ, შულავერ-შომუ თეფეს კულტურისაგან განსხვავებულ ნამოსახლარების მასალებთან, ხოლო ნატკეცი ქვის მასალა უფრო შიდა ქართლისა და ალაზნის ველის მასალებთან. ზოგადად ნიჩბისის ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარი დასახლების ტიპითა და მოპოვებული მასალებით მიეკუთვნება ჩვენ მიერ გამოყოფილ ე.წ. წოფი-გინჩის წრის ძეგლებს [9, გვ. 84-86], რომლის ძირითად გეოგრაფიულ არეალად მიგვაჩნია აღმოსავლეთ საქართველო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასია [3, გვ. 6].

ამასთანავე ნიჩბისის ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარზე მოპოვებული თიხის ჭურჭლის ნატეხები ზოგიერთი თავისებურებითაც გამოირჩევა. კერძოდ, აქ მხოლოდ ერთ ნატეხს აქვს ამ წრის ძეგლებისათვის დამახასიათებელი პირზე გაფორმებული ჭდეული ორნამენტი, დანარჩენი კი უორნამენტოა და ამ ნიშნით ისინი მსგავსია

ბოდორნის თიხის ჭურჭლის ნატეხებისა. ამასთანავე აქ ნაკლებია მაღალი, ცილინდრულყელიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხებიც და ესეც ნამოსახლარის ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს.

ირმის რქისაგან დამზადებული იარაღები უფრო დამახასიათებელია შულავერ-შომუ თეფეს კულტურისათვის [1, გვ. 122-123], მაგრამ გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს წოფი-გინჩის წრის ნამოსახლარებშიც [3, გვ. 28]. თუმცა ნიჩბისის თიხისებრი იარაღის თავისებურებაა გამჭოლი სატარე ნახვრეტის ნაცვლად მრგვალი ფოსოს არსებობა. დაახლოებით მსგავსი ფოსოებიანი რქის საჩიჩქნი იარაღები ცნობილია არუხლო I-დან [7, გვ. 97-100].

ჩვენთვის უცნობია პარალელი რქის თავფოსოიანი ნაკეთობისა. სავარაუდოა, ის რაღაც იარაღის სამაგრი ტარი იყოს.

ხოლო ლულოვან, ნაპობ ძვალზე დამზადებული, თავმოტეხილი სახვრეტი წარმოადგენს უნივერსალურ იარაღს და დამახასიათებელია სხვადასხვა კულტურის ადრეული და მოგვიანო ხანის ნამოსახლარისათვის.

რაც შეეხება მინიატურულ სატეხისებრ იარაღს, მისი ანალოგი აღმოჩენილია არაგვის ხეობაში, აბანოსხევში „მწითურების მამულზე“ [3, გვ. 28]. მის პარალელად ასევე შეიძლება დავასახელოთ სათლელები ანასეული II [2, ტაბ. XII₆₋₈], შულავერის გორის სხვადასხვა ჰორიზონტებიდან [1, გვ. 61], იმირის გორიდან [1, ტაბ. XVIII₃], კვირიასწყალზე [6, ტაბ. XXXIX₄, 7]. შორეულ პარალელად შეიძლება დავასახელოთ უნგრეთში ბიუკის შუა ნეოლითური კულტურის „ცულების“ ერთი ჯგუფი, რომლებიც დამზადებულია მომწვანო ან მოშავო ამფობოლიტისაგან [5, ტაბ. CXXXIII_{3,4}], რომლებიც ზომით (4-6 სმ) უახლოვდება ნიჩბისისა და „მწითურების მამულის“ ცალებს. ასევე აღსანიშნავია იარიმ თეფე I აღმოჩენილი მომწვანო და მოშავო ქვებზე დამზადებული ასეთივე იარაღები, რომლის ფესვებს უფრო ადრეულ იერიქონის მასალებში ხედავენ [8, გვ. 123].

ნიჩბისის ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარის თარიღის შესახებ ჩვენ უკვე გვაქვს მოსაზრება გამოთქმული, რომ ის მიეკუთვნება წოფი-გინჩის წრის მოგვიანო ჯგუფის ძეგლებს [3, გვ. 37]. მართლაც, როგორც აღვნიშნეთ, აქ თითქმის გამქრალია ამ წრის ნამოსახლარებისათვის დამახასიათებელი ჭურჭლის შემკობა ჭდეული ორნამენტით, მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მას არ ახასიათებს მოგვიანო ჩინთის ნამოსახლარის სამეთუნეო ნაწარმის შემკობა სხვადასხვა რელიეფური ორნამენტით და მცირე ზომის ყურებით. თუმცა აქ მაღალხარისხოვანი, „იმპორტული“ მცირე ზომის თიხის სასმისისებრი ჭურჭლის ნატეხის გამოჩენა მას აახლოებს ისეთ მოგვიანო ძეგლთან, როგორც წოფის ნამოსახლარია და შესაბამისად ნიჩბისის

ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი შეიძლება დათარიღდეს ძვ.წ. IV ათასწლეულის პირველი ნახევრის მეორე მეოთხედით.

G. Chikovani

SITE OF EARLY HUSBANDRY CULTURE DISCOVERED IN THE VILLAGE OF NICHBISI

(Summary)

The site is located on a high terrace of the right bank of the river Mtkvari, northward of the village of Nichbisi (Mtskheta district). It was brought to light during excavations of the Late Bronze Age burials. A 0.70 m. thick cultural layer was discovered during the excavations carried out in 1988, covering an area of some 70 m². No constructional remains were attested, though an elongated hearth (1-0.70 m) was found.

Tools shaped on stone, antler, bone, obsidian and flint lamellae, fragments of pottery were discovered at different levels of the cultural layer. "Imported" whitish-pink drinking cups are worth noting among the fragments of pottery. The bulk of clayware is lacking any decoration, though the stamped-mouthed and shaft fragments characteristic of the so-called "Tsopi-Ginchi" culture sites are attested. Stone industry artifacts are mainly worked on average-sized and small flakes. The site is datable to the second quarter of the 4th millennium B.C.

ლიტერატურა

1. კილურაძე თ. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის პერიოდიზაცია. თბ., 1976.
2. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი. თბ., 1972.
3. ჩიქოვანი გ. შიდა ქართლი ძვ.წ. V-IV ათასწლეულებში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1999.
4. Апакидзе А.М., Николайшвили В. В., Нариманишвили Г. К., Давлиანიძე Р. В., Садрадзе В. Г., Иремашвили Ш. А., Абутидзе А. В., Мурваниძე Б. М., Гиუნაშვილი Г. Д., Дзнеладзе М. С., Гавашели Э. И., Чиковани Г. Ч., Мцхетская экспедиция. – ПАИ, 1988 (1997), с. 65-70.
5. Археология Венгрии. Каменный век. М., 1980.

6. Варазашвили В. В. Раннеземледельческая культура Иоро-Алазанского бассейна. Тб., 1992.

7. Коробкова Г. Ф. Древнейшие землекопные орудия из Арухло I. – მსკა, VII, 1979, გვ. 97-100.

8. Мунчаев Р. М., Мерперт Н. Я. Раннеземледельческие поселения Северной Месопотамии. М., 1981.

9. Чиковани Г. Ч. Новые памятники раннеземледельческой культуры Арагвского ущелья. – Кавказ и цивилизации Древнего Востока, тезисы докладов, Орджоникидзе, 1989, с. 84-86.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I. – თიხის ქურჭლის ნატეხები ნიხბისის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარიდან.

ტაბ. II. – 1. მოლურჯო ქვისაგან დამზადებული სატეხისებრი იარაღი; 2, 3, 4 – ძვლისა და რქის იარაღები.

ტაბ. III. – 4. მოვარდისფრო კაჟისაგან დამზადებული იარაღი; 1-3, 5-20. ობსიდიანისაგან დამზადებული იარაღები.

ტაბ. IV. – 1-20. ობსიდიანისაგან დამზადებული იარაღები. 21. ობსიდიანის კონუსური გულგულა.

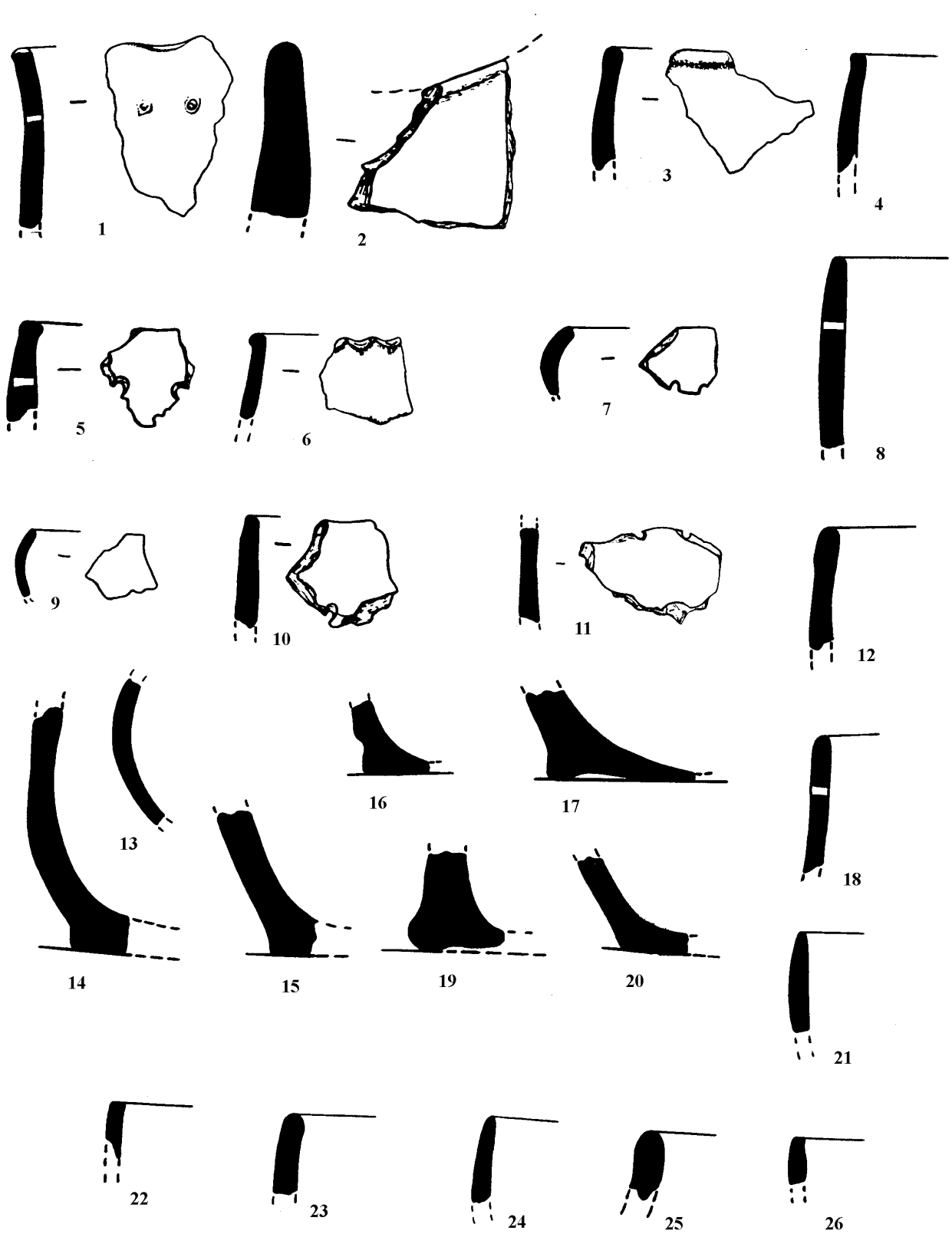
Description of the Plates

Pl. I. – fragments of pottery from the Nichbisi site of early husbandry culture.

Pl. II. – 1. chisel-like tools made of bluish stone. 2, 3, 4. bone and antler tools.

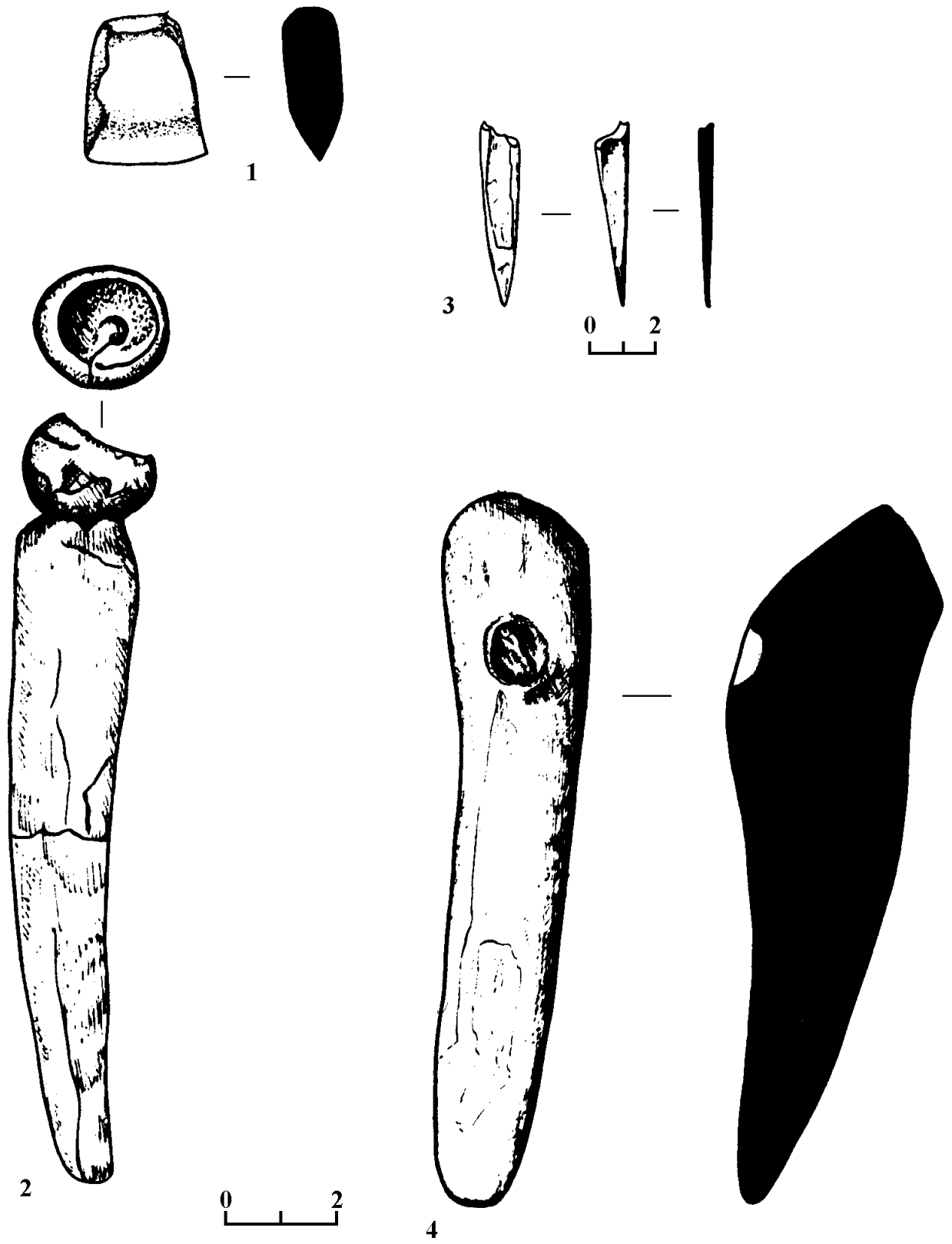
Pl. III. – 4. tool made of whitish-pink flint. 1-3, 5-20. tools made of obsidian

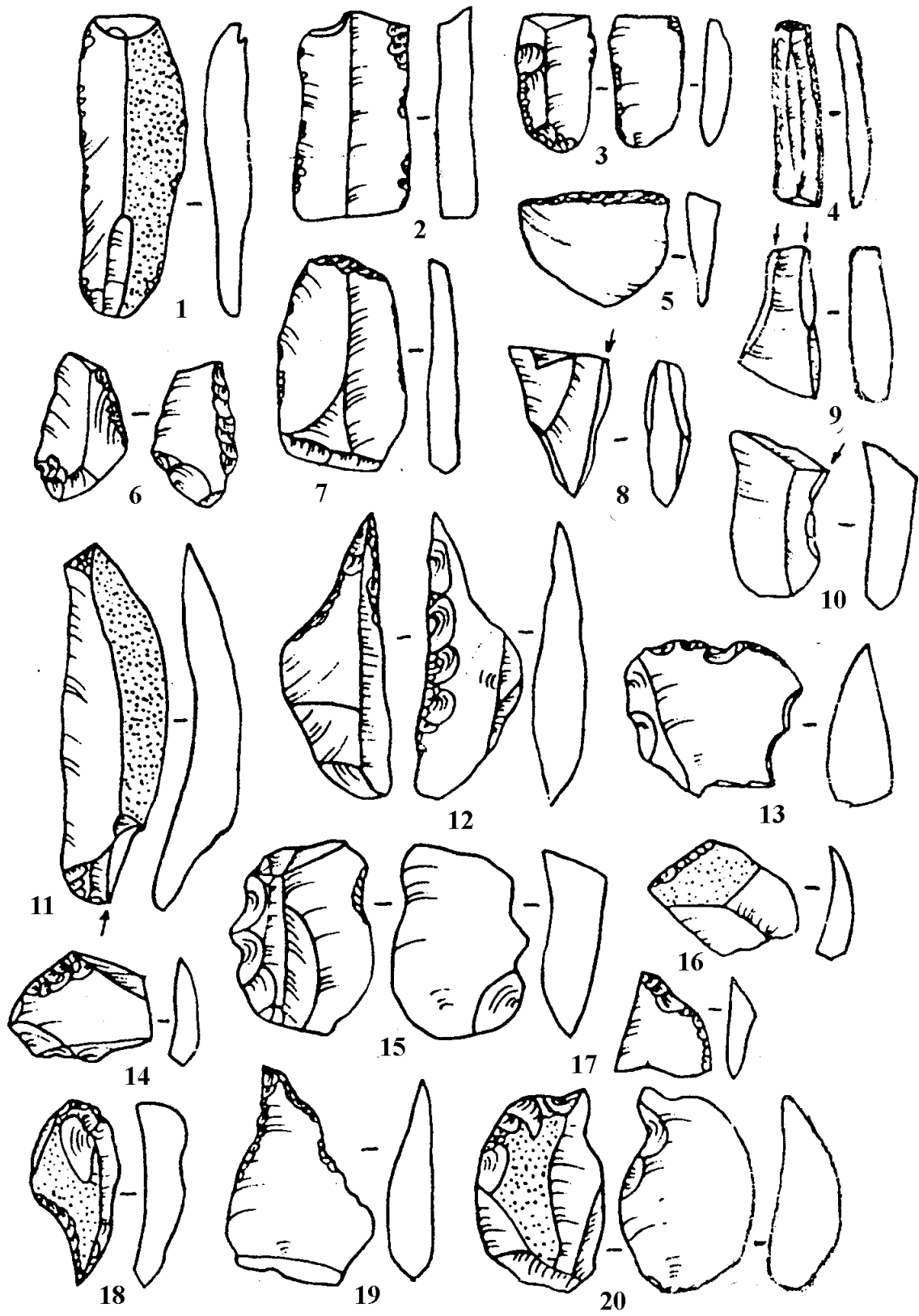
Pl. IV. – 1-20. obsidian tools, 21. conic flake made of obsidian.

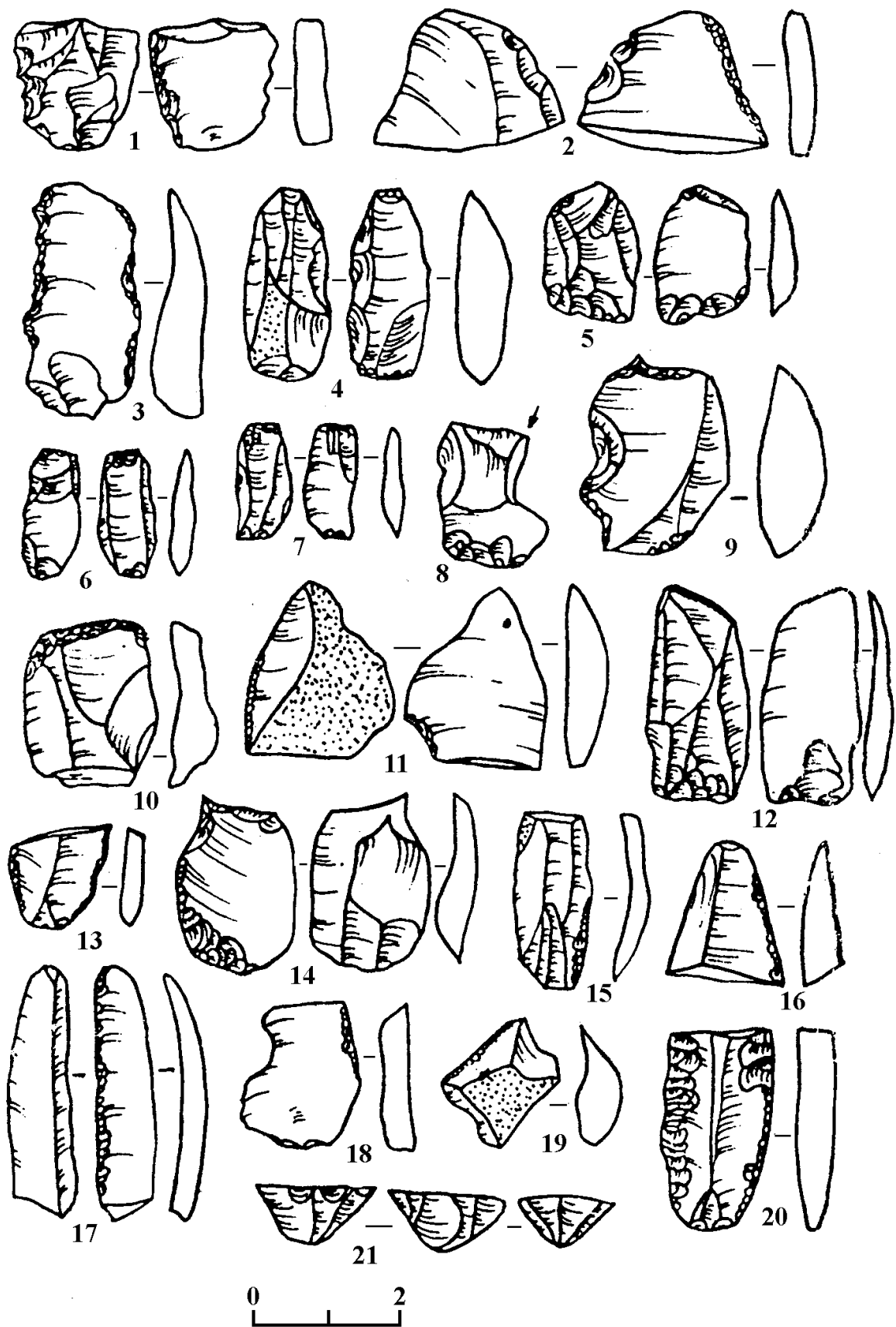
0 2

ტაბ. II

ტაბ. IV

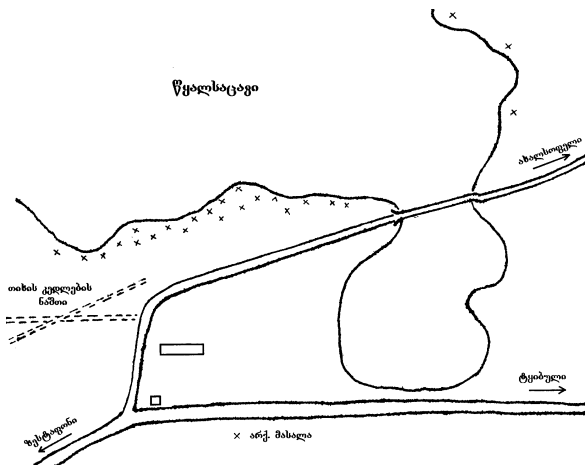

ლამარა ნებიერიძე

აღრმისაღიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი ოპრიბაჟი

ლითონის ხანის ადრეული ეტაპის (ენეოლითი) ძეგლები დასავლეთ საქართველოში ჯერჯერობით სუსტადაა შესწავლილი. განსაკუთრებით სუსტადაა გამოვლენილი და გამოკვლეული ღია ნამოსახლარები. მათგან დღემდე არც ერთი არ არის მონოგრაფიულად შესწავლილი. შედარებით უკეთაა გამოკვლეული ამავე პერიოდის მღვიმური ძეგლები. მათგან რამდენიმე (სამელე კლდე, დარკვეთი, თეთრი მღვიმე) გამოქვეყნებულიცაა [10; 7; 4].

აღნიშნული პერიოდის ღია ნამოსახლარების მცირე რაოდენობის გამო განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება უკანასკნელ ხანებში ისტორიული ოპრიბის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ახალსოფლის (ტყიბულის რ-ნი) ნამოსახლარის ენეოლითური კომპლექსის მასალის გამოქვეყნებასა და მის მეცნიერულ მიმოქცევაში ფართოდ შეყვანას, რაც უეჭველად შეუწყობს ხელს ამ კულტურის შესწავლას. მითუმეტეს, რომ მის შესახებ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში სადღეისოდ მეტად მწირი ცნობები მოგვეპოვება [6, გვ. 145; 9, გვ. 258].

სურ. 1

ნამოსახლარი მდებარეობს ქ. ტყიბულის მახლობლად, მისგან სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 3 კმ-ის მანძილზე, მდ. ტყიბულას ვრცელ ტაფობში მდებარე ს. ახალსოფლის ტერიტორიაზე (იხ. სიტუაციური გეგმა, სურ. 1)). სოფლის მიერ ეს ფართობი ინტენსიურად მუშავდებოდა, ხოლო კულტურული ფენები ნადგურდებოდა. შემდგომ ამა ს დაემატა ტყიბულ-ქვის წყალსაცავის მოწყობა, რის გამოც სოფელს ადგილი მოუნაცვლეს. დღეს ეს ფართობი წყალსაცავს უჭირავს, ძეგლის დიდ ნაწილს კი წყალი ფარავს. გვალვების პერიოდში, წყლის დონის დაწვევის დროს განთავისუფლებულ მო-

ნაკვეთებზე დიდი რაოდენობით ჩნდება არქეოლოგიური მასალა.

ძეგლი აღმოჩენილი იყო ტყიბულის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ, რომლებმაც ყურადღება მიაქციეს მეთევზეთა მიერ მუზეუმში მიტანილ კაჟის იარაღებს, შეკრიბეს მრავალრიცხოვანი მასალა და შეატყობინეს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრს.² მრავალრიცხოვან ზედაპირულ მასალას დაემატა აგრეთვე თერჯოლა-ტყიბულის არქეოლოგიური ექსპედიციის ექვსიოდე სავლე სეზონის დროს ჩვენს მიერ ნამოსახლარზე ჩატარებული მოკლევადიანი დაზვერვებისას მოპოვებული მასალა.

იმის გამო, რომ კულტურული ფენები ძლიერ იყო გადარეცხილი და დარღვეული, ძეგლზე გაკეთებულმა სადაზვერვო თხრილებმა არ მოგვცა სტრატოგრაფიული სურათის აღდგენის საშუალება. სამაგიეროდ მასალის ტიპოლოგიურ-შედარებითმა ანალიზმა ცხადყო, რომ აღნიშნული კოლექცია ძირითადად მომდინარეობს ორი სხვადასხვა კულტურული ფენიდან – ზედაპალეოლითურიდან და ენეოლითურიდან. კოლექციის საერთო მასიდან გამოვყავით ენეოლითური კომპონენტები, რომლებსაც არაფერი აქვთ საერთო ზედა პალეოლითთან.⁴

ახალსოფლის ენეოლითური კომპლექსი შეიცავს კაჟისა და ქვის სხვადასხვა ქანებისგან (რიყის ქვა, არგილიტი, ბაზალტი, ფიქალი) დამზადებულ იარაღ-ხელსაწყოებს, ცალკეულ ნივთებს, ობსიდიანის მასალას და მცირეოდენი კერამიკის ფრაგმენტებს.

კაჟის იარაღები წარმოდგენილია ნამგლისპირებით, შუბისპირებით, ისრისპირებით, დანებით, საფხეკ-საჭრისებით, სახვრეტებით, რეტუსორებით; ქვის მასალა – ცულებით, სატეხ-სათლელებით, ეროსებური იარაღებით, სახეხ-სასრესებით, საბეგველ-სანაყებით, ხელსაფქვავეების ქვებით, გახვრეტილი ბორბლისებური ქვებით (ავგაროზები), სამაჯურის ფრაგმენტებით.

ახალსოფლის მთელი კოლექცია დამუშავების მომენტიდან შედგებოდა ქვის მასალის 764 ერთეულისაგან. მათგან 642 ერთეული კაჟისაა, 83 – ქვის სხვადასხვა ქანისა და 39 – ობსიდიანის. კაჟის 642 ერთეულიდან 159 იარაღია, 483 – წარმოების ნარჩენები (ნუკლეუსები,

² აღმოჩენის ადგილი და მასალა შემოწმებულ იქნა არქეოლოგ გ. ფხაკაძის, ხოლო შემდეგ კი ჩვენ მიერ.

³ ტყიბულის მუზეუმის მთელი კოლექცია ჩვენ მიერ იყო დამუშავებული, კლასიფიცირებული და საინვენტარო დავთარში გატარებული.

⁴ პალეოლითურ კოლექციას შეისწავლის ამ პერიოდში მომუშავე სპეციალისტი.

ნამზადები, ანატკეც-ანამტკრევეები). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არ არის კოლექციის სრული რაოდენობა, რადგან იგი მატულობს ახალ-ახალი შევსების ხარჯზე, თუმცა, როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, თვისობრივად ახალი ნაშთების შემომატება თითქოს არ ხდება. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ უკვე შესაძლებელია ამ კომპლექსის დახასიათება და მისთვის გარკვეული ადგილის მიჩენა.

განვიხილავთ ენეოლითური კომპლექსის ტიპურ კომპონენტებს.

ნამგლისპირები (37 ერთ.). ნეოლითური სამკელი დანებისგან განსხვავებით, რომლებიც სწორწახნაგა ლამელებისგანაა ნაკეთები, ახალსოფლის ნამგლისპირები წარმოადგენდნენ მოხრილი ნამგლის ჩასართებს, დამზადებულს ანატკეცებისაგან ორმხრივი, მსხვილფაცეტა წნევითი რეტუმის მეშვეობით. ნამგლების მოხრილობამ და სამუშაო პირის გაზრდამ განაპირობა სწორკუთხა, სამკუთხა და ოვალური ფორმის ჩასართების გაჩენა (ტაბ. I). 37 ნამგლისპირიდან 11 ოთხკუთხაა (ტაბ. I_{2,4}); 9 – სამკუთხა (ტაბ. I_{1,5,9}); 6 – ოვალური (ტაბ. I₃), დანარჩენი ფრაგმენტებია და ჭირს მათი თავდაპირველი ფორმის დადგენა. მათგან 22 ცალი დაუკბილავია, 14 ცალს კი ემჩნევა სუსტად გამოხატული კბილანები. როგორც ვხედავთ, კოლექციაში სჭარბობს ოთხკუთხა მოყვანილობის და დაუკბილავი ცალები. ჩასართების დაკბილვა დაწყებულია, მაგრამ მათ ჯერ არ მიუღწევიათ ისეთი დახვეწილი ფორმისათვის და სიჭარბისათვის, როგორც ეს თეთრამიწის ნამოსახლარზეა [2, გვ. 286]. იქ თითქმის ყველა ნამგლისპირი დაკბილულია, დამუშავების ტექნიკა კი უფრო დახვეწილი. ფორმებით და დამუშავების ტექნიკით ახალსოფლის ნამგლისპირები ახლოს დგანან ჩიხორის ნამოსახლარის ჩასართებთან [5, გვ. 146, ტაბ. XVII]. ისინი ზოგჯერ ზედმიწევნითაც კი იმეორებენ მათ ფორმებს.

შუბისპირები (17 ცალი) წარმოდგენილია სხვადასხვა ფორმებით. საერთო ნიშანი, რაც მათ აერთიანებს, არის დიდი ზომები და ორმხრივი დამუშავება მსხვილფაცეტა მცოცავი რეტუმით. მათ შორის არის ოვალური, ფოთლისებრი მოყვანილობის უყუნწო ცალები (ტაბ. II; III₁₀); ყუნწიანი ფრთამორკალულები (ტაბ. II_{2,5}); ყუნწიანი, სწორფრთიანი სამკუთხა მოყვანილობის (ტაბ. II₈); დაშვებულ-ამოლარულ-ფრთიანი (ტაბ. III₁) და ფუქიამოლარულ-ფრთადაშვებულები (ტაბ. III_{2,12}). ახალსოფლის შუბისპირების ფრთების ამოლარვა ოდნავ შესამჩნევია, ამასთანავე ეს ცალები დაუხვეწავი ფორმისაა, ჩიხორში კი უკვე გვაქვს ფრთება-ამოლარული და ფრთებაშვებული დახვეწილი ფორმის წვრილფაცეტა რეტუმით შესრულებული შუბისპირები და ისრისპირები [5, გვ. 146, ტაბ. XVII]. სამაგიეროდ მათთან ერთად აღარ გვხვდება რიყისქვის იარაღები. შუბისპირების

უფრო მოკვიანო ფორმა უნდა იყოს ფუქიამოლარულ-ფრთადაშვებული ცალები (ტაბ. III_{2,12}).

ისრისპირები (9 ც) გამოირჩევა მცირე ზომებით. მათი უმეტესობა კაჟის თხელ ლამელაზეა დამზადებული. მათ შორის არის ყუნწიანი, ფრთებმომრგვალებული ცალები (ტაბ. III_{4,6}), რომელთა ზურგის დიდი ნაწილი დამუშავებულია, მუცლის მხარე კი ხელუხლებელი და მხოლოდ ირგვლივ აქვს რეტუმი. ზოგიერთ ცალს ეტყობა ოდნავი ამოლარვა (ტაბ. III_{3,7,8}).

საფხეკები (5 ცალი) ნაკეთებია მასიურ ანატკეცებზე, მომრგვალო სამუშაო პირი გამოყვანილია მსხვილფაცეტაიანი რეტუმით (ტაბ. IV₅).

საჭრისებში (4 ცალი) არის ანატკეცებზე გაფორმებული ხიწვიანი და ირიბი ცალები. მათ შორის ერთი ორმხრივ ირიბი საჭრისი ლამელაზეა დამზადებული (ტაბ. IV₇).

სახვრეტების უმრავლესობა (8 ცალი) ანატკეცებზეა ჩამოყალიბებული ორმხრივ გამოყვანილი სამუშაო პირით (ტაბ. IV₄).

კომბინირებული იარაღი – საფხეკ-საჭრისი სქელ, მოგრძო ლამელაზეა დამზადებული (ტაბ. IV₃).

კოლექციაში არის კაჟის ორი გაურკვეველი დანიშნულების იარაღი, რომელთაგან ერთის წვერი გამოყვანილია მსხვილფაცეტაიანი მაღალი რეტუმით (იარაღი დაზიანებულია) (ტაბ. IV₆), მეორე ჩამოყალიბებულია ორფერდა ლამელაზე, რომლის ცალი ფერდი დამუშავებულია მაღალი მცოცავი წნევითი რეტუმით, მეორე ფერდზე კი აქვს გამოყენების კვალი (ტაბ. IV₈).

რეტუმორი წარმოადგენს კაჟის მოგრძო მაკროლითს, ერთ ბოლოზე გამოყენების კვალით (ტაბ. IV₂).

მიწის დასამუშავებელ იარაღებად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ქვის მოგრძო ფორმის, ტრაპეციის მოყვანილობის ენოსებრი იარაღები, რომლებიც ხეხვა-გაპრიალების საშუალებითაა დამზადებული, აქვთ ორმხრივ ნახეხი სამუშაო პირი. მათ სათლელების მსგავსი ფორმა აქვთ, მაგრამ უფრო დიდი ზომისანი არიან (ტაბ. V_{2,3}; VII_{1,4}). აღნიშნული იარაღების ტრასოლოგიური ანალიზი გაკეთებული არ არის, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი ნაწილი მიწის დასამუშავებლად – გასაფხვიერებლად გამოიყენებოდა. იმერეთში დღესაც ნიადაგის გასაფხვიერებლად მსგავსი ფორმის ლითონის იარაღს ხმარობენ, რომლებსაც ჩეკიებს უწოდებენ. ასეთი იარაღები შესაძლოა რამდენიმე ფუნქციის მატარებელი ყოფილიყო. ანალოგიური იარაღები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი თეთრამიწის ნამოსახლარზე [2, გვ. 284-285].

ხის დასამუშავებლად ცულები (ტაბ. V; VII₃) და სატეხ-სათლელები (ტაბ. VI_{1,9}) უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ცულები კოლექციაში ცოტაა (4 ერთ.). ისინი წარმოადგენილია სოლისებური, ზურგ და ფერდშემადლებული, ყუისაკენ შევიწროებული ცალებით, რომლებსაც ზედა ნაწილში ემჩნევა სატარე ჭდეები. იარა-

ლები ნახევ-ნაპრიალებია. არის აგრეთვე სამკუთხაგანივკვეთიანი, ოვალურპირიანი ცალები.

სატეხ-სათლელები სიმრავლითა და მცირე ზომებით გამოირჩევა (ტაბ. VI). მათ ტრაპეციის ფორმა და განივკვეთი აქვთ.

მარცვლეულის დასამუშავებელი იარაღები წარმოდგენილია სახეხ-საბეგველებით, სანაყ-სასრესებით (ტაბ. VII₂) და ხელსაფქვავის ქვებით.

ახალსოფლის ნამოსახლარზე ნაპოვნი რიყისა და ქვიშაქვის მრგვალ-ბრტყელ გახვრეტილ ქვებს ავგაროზების დანიშნულება უნდა ჰქონოდა (ტაბ. IV_{9,11}). ამგვარი ნივთები გვხვდება მღვიმური და ღია ნამოსახლარების ენეოლითადრებინჯაოს ხანის ფენებში.

ფიქალის სამაჯურების ზუსტი ანალოგიები დიდი რაოდენობითაა ცნობილი საგვარჯილედან, თეთრამიწიდან, დარკვეთიდან და სხვა ამავე პერიოდის ძეგლებიდან.

კერამიკა თინის ჭურჭლების ნატეხების ორი განსხვავებული ჯგუფითაა წარმოდგენილი: მოვარდისფროდ გამოქვიანი, კვარცისა და ქარსის მინარევებიანი და შავპრიალა, ვარდისფერსარჩულიანი ნაკეთობების ფრაგმენტებით, რომლებსაც აგრეთვე ურევია კვარცისა და ქარსის ნაწილაკები. მასალის ფრაგმენტულობის გამო ჭირს მათი პროფილისა და ფორმების აღდგენა.

რქისა და ძვლის იარაღები ნამოსახლარმა არ შემოგვინახა მასზე არსებული პირობების გამო.

ძეგლის მდებარეობა გამორიცხავს მასალის საიდანმე ჩამორეცხვის შესაძლებლობას. მასალას არ გააჩნია გადაადგილების (ხეხვის) კვალი. ამასთანავე ახლოს არ არის მაღალი წერტილები, საიდანაც ვივარაუდებდით მის ჩამორეცხვას.

ახალსოფლის კაფის ინდუსტრიას (ნამგლისპირები, შუბისპირები, ისრისპირები) უახლოესი პარალელები გააჩნია იმერეთის ღია ენეოლითური ნამოსახლარების (თეთრამიწა, ჩიხორი) იგივე სახეობის ქვის ნაწარმთან. მის ცალკეულ ელემენტებს (შუბისპირები, ისრისპირები) კი ანალოგიები მღვიმურ ენეოლითურ ძეგლებში (საგვარჯილე, დარკვეთი) მოეპოვება. რაც შეეხება ნამგლისპირებს, იარაღთა ეს სახეობა მღვიმურ ძეგლებს არ ახასიათებს. ახალსოფლის რიყისქვის გახეხილ-ნაპრიალებ იარაღებს (ცულები, სატეხ-სათლელები და სხვ.) ზუსტი შესატყვისები ეძებნება თეთრამიწისა და საგვარჯილის კომპლექსებში. ჩიხორის ნამოსახლარს რიყის ქვის გახეხილ-ნაპრიალები იარაღები არ ახასიათებს.

იმერეთის ღია ენეოლითურ ნამოსახლარებზე სტრატეგრაფიის უქონლობის პირობებში, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ძეგლების ცალკეული კომპონენტების შეჯერება-შეპირისპირებას და გამორიცხვის მეთოდის გამოყენებას, რაც გარკვეულ საფუძველს გვაძლევს ქრონოლოგიისათვის და მეურნეობის წამყვანი დარგის განსაზღვრისათვის.

ახალსოფლის, თეთრამიწისა და ჩიხორის ქვის ინდუსტრიის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ამ იარაღთა ფორმებისა და დამუშავების ტექნიკის საფუძველზე ახალსოფლის ენეოლითური კომპლექსი თეთრამიწისა და ჩიხორის ნამოსახლართან შედარებით ენეოლითის შიდა ქრონოლოგიურ ჩარჩოში უფრო ადრეულად გამოიყურება.

ახალსოფლის ქვის ნაწარმი მოწმობს, რომ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე იდგა მიწათმოქმედება, რაზედაც მიგვანიშნებს ნამოსახლარზე აღმოჩენილი მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული იარაღები – ნამგლისპირები, ხელსაფქვავის ქვები, სახეხ-საბეგველები და რიყის ქვის მთელი რიგი იარაღები, რომლებიც მიწის დამუშავებას უნდა უკავშირდებოდეს.

ახალსოფლის ნამგლისპირების ტრასოლოგიური ანალიზი არ გაკეთებულა, მაგრამ ამგვარი გამოკვლევა გ. კორობკოვამ და ქ. ესაკიამ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ჩაატარეს ახალსოფლის ანალოგიურ და ტერიტორიალურად მასთან ახლო მდგომი ჩიხორის ნამოსახლარის ნამგლისპირებზე [3, გვ. 13-15], რის შედეგადაც დადგინდა, რომ ეს ნამგლისპირები ნახშირია კულტივირებული მარცვლეულის ასაღებად. ამასთანავე ამ ძეგლზე ნ. რუსიშვილის მიერ დადგენილი იყო რბილი ხორბლის (*Triticum aestivum*) და შიშველმარცვალა ქერის (*Hordeum vulgare v. nudum*) სახეობები [3, გვ. 13-15]. ამიტომ ამ ძეგლების ტერიტორიული სიახლოვე და თითქმის იდენტური სამკელი იარაღები გვაფიქრებინებს, რომ ახალსოფლის ნამგლისპირებიც ანალოგიური დანიშნულებით გამოიყენებოდა.

ზემოთქმული მოწმობს, რომ ახალსოფლის მცხოვრებთა მეურნეობის წამყვანი დარგი მიწათმოქმედება იყო, თუმცა გამორიცხული არ უნდა იყოს მესაქონლეობის არსებობაც, რადგან მის სინქრონულ მღვიმურ და ღია ნამოსახლარებზე ნაპოვანია მესაქონლეობის დამადასტურებელი შინაურ ცხოველთა ძვლები. ამასთანავე ეთნოგრაფიული მონაცემების გათვალისწინების საფუძველზე მიგვაჩნია, რომ ახალსოფლის კომპლექსის გახვრეტილი მრგვალ-ბრტყელი ქვები (ავგაროზები) მიგვანიშნებს ამ ნამოსახლარზე შინაური საქონლის არსებობაზე [1, გვ. 8-19; 8, გვ. 9-10]. გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ნადირობასაც, რაზეც უნდა მიუთითებდეს შუბისპირებისა და ისრისპირების სიმრავლე, თუმცა მათ, რა თქმა უნდა, თავდაცვის ფუნქციაც უნდა ჰქონოდა.

ლიტერატურა

1. ბარდაველიძე გ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. თბ., 1941.
2. ბერძენიშვილი (კილაძე) ნ. პირველყოფილი მიწათმოქმედების ისტორიისათვის საქართველოში. – ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, II, 1956, გვ. 257-297.

3. ესაკია ქ., რუსიშვილი ნ. ჩიხორის ნამოსახლარი პალეოთნობოტანიკური და ტრასოლოგიური მონაცემებით. – ძიებანი, № 6, 2000, გვ. 13-15.

4. კალანდაძე კ. თეთრი მღვიმე. თბ., 1994.

5. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ახალქვის ხანის ძეგლები თეთრამიწიდან. – მსკი, ნაკვ. 29, 1951, გვ. 237-262.

6. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები. თბ., 1986.

7. ნებიერიძე ლ. დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი. თბ., 1978.

8. ნებიერიძე ლ. საკულტო რიტუალები (მღვიმე საგვარჯილეს მასალების მიხედვით). – ძიებანი, № 3, 1999, გვ. 5-18.

9. ფხაკაძე გ. ენეოლითისა და ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში. – საქართველოს არქეოლოგია, ტ. II, თბ., 1992, გვ. 216-280.

10. ჯაფარიშვილი გ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიისათვის. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1972.

L. Nebieridze

SITE OF EARLY HUSBANDRY CULTURE IN OKRIBA

(Summary)

The paper is actually a publication of the archaeological material obtained from the site of early husbandry (Aeneolith) culture in Western Georgia. The site was discovered in the village of Akhalsopeli (Tqibuli district). At present the territory is under a water storage reservoir. The stratigraphy is damaged, artifacts collected on the surface are stored in the museum of local lore, history and economy of Tqibuli. Archaeological material is mainly represented by flint and stone tools, pottery is so fragmented that it seems impossible to reconstruct the shape and design of the vessels. The closest analogies of the above settlement are Tetramitsa (Kutaisi), Sagvarjile and Chikhori (Terjola district).

ტაბულებისა და სურათის აღწერილობა

სურ. 1. – ახალსოფლის ნამოსახლარის სიტუაციური გეგმა.

ტაბ. I – ახალსოფლის ნამოსახლარის კაჟის ნამგლისპირები.

ტაბ. II – შუბისპირები.

ტაბ. III – შუბისპირები და ისრისპირები.

ტაბ. IV – კაჟის მასალა და მრგვალობრტყელი გახვრეტილი ქვები.

ტაბ. V – 1, 4. ქვის ცულები; 2-3. ეჩოები.

ტაბ. VI – ქვის სატეხ-სათლელელები.

ტაბ. VII – 1, 3. ცულები; 2. სანაყი; 4. ეჩო.

Description of the Plates and Figures:

Fig. 1 – site plan of Akhalsopeli settlement.

Pl. I – flint insets of sickles from Akhalsopeli settlement.

Pl. II – spearheads.

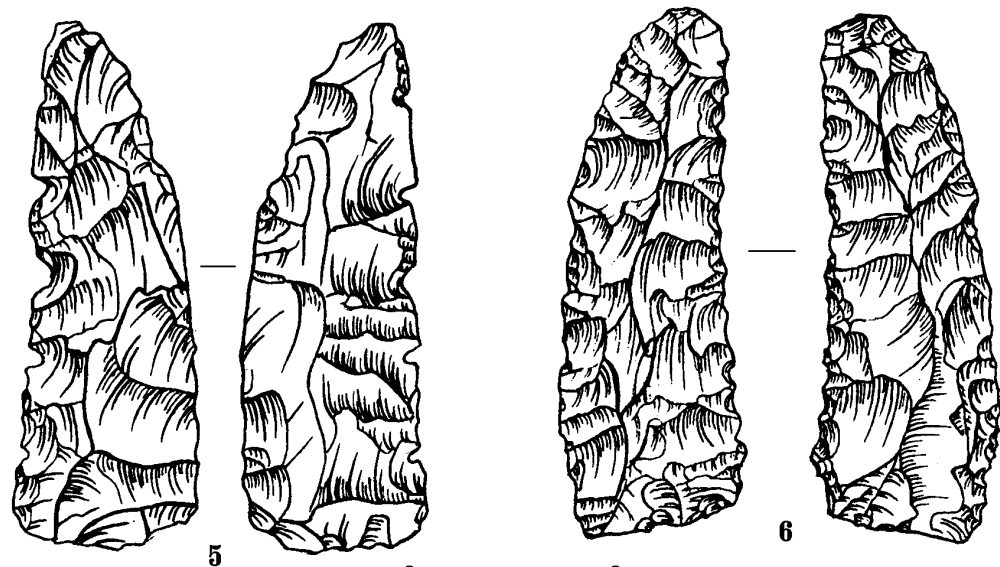
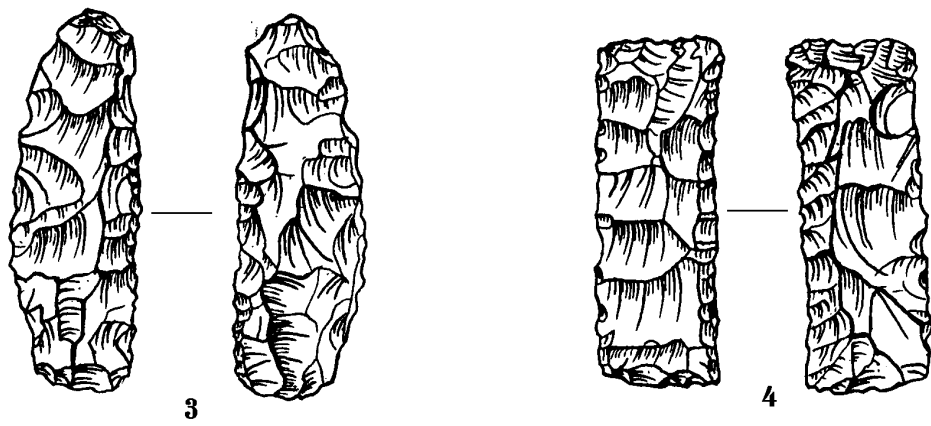
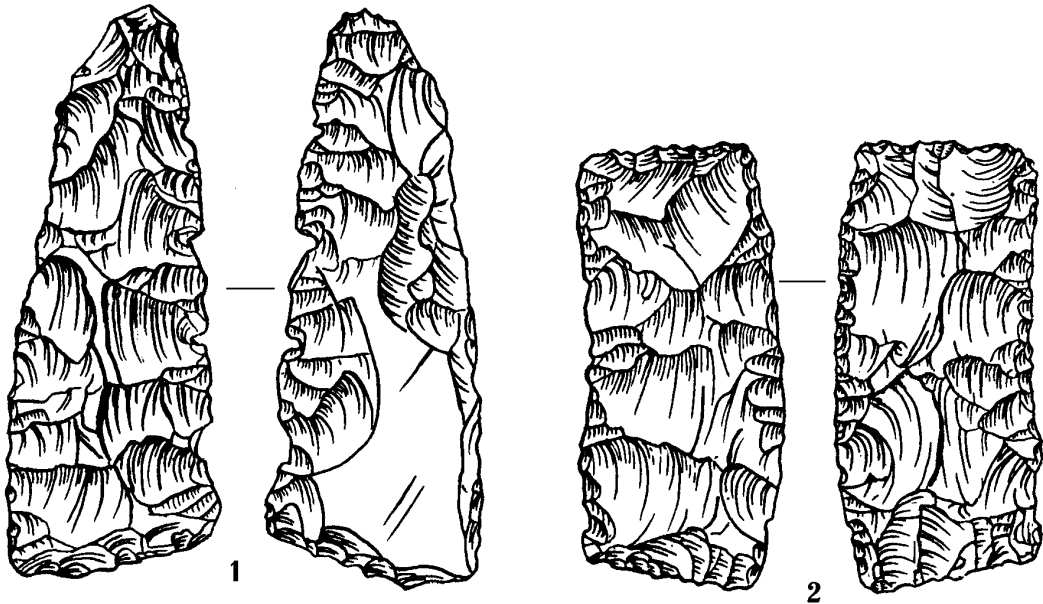
Pl. III – spearheads and arrowheads.

Pl. IV – 1-8. flint artifacts; 9-11. shaft stone disks

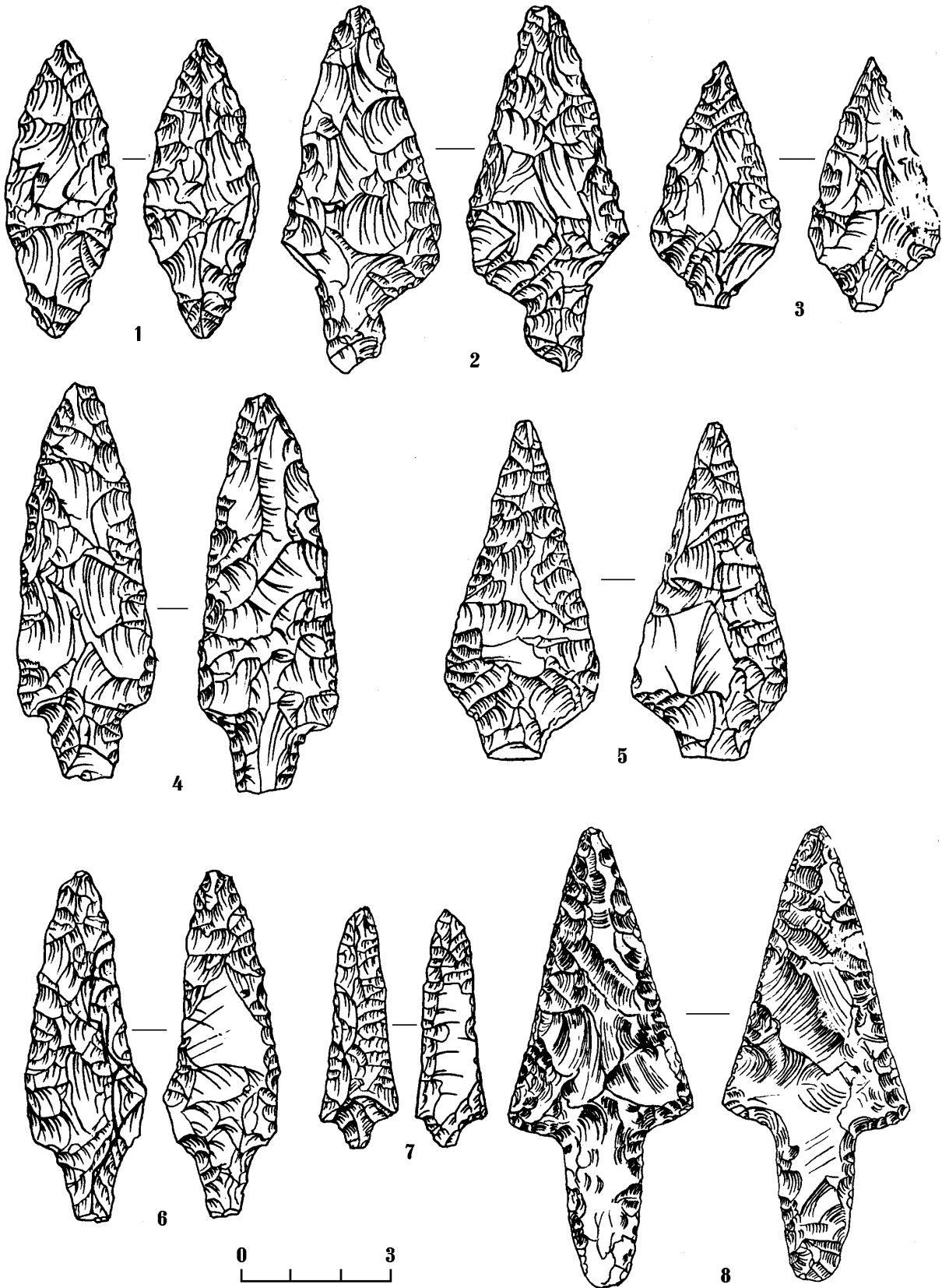
Pl. V – 1,4. stone axes, 2-3. adzes.

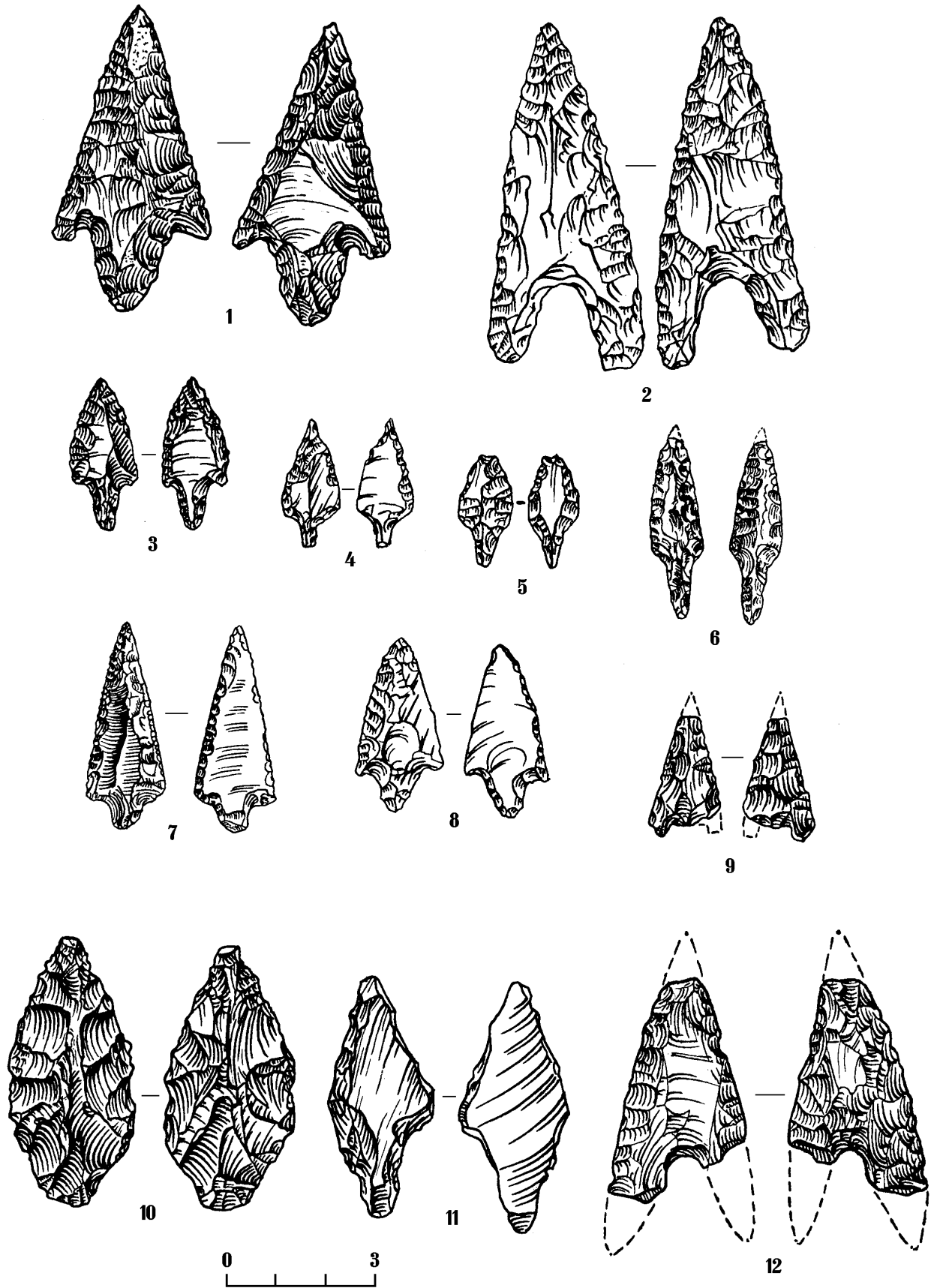
Pl. VI – stone chisels and adzes.

Pl. VII – 1,3. axes, 2. pestle, 4. adze.

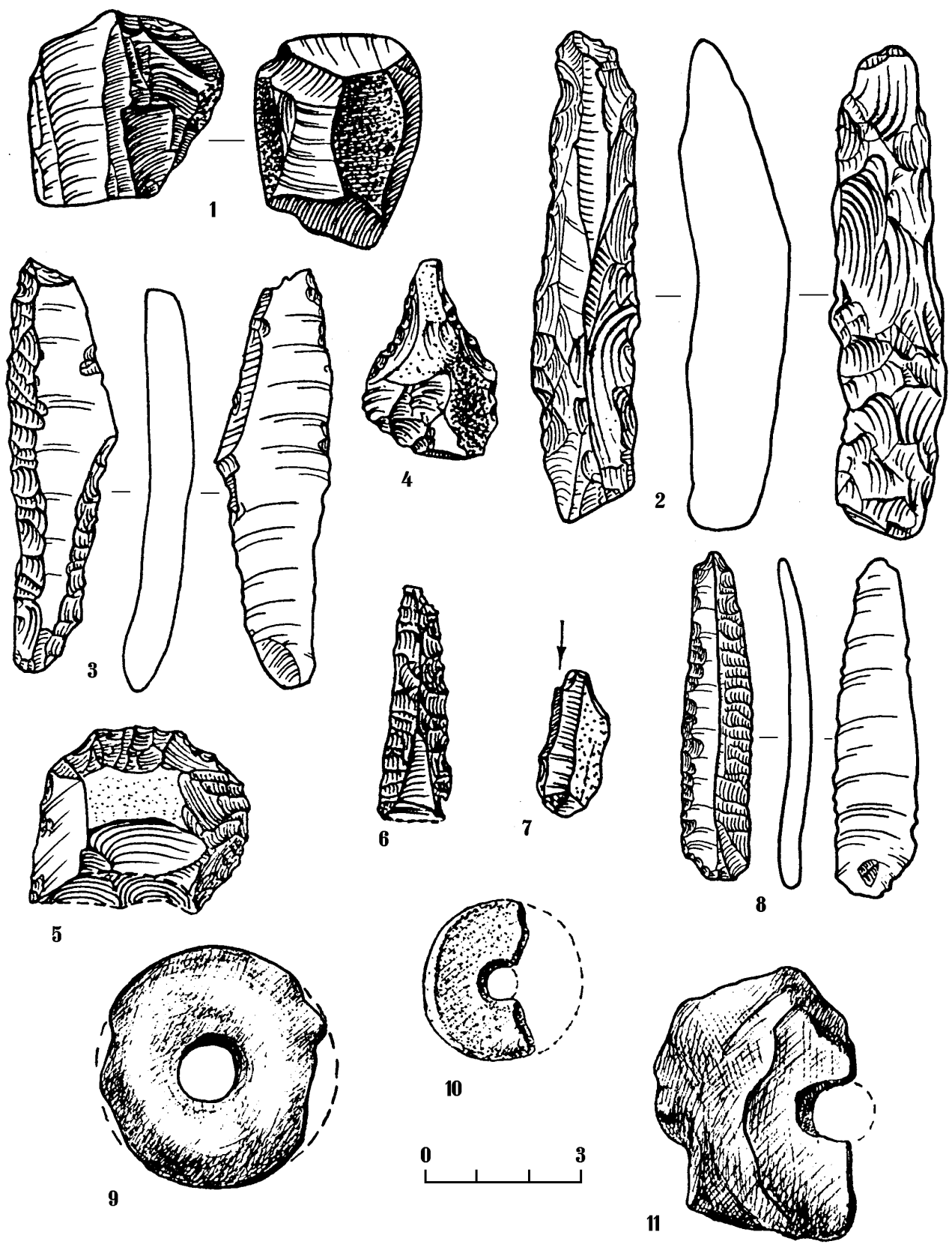

ტაბ. II

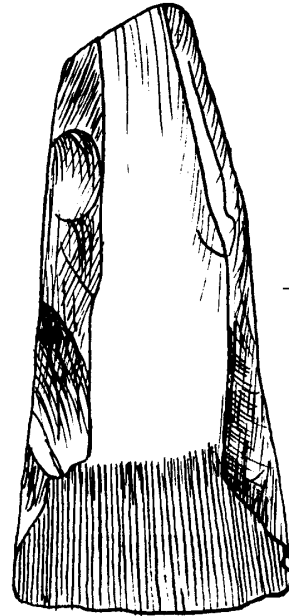
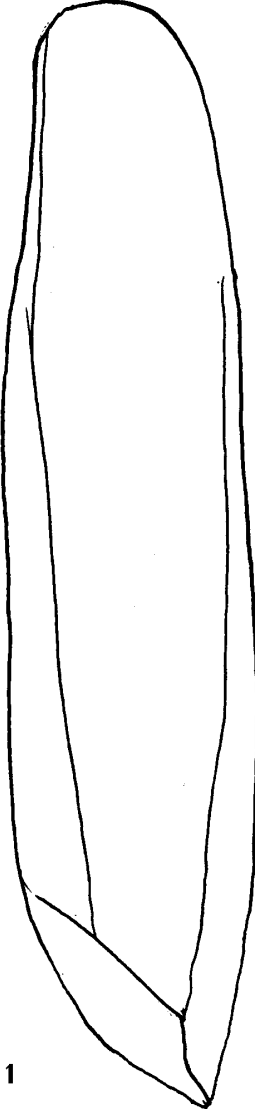

ტაბ. IV

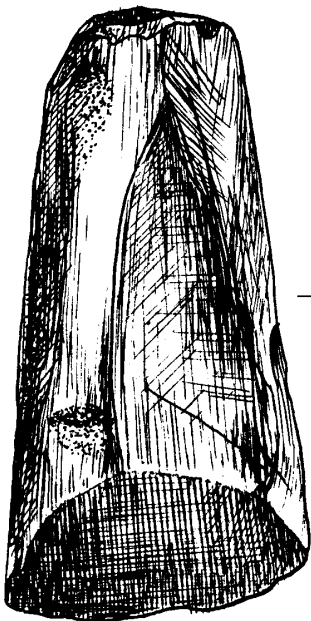
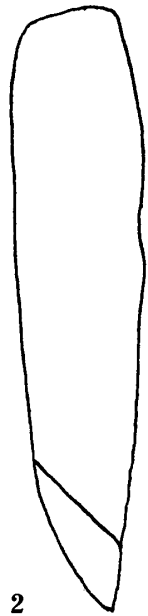

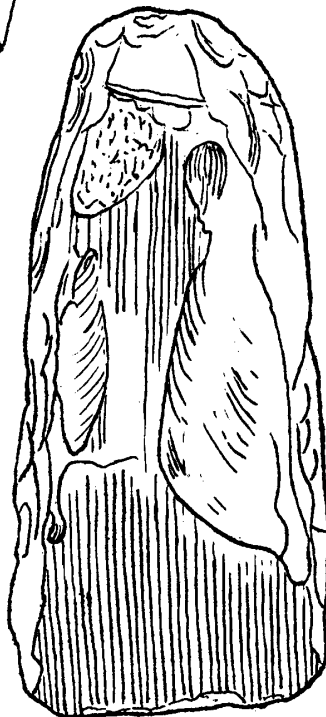
1

2

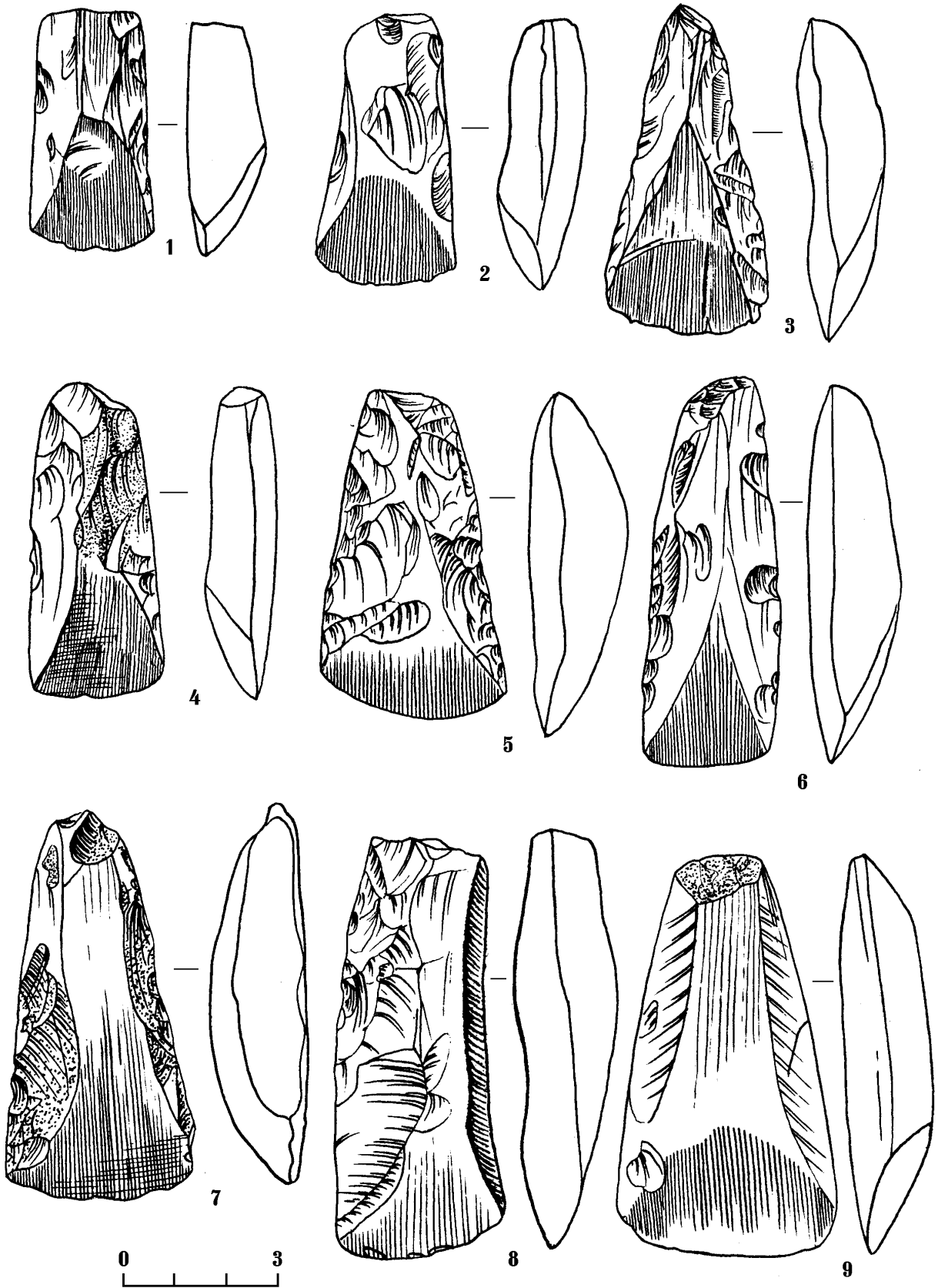
3

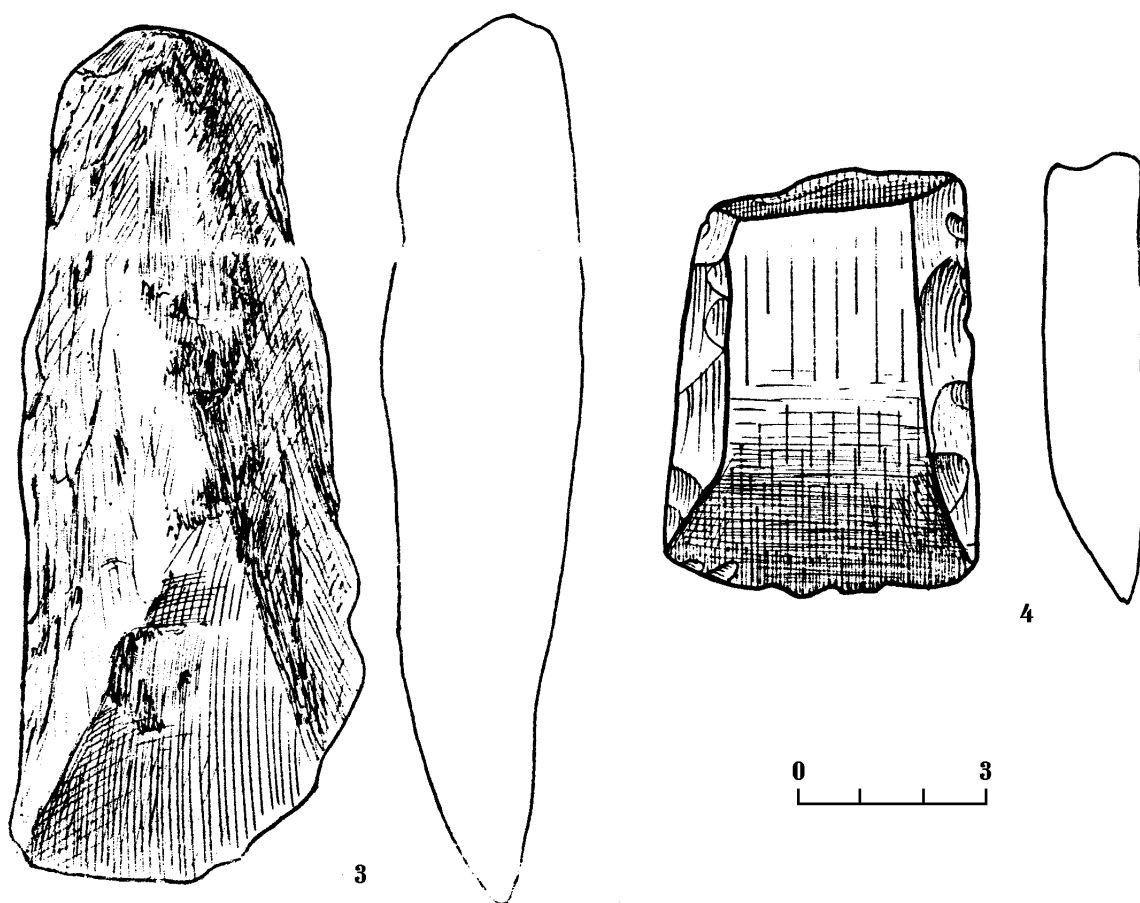
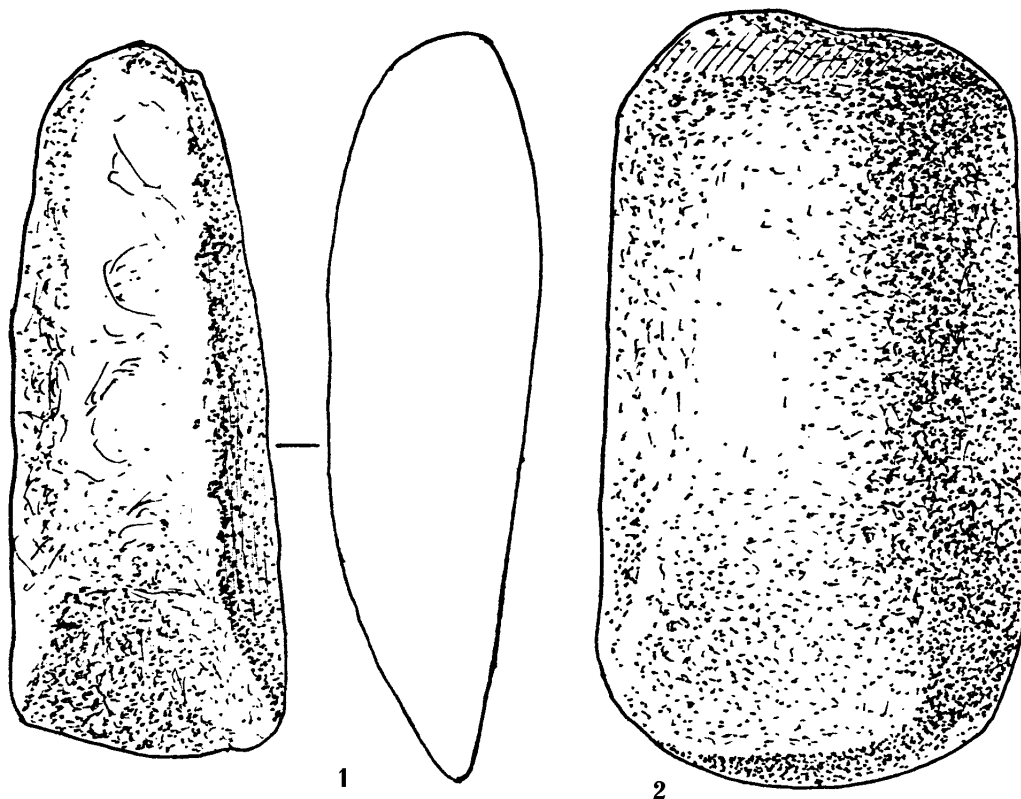

4

ტაბ. VI

ლერი ჯიბლაძე

დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-აღრეკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუბა

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბრინჯაო-აღრეკინის ხანის ნამოსახლარები გამოვლენილია სტაციონარული არქეოლოგიური გათხრებით, სადაზვერვო თხრილებითა და ზედაპირულად აკრეფილი მასალების მიხედვით (ტაბ. I).⁵ ამ პერიოდში ერთ-ერთ ძირითად სამოსახლოდ გამოიყენება ხელოვნური ბორცვები („ზურგა“, „ზუგა“, „ნაკარღალი“, „ნამჭედური“, „გორიკა“, „ნამარნუ“, „ნაოხვამუ“, „დიხა-გუძუბა“ და სხვ.), რომლითაც არის მოფენილი კოლხეთის დაბლობის როგორც ზღვისპირა, ასევე შიდა მხარე [5, გვ. 111, 114, 115, 117, 450, 452, 522; 6, გვ. 53-55; 7, გვ. 13-14; 8; 9, გვ. 17-38; 26, გვ. 52-59; 33, გვ. 109-110; 35, გვ. 297]. ხელოვნური ბორცვების კონცენტრაცია შეინიშნება მდინარეების რიონ-ფიჩორის, აბაშა-ნოღელას, ენგურ-კოდორის, ცივი-ხობის, ჩოლოქ-ოჩხამური-სა და ყორანთაწყლის-მუჩიას აუზებში [3, გვ. 8-9; 10, გვ. 4-8; 14, გვ. 48-51; 15, გვ. 21-23; 16, გვ. 21-22; 17, გვ. 51-53; 19, გვ. 2-3; 20, გვ. 9-11; 21, გვ. 13; 24, გვ. 56-61; 25, გვ. 61-67]. ჩრდილოეთით მათი გავრცელების უკიდურესი პუნქტია ოჩამჩირის ნამოსახლარი და, როგორც აღნიშნავენ, ტაშიში [20, გვ. 10; 34, გვ. 264-274]. ამ მიმართულებით უფრო სიღრმეში ჭაობიან ზონას ენაცვლება კლიმატურად შედარებით მშრალი, ბუნებრივად შემადლებული ადგილები, სადაც საჭიროებას აღარ წარმოადგენს ხელოვნური ბორცვების გამართვა. სამხრეთ-დასავლეთით მისი არეალი იფარგლება ნამჭედურისა და ჩოლოქის ნამოსახლარებით [19, გვ. 3-30; 36].⁶ ხელოვნური ბორცვების რამდენიმე ტიპს გამოყოფენ. გვხვდება დიხა-გუძუბები, რომლებიც

⁵ რუკაზე დავიტანეთ პროტოკოლური და ძველ-კოლხური ნამოსახლარები (მათ შორის დიუნური სადგომები), პროტოკოლური და მტკვარ-არაქსული (არგვეთა, დაბლაგომი) კულტურების თანხვედრის ძეგლები; ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე (აფხაზეთი) დღემდე ცნობილი ყველა ნამოსახლარი, სადაც რამდენადმე განსხვავებულ მასალებთან ერთად გვხვდება პროტოკოლური კულტურის მძლავრი ელემენტები (მაჭარა, გუანდრა, გუმისთა, აჭანდარა, კამან I და სხვ.). რუკაზე ასევე დავიტანეთ ყველა ის ხელოვნური ბორცვი, სადაც ბრინჯაო-აღრეკინის ხანაზე უფრო მოგვიანო პერიოდია წარმოდგენილი. აგრეთვე ამ ტიპის ის ძეგლებიც, რომლებიც არ გათხრილა, მაგრამ მათზე მოსალოდნელია ბრინჯაო-აღრეკინის ხანის ფენების არსებობა. თ. თოდუას ცნობით, ხელოვნური ბორცვები ცნობილია ზუგდიდის რ-ნის სოფ. ახალ კახათში, დარჩელში და ცაცხვში.

⁶ ბრინჯაო-აღრეკინის ხანის ნამოსახლარები გამოვლენილია გურიის ტერიტორიაზეც [18, გვ. 218, 220, 221, 223].

წარმოიქმნა კულტურულ ფენათა თანდათანობითი დაფენების შედეგად [37, გვ. 16-17; 38, გვ. 67]. კულტურული ფენები ხშირად ერთმანეთისაგან გამოიჯნულია მონაზვინი სტერილური მიწით. ასეთ სამოსახლო ბორცვებს განეკუთვნება ნოსირი III, ფიჩორის ცენტრალური ბორცვი და სხვ. მეორე ტიპის ბორცვებზე ხელოვნური წარმოშობისაა, მაგრამ არავითარი კავშირი არა აქვთ მათ ქვეშ აღმოჩენილ ნამოსახლართან. ისინი ჩნდება ნამოსახლარებზე ცხოვრების შეწყვეტის შემდეგ. ასეთი ტიპის ბორცვებს ეკუთვნის სიმაგრე, ანაკლია II [38, გვ. 67]. უფრო იშვიათად გვხვდება დიხა-გუძუბების ერთი ჯგუფი, სადაც კულტურული ფენები საერთოდ არ დასტურდება. მათ რიცხვს განეკუთვნება ჟორჟის, განმუხურის (№ 2 ბორცვი), ესართიას [24, გვ. 30; 25, გვ. 168], შეშელეთის, რეფისა და წყემის (№№ 2, 3) ბორცვები [3, გვ. 6]. ისინი ზედა ორისაგან განსხვავებით შესაძლოა წარმოადგენდნენ სამეურნეო მოედნებს [24, გვ. 30]. ანდა საცხოვრებლად აღმართვის შემდეგ, ახალზღვური ტრანსგრესიული მოვლენების გამო მათზე დასახლება ვერ მოესწრო [3, გვ. 6].

ძვ.წ. III-II ათასწლეულებში კოლხეთის დაბლობის მთისწინა ბორცვებთან ზოლში დასტურდება ნამოსახლარების გამართვა ბუნებრივ ბორცვებზე, მთის ფერდობებზე, ზღვისპირა და მდინარისპირა ტერასებზე (საკირე, ნასაყდრევი, სოხუმის მთა, ვერეშჩაგინის მთა, გუანდრა, მაჭარა და სხვ.).

ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში ჩნდება ახალი ტიპის ძეგლები, მდ. ტეხურისპირა I და II სადაზვერვო მოედნები, სოფ. ჭალადიდის საბაჟოს I, II უბნები, ზღვისპირა ზოლში განლაგებული დიუნური სადგომები [39, გვ. 36-44; 40, გვ. 265-286] და საწარმოო ნამოსახლარები (ოჩხამური, სოფ. მუხურჩას ნაწისქვილარი) [1, გვ. 60-68; 27, გვ. 14-15].⁷

კოლხეთის მთიანეთში (რაჭა-ლეჩხუმი, სვანეთი), იშვიათი გამოჩენის გარდა, დღემდე არ არის გამოვლენილი პროტოკოლური და ძველკოლხური ნამოსახლარები. მიუხედავად ამისა აქ აღმოჩენილი კოლხეთის დაბლობისათვის დამახასიათებელი ტიპური მასალები (ყუამილიან-ყუადაქანებული, ბრტყელი და კოლხური ცულებების სხვადასხვა სახეობა, ბოგრემის, ბრილის, სამარხების ცალკეული ნივთები და სხვ.) გვაფიქრებინებს, რომ ეს მხარე დასახლებული

⁷ ბრინჯაო-აღრეკინის ხანაში, კოლხურ კულტურაში გამოყოფენ ოთხი ტიპის ნამოსახლარს [2, გვ. 343-344].

იყო პროტოკოლხური და ძველკოლხური კულტურის მატარებელი ტომებით.⁸

ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის (აფხაზეთის) ტერიტორიაზე პროტოკოლხური (ადრე და შუაბრინჯაოს ხანა) ნამოსახლარები და ამ კულტურისათვის დამახასიათებელი მძლავრი ელემენტები გამოვლენილია მთელ რიგ ძეგლებზე: ოჩამჩირე, გუმისთა I, მაჭარა, გუანდრა და სხვ. ამ კულტურის ელემენტები, რომელსაც ზოგიერთი მკვლევარი უწოდებს ოჩამჩირულს ან სამხრეთ დოლმენურს [29, გვ. 112; 31, გვ. 17-20; 41, გვ. 15; 42, გვ. 1]. გვხვდება რამდენადმე განსხვავებული ტოპოგრაფიის მქონე ძეგლებზე – მღვიმე-ნამოსახლარებზე [29, გვ. 67-71; 30, გვ. 33-34; 32, გვ. 17]. შესაძლოა, ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე (ძირითადად მხედველობაში გვაქვს ქ. სოხუმის ჩრდილოეთით მდებარე მხარე) ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში რამდენადმე განსხვავებული მასალების არსებობა გამოწვეული იყოს ლოკალური თავისებურებებით [4, გვ. 27-31]. თუმცა არ უნდა გამოვირიცხოთ მისი დაკავშირება რამდენადმე განსხვავებული (დოლმენური?) კულტურის წრესთან [24, გვ. 118; 25, გვ. 118].

ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე მრავლად არის წარმოდგენილი ძველკოლხური კულტურის, განსაკუთრებით მისი მეორე ეტაპის ნამოსახლარები: მოქვი, ტამიში, სოხუმის მთა, ვერეშჩაგინის მთა, ბომბორა, კისტრიკი და სხვ. [3, გვ. 7; 11; 24, გვ. 35-36; 25, გვ. 17-41; 28, გვ. 11-17; 43, გვ. 5-23].

ამრიგად, ძალზე მოკლედ და ზოგადად დავახასიათეთ დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარები. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით რუკაზე დავიტანეთ ყველა ის პუნქტი, სადაც აღმოჩენილია ამ პერიოდის ნამოსახლარები.

L. Jibladze

ARCHAEOLOGICAL MAP OF BRONZE-EARLY IRON AGE SITES FROM WESTERN GEORGIA

(Summary)

Proto-Colchian sites, discovered on the territory of Western Georgia and representing mainly artificial hills are concentrated in Kolkheti lowland. They are clustered in basins of the rivers Rioni-Pichori, Abasha-Noghela, Enguri-Kodori, Tsivi-Khobi, Choloki-Ochkhamuri and Qoranta Tsqali-Muchia.

⁸ ძველკოლხურ II ეტაპზე (ძვ.წ. X-VII სს.) ინტენსიურად ჩანს დასახლებული სამხრეთ-აღმოსავლეთი კოლხეთის ტერიტორია (მდ. ყვირილას ხეობა) [2, გვ. 9-26; 13, გვ. 17-32; 22, გვ. 82-92; 23, გვ. 63-65, 90, 117-128].

By the 3rd millennium B.C. settlements of the Kolkheti lowland were situated at foothills and hills, mountain slopes, along the coastal line and river banks.

A new type of settlement emerged by the first half of the 1st millennium B.C. It is represented by open unfortified sites located in river basins, dune stations situated along the coastal line and settlement-manufactories.

ლიტერატურა

1. აფაქიძე ჯ. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ახალი ძეგლი ცენტრალური კოლხეთიდან (საწარმოო ნამოსახლარის გათხრები ჩხორო-წყუს რაიონის სოფ. ოჩხამურში). – ძმ, № 70, 1985, გვ. 60-68.

2. აფაქიძე ჯ. კოლხური ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა შესწავლისათვის. – სმამ, ტ. 149, № 2, 1994, გვ. 341-345.

3. ბარამიძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში (ძირითადი პრობლემები). ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1991.

4. ბარამიძე მ. ძვ.წ. III ათასწლეულის არქეოლოგიური კულტურები და მათი ეთნიკური ატრიბუცია (აფხაზეთის მასალების მიხედვით). – აფხაზეთის მოამბე, № 2-3, 1999, გვ. 23-27.

5. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII. თბ., 1975.

6. გამყრელიძე გ. ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები. თბ., 1982.

7. გამყრელიძე გ. ფოთი-ფაზისის ტოპოარქეოლოგიისათვის. თბ., 1998.

8. გოგაძე ე. კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა. თბ., 1982.

9. გრიგოლია გ., ფხაკაძე გ., ბარამიძე მ., ლორთქიფანიძე გ. დასავლეთ საქართველოს საძიებო არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წ. მუშაობის შედეგები. – მსკა, V, 1979, გვ. 17-38.

10. გრიგოლია გ. ეგრის-ლაზიკის საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები. თბ., 1994.

11. კვიციანი გ. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის მატერიალური კულტურა ძვ.წ. VIII-V სს-ში. საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1981.

12. მახარაძე გ., ლომთაძე გ. კოლხური კულტურის გავრცელება ყვირილის ხეობაში. – სსსმ, II, 1997, გვ. 9-26.

13. მახარაძე გ. ყვირილას ხეობის ნამოსახლარების ქრონოლოგია (ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი). – სსსმ, VI, 2000, გვ. 17-32.

14. მიქელაძე თ. ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1964 წელს ჩატარებული სამუშაოების შესახებ. – XIV სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი 1964 წლის საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1965, გვ. 48-51.

15. მიქელაძე თ. ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1965 წლის საველე მუშაოების შედეგები. – XV სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი 1965 წლის საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1966, გვ. 21-23.

16. მიქელაძე თ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე. თბ., 1978.

17. პაპუაშვილი რ. არქეოლოგიური გათხრები და დაზვერვები კოლხეთის დაბლობზე (1983-1986). – ძმ, 4, 1987, გვ. 51-53.

18. სადრაძე ვ., გოგუაძე ე., ძნელაძე მ., დავლიანიძე რ., მურვანიძე ბ., ჭანიშვილი თ., სადრაძე ქ. გურიის მხარის ისტორიულ-არქიტექტურული და არქეოლოგიური ძეგლები. – გურია, I. თბ., 1996, გვ. 217-225.

19. ჩავლეიშვილი ი. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან. ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1999.

20. ჩიგოშვილი თ. ენგურ-კოდორის აუზის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარები. ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1999.

21. ხახუტაიშვილი დ. ქობულეთის ქვეყანა. ბათუმი, 1995.

22. ჯაფარიძე ვ., კალანდაძე კ., გვინიძე გ. არქეოლოგიური სამუშაოები ნავთობსადენის ტრასაზე აღმოსავლეთ კოლხეთში. – მილსადენის არქეოლოგია, I, თბ., 1999, გვ. 82-92.

23. ჯაფარიძე ვ. ეგრისის მატერიალური კულტურა ახ.წ. I-VI სს. სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1999.

24. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლართა სტრატეგრაფია, ქრონოლოგია და პერიოდიზაცია (ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის მიხედვით). თბ., 1997.

25. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები, ხელნაწერი.

26. ჯიქია ლ. ქუთაისისა და მისი მიდამოების არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1993.

27. აპაყიძე დ. ბ. Центральная Колхида в эпоху поздней бронзы – раннего железа. Тб., 1991.

28. Бгажба О. Х., Воронов Ю. Н. История изучения археологии Абхазии. Тб., 1982.

29. Бжания В. В. Поселения очамчирской культуры в горах Абхазии. – Кавказ и Восточная Европа в древности, М., 1973, с. 65-71.

30. Воронов Ю. Н. Археологическая карта Абхазии. Сухуми, 1969.

31. Воронов Ю. Н. История Абхазии с древнейших времен до раннего средневековья. Автореферат канд. дисс., М., 1971.

32. Воронов Ю. Н. Древности Азантийской долины. Тб., 1982.

33. Гоголишвили В. И. Проблемы изучения древних памятников Колхидской низменности. – Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода, № 6-7, 1940, с. 109-110.

34. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1950.

35. Лордкипанидзе О. Д., Микеладзе Т. К. О демографической ситуации в Восточном Причерноморье (Колхида) в период Великой Греческой Колонизации. – ДСППВГК, Тб., 1981, с. 292-314.

36. Микеладзе Т. К., Хахутайшвили Д. А. Древнеколхидское поселение Намчедури. Тб., 1985.

37. Микеладзе Т. К. К археологии Колхиды (эпохи средней и поздней бронзы – раннего железа). Тб., 1990.

38. Микеладзе Т. К. Протоколхидская культура. – Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. М., 1994 с. 67-74.

39. Рамишвили А. Т. О назначении стоянок с "текстильной керамикой" Восточного Причерноморья. – СА, № 4, 1975, с. 36-44.

40. Соловьев Л. Н. Селища с текстильной керамикой на побережье Западной Грузии. – СА, № 4, 1950, с. 265-286.

41. Соловьев Л. Н. Новый памятник культурных связей Кавказского Причерноморья в эпоху неолита и бронзы. Стоянки Воронцовской пещеры. – ТАИЯЛИ, XXIX, 1958, с. 115-135.

42. Цвинария И. И. Новые памятники дольменной культуры Абхазии. Тб., 1990.

43. Шамба Г. К. Раскопки древних памятников Абхазии. Сухуми, 1984.

ტაბულის აღწერილობა

ტაბ. I – კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუკა

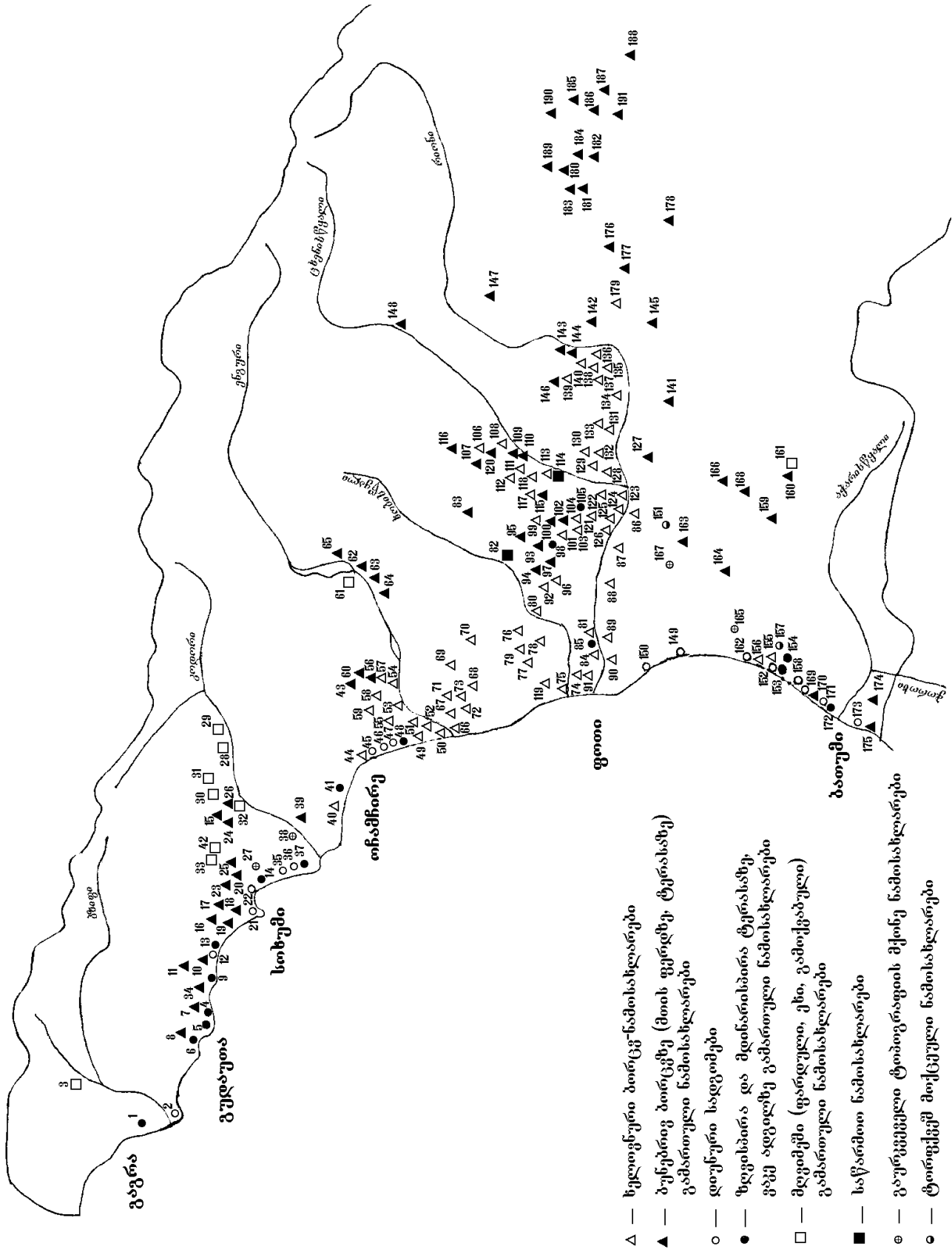
რუკის განმარტება: 1. კოლხიდა, 2. ბიჭვინთა (ლბაა), 3. იუპსი, 4. კისტრიკი, 5. ბომბორა, 6. ააქსტა, 7. ყულანურხვა, 8. ოთხარა, 9. პრიმორსკოე, 10. ანაკოფიის ციხე, 11. ანუხვა აბხაზსკაია, 12. ახალი ათონი (ორი დიუნური სად-

გომი), 13. გუანდრა, 14. ლეჩქოფი, 15. აბგიძრა, 16. ამჟასარა, 17. ვერეშჩაგინის მთა, 18. გუმისთის ნამოსახლარები (გუმისთა I, გუმისთა II, აჭანდარა), 19. ეშერა, 20. სოხუმის მთა, 21. სოხუმის კონცხი, 22. წითელი შუქურა, 23. გუადიხუ, 24. ლემსა, 25. ალექსეევკა, 26. ბაგრატის ციხე, 27. სოხუმის ნამოსახლარები (№ 4 სკოლა, რკინიგზის სადგური), 28. ახრაკაპში, 29. პალი, 30. თეთრი მღვიმე, 31. ზედა მღვიმე, 32. ჯამპალ I, 33. კამან I, 34. აბგარხუეი, 35. აგუძერა, 36. შიცკუარა, 37. მაჭარა (სამი ნამოსახლარი), 38. მერხეული, 39. ათარა არმიანსკაია, 40. ტამიში, 41. მოქვი, 42. ივაშენკო (ორი ნამოსახლარი), 43. აგუბედია, 44. ოჩამჩირე I (დასავლეთი, ცენტრალური, სამხრეთი ბორცვები), 45. ოჩამჩირე II, 46. გუდავა (ორი დიუნური სადგომი), 47. ოქუმი, 48. გაგიდა, 49. ფიჩორი (10-11 ბორცვი), 50. განმუხური (ორი ბორცვი), 51. ნაკარღალი (4-5 ბორცვი), 52. ჯვარალეხი (5-6 ბორცვი), 53. თაგილონის „წიფურია“ (3-4 ბორცვი), 54. ჭუბურხინჯი, 55. განახლება, 56. აბაჟუ, 57. გალი, 58. მზიური (ორი-სამი ბორცვი), 59. რეფოშეშელეთი (4-5 ბორცვი), 60. წარჩე, 61. ბაქსანია, 62. პალური („ჟირ-სუკი“), 63. ლია („დიდი ქირსა“), 64. მახარია, 65. ჯვრის ნამოსახლარები („ფერდის გორა“, „ჯვრის ციხე“), 66. ანაკლია I, 67. ანაკლია II, 68. ორული (წურწუმიებისა და პერტიების დიხა-გუძუბა), 69. ახალი კახათი, 70. ცაცხვი, 71. დარჩელი, 72. ერგეტა (მამულიების ბორცვი),⁹ 73. ცვანა, 74. ყულევი I, 75. ყულევი II, 76. ხეთა („ოტორენჯე“), 77. დღვბა, 78. ბულიცხუ, 79. წინაგოლა, 80. გურილუფუ, 81. ნალმაპიჯი, 82. ოჩხამური, 83. ჭოლა (ორი ნამოსახლარი ჭოლა I, ჭოლა II – „კაკუცხა“), 84. ჭალადიდის „ზურგა“, 85. საბაჟო (I და II უბანი), 86. ნამარნუს ნამოსახლართა სისტემა (რამდენიმე ბორცვი), 87. სირიაჩქონის ოხოჯე, 88. ნანდეკუ, 89. საგვიჩიოს ნამოსახლარები („ზურგანი“, „პატარა კონდა“, ფიჩორისპირა ნამოსახლარი № 3 და № 4 ბორცვები), 90. სიმაგრე, 91. ჭალადიდი (ჩხარის ტყე 3-4 ბორცვი), 92. ნაოხვამუ, 93. ეკი, 94. ხორში („ლომურა“), 95. ბეთლემი, 96. ქვალონის დიხა-გუძუბა, 97. საკირე, 98. სენაკი (ცემენტის ქარხნის მიდამოები), 99. გეჯეთი, 100. ნოქალაქევი, 101. ბატ ნაოხურუ, 102. ნოქალაქევი (ყოფილი საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორია), 103. მიგური, 104. ნოსირი III, 105. ტეხურისპირა ფლატის I საძიებო მოედანი, 106. საელიაოს კურზია, 107. ნახუნაო (ადგილი კოკიეთი), 108. სერგიეთის ნამოსახლარები (სერგიეთი I, სერგიეთი II), 109. სერგიეთი (ტერასაზე გამართული ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი), 110. ნაგვაზაო (ტერასაზე გამართული ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი), 111. ნაგვაზა-

ოს ზურგა, 112. აბდათი, 113. მუხურჩას ნამოსახლარები („ნაჭვის ზუგა“, „კეკელურის ზუგა“), 114. მუხურჩას საწარმოო ნამოსახლარი, 115. ვედიდკარი („ნაჯიხუ“), 116. სალხინო (ლევცავს მთა), 117. ბანძის ნამოსახლარები (ტაბაკური I, ტაბაკური II, დიხა-გუძუბა I „ბაღდურა“), 118. ლეხაინდრაო (ორი ნამოსახლარი – გოგიაშ ნაოხვამუ I, გოგიაშ ნაოხვამუ II), 119. ხელოვნური ბორცვები მდ. ხობის წყლისა და ჭურიის ორმდინარეთში (2-3 ბორცვი), 120. ნახარებაო, 121. წყემი (სამი ბორცვი), 122. ქოლობანი, 123. პირველი მაისი, 124. ნაესაკავო („ოჭინკე“), 125. ზანათი (ორი ბორცვი – ნამანცხვარი, დიონი), 126. კოდორი („ობერგულე“), 127. დაბლაგომი, 128. ბაძგნარი, 129. იანეთი, 130. ჯიხაიში (რამდენიმე გორიკა), 131. ბაში, 132. ეწერ-ბარი (ორი-სამი გორიკა), 133. კოპიტნარი, 134. საყულია, 135. პატრიკეთი (ორი-სამი ბორცვი), 136. ბროწეულა, 137. ქვედა მესხეთი, 138. ფარცხანაყანები (ოთხი გორიკა – „იკირები“, „შროშანები“, „ანარია“, უსახელო ბორცვი), 139. მალლაკი, 140. ქვიტირი, 141. ვანი („ახვლედიანების გორა“), 142. ჭოგნარი (სამი ნამოსახლარი – „ნასაჯვარევი“, ფარნალისა და ბარონის გორა), 143. დათეშიძეების გორა, 144. გაბაშვილების გორა, 145. დიმი, 146. ბანოჯა, 147. დღნორისა, 148. ცხეთა, 149. ურეკი, 150. გრიგოლეთი, 151. ჭოლიპა, 152. ფიჭვნარი (დიუნა), 153. ფიჭვნარი, 154. ხუცუბანი, 155. ნამჭედური, 156. ჩოლოქი, 157. ისპანი, 158. ბობოყვათი, 159. შემოქმედი, 160. ვაკიჯვარი („ქორის ბუდე“), 161. ვაკიჯვარი (ოთიგვანის გამოქვაბული), 162. შეკვეთილი, 163. შუხუთი, 164. ბაილეთი, 165. ლაითური, 166. ბუკისციხე, 167. ლესა-ჯუმათი, 168. ქვენობანი („კოჟორა“), 169. ციხისძირი (დიუნა), 170. ციხისძირი, 171. ჩაქვი I, 172. ჩაქვი II, 173. გონიო, 174. მახო, 175. ბათუმის ციხე, 176. ქვემო საზანო, 177. სვირი („ციხურა“), 178. ილემი, 179. ცხენთარო, 180. ჯიეთი, 181. სვერის ციხე, 182. ნიგოზეთი, 183. კაცხის ციხე, 184. ნარაძეთი, 185, საირხის ნამოსახლარები (ვეშაპიძეების გორა, სკომიეთის გორა, საბადურის გორა, წყაროსთავის გორა, კოდისწყალი, ლელიპირა გორა, თოლადის ციხე, სახოველა, ჭიჭინაძეების გორა), 186. ითხვისი, 187. არგვეთი, 188. კორბოული, 189. რგანი, 190. მოდინახე, 191. კალვათა (უღერძის გორა).

⁹ ერგეტას მიდამოებში გამოვლენილია 30-ზე მეტი ხელოვნური ბორცვი [17, გვ. 5].

ტაბ. I

ბრილის სამაროვანში 1939 წელს გათხრილი № 12 სამარხის დათარიღებისათვის

ბრილის სამაროვანი მდებარეობს სოფ. ღებიდან ჩრდილო-დასავლეთით 11 კმ-ზე. სამაროვანზე სხვადასხვა დროის: ბრინჯაოს ხანიდან ვიდრე ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე 200-ზე მეტი ორმოსამარხი, ქვაყუთი და საკრემაციო მოედანი გაითხარა, მაგრამ ამათგან გამოირჩევა № 12 ქვაყუთი და № 31¹⁰ ორმოსამარხი, რომელთა ინვენტარი ერთმანეთის მსგავსია. ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანია № 12 ქვაყუთი,¹¹ რომელიც დათარიღებულია შუაბრინჯაოს ხანით [2, გვ. 114; 4a, გვ. 232]. ამ სამარხის აღმოჩენიდან 60 წელზე მეტი გავიდა. ამ ხნის განმავლობაში დაგროვილმა მასალამ საშუალება მოგვცა გადაგვესინჯა № 12 სამარხისათვის მიღებული თარიღი.

ქვაყუთი № 12 მდებარეობდა 2 მ სიღრმეზე თიხნარში. იგი გადახურული იყო 5 ფილისაგან შემდგარი სახურავით; დამხრობილი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. სამარხი ქვის ფილით გატიხრული იყო ორ სართულად. ზედა სართულის სიმაღლე 30 სმ-ია; ქვედასი კი – 65 სმ. ქვაყუთის შიდა ზომებია: 1,24×0,65×1,0 მ. გავმენდის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ფილაზე იდო შუახნის ან ახალგაზრდა ინდივიდის კიდურებ მოხრილი ჩონჩხი, მარცხენა გვერდზე, თავით სამხრეთისაკენ. ხელები სახესთან ჰქონდა მიტანილი. ჩონჩხი კარგად იყო შენახული. მიცვალებულთან იდო რკინის თავჩახვეული საკინძის ფრაგმენტი და სხვადასხვა საკინძის ღეროს ფრაგმენტები (ტაბ. III³⁴⁻³⁶).

გამტიხვრელი ფილის ჩრდილოეთი ბოლოსა და ქვაყუთის კედელს შორის ამოჩრილი იყო ტიხრის ქვეშ მოთავსებული მიცვალებულის ცუდად შენახული დიდი წვივის ძვალი, რომელიც ბოლოთი ეყრდნობოდა მარჯვენა ლოყაზე მდებარე დაშლილ თავის ქალას. ამავე ღონეზე ან ოდნავ ქვემოთ მთელ სამარხში იყო ჩაშავებული ძვლების ნაშთები. ეს ინდივიდიც დაკრძალული ყოფილა კიდურებმოხრილ პოზაში, მარჯვენა გვერდზე, თავით სამხრეთისაკენ. თავის ქალის ქვეშ იდო: შავი ფერის კერამიკის ნატეხი, ბრინჯაოს 2 ქინძისთავი და 2 მძივი.

ტიხრის ქვემოთ, 20 სმ-ის სიღრმეზე, სამარხის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებთან ახლოს გამოჩნდა ორი ინდივიდის თავის ქალის ნაშთები, რომლის ნატეხები უფრო ღრმად ჩნდებოდა, თვით იატაკამდეც. მთელ სამარხში (ქვედა სართული) მიმოხეული იყო უამრავი ცისფერი პასტის იოტები, რომელთაგან ისახებოდა

სპირალური სახე, მაგრამ პრეპარაციის პროცესში ორნამენტი ვერ შეინარჩუნეს, იქვე იყო ბრინჯაოს გაურკვეველი დანიშნულების ნივთი.

სამარხის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლის გასწვრივ იდო ბრინჯაოს საკინძები, ცულები და სატევრები. დანარჩენი ნივთები კი გვხვდებოდა სამარხის ნებისმიერ ადგილზე: შუა ნაწილში იდო 3 წყვილი ბრინჯაოს სამაჯური, 2 სასაფეთქლე რგოლი, ვერცხლის ფიროფიტების 2 ნატეხი, გიშრის რამდენიმე მძივი. მთელ სამარხში მიმოფანტული იყო სხვადასხვა ზომის ბრინჯაოს ვერძის თავები და ვერძის თავებით შემკული საკიდები. აქვე აღმოჩნდა ბრინჯაოს შუბისპირები, სატევრები და ყუამილიანი ცულები.

აღსანიშნავია, რომ სამარხში აღმოჩენილი ზოგიერთი ცული თავიდანვე შტანდარტებად და პარადულ იარაღად მოიხსენიებოდა [29, გვ. 274; 1, გვ. 58; 4a, გვ. 213], მაგრამ ცულების ტიპოლოგიურად შესწავლის დროს მათ ყოველთვის ცულებად განიხილავენ [14, გვ. 28, 29; 11, ტაბ. II_გ]. ოთ. ლორთქიფანიძის აზრით, ჩნდება სრულიად ახალი ფორმა ყუამილიანი ცულისა, რომელიც მეფე-ქურუმთა ინსიგნიებად მიაჩნია. მან პირველმა შენიშნა, რომ ამ ინსიგნიის სახით, გაჩნდა ცულის ახალი სახე [4, გვ. 140-141, 124 შენიშვნა; 25, გვ. 208] და მათ წინამორბედი ფორმები არ გააჩნიათ. ისინი რომ შტანდარტებია და პარადული ხასიათის არიან, უეჭველია. ამიტომ, მათი ცულებად მიჩნევა მიზანშეწონილი არ უნდა იყოს, და ჩვენ მათ განვიხილავთ, როგორც პარადულ ნივთებს.

მასალის განხილვას დავიწყებთ ბრინჯაოს შტანდარტებით და ცულებით. მათ ყველას პარადული დიგორიაში (ჩრდ. ოსეთი) ემებნება, მაგრამ აქვე უნდა საგანგებოდ აღვნიშნოთ, რომ ისინი ყველა კომპლექსის გარეშე აღმოჩენილი. პირველ რიგში განვიხილავთ იმ შტანდარტებს, რომელსაც გრძელმილიანი ყუა აქვს და პირი ორი ნაწილისაგან შედგება (ტაბ. I₁).

ს. კორენევსკის კლასიფიკაციით ისინი თავსდებათ 2,1 ნ ჯგუფში და გამოყოფილია, როგორც ფასკაუ ნ. ანალოგიური ნივთები თოთხმეტი ცალია. აქედან ათი ცალი ნაპოვნია ფასკაუს სამაროვანზე, ერთი მათგანი ცნობილია ყობანიდან, ერთი ჩრდილოეთ ოსეთიდან, რომლის აღმოჩენის ზუსტი ადგილი უცნობია [18, გვ. 28, 29, სურ. 7, 14, 21]. მისი აზრით, ძნელი სათქმელია თუ რას წარმოადგენენ ამგვარი ცულები, რომლებსაც დანიშნულები პირი აქვთ, თუ ეს არის იარაღი, ტრადიციული ფორმისაგან განსხვავებული [18, გვ. 30]. და ამდენად მათი დათარიღება არცთუ ისე საიმედოა. თუმცა, ზოგადად თარიღის განსაზღვრა მაინცაა შესაძლებელი

¹⁰ მასალა ინახება სსმ არქეოლოგიის განყოფილების „მცირე ექსპედიციების“ I ფონდში, კოლ. № 5-993:32-103.

¹¹ № 31¹⁰ ორმოსამარხის გამოცემა გამიზნული გვაქვს უახლოეს მომავალში.

ბელი: ისინი გვხვდებიან მაიკოპის კულტურის შემდგომ ხანაში და ყობანის კულტურის პერიოდამდე და თარიღდებიან ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით და მეორე ნახევრით, ძვ.წ. XII საუკუნემდე [18, გვ. 36, 37]. მაგრამ აქ ერთ უხერხულობას ვაწყდებით, დღეისათვის ჯერ კიდევ დაზუსტებული არ არის ყობანის კულტურის ქვედა ქრონოლოგიური თარიღი. ჩვენი ღრმა რწმენით, ყობანის კულტურის საწყისი ძვ.წ. XII-X სს. ადრეული არ უნდა იყოს. აღსანიშნავია, რომ ი. მოცინბეკერი ამ შტანდარტებს აკუთვნებს საჩხერულ ტიპს და გამოყოფს, როგორც ფორმა A3 [33, გვ. 56, 57].

საერთოდ ცულების ადრეულობის განმსაზღვრელი ნიშანია მრგვალი სატარე ხვრელი, მაგრამ, რადგანაც შტანდარტები ამკობენ დროშის ტარს [1, გვ. 58], ამდენად სატარე ხვრელის სიმრგვალეს ადრეულობის ნიშნად ვერ მივიჩნევთ.

ე. გოგაძე შტანდარტებს ათარიღებს ძვ.წ. II ათასწლ. პირველი ნახევრით და შუა ხანებით [11, ტაბ. II₂₁, 80, 82]. ე. კრუპნოვი კი – ძვ.წ. II ათასწლ. მეორე ნახევრით [19, ნახ. 27, 31].

ვფიქრობთ, რომ ამ ტიპის შტანდარტებისათვის უფრო მისაღები უნდა იყოს ძვ.წ. XIV საუკუნის ბოლო და ძვ.წ. XII საუკუნის პირველი ნახევარი.

მეორე სახის შტანდარტს S-ბური ფორმის ტანი აქვს, რომლებიც ცხვრის თავების სკულპტურული გამოსახულებით არიან შემკული, ხოლო სატარე ხვრელის კედლები – სამკუთხა ნაჭდევებით და მოკლე ხაზებისაგან შედგენილი სახით. აღსანიშნავია, რომ მილის დასაგრძელებლად სატარე ხვრელში, ერთი მხრიდან უკეთდება სამკუთხა ნაჭდევებით შემკული წაკვეთილი კონუსის ფორმის ნაკვთი (ტაბ. I₂, 3).

ანალოგიური შტანდარტები ცნობილია ფასკაუს სამაროვნიდან [29, გვ. 275, სურ. 210; 33, ტაბ. 2, 3, 4]. ს. კორენევსკის კლასიფიკაციით ისინი თავსდება 2,17 ჯგუფში და გამოყოფილია, როგორც ფასკაუ 7 [18, გვ. 30, სურ. VIII_{1,3}].

ამ ტიპის შტანდარტებს, ვ. კოზენკოვა ათარიღებს ძვ.წ. XIV ს-ის დასაწყისითა და ძვ.წ. XII ს-ის პირველი ნახევრით [16, გვ. 91, სურ. 34, 37] ბ. გოგაძე, კი – ძვ.წ. II ათასწ. შუა ხანებით და მეორე ნახევრით [11, ტაბ. II_{22, 23}ჟჟ]

აღსანიშნავია, რომ ბრინჯაოს ცულებისა და სატევრების სკულპტურული გამოსახულებებით შემკობა დამახასიათებელია ყობანის კულტურის გვიანდელი ძეგლებისათვის. საინტერესოა, რომ ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი ერთი სატევარი, რომლის თავი შემკულია ჩვენთვის საინტერესო შტანდარტებზე დატანილი ცხვრის თავების გამოსახულებების მსგავსი ფიგურით, თარიღდება ძვ.წ. VI ს-ით. ვფიქრობთ, 7-8 საუკუნის განმავლობაში სტილისტურად ერთნაირი გამოსახულებების არსებობა შეუძლებ-

ლია და ისინი უფრო გვიანდელი ხანისა უნდა იყვნენ.

აქვე უნდა განვიხილოთ კიდევ ერთი შტანდარტი, რომელსაც მოლიანადსხმული სატარე მილი აქვს, მაგრამ იმით არის საინტერესო, რომ მილის მარჯვენა მხარე, ზემოთ აღწერილი შტანდარტების დამატებითი ნაკვთის ფორმისაა და ისევეა შემკული ჭდეული სამკუთხედებით როგორც ცალკე დამატებითი ნაკვთები (ტაბ. I₄).

ბრილის სამარხში აღმოჩენილი ცულები ოთხი სახისაა. პირველი სახის ცულები (ტაბ. I_{5, 6}) მორფოლოგიურად მსგავსია ზემოაღწერილი შტანდარტისა, მაგრამ მათ არა აქვთ დამატებითი ნაკვთები, ცხვრის თავების სკულპტურული გამოსახულებები, ე.ი. ყველა ის ნიშანი, რითაც ისინი განხილული უნდა იყვნენ როგორც საბრძოლო იარაღი. მსგავსი ცულები პარალელურებს ისევე ფასკაუს სამაროვანზე [29, ტაბ. ჩსშმ₆ჟ 33, ტაბ. 1, 5, 8; 2, 1, 5; 3, 1; 4ფ, 1] პოულობს.

ყუბანისპირეთში აღმოჩენილი ამ სახის ცულები მიუთითებენ მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების კავშირებზე დიგორიარაჭის მხარესთან. აქ აღმოჩენილი ეს ნივთები დათარიღებულია გვიანბრინჯაოს ხანით [13, გვ. 84, 85, ნახ. 8] ე. აღნიშნულ ცულებს ს. კორენევსკი ათარიღებს ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით და მეორე ნახევრით [18, გვ. 37] ბ. გოგაძე კი – ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით [11, ტაბ. II₁₄]

მეორე სახის ცულები (ტაბ. I₇) ასევე ცნობილია დიგორიიდან და ყობანიდან [18, გვ. 30; 11, ტაბ. II₁₃, 72, 73] ე. ამ ცულების თარიღის შესახებ პ. უვაროვა გარკვევით არაფერს ამბობს, ე. კრუპნოვი კი მათ ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით ათარიღებს [20, ნახ. 27] ე. ანალოგიური შემთხვევით აღმოჩენილი ცული ცნობილია მესტიიდან [30, ტაბ. XVII₃].

მესამე სახის ცულის (ტაბ. I₈) [2, ტაბ. X₉] ანალოგია სვანეთში შემთხვევით აღმოჩენილი ცულია [30, ტაბ. XVIII₁]. ამ ტიპის ცულებს ე. გოგაძე ათარიღებს ძვ.წ. II ათასწ. პირველი ნახევრით და შუა ხანებით [11, ტაბ. II₆] ე. კორენევსკი აერთიანებს ფასკაუ 8 ტიპში, ჯგუფი 2, 18 [18, გვ. 31, სურ. 8] ბ. მიაკუთვნებს გვიანდელი ცულების ჯგუფს და ათარიღებს ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით და მეორე ნახევრით, თვით ძვ.წ. XII საუკუნემდე [18, გვ. 37].

მეოთხე სახის ცული (ტაბ. I₉) [2, ტაბ. X₇] ექცევა ე. კორენევსკის მიერ გამოყოფილ ფასკაუ 3 ტიპში, ჯგუფი 2,11 [18, გვ. 27, სურ. 6] ე. ამ ცულის ანალოგად შეიძლება გამოდგეს თლიას სამაროვნის № 46 სამარხში აღმოჩენილი ცული, რომელიც თარიღდება ძვ.წ. XVI-XV სს., შუაბრინჯაოს დასასრულით [28, გვ. 6, 9, ტაბ. XVII₁]. ბ. ტეხოვს თლიას ცულის ყველაზე ახლო ანალოგად მიაჩნია თეთრიწყაროში აღმოჩენილი ცული [27, გვ. 17] ე. ჩვენი აზრით, ის შეიძლება

პირობითად იყოს მიღებული ანალოგად, რადგანაც მას მკვეთრად გამოსახული ტრაპეციის ფორმის ტანი აქვს, ამიტომ თლიას და თეთრიწყაროს ცული მხოლოდ შორეულ პარალელად შეიძლება იყოს მოყვანილი ბრილის ცულისათვის. ბრილის ცულის მსგავსი ცულები ცნობილია ფასკაუს სამაროვნიდან, რომელთაც სატარე ზვრელის ნაპირი „გორგოლაჭიანი“ აქვთ. სამწუხაროდ, ბრილის ცულს ყუა დაზიანებული აქვს. ე. გოგაძე ბრილის ცულს ათარილებს ძვ.წ. II ათასწ. პირველი ნახევრით [1, ტაბ. II₁₀].

გ. გობეჯიშვილმა შუბისპირები (ტაბ. II₁₄) დაათარილა ძვ.წ. II ათასწ. დასასრულით და I ათასწ. პირველი საუკუნეებით [1, გვ. 132] შემდეგ კი ბრილის სამაროვნის უძველესი ფენა – ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებით [2, გვ. 56]. ამ ფენის სამარხებია № 12 და № 31, რომელთა შემცველი ნივთები მრავალრიცხოვანია. მისი აზრით, ეს მოვლენა ძვ.წ. II ათასწ. უკანასკნელი საუკუნეებისათვის არის დამახასიათებელი [2, გვ. 57], მოგვიანებით კი მის მიერ დაზუსტებული იქნა საქართველოში შუაბრინჯაოს ხანის არსებობის დრო – ძვ.წ. XVII-XIII სს-ით [4a, გვ. 107].

ბრილის ზოგიერთი შუბისპირი მსგავსია ქვასათალის № 1 კოლექტიურ სამარხში და № 3 ორმოსამარხში¹² აღმოჩენილი შუბისპირებისა, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპით არის დათარილებული [2, გვ. 30] ყო.

ჯაფარიძე ბრილის სამაროვნის № 12 და № 31 სამარხებს ძვ.წ. II ათასწ. პირველ ნახევარს აკუთვნებს და ფიქრობს, რომ მდ. რიონის სათავეებში გამოვლენილი კულტურა უნდა მიეკუთვნებოდეს შუაბრინჯაოს ხანის გვიანდელ საფეხურს ან შუაბრინჯაოდან გვიანბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალ ეტაპს [5, გვ. 193; 6, გვ. 233].

ე. გოგაძე თრიალეთის XV ყორღანს (III ჯგუფი) ათარილებს 1600-1450 წწ. აღსანიშნავია, რომ ყორღანში აღმოჩენილი შუბისპირის ანალოგად მოყვანილი აქვს ნულის, ქვასათალის, ბრილის და თლიას სამაროვნებზე აღმოჩენილი შუბისპირები. მაგრამ ამავე დროს ე. გოგაძის აზრით, მოსალოდნელია ამ ქრონოლოგიური საზღვრების, განსაკუთრებით კი, ზედა ზღვარის რამდენადმე გადაადგილდება, აქ აუცილებელია გვიანბრინჯაოს საწყისი თარიღების გათვალისწინება [3, გვ. 69].

თლიას¹³ № 1 და № 2 სამარხებში¹⁴ აღმოჩენილი შუბისპირების ანალოგებად ბრილის შუ-

ბისპირებია მიჩნეული. ბ. ტეხოვის აზრით, ისინი უფრო შუაბრინჯაოს ხანისაკენ იხრებიან ვიდრე გვიანბრინჯაოს ხანისაკენ, თუმცა სამარხები გვიანბრინჯაოს ხანით არის დათარილებული [26, გვ. 74]. ვფიქრობთ, რომ თლიას სამაროვნის № 1 და № 2 სამარხების თარიღები, როგორც ყოველთვის, დასაზუსტებელია. თლიას № 1 სამარხი ძლიერ არეულია, აქ ერთ კოლექტიურ კი არა, არამედ რამდენიმე სამარხთან უნდა გვქონდეს საქმე, ყოველ შემთხვევაში ორ სამარხთან მაინც. რაც შეეხება № 2 სამარხს, მისი აღწერილობიდან გარკვევით არ ჩანს, რომელ მიცვალებულს ეკუთვნის რკინის ორი დანა (ერთი მოხრილია). აქ აღმოჩენილი ბრინჯაოსა და რკინის ნივთები სხვადასხვა პერიოდისაა [26, გვ. 42, 43, ტაბ. IV]. თლიას შუბისპირები გავრცელებულია ცენტრალურ კავკასიაში და სამხრეთ კავკასიაში. ბ. ტეხოვს მიაჩნია, რომ მასრაგახსნილი შუბისპირები ადრეულია [26, გვ. 69], თუმცა ეს მოსაზრება ბრილის სამარხის მაგალითზე არ დასტურდება, აქ მასრაგახსნილ შუბისპირთან ერთად გვხვდება მთლიანმასრიანი შუბისპირებიც.

ჩვენი აზრით, თლიას № 1 სამარხში გამოიყოფა ორი კომპლექსი, რომლებიც უნდა დათარიღდნენ ძვ.წ. XII-XI სს. და ძვ.წ. VII-VI სს. და № 2 სამარხი ძვ.წ. VIII-VII სს.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ბრილის შუბისპირები დათარიღებულ იქნას ძვ.წ. XIII-XII სს.

სამარხში ბრინჯაოს რვა სატევრის პირი აღმოჩნდა (ტაბ. II₁₅₋₂₁). გ. გობეჯიშვილის აზრით, ეს სატევრები უფრო ორპირიან დანებს ჰგავნან, ვიდრე სატევრებს და ზოგიერთ მათგანს უკვე საკმაოდ კარგად აქვთ გამოსახული შუა ქედი [2, გვ. 58, 59]. ოთ. ჯაფარიძე ბრილის სატევრების შესახებ წერს, რომ ისინი შედარებით მომცრო ზომისანი, უპირატესად ფოთლისებური მოყვანილობისაა, ოდნავ შესამჩნევი ქედით, თუმცა გვხვდება ისეთი ცალებიც, რომლებსაც უკვე კარგად გამოსახული ქედი აქვს [6, გვ. 232]. მისი აზრით, ფართო პირიანი იარაღი ახლოს დგას კატაკომბურ კულტურაში გავრცელებულ სატევრებთან. გვხვდებით მათ აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიაშიც. შედარებით ვიწრო და მოგრძო პირიანი იარაღი, რომლებსაც პირზე ორი მკვეთრი ქედი დაუყვებათ და ყუნწზე ნახვრეტი არ გააჩნიათ, კარგადაა ცნობილი ჩრდილოეთ კავკასიაში. ოთ. ჯაფარიძეს მიაჩნია, რომ ორივე დანისპირი ჩვენში ჩრდილოეთ კავკასიის გზით უნდა გავრცელებულიყო [9, გვ. 156, 157]. ვფიქრობთ, რომ მათ არავითარი საერთო არ უნდა გააჩნდეთ ბრილის სამარხის სატევრებთან, ისინი ადრეული პერიოდისათვის უნდა იყოს დამახასიათებელი.

¹² მასალა ინახება სსმ არქეოლოგიის განყოფილების „მცირე ექსპედიციების“ I ფონდში, კოლ. № 9-6:155-157.

¹³ არქეოლოგიურ სამეცნიერო ლიტერატურაში პ. უვაროვას მიერ დამკვიდრებული სახელწოდება „თლი“, რომელიც რუსული ტრანსკრიპციით არის მოცემული, უნდა შესწორდეს და ეწოდოს ქართული სახელი „თლია“.

¹⁴ 1956 წელს გათხრილი თლიას სამაროვნის №1-8 სამარხები თლიას სამაროვნების კატალოგში შეტანილი არ არის [28].

ჩვენთვის საინტერესო სატევრები მსგავსია ზედა რუთხასა და ფასკაუს სამაროვნებზე აღმოჩენილ სატევრების [29, გვ. 227, 271, ტაბ. XCV, სურ. 5, XCVI, სურ. 3-5]. პ. უვაროვას ფასკაუს სამაროვანი დათარიღებული აქვს რკინის გამოჩენის ეპოქით [29, გვ. 376]. ფასკაუს, კუმბულთის, დონიფარსის სამაროვნებიდან ცნობილია ბრინჯაოს დანები თუ პატარა სატევრები, რომელთა შორის გვხვდება, როგორც ფოთლისებური ისე წაგრძელებული ფორმის სატევრები. ე. კრუპნოვს მიაჩნია, რომ ზოგიერთი მათგანი, პატარა წვეტიანი სატარე ყუნწის გამო, შეიძლება მიჩნეული იყოს შუბისპირებად და არა დანებად ან სატევრებად [19, გვ. 48]. აღნიშნული სამაროვნები დათარიღებულია ძვ.წ. II ათასწ. მეორე ნახევრით [19, გვ. 43]. ბრილის № 12 სამარხში აღმოჩენილი ერთი სატევარი (ტაბ. II₁₆) შორეულ ანალოგს პოულობს ე.პ. პჩელინას მიერ გათხრილ ნულის № 5 კოლექტიურ სამარხში აღმოჩენილ სატევართან [23, ტაბ. XVIII₈], რომელიც ზოგადად შუაბრინჯაოს ხანითაა დათარიღებული [23, გვ. 31, 34].

ვფიქრობთ, რომ № 12 სამარხის სატევრისპირების არსებობის თარიღი არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს შუბისპირების არსებობის თარიღს.

სამარხში აღმოჩენილი დისკოსებურთავიანი საკინძები შემკულია პუნქტირით (ტაბ. III_{1,4}) და გრავირებით დატანილი გეომეტრიული სახეებით (ტაბ. III₉); უმეტეს შემთხვევაში კი სადაა (ტაბ. III_{2, 3, 5-12}). მათ ზუსტი ანალოგი არ ეძებნებათ. ბრილის საკინძებს ორნამენტის დატანის ტექნიკით ემსგავსება კუმბულთაში აღმოჩენილი ორი [29, ტაბ. LXXVII_{5,6}] და ზედა რუთხის სამაროვნის № 10 კომპლექსის ორი საკინძი [19, სურ. 14, 8, 9]. კოსნიერსკის კოლექციაში შემავალი ფასკაუსა და ზედა რუთხის სამაროვნებზე აღმოჩენილი საკინძები მცირე ზომისაა, მაგრამ დისკოზე დატანილი დეკორით და ნაჩერეტი ემსგავსება ბრილის საკინძებს [33, ტაბ. 42₁₋₄; 58_{3, 4}]. საკინძის თავის ფორმით მსგავსი საკინძები ცნობილია ქვასათალის № 1 სამარხიდან [12, სურ. 3, 1-4], თლიას № 1 [26, ტაბ. II₂₀₋₂₂], №№ 29, 42, 56 სამარხებიდან [28, ტაბ. X₁; XIV_{2, 5}; XXI₂] და სხვა. ყობანური საკინძები შეიძლება შორეულ ანალოგებად ჩაითვალოს [29, ტაბ. XXVI₃; XXVIII₃]. ყობანში და კუმბულთაში აღმოჩენილი საკინძები დათარიღებულია რკინის გამოჩენის ხანით [29, გვ. 361], ზედა რუთხის – ძვ.წ. II ათასწ. მეორე ნახევრით [19, გვ. 43], ქვასათალის № 1 სამარხი – გვიანბრინჯაოს ადრეული სტადიით ხ₁₂, გვ. 30], თლიას № 1 სამარხი – გვიანბრინჯაოს ხანით, თუმცა მის გამოხრელს მიაჩნია, რომ აქ აღმოჩენილი ზოგიერთი ნივთი: შუბისპირები, სატევრები და დისკოსებურთავიანი საკინძები თარიღდება შუაბრინჯაოს ხანით. ამ მოვლენას ის ხსნის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანების მო-

ნაცვლებით [26, გვ. 130, 131]. № 29 და № 42 სამარხი შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულით, ხოლო № 56 სამარხი კი ძვ.წ. XIV-XIII სს. თარიღდება ხ₂₈, გვ. 639 ვ. კოზენკოვა მსგავს საკინძებს ათარიღებს ძვ.წ. XIV ს-ის დასაწყისით და ძვ.წ. XII ს. [16, გვ. 91].

დისკოსებურთავიანი საკინძები აღმოჩენილია სამცხეშიც, რომელიც მათი წარმოების სავარაუდო კერადაა მიჩნეული და დათარიღებულია ძვ.წ. XV-XIV სს. [7, გვ. 10]. ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ვფიქრობთ, რომ ბრილის სამაროვნის საკინძებიც უნდა დათარიღდეს ძვ.წ. XIV-XII სს.

ბრინჯაოს სამაჯურები დამზადებულია სამკუთხაგანიკვეთიანი შესქელებული ღეროსაგან (ტაბ. III₁₃₋₂₃). ისინი XVI ტიპად არიან გამოყოფილი [15, ტაბ. XXVIII₁₇]. მსგავსი სამაჯურები გვხვდება ქვასათალისა და ნულის სამაროვნებზე, აგრეთვე ჩრდილო კავკასიაში, სადაც ისინი ადგილობრივ ნაწარმად არ არის მიჩნეული [17, გვ. 54]: ფასკაუსა და ზედა რუთხის [33, ტაბ. 46, 14, 16; 47, 2; 72, 10-12, 15, 19, 21; 73, 9, 15], ჩმის (ბეახნი-კუპის) სამაროვნებზე (ყობანის კულტურის ცენტრალური ვარიანტი) და თარიღდება ძვ.წ. XIII-X სს. [16, ტაბ. I, სურ. 34, 52]. ასეთი სამაჯურები დამახასიათებელია ყობანის კულტურის დასავლური ვარიანტისათვის და ძვ.წ. XI-V სს. არის დათარიღებული. სამაჯურები განაგრძობენ შემდგომ არსებობას ძვ.წ. I ათასწ. დასაწყისშიც. ასე მაგ., ტერეხეს სამაროვნის № 2 და ეშკაკონის სამაროვნის № 1 აკლდამები თარიღდება ძვ.წ. XII-V სს. [16, ტაბ. II]. ამ ტიპის სამაჯურების შემცველი ზედა ბაქსანის განძი თარიღდება ძვ.წ. X ს. [16, ტაბ. II].

საინტერესოა, რომ ყობანის კულტურის დასავლური ვარიანტის ძეგლებზე სამაჯურები სულ 24 ცალია აღმოჩენილი, აღმოსავლური ვარიანტის ძეგლებზე კი – 16 ცალი, რომლებიც უფრო მოგვიანო ხანისანი არიან [15, გვ. 49, ტაბ. XXVIII₁₇], მაშინ, როდესაც ბრილის № 12 სამარხში ისინი 11 და № 31¹⁵ სამარხში კი – 17 ცალია. აქ აღარაფერს ვამბობთ იმ ცალებზე, რომლებიც ბრილის სამაროვნის ტერიტორიაზე შემთხვევით არის აღმოჩენილი.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, სამაჯურები უნდა დათარიღდეს ძვ.წ. XII-X სს.

სამარხში აღმოჩენილი საკიდები ხუთი სახისაა:

პირველი სახის ბრინჯაოს საკიდი (ტაბ. III₂₄) დამზადებულია ბრინჯაოს სქელი სამკუთხა ფურცლისაგან, რომლის ზედა კუთხე წარმოადგენს რქებჩახვეული ცხვრის სკულპტურულ გამოსახულებას. მსგავსი საკინძები ძალზე მცირერიცხოვანია, ისინი გვხვდება ბრილის № 31¹⁵ სამარხში და სვანეთში [30, გვ. 181, ტაბ.

¹⁵ კოლექციის № 5-993:300

XXX₆]. საინტერესოა, რომ ისინი დიგორიის ძეგლებისათვის უცნობია.

მეორე სახის საკიდი ყუისთავებით შეერთებული ორმაგი ცულის მარტივი ფორმისაა (ტაბ. III₂₅). მათი ზუსტი ანალოგია აღმოჩენილია ფასკაუსა [33, ტაბ. 43₆₋₈] და ზედა რუთხის [33, ტაბ. 64₁₋₄] სამაროვნებზე. საკიდები თარიღდება პროტოცობანური ხანით ხ₁₆, ნახ. 43_{ჯგ}.

მესამე სახის საკიდი ძირითადად იმეორებს ზემოთ აღწერილი საკიდის ფორმას, მაგრამ დამატებითი ნაკვებით – ვერძისთავის სკულპტურული გამოსახულებით და დისკოსებური და ოთხკუთხა გეომეტრიული სახის ნაკვითი, რომელიც მოთავსებულია ვერძის თავის საპირისპირო მხარეს, ავსებს ცულისებურ ნაკვებს შორის არეს. ცხოველის სკულპტურული გამოსახულების თავი შემკულია ირიბი ნაჭდევებით, ხოლო ნივთზე დატანილია სამკუთხა ნაჭდევებით შექმნილი გეომეტრიული სახე (ტაბ. III₃₇). ასეთი საკიდები ცნობილია ფასკაუს სამაროვნიდან [29, გვ. 279; 33, ტაბ. 13₂₋₄; 43₅], დიგორიიდან [20, ტაბ. LXXV₁] და კუმბულთიდან [29, ტაბ. XCIII₁]. პ. უვაროვა მათ ათარიღებს რკინის გამოჩენის ხანით [29, გვ. 279] ბ. კოზენკოვა კი პროტოცობანური ეპოქით ხ₁₆, ნახ. 43].

მსგავსი საკიდის საინტერესო ცალი, რომელიც შედგება ორმაგი ასეთი საკიდისაგან აღმოჩენილი უნდა იყოს ფასკაუსში ან კუმბულთაში ხ₃₃, ტაბ. 37₁].

მეოთხე სახის ბრინჯაოს საკიდი წარმოადგენს ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულის ფორმის ნაკვთს, რომელიც შემკულია ცხვრის თავის სკულპტურული გამოსახულებით, ხოლო ზედაპირი სამკუთხა ნაჭდევებისა და ზოლების რიგით (ტაბ. III₃₈). მისი ზუსტი ანალოგია ცნობილია ფასკაუდან [33, ტაბ. 13₁].

მრავალფეროვნებით გამოირჩევა საკიდების კიდევ ერთი ჯგუფი, რომელიც წარმოადგენს განზე გაზიდული, სპირალურად ჩახვეულქებიან ვერძის თავის სკულპტურულ გამოსახულებას. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან რქების ზვიების რიცხვით (ერთნახევარი, ორნახევარი და სამნახევარი) და მათი გაშლილობის მიხედვით (ტაბ. III₃₉₋₄₂). მსგავსი ნივთები გვხვდება ბრილის 3¹ სამარხიდან, ფასკაუსა და ზემო რუთხის სამაროვნებიდან [33, ტაბ. 43₁₁₋₂₅; 44₁₋₄; 64₁₆₋₂₃; 65_{1-4, 9, 11}]. ბრილის საკიდები დათარიღებულია ძვ.წ. XVIII-XVI სს. [31, გვ. 243; 32, გვ. 152]. საკიდი ცხვრისთავის სკულპტურული გამოსახულებით ცნობილია ზემო რუთხის ძვ.წ. IX-VIII სს. დათარიღებული №№ 1, 5, 18 კომპლექსებიდან [20, გვ. 236], თლიას სამაროვნის №№ 56, 17, 23a, 86, 105, 156, 217 სამარხებიდან, რომლებიც დათარიღებულია ძვ.წ. XIV-XIII სს. – სამარხი № 56, ხოლო

დანარჩენი კი – ძვ.წ. XII-X სს. [28, გვ. 14]. ჩვენი აზრით კი, თლიას სამარხები უნდა დათარიღდეს ძვ.წ. IX-VIII სს.

აღსანიშნავია, რომ ვერძისთავიანი საკიდები აღმოჩენილია ზედა ყობანის №№ 9, № 12 და 15 სამარხებში (ე. შანტრის გათხრები). № 12 სამარხი თარიღდება ძვ.წ. VIII საუკუნით [14, გვ. 146], №№ 9 და 15 სამარხები კი – ძვ.წ. XI-IX სს-ით [16, გვ. 85]. ვფიქრობთ, რომ ა. იესენისეული თარიღი – ძვ.წ. VIII საუკუნე, სავსებით შესაფერისი უნდა იყოს ე. შანტრის მიერ გათხრილი დანარჩენი სამარხებისათვის.

ზემო რუთხის (ე. კრუპნოვი), თლიას და ყობანის (ე. შანტრი) საკიდები სტილისტური ნიშნებით განსხვავებულია ბრილისა და მისი ანალოგიური საკიდებისაგან, რაც მათი ქრონოლოგიური სხვაობით უნდა აიხსნას. ბრილის საკიდები, ჩვენი აზრით, უფრო ადრეულები უნდა იყოს და მათი თარიღი არ უნდა განისაზღვროს ძვ.წ. XII საუკუნეზე ადრე.

ვერცხლის თმის სამაგრების (ტაბ. III₂₈₋₃₂) ანალოგები გვხვდება ზემო რუთხას სამაროვანზე [33, გვ. 127, ტაბ. 49, 25] და თარიღდება ძვ.წ. II ათასწ. ბოლოთი [25a, გვ. 78].

ბრინჯაოს ერთნახევარი ზვიები (ტაბ. III_{26,27}) დიდი ხნის განმავლობაში იხმარებოდა, დაწყებული ძვ.წ. II ათასწ. შუახანებიდან ვიდრე ძვ.წ. I ათასწ. შუახანებამდე. ბუნებრივია, რომ მათ ამ ხნის განმავლობაში განვითარების გარკვეული გზა გაიარეს, რაც ფორმის ცვალებადობაში აისახა. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ბრილის ეს სამკაული თავისი ფორმით (დეროზე ქედით) ძვ.წ. I ათასწ. დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.

ბიკონუსური გიშრის მძივები (ტაბ. III₃₃) დამახასიათებელია ამ პერიოდის სამარხებისათვის (ქვასათალი, ნული, ბრილი).

ცისფერი პასტის იოტები,¹⁶ როგორც ცნობილია, გამოყენებული იყო დროის ხანგრძლივ მონაკვეთში, ამიტომ ჩვენ მათზე აღარ შევჩერდებით.

ამით ვამთავრებთ ბრილის № 12 სამარხის ინვენტარის განხილვას.

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად ვფიქრობთ, რომ ბრილის № 12 სამარხი უნდა დათარიღდეს ძვ.წ. XIV საუკუნის დასასრულით და XII საუკუნით. რასაკვირველია, ჩვენ მიერ მიღებული თარიღი შესაძლებელია შემდგომში კიდევაც დაზუსტდეს, მაგრამ ერთი კი ცხადია, ბრილის № 12 სამარხი შუაბრინჯაოს ხანას არ უნდა მიეკუთვნებოდეს. სავსებით სწორედ მიგვაჩნია ბ. კუფტინის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც დიგორიული ძეგლები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებენ ყობანის სამაროვანს [22, გვ. 12].

ბრილის № 12 სამარხი თავისი ხასიათით დიდ მსგავსებას იჩენს ჩრდილო კავკასიის შემ-

¹⁶ გამოყენილია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ არქეოლოგიის კათედრის გამოყენაზე. ინახება სსმაგ „მცირე ექსპ.“ I ფონდში, კოლ. № 5-993:103.

დეგ ძეგლებთან: კუმბულთაში – ზემო რუთხის სამაროვანი, გალიათში – ფასკაუს სამაროვანი, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის დასაწყისისათვის გაერთიანებულნი არიან ერთ კულტურულ კერად, განსხვავებიან კავკასიის სხვა სინქრონული კულტურებისაგან და მათ „დიგორიის“ კულტურად გამოყოფენ [19, გვ. 17].

„დიგორიის“ კულტურის არეალი დიდი არ არის. აღსანიშნავია, რომ ამ კულტურისათვის დამახასიათებელი ძეგლები ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა რეგიონებში არ ვრცელდება და, როგორც ზემოთ დავინახეთ, იგი სამხრეთით მხოლოდ ზემო რაჭასა და სვანეთამდე აღწევს. პირველი აღმოჩენის მიხედვით გამოყოფილი ამ კულტურის სახელი დასაზუსტებული გახდა მას შემდეგ, რაც მსგავსი ძეგლები აღმოჩნდა რაჭასა და სვანეთში, რამაც საშუალება მისცა ი. მოცენბეკერს ამ კულტურისათვის ეწოდებინა „რაჭა-დიგორიის“ კულტურა [33, გვ. 17]. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ „რაჭა-დიგორიის“ კულტურის არეალში სვანეთის ჩრდილო რეგიონიც უნდა ვიგულისხმობთ.

„რაჭა-დიგორიის“ კულტურა, რომელიც ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ყობანის კულტურას, აღმოცენებული არ ჩანს წინამორბედი კულტურის ტრადიციებზე, მაგრამ ეს უკვე ცალკე კვლევის საგანია.

**L. Pantskhava, V. Maisuradze,
G. Gobejshvili**

TOWARD DATING BURIAL № 12 EXCAVATED AT BRILI NECROPOLIS IN 1939 (Summary)

Brili necropolis is situated 2 km north-westward of the village of Ghebi, Highland Racha. More than 200 burials have been excavated here, though cist № 12 and pit burial № 31 differ somewhat from the others. Despite the constructional distinctions of the above burials, grave goods found there are almost homogeneous. Burial № 12 is actually a two-tiered cist containing a quantity of bronze weapons, standards and jewellery. The burial has been dated to the Middle Bronze Age.

The analysis carried out, involving archaeological parallels, suggests a rather different chronology allowing to date it to the end of the 14th and beginning of the 12th centuries B.C.

ლიტერატურა

1. გობეჯიშვილი გ. ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალოები, ისტორიის მეცნ. კანდ. სა-

მეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ნაშრომი, თბ., 1942.

2. გობეჯიშვილი გ. არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში. თბ., 1952.

3. გოგაძე ელ. თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბ., 1972.

4. ლორთქიფანიძე თო. არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი. თბ., 1986.

4a. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959.

5. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1991.

6. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, საქართველო უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე. თბ., 1970, გვ. 201-242.

7. დამბაშიძე ირ. სამცხე ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში, ავტორეფერატი ისტორიის მეცნ. კანდ. სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1999.

8. ჩუბინიშვილი ტ. მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1957.

9. ჯაფარიძე თო. არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში. თბ., 1969.

10. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья. – САИ, Г 1-12, М., 1978.

11. Гогодзе Э. М., Панцхава Л. Н. Колхидская культура эпохи бронзы и раннего железа. – ВГМГ, XLII-B, 1989, с. 35-40.

12. Джапаридзе О. М. Квасатальский могильник эпохи бронзы в Юго-Осетии. – КСИИМК, 60, 1955, с. 23-30.

13. Иессен А. А. Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века. – МИА, 23, М.-Л., 1951, с. 75-124.

14. Иессен А. А. Археологические памятники Кабардино-Балкарии. – МИА, 3, 1941, с. 7-50.

15. Козенкова В. И. Типология и хронологическая классификация предметов кобанской культуры. – САИ, Вып. 2-5, М., 1982.

16. Козенкова В. И. Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке, М., 1996.

17. Козенкова В. И. Материальная основа быта кобанских племен, Западный вариант. – САИ, Вып. 2-5, М., 1998, с. 5-114.

18. Корневский С. И. Втульчатые топоры оружие ближнего боя эпохи средней бронзы Северного Кавказа. – Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье, М., 1985, с. 20-41.

19. Крупнов Е. И. Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода. – МИА, 23, 1951, с. 17-74.

20. Крупнов Е. И. Древняя история Северного Кавказа. М., 1960.

21. Куфтин Б. А. К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии. – КСИИМК, VIII, 1940, с. 5–35.

22. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1941.

23. Куфтин Б. А. Археологическая маршрутная экспедиция в Юго-Осетию и Имеретию. Тб., 1949.

24. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды. I, Тб., 1949.

25. Лордкипанидзе О. Д. Наследие древней Грузии. Тб., 1989.

25а. Марковин В. И. Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н.э.). – МИА, 3, 1960.

26. Техов Б. В. Позднебронзовая культура Лиахвского бассейна. Сталинир, 1957.

27. Техов Б. В. Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н.э. М., 1977.

28. Техов Б. В. Тлийский могильник, I, Тб., 1980.

29. Уварова П. С. Могильники Северного Кавказа. МАК, VIII, М., 1900.

30. Чартолани Ш. Г. К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи. Тб., 1989.

31. Gagoschidze I. in: *Unterwegs zum Goldenen Vlies. Archäologische funde aus Georgien, Saarbrücken, 1995.*

32. Koridze I. in: *National Treasures of Georgia, Catalog, Philip Wilson Publishers, London, 1999.*

33. Motzenbäcker I. *Sammlung Kossnierska, B. 3. Berlin, 1996.*

92); 33. გიშრის მძივები (5-993:102); 34-36. რკინის საკინძის თავისა და ღეროს ნატეხები.

Description of the Plates

Pl. I – 1-4. bronze standards (5-993:37, 32, 33, 34); 5-9. bronze axes (5-993:35, 34, 38, 36, 39).

Pl. II – 1-14. bronze spearheads (5-993:40-51); 15-21. bronze daggers (5-993:54-60).

Pl. III – 1-12. bronze disk-head pins (5-993:74, 76, 79, 73, 77, 81, 80, 83, 75, 84, 78, 82); 13-23. bronze bracelets (5-993:70, 71, 63, 67, 62, 64, 65, 72, 69, 68, 66); 24, 25, 37-42. bronze pendants (5-993:86, 85, 90, 91, 96, 98-100); 28-32. bronze hair pins (5-993:93, 92); 26-27. bronze one and a half volutes (5-993:101); 33. jet beads (5-993:102); 34-36. fragments of head and stem of an iron pin.

ტაბულების აღწერილობა

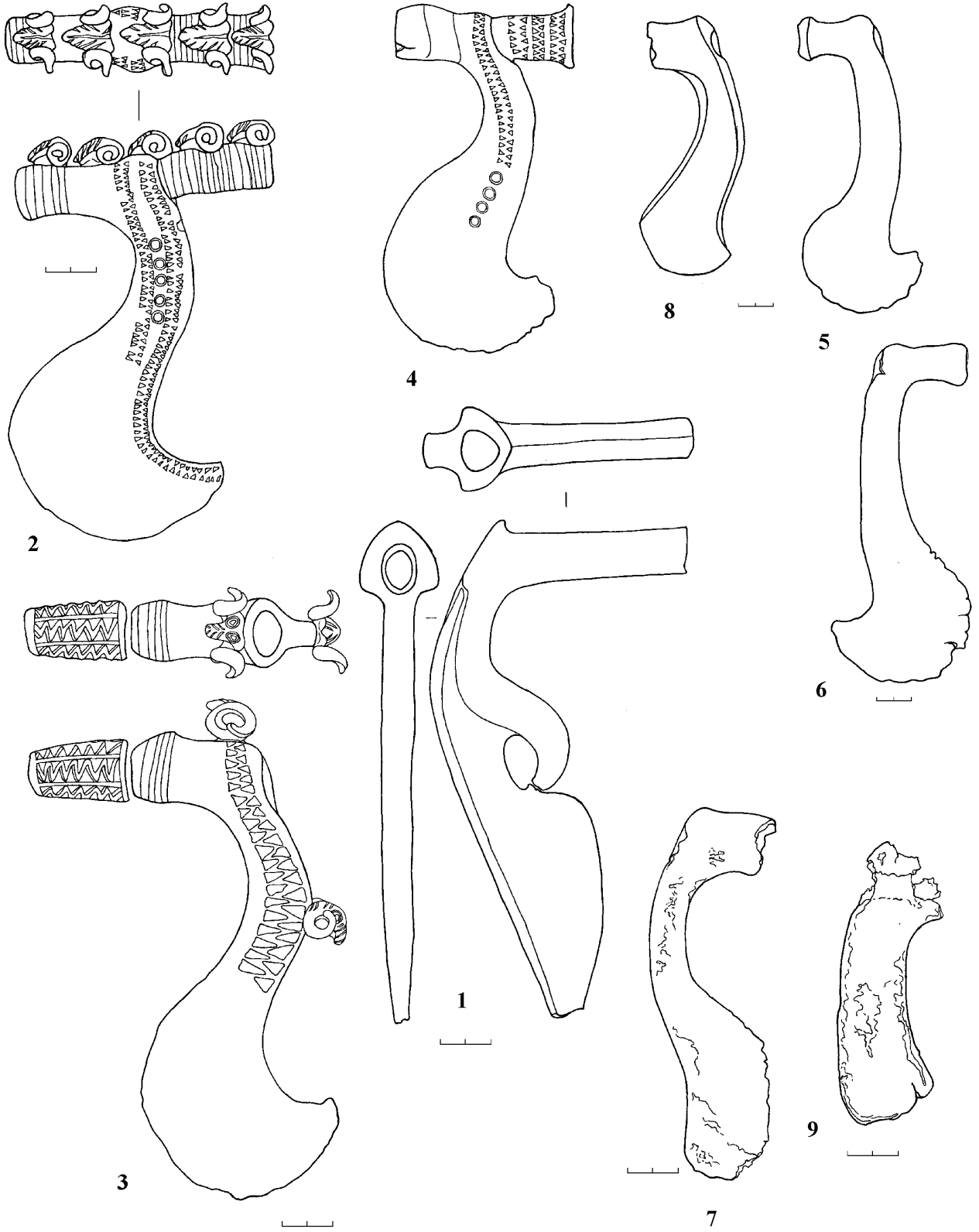
ტაბ. I – 1-4. ბრინჯაოს შტანდარტები (5-993:37, 32, 33, 34); 5-9. ბრინჯაოს ცულები (5-993:35, 34, 38, 36, 39).

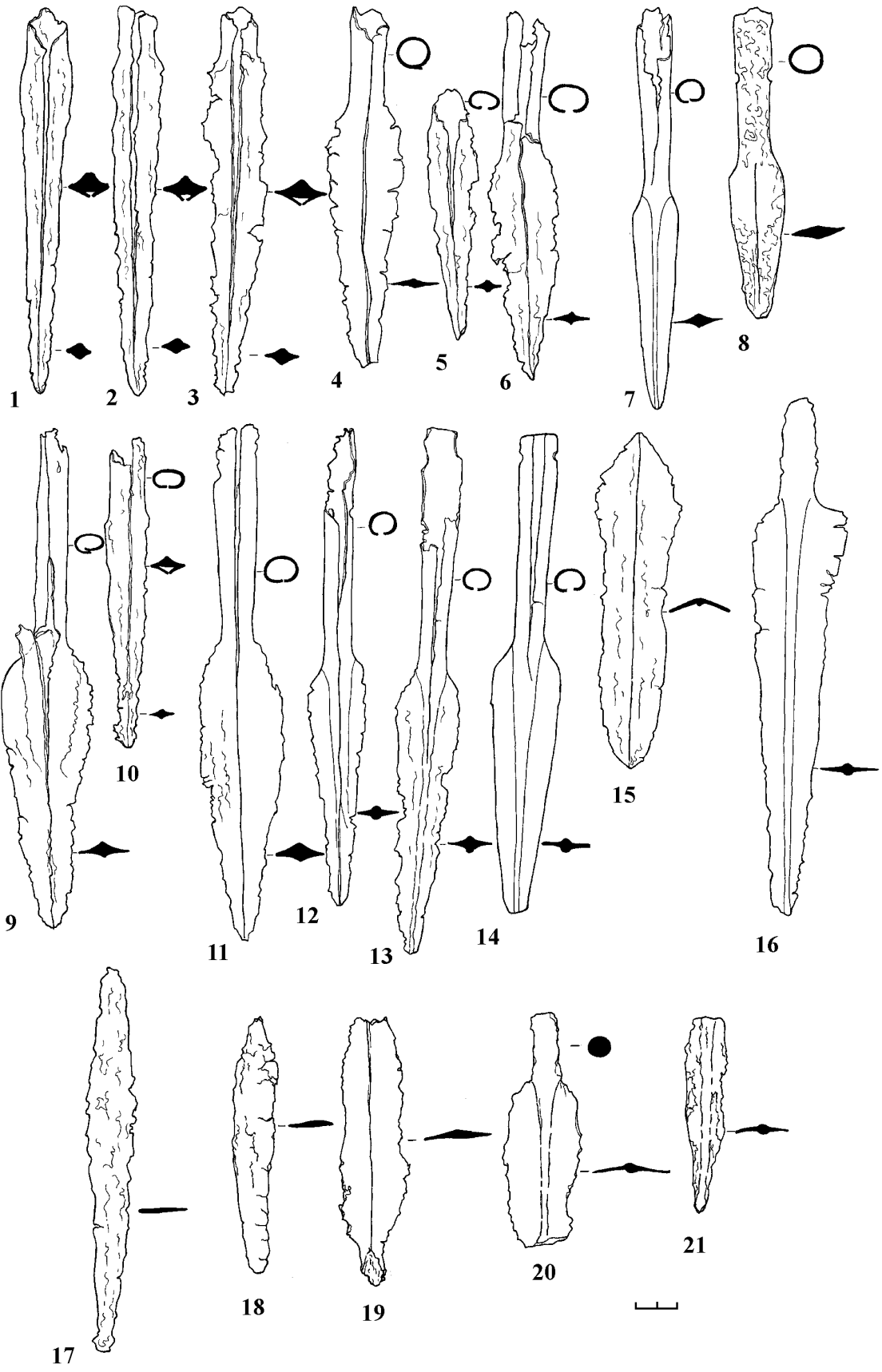
ტაბ. II – 1-14. ბრინჯაოს შუბისპირები (5-993:40-51); 15-21. ბრინჯაოს სატევერები (5-993:54-60).

ტაბ. III – 1-12. ბრინჯაოს დისკოსებურთავიანი საკინძები (5-993:74, 76, 79, 73, 77, 81, 80, 83, 75, 84, 78, 82); 13-23. ბრინჯაოს სამაჯურები (5-993:70, 71, 63, 67, 62, 64, 65, 72, 69, 68, 66); 24, 25, 37-42. ბრინჯაოს საკიდეები (5-993:86, 85, 90, 91, 96, 98-100);¹⁷ 28-32. ვერცხლის თმის სამაჯურები (5-993:101); 26-27. ბრინჯაოს ერთნახევარი ხვიები (5-993:93,

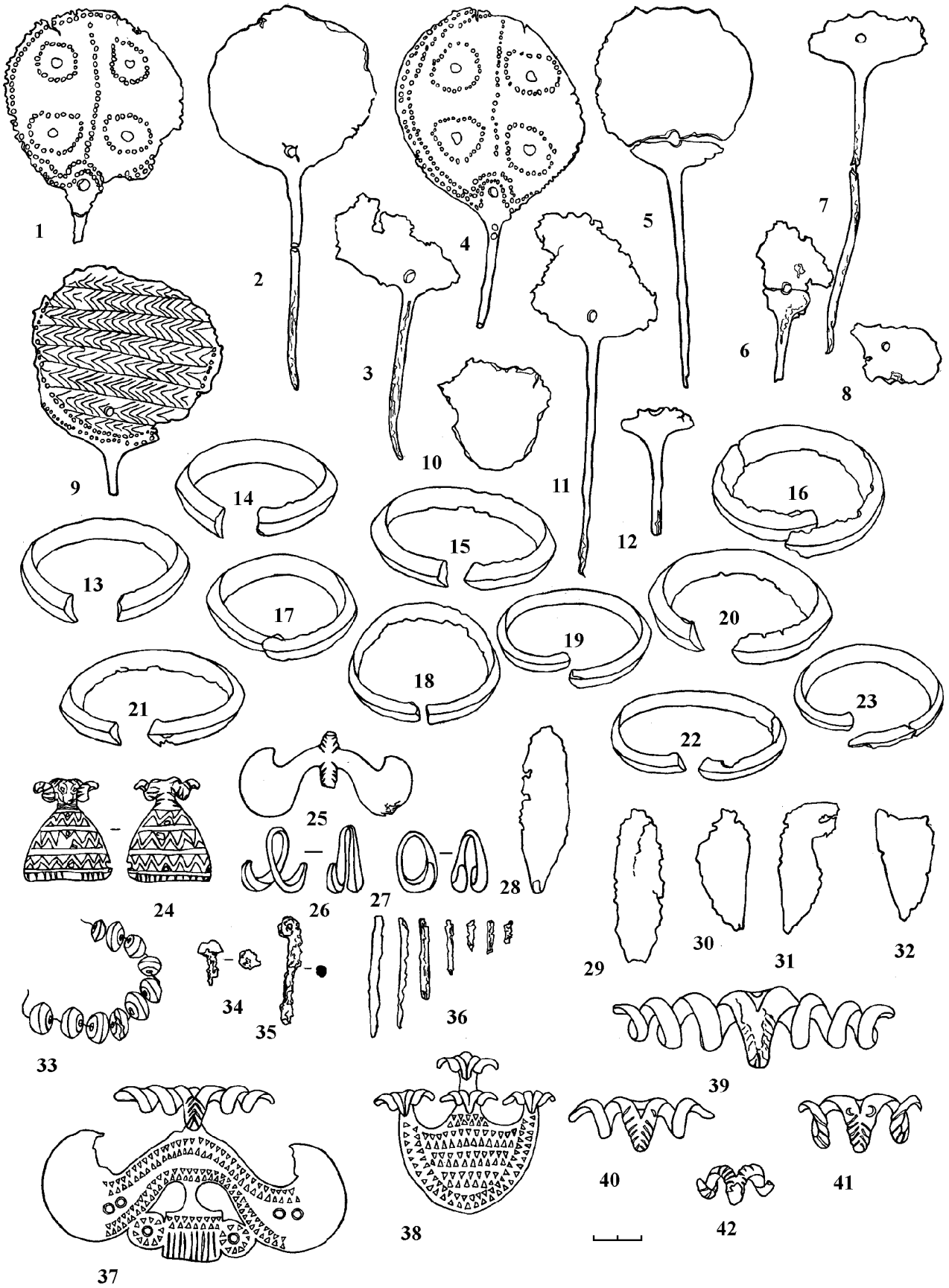
¹⁷ საკიდეები ვერძისთავის გამოსახულებით კოლ. № 5-993:94, 95, 97 გამოფენილია თსუ არქეოლოგიის კათედრის გამოფენაზე.

ტაბ. I

ტაბ. III

ელენე გიგოლაშვილი

პერსიის არიბალოსი ვანიდა

ნაშრომში¹⁸ შესწავლილია ვანის ძვ.წ. V ს. № 11 მდიდრული სამარხის ერთ-ერთი მეტად საინტერესო მონაპოვარი – ვერცხლის არიბალოსი (სურ. 1). მას მრგვალი ტანი აქვს; ტანის ზედა და ქვედა ნაწილები შემკულია ე.წ. „ენების“ ორნამენტით (ან ლოტოსის გაშლილი ყვავილის ფურცლებით). ამ ფურცლებს შორის შექმნილ ფრიზზე, გრავირებით შესრულებული სფინქსების მსვლელობის სურათია წარმოდგენილი. არიბალოსი ლეკითოსისებურპირიანია, ყურების ადგილზე ფრინველების გამოსახულებებია მოთავსებული. ჭურჭლის ძირს ქვემოდან გათხმავებული ლოტოსის გამოსახულება ამკობს. სამარხში არიბალოსი ნაპოვნი იყო ხუფთან ერთად, რომელიც თავის დროზე ყურზე მიმაგრებული ყოფილა ძეწკვით. ჭურჭლის სიმაღლე 9 სმ-ია, პირის დიამეტრი – 3,5 სმ, ტანის დიამეტრი – 7,5-8 სმ [2, გვ. 24, სურ. 210; 3, გვ. 90, სურ. 404; 4, გვ. 94, სურ. 11].

სურ. 1

ცნობილია, რომ არიბალოსი ზეთის შესანახად განკუთვნილი ჭურჭელია, სფეროსებური ან ნახევარსფეროსებური ფორმის, რომელსაც ზონარზე ჩამოკიდებულს ხმარობდნენ. იგი ფართოდ გავრცელდა საბერძნეთში ძვ.წ. VII საუკუნიდან. არიბალოსი ორი ძირითადი ტიპისაა: უფრო ადრეული – რომელსაც ფართო, დისკოს ფორმის პირი აქვს, და გვიანდელი – უფრო ვიწრო, ნახევარსფეროსებურპირიანი, მას ლეკითოსისებურს უწოდებენ. პირველი – კორინთული

ტიპის არიბალოსია, მეორე – ატიკური ტიპისა [16, გვ. 194].

კორინთული ტიპის არიბალოსის გავრცელება მხოლოდ კორინთოთი არ იფარგლება. იგი გვხვდება როგორც კორინთული ტიპის ეტრუსკულ მინაბადებში, ასევე ლაკონიის, ბეოტიის, აგრეთვე აღმოსავლეთ-ბერძნულ ნაწარმშიც. კორინთული ტიპის ბრინჯაოს არიბალოსები ნაპოვნია დელფოში, სპარტაში, სიცილიაზე. კორინთული არიბალოსი ატიკაშიც გაჰქონდათ. ძვ.წ. VI საუკუნის შუა ხანებიდან ისინი მოხატულ ატიკურ ჭურჭლებზეა წარმოდგენილი – ჯერ შავფიგურულ, ხოლო შემდეგ ადრეულ წითელფიგურულ ვაზებზე. ძვ.წ. VI ს. ბოლოსთვის კორინთული ტიპის არიბალოსი ატიკური ჭურჭლის მოხატულობიდან ქრება და ადგილს უთმობს ატიკურ ტიპს [1, გვ. 123-124; 16, გვ. 195-197].

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ვანის არიბალოსი სწორედ ატიკური ტიპის ლეკითოსისებურპირიანი ჭურჭელია და ოთ. ლორთქიფანიძე მას ატიკური სახელოსნოს ნაწარმად მიიჩნევს. მისი აზრით, „სფინქსების თავი (მოკლედ შეჭრილი და შუბლზე აქორჩილი თმა) და გაორმაგებული მომრგვალებული ფრთები თითქოს იმეორებენ ატიკურ ტიპს, რომელიც წარმოდგენილია ბრიტანეთის მუზეუმის ორ წითელფიგურულ რიტონში, სფინქსს რომ წარმოსახავს. მათგან ერთი – ძვ.წ. V ს. მეორე მეოთხედში მოღვაწე ცნობილი ატიკელი ოსტატის – სოტადის ნახელავია, ხოლო მეორე – პისტოქსენის. სფინქსებს წინა თათი ზეაწეული აქვთ და ადამიანის ხელისა და თითების სახითაა გაფორმებული, რაც სრულიად უჩვეულოა ატიკური და საერთოდ ბერძნული ტიპის სფინქსის გამოსახულებებისათვის. ადამიანისხელიანი (ზეაწეული) სფინქსი გამოსახულია თითქოს ერთ-ერთ ევბეურ შავფიგურულ ლეკითოსზე“ [2, გვ. 24].

კ. მაჩაბელი, თუმცა კი ვანის არიბალოსის სტილისტურ ანალიზს არ იძლევა, მაგრამ მის მიერ გამოცემულ ვერცხლის სხვადასხვა ნიმუშების კატალოგში მოკლედ აღნიშნავს, რომ ჭურჭლის (ე.ი. არიბალოსის) „გრაფიკულ სამკაულში აღმოსავლური პროტოტიპების ზეგავლენა იგრძნობა“ [4, გვ. 94].

აღსანიშნავია ჯ. ბორდმანის მოსაზრება, გამოთქმული მის მოხსენებაში ვანის 1987 წლის სიმპოზიუმზე – „მე მჩვენებ, – წერს იგი, რომ ცნობილ ორნამენტირებულ არიბალოსს ვანიდან, ბევრად მეტი აქვს საერთო ანატოლიურ, შესაძლოა ლიდიურ, ბერძნულ-სპარსულ ვერცხლის ნაწარმთან, ვიდრე მატერიკული საბერძნეთის ნიმუშებთან. იგი შეიძლება შევადაროთ ორნამენტირებულ ვერცხლისა და მოქრულ ვერცხლის ნივთებს შავი ზღვის ჩრდილოეთ რაიონე-

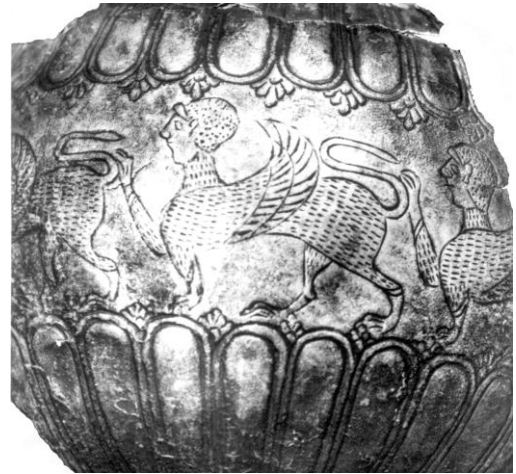
¹⁸ სტატია ოდნავ შემოკლებული სახით დაიბეჭდა ინგლისურ ენაზე: Ancient Greeks West and East, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1999, გვ. 605-613.

ბიდან, – ისეთს, როგორცაა მაგალითად კელერმესის რიტონი“ [17, გვ. 197].

ასეთია დღესდღეობით, სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული, ერთმანეთისგან განსხვავებული აზრი ვანის არიბალოსის შესახებ. იმისთვის, რომ ჩემი დამოკიდებულება გამოვხატო ამ საკითხისადმი, არიბალოსის ანალიზს მივუბრუნდები. პირველ რიგში კი სფინქსების გამოსახულებებს შევეხები. ისინი გრავირებითაა შესრულებული. ცხვირი დიდი ზომისა აქვთ. თავზე თმა წერტილებითაა აღნიშნული. ტანი და კისერი დაფარულია წვრილი, ჰორიზონტალური მოკლე ხაზების მწკრივებით. ფრთები ბუმბულის აღმნიშვნელი ორრიგა ხაზებისგანაა შემდგარი, მომრგვალებულია, სფინქსების თავისკენ გადახრილი და ოდნავ წაწვეტებული. ყოველ სფინქსს მარჯვენა წინა თათი აწეული აქვს. კუდიც აწეულია და ლათინური ასო S-ის მსგავსი ფორმა აქვს მიღებული. ფეხები ორმაგი ხაზებით ორ ნაწილადაა გაყოფილი. სფინქსების ტანი თითქოს ოდნავ დამძიმებულია, უხეშად მოყვანილი. დარღვეულია ნახატის პროპორციები. ერთნაირი ფორმის არ არის სფინქსის ყურებიც – ზოგის უფრო დიდია, ზოგის პატარა. კუდი ზოგი სფინქსის შემთხვევაში ფრთას ეხება, ზოგან კი ფრთასა და კუდს შორის საკმარისი მანძილია დატოვებული. ასევეა ფრთაც, ზოგიერთ შემთხვევაში იგი სფინქსის თავს თითქმის ეხება თავისი წვეტიანი ბოლოთი. ერთნაირი არ არის სფინქსების ტანის კონტური, არც აწეული ხელის მოყვანილობა. კუდის ბოლოებიც სფინქსებს ერთნაირად არა აქვთ შესქელებული.

სფინქსების ფრიზი ზემოდან და ქვემოდაც შემოსაზღვრულია „ენების“ ორნამენტით. მათი სფინქსებისკენ მიმართული მხარეები მომრგვალებულია და ორმაგი კონტურით შესრულებული. „ენებს“ შორის ხუთფურცლიანი პალმეტებია ჩასმული. ასეთი „ენები“ (ან ფურცლები) ერთ-ერთი საკმაოდ გავრცელებული ბერძნული ორნამენტია [13, გვ. 223]. ძალზე ხშირად გამოიყენება იგი როდოსულ-იონიური კერამიკის მონატიკაში, განსაკუთრებით კი „ორიენტალიზებული“ ჯგუფის კერამიკის, რომელიც აერთიანებს მცირე აზიის სანაპიროს სხვადასხვა ცენტრების სახელოსნოებს, ძირითადად კი ჩრდილოეთ იონიისას [9, გვ. 25]. იქ (როდოსულ-იონიურ კერამიკაში) „ენებს“ შორის პალმეტები კი არ არის, როგორც ვანის არიბალოსზე, არამედ სამკუთხა ფორმის ე.წ. „ისრისებური“ ფიგურებია. ეს ტექნიკური ხერხი გამოყენებულია კელერმესის ვერცხლის სარკისა და ვერცხლის რიტონის შემკულობაში [12, გვ. 287; 13, გვ. 223]. ვანის არიბალოსზე „ენებს“ შორის ჩახატულია პალმეტები, და თუ „ენების“ კონტური მეტ-ნაკლები სიზუსტითაა დატანილი, იგივეს ვერ ვიტყვით პალმეტებზე. ისინი სხვადასხვა ზომისაა, სხვადასხვა ფორმის, ერთნაირი სიზუსტით არ არიან „ენებს“ შორის მოთავსებული. განსაკუთრებით ეს ეხება ქვედა რიგის პალმეტებს. ზედა პალმეტები საერთოდ უფრო დიდია. ვინაიდან ხუთფურცლიან პალმეტში შუა

ფურცელი საკმაოდ გრძელია სხვებთან შედარებით, ჩემი აზრით, აქ თითქოს დაცულია გეომეტრიზმის პრინციპი – პალმეტებს შესაძლოა სამკუთხა ფორმა აქვს მიცემული (სურ. 2).

სურ. 2

არიბალოსის ძირი, როგორც უკვე აღინიშნა, შემკულია გათხმაგებული ლოტოსის ყვავილის გამოსახულებით. ეს ძალზე ძველი ორნამენტული მოტივია, ასირიული ხელოვნებიდან გადმოღებული [9, გვ. 9]. გათხმაგებული ლოტოსი, როგორც თვლის ჰ. პეინი – ეს არის ლოტოსის ყვავილებისა და კოკრებისგან შემდგარი გამოსახულების გადამუშავება ოთხკუთხა სივრცის შესავსებად [19, გვ. 147]. ანალოგიური ორნამენტული მოტივები გვხვდება როდოსულ-იონიურ ჭურჭელზეც, სადაც ისინი ამკობენ თევშებს, უფრო იშვიათად კი ოინოხიას მსგავსი ჭურჭლის ძირებსაც [9, გვ. 9-10]. ეს ორნამენტი გვხვდება აგრეთვე მოსართავად განკუთვნილ არქიტექტურულ დეტალებზე, მაგალითად პერახორაში; აღმოჩნდა იგი სარდის გათხრების დროსაც და სხვ. [20, გვ. 146; 21, გვ. 18, 36].

ვანის არიბალოსის ძირზე მოთავსებული გათხმაგებული ლოტოსის ყვავილის გამოსახულებაც დაუდევრად არის შესრულებული. ყვავილებს შორის მოქცეული კოკრები არათანაბარი ზომისაა, თვით ლოტოსის ყვავილის ფურცლების რაოდენობაც სხვადასხვაა, ერთი – ცამეტ-ფურცლიანია, ერთი – თერთმეტფურცლიანი, ორიც – ათფურცლიანი (სურ. 3).

ვანის არიბალოსის ასეთი ანალიზის საფუძველზე შესაძლებლად მიმაჩნია, რომ ჭურჭლის შემკულობა აღმოსავლური წრის ხელოვნების ტრადიციებზე აღზრდილ ხელოსანს მივაწერო. პირველ რიგში ამას მაფიქრებინებს სწორედ ნახატის დაუდევრად შესრულებული, არათანაბარი ზომის დეტალები, აგრეთვე სფინქსების არაპროპორციული გამოსახულებები. მსგავსი რამ, როგორც ცნობილია, უჩვეულოა ბერძნული ხელოვნებისთვის. ბერძენი მხატვრებისთვის დამახასიათებელია ნათელი, მკაფიო და მწყობრი კომპოზიციები [12, გვ. 284]. ბერძენი ოსტატი ნახატს მეტად გულმოდგინედ ასრულებდა, გა-

მოსახულებათა პოზებს, რაკურსსა და ცალკეულ წვრილმან დეტალებს, იქნებოდა ეს თვალი, თათი თუ ბუმბული, ზედმიწევნით ზუსტად ამუშავებდა [6, გვ. 102]. კანონიკური ნორმებიდან გადახრა ატიკური სკოლისთვის ჩვეულებრივ არ იყო დამახასიათებელი.

სურ. 3

მეორე, რაზედაც ყურადღებას შევამჩნევთ, ორნამენტის დატანის ტექნიკაა. ამგვარი ტექნიკით შესრულებული ნახატი, როგორცაა წვრილი ჭდეებით (ან შტრიხებით) ბეწვის აღნიშვნა, ატიკური ხელოვნების ნიმუშებზე არ გვხვდება, მაგრამ იგი ტიპიურია აღმოსავლური წრის ძეგლებისთვის. ჰასანლუს ციხე-სიმაგრის გათხრისას (ურმიის ტბასთან) აღმოჩენილი იყო ოქროს თასი, რომელზედაც ცხოველების ბეწვი წვრილი, წყვეტილი ხაზებით იყო გამოხატული. გამთხრელების აზრით, ამ თასის დამზადების ტექნიკა და სტილი მოწმობენ აქ ახალი, ადგილობრივი ტორეტიკული სკოლისა და მსხვილი მხატვრული ცენტრის არსებობას ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში [7, გვ. 69].

მსგავსი ტექნიკური ხერხით ორნამენტირებული ოქროსა და ვერცხლის სხვადასხვაგვარი ჭურჭელი, საკმაო რაოდენობით აღმოჩნდა მარლიკის სამაროვანზე ირანში. ჰასანლუს თასთან შედარებით ისინი რამდენადმე გვიანდელია [11, გვ. 66-67]. თითქმის ყველა ჭურჭლისთვის დამახასიათებელია ორნამენტის საერთო ტექნიკური ხერხები: მაღალი ან დაბალი რელიეფი, წყვეტილი ხაზების-ჭდეების განსაკუთრებული ტრასირება ბეწვისა და ფაფრის აღსანიშნავად, ორნამენტული მოტივები (რთული ვარდლები, რომლებიც ჭურჭლის ძირებს ამკობენ, „წნული“ ორნამენტი და სხვ.) [7, გვ. 62]. მარლიკის ძეგლებს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მანას სამეფოს კულტურას უკავშირებენ [2, გვ. 20]. V-IV პერიოდის ჰასანლუს განხილულია, როგორც მანას სახელმწიფოს ერთ-ერთი ცენტრი [7, გვ. 63]. აქედან (ე.ი. მანას სამეფოდან), დაახლოებით ძვ.წ. VIII საუკუნისთვის სამკაულისა და ლითონის ჭურჭლის დამუშავების ეს

ახალი ხერხი ვრცელდება მახლობელ აღმოსავლეთში, კავკასიაში, შემდეგ კი მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთში [2, გვ. 20].

ამრიგად ვფიქრობ, რომ ვანის არიბალოსი ატიკური სახელოსნოს ნაწარმი არ უნდა იყოს. არ არის გამორიცხული, რომ იგი იონიური საბერძნეთის საწარმოო ცენტრშია დამზადებული, სადაც ამ დროს ახლო-აღმოსავლური ხელოვნების ძლიერი ზეგავლენა იგრძნობა. არიბალოსის შემკულობა, მისი ორნამენტი, ძალზე წააგავს როდოსულ-იონიური კერამიკის „ორიენტალიზებული“ ჯგუფის ჭურჭლის მონატულობას: ასეთივე, ორმაგი კონტურით დატანილი „ენები“, მოუქნელი ფიგურები. როდოსულ-იონიურ ჭურჭელზე ცხოველის ფიგურების გადმოცემისას, მხატვარი მათ ფეხებზე ბეწვს ორმაგი ირიბი ხაზებით გამოყოფდა [12, გვ. 287]. იგივე ხერხია გამოყენებული არიბალოსის მომხატველი ხელოსნის მიერაც – სფინქსების ფეხებზეც ბეწვი ორმაგი ხაზითაა გამოყოფილი. დამახასიათებელია აგრეთვე ფრთების დამუშავებაც – ისინი სფინქსებს ბეჭებზე კი არა აქვთ დამაგრებული (თითქოს ბეჭებიდან ამოზრდილი), როგორც ეს ატიკური ტიპის სფინქსს ახასიათებს, არამედ თავისი ბუმბულით ფარავენ სფინქსების მკერდსაც – რაც ასევე ხშირად გვხვდება ფრთების გადმოცემისას აღმოსავლურ-ბერძნული ხელოვნების ძეგლებზე [12, გვ. 288, შდრ. 22, გვ. 249], მაგრამ არიბალოსის სფინქსებს ფრთები ბუმბულის აღმნიშვნელი ორ-რიგა ხაზებისგან აქვთ შედგენილი, მაშინ როდესაც, როდოსულ-იონიურ ვაზებზე ფრთების ბუმბული ძირითადად ერთი რიგითაა მოცემული. არიბალოსის სფინქსების ფრთების მონახულობა, ბუმბულის ორ რიგად დატანა, ფრთების ნამგლისებური ფორმა – ძალზე ტიპიურია ფრინველების, სფინქსების და სხვა ფანტასტიკურ არსებათა გამოხატულებებისთვის აქემენიდურ ეპოქაში. ფრთების ამგვარი გამოხატვა აქემენიდურ ხელოვნებას განასხვავებს ასირიის, ლურისტანის, მარლიკის ძეგლების უფრო ადრეული ხელოვნებისაგან, სადაც ფრთა ძირითადად ან სწორადაა გადმოცემული ან, რაც უფრო იშვიათია, კუთხეს ქმნის [10, გვ. 17; 15, გვ. 196]. ჩვენი არიბალოსის სფინქსების ფრთების იკონოგრაფიული სქემა, ვფიქრობ სწორედ აქემენიდური ხელოვნების სტილისტურ თავისებურებას წარმოადგენს [5, გვ. 44].

აღსანიშნავია არიბალოსის კიდევ ერთი დეტალი – ფრინველისგამოსახულებიანი ყურები. საერთოდ ფრინველის გამოხატულებები საკმაოდ კარგად არის ცნობილი და ხშირად გვხვდება როგორც ბერძნულ სამყაროში, ისე აღმოსავლური წრის ხელოვნების ძეგლებზეც. მაგრამ ამ შემთხვევაში მე მეჩვენება, რომ ვანის არიბალოსის იხვის (?) გამოხატულებას უფრო აქემენიდური ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი იერი აქვს – ტანი პროფილშია, თავი კი უკან, ზურგისკენ აქვს მიბრუნებული, პოზა, რომელიც აღმოსავლური მხატვრული რეპერტუარიდან

არის გადმოღებული [8, გვ. 118; 14, გვ. 70; 15, გვ. 194; 18, გვ. 29].

საბოლოოდ მინდა აღვნიშნო, რომ, ჩემი აზრით, ვანის ვერცხლის არიბალოსი წარმოადგენს ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშს, რომელშიც შერწყმულია როგორც ატიკური (იგულისხმება ფორმის ძირითადი პრინციპი), ასევე იონიური, „ორიენტალიზებული“ სტილის მოტივები, ხოლო ზოგიერთ დეტალში აშკარად იჩენს თავს აქემენიდური ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი ნიშნები.

E. Gigolashvili

SILVER ARYBALLOS FROM VANI (Summary)

The paper deals with a silver aryballos found at Vani city site in a richly furnished burial № 11 dated to the mid-5th cent. B.C. Its spherical body is decorated with “tongue pattern”. The central band bears the representation of a chain of marching sphinxes. A quadruple lotus is depicted on the bottom, while the handles are elaborated in the shape of birds. All ornaments are incised. Due to the lekythoid rim of the aryballos, it can be attributed to the so-called “Attic style”.

The Attic origin of the above aryballos has already been suggested by O. Lordkipanidze, while J. Boardman attributes it to Lydian “Graeco-Persian” specimens. According to the author, the Vani aryballos must have been manufactured in Ionian Greece, revealing strong influences of the Near Eastern art of the moment. The Vani aryballos represents a kind of combination of the attic shape, Ionian “orientalizing” style and some elements characteristic of Achaemenid art.

ლიტერატურა

1. ლორთქიფანიძე თ. ანტიკური არქეოლოგია. თბ., 1971.
2. ლორთქიფანიძე თ. ვანის ნაქალაქარი. – ვანი I, თბ., 1972, გვ. 7-42.
3. ლორთქიფანიძე თ. ტორევეტიკა. – ვანი VII, თბ., 1983, გვ. 89-91.
4. მაჩაბელი კ. ძველი საქართველოს ვერცხლი, თბ. 1983.
5. ქყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან. – ვანი VI, თბ., 1981.
- 6 & Грач Н. Л. Круглодонные серебряные сосуды из Кургана Куль-Оба. – ТГЭ, XXIV, 1984, с. 100-109.
7. Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. М., 1980.
8. Кисель В. А. Стилистическая и технологическая атрибуция серебряного зеркала из Келермеса. – ВДИ, № 1, 1993, с. 111-125.

9. Копейкина Л. В. Родосско-ионийская керамика VII в. до н.э. с острова Березань и ее значение для изучения раннего этапа существования поселения. – Художественные изделия античных мастеров, Л., 1982, с. 6-35.

10. Кузьмина Е. Е. Золотая пластина с птицами из Амударьинского клада. – КСИА, 159, 1979, с. 16-21.

11. Луконин В. Г. Древний и раннесредневековый Иран. М., 1987.

12. Максимова А. И. Серебряное зеркало из Келермеса. – СА, XXI, 1954, с. 281-305.

13. Максимова А. И. Ритон из Келермеса. – СА, XXV, 1956, с. 215-235.

14. Тирацян Г. А. Некоторые черты материальной культуры Армении Закавказья V-IV вв. до н.э. – СА, № 3, 1964, с. 64-68.

15. Тирацян Г. А. Золотая пектораль из Армавира. – СА, № 4, 1968, с. 190-198.

16. Beazly J. D. Aryballos. – ABSA, XXIX, 1927-1928, p. 187-223.

17. Boardman J. Perceptions of Colchis. – Причерноморье VII-V вв. до н.э. Письменные источники и археология. Материалы V международного симпозиума по древней истории Причерноморья. Вани – 1987. Тб., 1990, p. 195-197.

18. Negahban E. O. A preliminary report on Marlik excavation. Teheran, 1964.

19. Payne H. Necrocorinthia, Oxford, 1931.

20. Payne H. et al. Perachora I, Oxford, 1940.

21. Shear Th. L. Architectural Terracottas (Sardis Terracottas), vol. X, Cambridge MCMXXVI.

22. Wright J. C. A poros Sphinx from Corinth. – Hesperia, vol. 46, N 3, 1977, p. 245-254.

სურათების აღწერა

სურ. 1. ვერცხლის არიბალოსი.

სურ. 2. ვერცხლის არიბალოსის ტანის ფრაგმენტი; „ენებს“ შორის მოთავსებულია სფინქსების გამოსახულებები.

სურ. 3. არიბალოსის ძირი, ორნამენტირებულია გაოთხმაგებული ლოტოსის ყვავილის გამოსახულებით.

Description of the Figures

Fig. 1 – silver aryballos.

Fig. 2– fragment of the body of the silver aryballos: sphinxes are represented among “tongues”.

Fig. 3 – the bottom of the aryballos decorated with a quadruple lotus ornament.

ქეთევან რამიშვილი

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ზოომორფული გამოსახულებანი (ჯიხვი, ვერძი)

მცირე პლასტიკის იმ ძეგლებს შორის, რომლებიც მოპოვებულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისა და მთის სამაროვნებზე და რომლებიც სამარხეული კომპლექსების მიხედვით თარიღდება ახ.წ. II-IV სს-ით, საყურადღებო ადგილი უჭირავს ჯიხვისა და ვერძის გამოსახულებებს. ისევე, როგორც ადრე განხილულ ცხენისა და ირმის გამოსახულებათა ჯგუფში [15, გვ. 67-71; 13, გვ. 71-75; 14, გვ. 60-65], აქაც გვაქვს შესაბამისად გამოყენებული ჯიხვის ორი ფიგურა. გარდა ამისა, საკმაოდ მრავალადაა ჯიხვის თავების გამოსახულებები, აგრეთვე ჯიხვების მრგვალი მინიატურული ქანდაკებები, რომლებიც სამკაულებად (საკიდებად) ყოფილა გამოყენებული. რაც შეეხება ვერძის გამოსახულებებს, ამ ჯგუფში გაერთიანებულია მინიატურული ფიგურები, ზურგზე საკიდი რგოლებით. გარდა ამისა, მათი გამოსახულებები გვხვდება სხვადასხვა საგნებზე – სამაჯურებზე, მედალიონზე.

როგორც შინაარსობრივი, ისე მხატვრულ-სტილისტური თავისებურებებით, მცირე პლასტიკის აქ განსახილველი ჯგუფი საკმაოდ დიდ ინტერესს იწვევს და მათი გამოქვეყნება, ვფიქრობთ, გარკვეულ წვლილს შეიტანს ქართული პლასტიკური ხელოვნებისა და მატერიალური კულტურის კვლევაში, მაგრამ, ვიდრე განვიხილავდეთ იმ საკითხებს, რომელთა წამოჭრასა და პასუხის გაცემის საშუალებას იძლევა აღნიშნული მასალა, წარმოგიდგინოთ გამოკვლევის კატალოგურ ნაწილს, ჩვენთვის საინტერესო ნივთების მოკლე აღწერილობით.

1. „შესაბნევი“ ჯიხვის გამოსახულებით (09-XLVII-81-42)¹⁹ აღმოჩნდა მე-5 სამარხში. წარმოადგენს მარჯვენა პროფილში მდგარ ჯიხვის ჰორელიფურ გამოსახულებას, ფაქტობრივად, მრგვალი ქანდაკების ნახევარს. ტორსი უკანა მხრიდან შეღრმავებულია, თავი კი მრგვალ ქანდაკებას წარმოადგენს და მარჯვნივ (მაყურებლისკენ) $\frac{3}{4}$ -ით აქვს მობრუნებული. ჯიხვის მარჯვენა, საფასადო მხარე საკმაოდ რეალისტურა-

დაა გადმოცემული. ტორსის ამოზიდული (მკერდი, გავა) და შედარებით ჩაწეული (წელი) პლასტიკური მასების მონაცვლეობით მიღწეულია მოცულობითი ეფექტი. ფიგურის გამომსახველობას აძლიერებს ნესტოებდაბერილი წინ გამოწეული დრუნჩი და ამაყად აზიდული შორეთში მაცქერალი, რქებით დამშვენებული თავი. მის დიდებულებას კიდევ უფრო ამკვეთრებს განვრეტილ ყურებში ჩაბმული მრგვალფორფიტოვანი საყურეები. უკანა (არახილულ) მხარეზე ბრინჯაოს ღეროებით პირობითად გამოსახული ფეხები გამოყენებული ყოფილა რკინის ნემსიანი შესაბნევის მოსაწყობად. ფეხების წინა და უკანა წვეილები ერთიმეორესთან ბრინჯაოს მოკლე გამირებითაა შეერთებული, რაზეც საკიდებიანი ძეწკვები უნდა ყოფილიყო ჩამოხმული. ზომები: სიგრძე – 5 სმ, სიმაღლე – 6,2 სმ, თავის სიგრძე – 1,1 სმ (ტაბ. I₂).

2. „შესაბნევი“ ჯიხვის გამოსახულებით, ვერცხლის (09-XLVII-83-180(4)). აღმოჩნდა დანგრეულ მე-20 სამარხში. წარმოადგენს მარჯვენა პროფილში გამოსახულ მაღალ რელიეფში შესრულებულ ფიგურას, რომელსაც თავი მარჯვნივ (მნახველისკენ) აქვს მობრუნებული და სახით ანფაქსია. ფიგურის ტორსი საფასადო მხარეს საკმაოდ რეალისტურად არის დამუშავებული, უკანა მხრიდან შეღრმავებულია, თავი კი მრგვალ ქანდაკებას წარმოადგენს. ვერცხლის ჯიხვი მშვიდ სტატიკურ პოზაშია წარმოდგენილი. დეტალურადაა დამუშავებული ჯიხვის თავი, რომელიც ვერტიკალურად აზიდული, გრენილი რქებით ბოლოვდება. სახეზე თვალები რელიეფური ბურთულებითაა გამოსახული. ფოთლისებური მოყვანილობის სტილიზებულ გახვრეტილ ყურებში გაყრილი აქვს ბრინჯაოს ბრტყელგანიკვეთიანი თითო რგოლი. ასეთივე რგოლები აქვს დრუნჩსა და კუდის ძირზე, რომლებშიც ბრინჯაოს ძეწკვების ნაწყვეტებია ჩამოხმული. ფეხების წინა და უკანა წვეილები ერთმანეთთან მოკლე გამირებითაა გაერთიანებული. უკანა წვეილის გამირზე ჩამოკიდებულია ასევე ბრინჯაოს ძეწკვი, შედგენილი 35 რგოლისაგან, რომელიც ბოლოვდება ოდნავ გვერდებში შეხუთილი, ბრტყელი, მართკუთხა საკიდით. ასეთივე ძეწკვი (25 რგოლით) ჩამოკიდებულია აგრეთვე წინა ფეხების შემართებელ გამირზე.

ჯიხვის უკანა (არახილული) შეღრმავებული მხარე დამუშავებულია სქემატურად და მოსაწყობადაა გამოყენებული. უკანა ფეხის აღმნიშვნელ ღეროზე დახვეული ყოფილა რკინის ენის ფუძე, რომლის ნაშთიც ზედგვა შემონახული, ენის წვერი კი წინა ფეხზე გამოყვანილ კაუჭში იქნებოდა ამოღებული. ამჟამად წინა ფეხის ნაწილი კაუჭითურთ მოტეხილია.

¹⁹ ინდექსში 09-XLVII-81-42, 09 აღნიშნავს ჟინვალის არქეოლოგიურ ექსპედიციას, მომდევნო რომაული ციფრები უბნის ნომერს. ამ შემთხვევაში XLVII აღნიშნავს წიფრანისძირის სამაროვანს. მომდევნო ციფრი გათხრის წელია, ბოლო ციფრი – ნივთის საველე ნომერი. LXI აღნიშნავს ნემსის, ხოლო XXV – ჟინვალის სამაროვანს. ინდექსში 31-XXII-89-40, 31 აღნიშნავს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას, XXII – ბადრიანების სამაროვანს, 89 – გათხრის წელია, 40 – ნივთის საველე ნომერი.

გამოსახულება დამზადებულია ყალიბში ჩამოსხმის წესით, დანარჩენი ატრიბუტები (ნემსი, ძეწკები, საკიდები და სხვ.) შემდეგ არის დამზადებული. ზომები: ფიგურის სიგრძე – 4,8 სმ, სიმაღლე – 6,8 სმ, თავის სიგრძე – 1,6 სმ (ტაბ. I).

3. ჯიხვის თავი, ვერცხლის, ნაკლული (09-LXI-86-520). აღმოჩნდა 164-ე სამარხში, რომელიც ზემოდან ელო 163-ე სამარხს. ნივთი მოთავსებული იყო 163-ე სამარხის ზედაპირზე. გამოსახულებას აქვს სქემატური სახე, რომელიც ვერცხლის სქელი ფირფიტის ჭედვითაა დამზადებული. თვალები და დრუნჩი რელიეფური რგოლებითაა შესრულებული. ქვედა ტუჩზე მირჩილული აქვს მცირე რგოლი, რომელშიც მომცრო მოძრავი რგოლი აქვს გამოდებული. თავზე ჰქონია ნატურალისტურად გამოსახული წვეილი გრეხილი რქა. გამოსახულებას აკლია ერთი რქა და ყური. ზომა: თავის სიგრძე – 2,6 სმ (ტაბ. I₈).

4. ჯიხვის თავი, ვერცხლი (09-LXI-88-95). აღმოჩნდა 247-ე ქვის სამარხში, დაკრძალულის წელის არეში. წარმოადგენს მთლიანადსხმულ ჯიხვის თავს, სქემატურად დამუშავებული სახით, სადაც თვალები მცირე ბურთულებითაა გამოსახული. აქვს უკან გადაწყობილი, ბრტყელი, გრეხილი რქები. წვრილი მავთულით შესრულებული მრგვალი ყურები კი რქების ძირებზე არის მიერთებული. ყელის არეში აქვს მასიური საკიდი ყუნწი თუ რგოლი. ზომები: თავის სიგრძე – 2,1 სმ, რქების სიგანე წვერში – 4,4 სმ (ტაბ. I₅).

5. ჯიხვის თავი, ვერცხლის (09-LXI-88-435). აღმოჩნდა სამაროვნის ფართობზე, კულტურულ ფენაში. წარმოადგენს მთლიანადსხმული მაღალრქებიანი თავის სტილიზებულ გამოსახულებას. მომცრო სახეზე თვალები რელიეფური ბურთულებითაა გამოსახული, რომლებიც ასიმეტრიულადაა განლაგებული. ყურებს პირობითად გამოსახავს გრძელი ღეროები, რომლებიც წვერით რქების ზედა ნაწილზეა მიერთებული. შუბლზე აზის რელიეფური ბურთულა, რომელიც თვალების გამომსახველ ბურთულებთან ერთად ქმნის გარკვეულ რითმს. თავ-რქის გამოსახულება ზოგადად სამკუთხედის პრინციპზეა აგებული. ყურების ღეროებსა და რქებს შორის ცარიელი სივრცეები აგრეთვე სამკუთხედის ფორმისაა. ყელის არეში მირჩილული აქვს საკიდი რგოლი (ყუნწი). ზომა: თავის სიგრძე 3,8 სმ, რქების სიგანე – 6,5 სმ (ტაბ. I₉).

6. ჯიხვის თავი, ვერცხლის (09-LXI-88-436). აღმოჩნდა განათხარ ფენაში. წარმოადგენს საკიდ-სამკაულად გამოყენებულ ჯიხვის თავ-რქის სტილიზებულ გამოსახულებას. თვალები გამოსახულია მცირე რელიეფური ბურთულებით, რომლებიც შუბლზე დასმულ ასეთივე ბურთულასთან და რქების ზედა წიბოზე განლაგებულ თერთმეტ-თერთმეტ მცირე ბურცობებთან ერთად ქმნის გარკვეულ რითმს. ფოთლისებური მოყვანილობის

განივად გადაშლილი ყურები, რომლებიც სიმეტრიულად ამოზრდილ, ბურცობებთან, გრეხილ რქებზეა მიკრული, შემსხვილებულ დრუნჩთან ერთად ფიგურას მეტად გამომსახველს ხდის. ყელის არეში მიმაგრებული აქვს მრგვალი მცირე რგოლი საკიდისათვის. ზომა: თავის სიგრძე – 3,8 სმ.

7. ჯიხვის თავი, ბრინჯაოსი (09-LXI-88-466). აღმოჩნდა სამაროვნის აღმოსავლეთ ნაწილში, კულტურულ ფენაში, მიწის ზედაპირიდან 0,6 მ სიღრმეზე. წარმოადგენს მთლიანადსხმულ ჯიხვის თავ-რქის სქემატურ, სამკუთხედისებურ გამოსახულებას. თვალები მცირე წერტილებითაა გამოსახული. ყურები სუსტადაა მინიშნებული, რომელთა შორის შუბლიდან ამოზრდილია გრეხილი, სიმეტრიული, ფრონტალურად გაშლილი რქები. მათი ქვედა ნაწილი შებრტყელებულია. კისრის არეში გამოსახულებას მიმაგრებული აქვს საკიდი რგოლი. ზომა: თავის სიგრძე – 2,5 სმ.

8. ჯიხვის ქანდაკება, ბრინჯაოსი (09-LXI-87-195). შემთხვევითი მონაპოვარი, აღმოჩნდა სამაროვნის აღმოსავლეთით, სახლის საძირკვლისათვის ნათხარ მიწაში. წარმოადგენს მთლიანადსხმული ჯიხვის მონოლითურ ფიგურას. ტორსი, გრძელ კისერთან ერთად, სქემატურადაა დამუშავებული. მოგრძო სახეზე თვალები წერტილებითაა აღნიშნული. მომცრო ყურებს შორის სიმეტრიულადაა აღმართული წვეილი გრეხილი რქა. კუდი მცირე შვერილითაა გადმოცემული. ასევე სქემატურად გამოსახული ფეხების წინა და უკანა წვეილები ჩლიქის დონეზე ერთმანეთთანაა მიერთებული. ფიგურის მუცელი ქვევიდან შეღრუებულია. ზურგზე დამაგრებული აქვს საკიდი ყუნწი. ზომები: სიგრძე – 6 სმ, სიმაღლე – 5 სმ (ტაბ. I₄).

9. ჯიხვის ქანდაკება, ბრინჯაოსი (31-XXII-89-91). აღმოჩენილია მე-9 ორმოსამარხში. წარმოადგენს ჩამოსხმის წესით დამზადებულ, თავით პროფილში გამოსახულ ჯიხვის მრგვალ, სტატიკურ ქანდაკებას. სტილიზებული სახე დაგრძელებული, შემსხვილებული დრუნჩითა და ყურებთან მიერთებული, აზიდული რქებითაა წარმოდგენილი. ფეხების წინა და უკანა წვეილები, ჩლიქის დონეზე, ერთმანეთთანაა შეერთებული. ფიგურა მუცლის მხრიდან შეღრუებულია. მოზრდილი საკიდი ყუნწი უერთდება გრძელ კისერსა და ზურგს. ზომები: სიგრძე – 6,21 სმ, სიმაღლე – 4,8 სმ.

10. ჯიხვის ქანდაკება, ორი თავითა და საერთო ტორსით, ბრინჯაოსი (09-LXI-87-198). შემთხვევითი მონაპოვარი. აღმოჩნდა სამაროვნის სამხრეთ ფერდობზე, შენობებისათვის ნათხარ მიწაში. წარმოადგენს მთლიანადსხმულ ქანდაკებას, რომელზეც გამოსახულია პროფილში თავშექცევით მდგომი ჯიხვის ორი ბიუსტი საერთო ტორსითა და კიდურებით. მონოლითური სხეული ორი კისრითა და თავით არაპრო-

პორციულად დიდია ღეროსებურ, მოხრილ, თხელ ფეხებთან შედარებით. სახეები სტილიზებულია. რელიეფური ბურთულებითაა გამოსახული თვალები, რქები კი ნახევარმთვარისებურადაა მოხრილი. მარჯვენა ჯიხვის თავი უფრო მასიურია და მიუხედავად ერთგვარი დისპროპორციულობისა, ფიგურა მეტად გამომსახველია, რაც სილუეტის გარშემომწერი ხაზის უწყვეტი მდინარებითაა მიღწეული. ზომები: სიგრძე – 4,7 სმ, სიმაღლე – 3,7 სმ (ტაბ. I₃).

11. ვერძის მინიატურული ქანდაკება, ბრინჯაოსი (09-LXI-86-703). აღმოჩნდა 187-ე სამარხში დაკრძალულის წელის არეში. წარმოადგენს ჩამოსხმის წესით დამზადებულ სტილიზებულ სკულპტურას, რომლის ტორსი და კიდურები სქემატურადაა დამუშავებული. ასევე პირობითია ცხოველის სახე. შედარებით რეალისტურად მოდელირებულ თავზე ადგას სიმეტრიული, ფრონტალურად გაშლილი გრეხილი რქები. ზურგზე მირჩილული აქვს ყუნწი. ზომები: სიგრძე – 3 სმ, სიმაღლე ყუნწთან ერთად – 1,3 სმ.

12. ვერძის თავის გამოსახულება, ბრინჯაოსი (09-LXI-85-711). აღმოჩნდა სახლის ქვაბულში, მიწის ზედაპირიდან 0,6 მ-ის სიღრმეზე. წარმოადგენს ბრინჯაოს საკიდს ვერძის თავის სტილიზებული გამოსახულებით, რომლის თვალები და ნესტოები გადმოცემულია რელიეფური ბურთულებით, გრეხილი რქები კი წვრილი ღეროებითაა გამოსახული. უკანა მხარეს, კისრის არეში, საკიდი ყუნწი აქვს მირჩილული. ზომა: სიგრძე – 2,7 სმ.

13. ვერძის თავის გამოსახულება, ბრინჯაოსი (09-LXI-85-712). აღმოჩნდა სახლის ქვაბულში, მიწის ზედაპირიდან 0,7 მ-ის სიღრმეზე. წარმოადგენს ჩამოსხმის წესით დამზადებულ საკიდს, ვერძის თავის სტილიზებული გამოსახულებით. სახე სქემატურია, შუბლზე აქვს ორი რელიეფური ბურთულა თუ მეჭვიჭვი, სიმეტრიული გრეხილი რქები კი ზემოდან თითო ასეთივე ბურთულითაა შემკული. უკანა მხარეს მოწყობილი აქვს საკიდი ყუნწი. ზომა: სიგრძე – 2,1 სმ.

14. ვერძის თავის გამოსახულება, ბრინჯაოსი (09-XXI-81-138). აღმოჩნდა 375-ე მდიდრულ სამარხში. დამზადებულია ჩამოსხმის წესით. წარმოადგენს ვერძის თავის მრგვალ ქანდაკებას, ნატურალისტური სიზუსტით გამოსახული ჩაგრეხილი რქებითა და სახით.

15. ვერძის თავი, ბრინჯაოსი (09-LXI-88-437). აღმოჩნდა სამაროვნის ფართობზე, ფენაში. წარმოადგენს ვერძის თავის მთლიანადსხმულ სტილიზებულ ფგამოსახულებას, ოდნავ წაგრძელებული დრუნჩით, რომელზეც დაბალი ბურთულებით ნესტოებია აღნიშნული. ყბების გასწვრივ გამოსახული აქვს ჰორიზონტალურად გაწოლილი ფოთლისებრი ყურები (შუაში თითო დარით), რომლის წვერები ქვემოთ ჩაგრეხილი მასიური რქების ბოლოებზეა გადაფენილი. რქებს შორის აზის რელიეფური კოპი. უკანა

მხრიდან ჩაგრეხილი რქების გარეთა წიბო ლითონის ოდნავ მოხრილი ღერაკით ერთიმეორესთანაა გაერთიანებული. ზომა: სიმაღლე – 2,1 სმ (ტაბ. II₄).

16. ვერძის თავების გამოსახულებები, ბრინჯაოს სამაჯურზე (09-LXI-85-64). სამაჯური აღმოჩნდა მე-8 ორმოსამარხში, მიცვალებულის მაჯაზე. სამაჯურის ორნამენტირებული ღერო ბრტყელია და ოვალურადაა მორკალული, სამადაა გადატეხილი. სამაჯურის გახსნილი თავები შემკულია ვერძის დეკორატიული თავებით, რომლებიც ცალკეა ჩამოსხმული და შემდეგაა მირჩილული ბრტყელ ღეროზე. ვერძის თვალები და დრუნჩი წერტილებითაა აღნიშნული. ყურები კი ჩაგრეხილ რქებზეა გადაფენილი. ზომები: სამაჯურის დიამეტრი – 7,5 სმ; რკალის ღეროს სიგანე – 1,5 სმ (ტაბ. II₂).

17. ვერძის თავების გამოსახულებები, ბრინჯაოს სამაჯურზე (09-LXI-86-619). სამაჯური აღმოჩნდა 172-ე სამარხში, დაკრძალულის მარჯვენა ხელის მაჯაზე. სამაჯურის გახსნილი თავები შემკულია ვერძის თავების სტილიზებული გამოსახულებებით. თითოეულ მათგანს აქვს ორმაგად გრეხილი რქა. თვალები და ნესტოები მცირე ბურთულებითაა გამოსახული. შუბლზეც თითო ასეთივე ბურთულაა, რაც მნათობის სიმბოლოს უნდა წარმოადგენდეს. ვერძის თავები ცალკეა ჩამოსხმული და შემდეგ სამაჯურზე მიერთებული. შესაძლოა, თვით სამკაულის რკალიც ჩამოსხმის წესით იყოს დამზადებული. რკალის დიამეტრი 5,5 სმ.

18. ვერძის თავების გამოსახულებები ვერცხლის სამაჯურზე (09-LXI-86-515). სამაჯური აღმოჩნდა 164-ე სამარხში. წარმოადგენს ოვალურად მორკალულ, ბრტყელღეროიან, ნაჭდევი ხაზებით შემკულ, თავგახსნილ სამაჯურს, რომელზეც ვერძის თავებია მიერთებული. ნატურალისტური სიზუსტითაა გადმოცემული ვერძის სახე, სიმეტრიული, გრეხილი რქებითა და ბურთულისებური თვალებით. დეტალურადაა წარმოდგენილი დრუნჩი, გამოყვანილი ცხვირითა და დაბერილი ნესტოებით. ვერძის თავები დეკორატიული ხასიათისაა. დამზადებულია ჩამოსხმის წესით და შემდეგაა მირჩილული სამაჯურზე. ზომები: სამაჯურის დიამეტრი – 5,9 სმ, რკალის ღეროს სიგანე – 1,3 სმ (ტაბ. II₁).

19. ვერძის თავის გამოსახულება ბრინჯაოს მედალიონზე (09-XXV-79-395). მედალიონი აღმოჩნდა 277-ე სამარხში, სადაც დაკრძალული იყო შეძლებული მხედარი. წარმოადგენს ჭვირულ რგოლს, შუაში ფარაკისებრი ბურცობით, რომელიც ვერძის თავის სამი გამოსახულებითაა შემკული. ვერძის თავები მედალიონის წრეზეა განლაგებული, დრუნჩით გარე ნაპირისაკენ, და საკმაოდ რეალისტურადაა მოდელირებული. სახის ნაკვთები: თვალები, დრუნჩი, რელიეფური გრეხილი რქები, ქმნის მოცულობით შთაბეჭდილებას. სამი გამოსახულებიდან ორს, განვიად

მდებარეს, ქვედა მხრიდან მირჩილული აქვს მცირე რგოლები, რომელზეც გამობოქული ყოფილა ბრტყელფორიანი რგოლებისაგან შედგენილი ძეწკვები, უკანა მხრიდან მედალიონს მიმაგრებული ჰქონდა შესაბნევად განკუთვნილი რკინის ენა, რომელიც დაშლილია. შემორჩენილია მხოლოდ მისი ფუძის ნაშთი. სამკაული ჩამოსხმის წესითაა დამზადებული. მედალიონის დიამეტრი – 3,7 სმ; შემორჩენილი ძეწკვის სიგრძე – 34 სმ; ძეწკვის ერთი რგოლის სიგრძე – 1,1 სმ (ტაბ. II₃).

როგორც არქეოლოგიური მასალის აღწერილობიდან ჩანს, ჯიხვისა და ვერძის გამოსახულებების არეალი, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, შემოიფარგლება ფშავის არაგვის ხეობის ქვემო წელითა და უინვალით. ზოომორფულ ფიგურათა სიუხვით განსაკუთრებით გამოირჩევა ნეძიხის, ბადრიანების (გამთხრელი ც. რობაქიძე) და წიფნარისძირის (გამთხრელი ნ. მუხიგულაშვილი) სამაროვნები.

თარიღის შესახებ შესავალშიც გვქონდა აღნიშნული (II-IV სს.), რაც დამყარებულია მრავალრიცხოვანი სამარხეული თანმხლები მასალის ანალიზზე [33; 34; 15].

არაგვის აუზში აღმოჩენილი ჯიხვის გამოსახულებათა შორის გარეგნული ნიშნების, დანიშნულებისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით გამოიყოფა სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. მშვილდსაინძის ფუნქციის მქონე „შესაბნევები“ (09-XLVII-81-42; 09-XLVII-89-180/4).

2. ჯიხვის თავ-კისრის ფიგურები, რომლებიც საკიდებად ყოფილა გამოყენებული (09-LXI-88-95, 435, 436, 466; 09-LXI-86-520).

3. ჯიხვის მომცრო, მთლიანი ფიგურები, ზურგზე ძეწკვის გასაყრელი რგოლით ან ნახვრეტით (09-LXI-87-195; 09-LXI-88-198; 31-XXII-89-91).

რაც შეეხება ვერძის გამოსახულებებს, აქაც გამოიყოფა სამი ჯგუფი:

1. მომცრო მთლიანადსხმული ფიგურა (მრგვალი ქანდაკება), ზურგზე ძეწკვის გასაყრელი რგოლით (09-LXI-85-703).

2. ვერძის თავ-კისრის ფიგურები, რომლებიც საკიდებად ყოფილა გამოყენებული (09-LXI-85-711, 712; 09-LXI-88-437; 09-XXV-81-138).

3. სხვადასხვა ნივთებზე – (სამაჯურის გახსნილ თავებზე (09-LXI-85-64; 09-LXI-86-515, 619; 31-XXII-89-40) და ბრინჯაოს მედალიონზე (09-XXV-79-395) განთავსებული ვერძის თავები.

ზოომორფული გამოსახულებები, ორიოდ გამოჩინების გარდა, დამზადებულია ყალიბში ჩამოსხმის წესით. მასალად გამოყენებულია ბრინჯაო და ვერცხლი. „შესაბნევად“ გამოყენებულ ფიგურებს, დამატებით, გაკეთებული აქვთ რკინის შესაბნევი, ნემსისებრი ენა და ენის ამოსადები კაუჭი.

ჩვენს განსაკუთრებით ყურადღებას იმსახურებს „შესაბნევად“ გამოყენებული ჯიხვის ორი ფიგურა, რომლებიც პირველ ჯგუფშია გაერთიანებული, მსგავსად ადრე განხილული ცხენისა და ირმის „შესაბნევად“ გამოყენებული გამოსახულებებისა [14, გვ. 68-77]. ჯიხვის ორივე ფიგურა სტატიკურია და ზოგადად, რეალისტურ-დეკორატიულ მანერაშია გადმოცემული. ამასთან, ზომიერადაა შერწყმული სტილიზაციის ელემენტები, განსაკუთრებით სახისა და რქების მოდელირებაში. უფრო მაღალ რელიეფში შესრულებულ ბრინჯაოს ჯიხვის ტორსის ცალკეული ნაკეთების (გავა, მკერდი) მოცულობითი ფორმების მონაცვლეობით მიღწეულია ფიგურის პლასტიკურობა.

ბრინჯაოს ჯიხვის ფიგურის ფორმა პროპორციული, ნატიფი და დახვეწილია, რაც სილუეტის გარშემომწერი ხაზის პლასტიკური დინამიკითა და დინამიზმითაა განპირობებული. ტორსთან ერთად, კიდურებიც რეალისტურადაა წარმოდგენილი. მკვეთრად არის პროფილირებული სახსრები და ჩლიქები. მეტად გამომსახველია ჯიხვის ამყად აწეული, წინ, უსასრულობაში მაცქერალი თავი, რომელსაც ნატურალისტური სიზუსტით გამოსახული გრეხილი რქები უმშვენებს. მასიური რქები, ყურებზე ჩამოკიდებულ, მრგვალ ფირფიტებთან ერთად, კომპოზიციას დასრულებულს ხდის. ფორმის განზოგადობისას, დეტალები კი არ არის მივიწყებული, არამედ პირიქით, ისინი მარჯვედ არის გამოყენებული ნამუშევრის მთლიანობის წარმოსაჩენად.

ჯიხვის ვერცხლის ფიგურის ტორსის მოდელირებისას, თუმცა გავა და მკერდი მოცულობითი ფორმებით არის აქცენტირებული, მაგრამ გაცილებით უფრო სუსტად, ვიდრე ბრინჯაოს ეგზემპლარებზე. ნატურალისტური სიზუსტითაა ნაჩვენები, მარჯვნივ მიბრუნებული თავის გამოწინამხარზე და კისრის ქვედა ნაწილში წარმოქმნილი ნაოჭები. ტორსთან შედარებით, დისპროპორციულად წვრილი, სქემატურად გამოსახული, ღეროსებრი ფეხები აძლიერებს ფიგურის სტატიკურობას. სამაგიეროდ, განსხვავებით ბრინჯაოს ჯიხვის ფიგურის განყენებული მხერისაგან, ვერცხლის ჯიხვის ფიგურის მეტყველი მხერა უშუალოდ მაყურებლისკენ არის მიმართული, რაც მეტად ცოცხალსა და გამომსახველს ხდის ფიგურას და შემსხვილებულ დრუნთან და დაბერილ ნესტოებთან ერთად ექსპრესიულ ხასიათს ანიჭებს მას.

ბრინჯაოს შესაბნევზე, ჯიხვის თავი $\frac{3}{4}$ -ითაა მარჯვნივ შემობრუნებული და მცირე ბურთულეობით დაბოლოებული ძლიერი რქები ფრონტალურად იშლება. ვერცხლის „შესაბნევზე“ კი, ჯიხვის თავი ანფასშია მოცემული, ხოლო ბოლოებჩახვეული რქები ვერტიკალურადაა აზიდული. ორივე გამოსახულებას გახვრეტილი ყურები რქებზე აქვს მიბჯვნილი. თუ ბრინჯაოს ჯიხვი მხოლოდ ბრტყელი დისკოსებური საყურეებითაა მორთული, ვერცხლის ჯიხვი შემკუ-

ლია, სულ ცოტა, ექვსი სხვისებურად ჩაშვებულ ბრინჯაოს ძეწკვით, რომლებიც ჩამობმული უნდა ყოფილიყო ყურებზე, დრუნჩზე და კუდთან მიმაგრებულ რგოლებზე, აგრეთვე ფეხების შემაერთებელ გამირებზე.

მიუხედავად იმისა, რომ ჯიხვის ამ ორ ფიგურას ერთმანეთისაგან განმასხვავებელი მრავალი დეტალი ახასიათებს, ზოგადი სტილით, ფუნქციური და სემანტიკური დატვირთვით, ცხენისა და ირმის „შესაბნელებთან“ ერთად, ისინი ქართული პლასტიკური ხელოვნების ერთი მთლიანი ჯგუფის იკონოგრაფიულად განსხვავებულ ვარიანტებს წარმოადგენენ.

„შესაბნელებ“ გამოყენებულ ჯიხვის ცხოველსახოვან ფიგურებთან საკმაოდ თვალსაჩინო სიახლოვეს ამჟღავნებს საკიდებელ გამოყენებული ჯიხვის თავ-კისრის ჩვენ მიერ აღწერილი და II ჯგუფში გაერთიანებული ყუნწიანი ფიგურები. ისინი, მსგავსად შესაბნელების თავებისა, წარმოადგენენ მრგვალ ქანდაკებებს, სტილიზებული სახეებითა და მასიური გრებილი რქებით. უეჭველია, რომ საერთო აღნაგობით და, რაც მთავარია, შინაარსობრივი დატვირთვით, ჯიხვისთავიანი საკიდებიც „შესაბნელების“ ჯგუფშია გასაერთიანებელი. მათი არეალიც თითქმის ემთხვევა ერთმეორეს. აღსანიშნავია, რომ ნეძიხის სამაროვანზე მოპოვებული ჯიხვის თავ-რქის გამოსახულებიანი საკიდების თითქმის ზუსტი შესატყვისები მოპოვებულია ზესტაფონის რაიონის სოფ. კლდეეთში (ტაბ. II₇) იმავე სამაროვანზე, სადაც აღმოჩენილია „შესაბნევი“ ცხენკაცის გამოსახულებით [7, გვ. 88-90, სურ. 19, ტაბ. VIII₂]. აღნიშნული სამაროვანი დათარიღებულია ახ.წ. II საუკუნით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღეისათვის საკმაოდ დამაჯერებლადაა ნაჩვენები, რომ ჯიხვი და ირემი წარმოადგენდა ცხოველთა მფარველი ღვთაების გამოხატულებას [25; 26; 4; 19; 20; 3 და სხვ.]. ჯიხვისა და ირმის სახეს საქართველოსა და კავკასიის ხალხთა უძველეს რელიგიაში გამორჩეული ადგილი ეჭირა. ეს მტკიცდება არა მარტო მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალით, არამედ ქართველი და კავკასიელი ხალხების ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მონაცემებითაც.

კავკასიის უძველეს ხალხთა წარმოდგენაში ცხოველსახოვანი ღვთაება, ოქროსრქიანი, თეთრი, ან შუბლზე ღვთაებრივნიშნისანი ჯიხვი ან ირემი დარაჯობდა და მწყემსავდა ნადირთა ჯოგს. თუ მონადირე დაუკვირვებლობით მოკლავდა ამ რჩეულ ცხოველს, იგი დასაღუპავად იყო განწირული. მოგვიანებით, გვიანი ბრინჯაოსა და რკინის ფართო ათვისების ხანაში, ღვთაება-ცხოველს ცვლის ღვთაება-ადამიანი, ხოლო ცხოველი ღვთაებები ადამიანი-ღვთაების ატრიბუტებად იქცევიან. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში შემორჩენილი ხალხური გადმოცემით, ცხოველთა მფარველ ღვთაებას წარმოადგენდა ულამაზესი ტყის ბინადარი, ნადირთ

პატრონი ქალი, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში შეეძლო მიეღო ჯიხვის ან ირმის სახე და ისე გამოცხადებოდა მონადირეს. ამ თქმულებებიდან ჩვენს ყურადღებას იმსახურებს დასავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით, მთიანი სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალები. სვანური თქმულებით, მთის ნადირის (ჯიხვის, ირმის, არჩვის) ჯოგებს მფარველობს ქალ-ღვთაება დალი – ოქროსთმიანი ლამაზი არსება, რომელსაც სასახლე თეთრ კლდეში აქვს და იქიდან მწყემსავს თავის ქვეშევრდომებს. დალის შეეძლო მიეღო ირმის ან ჯიხვის სახე, გამოცხადებოდა მონადირეს და შეეტყუებინა თავის საბრძანებელში. ჯიხვებზე ნადირობა დღემდე პრესტიჟულ საქმედ ითვლება სვანეთში. სვანის წარმოდგენით, ნადირობა მარცხისთვის იყო განწირული, თუ მონადირეს ტყის მბრძანებლის კეთილგანწყობა არ ექნებოდა [19, გვ. 55].

სვანური დალის სახესხვაობას წარმოადგენს მეგრული „ტყაში მაფა“, ანუ ტყის მეუფე, ულამაზესი ქალი [32, გვ. 820], რომელსაც ემორჩილება ნადირთა ჯოგები.

აქ კიდევ არაერთი თქმულების მოტანა შეიძლებოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან, მაგრამ ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ხევსურული სამონადირეო პოეზია [3], სადაც ნათლად ჩანს, რომ ხევსურთა რწმენა-წარმოდგენებში ღვთაება დალის ერთ-ერთი საპატიო ადგილი ეკავა. ამის მეტყველი დადასტურებაა ხევსურეთში დამოწმებული ხატ-სალოცავები „ოჩიდაალი“, „დალი ხაჯი“, „საიმურ დალი“ და სხვ., სადაც ხევსური მონადირეები წირავდნენ ჯიხვის რქებს [3, გვ. 146-149]. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთისათვის დამახასიათებელი დალის კულტი, როგორც ჩანს, ხევსურეთშიც ყოფილა გავრცელებული. მის ზოომორფულ ორეულს აქაც ჯიხვი წარმოადგენს, რაც, ალბათ, უნდა გვაძლევდეს იმ ვარაუდის დაშვების შესაძლებლობას, რომ ისტორიული განვითარების რომელიმე საფეხურზე, სვანურ-სანურ-წანურ ტომებთან აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას ჰქონია შეხება, მითუმეტეს, რომ ხალხური ზეპირსიტყვიერების მკვლევართა მიერ დამაჯერებლადაა დასაბუთებული, რომ ხევსურული საფერხულო სიმღერები და მისი შესრულების რიტუალი ახლო ნათესაობას ამჟღავნებს სვანურ და რაჭულ პოეზიაში დაცულ მასალებთან. ამ ფონზე უაღრესად საყურადღებოა, რომ გუდამაყრელების რწმენით, ნადირთ პატრონი, მშვენიერი პატარა ქალი, ჯიხვის სახით გამოცხადება ხოლმე მონადირეს [3]. მთიულეთ-გუდამაყარში ამგვარი ტრადიციის არსებობა, შესაძლოა მიუთითებდეს იმ ერთ-ერთ გზაზეც, რომლითაც ხევში მცხოვრები სანარულ-წანარული ტომები (რომლებსაც მკვლევართა დიდი ნაწილი სვანებთან აიგივებს) ხევსურეთისა და ფშავის გავლით მოძრაობდნენ ისტორიული კახეთისაკენ. ამდენად შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ქისტები

ძველად ანატორის მთავარანგელოზის ეკლესიას „ოჩი დალის“ სალოცავს უწოდებენ, რაც შესაძლებელია იმაზეც მიუთითებდეს, რომ იქ ეკლესიის აგებამდე ცხოველთა ჯოგების მფარველი ქალ-ღვთაება დალის სამლოცველო იყო მოთავსებული.

გარდა საქართველოსი, კავკასიელ ხალხებში, ცხოველთა მფარველი ღვთაების ზოომორფულ ინკარნაციებს ჯიხვი და ირემი წარმოადგენდა. ჯიხვის სახით სიმბოლიზირებული ქალ-ღვთაება დალი, რომლის განზოგადოებული ძეგლები ქართველურ სამყაროში ამირანია, მკვლევართა აზრით, ასტრალური არსებაა, ბუნების ნაყოფიერების ერთ-ერთი ძალაა (მსგავსად ინანასი და ღუმუზისა, თამუზისა და იშთარისა, აღონისისა და აფროდიტისი), რომელსაც შეუძლია მისივე ნებართვით მოკლული ჯიხვის ძვლების ისევ აღდგენა-გაცოცხლება. ასეთ ვითარებაში სრულიად გასაგებია, არქეოლოგიური ძიებისას, თუ რატომ ჩნდება საქართველოს ტერიტორიაზე ასე მრავლად ჯიხვის, ირმის, ნიამორის თუ სხვა ცხოველთა გამოსახულებები, განსაკუთრებით მთისწინეთსა და მთაში, როგორც რწმენა-წარმოდგენების მატერიალური გამოვლინება.

ცხოველთა გამოსახულებები და მათ შორის, მცირე პლასტიკის ჩვენს მიერ შესწავლილი ნიმუშები რომ მართლაც ძველ რწმენა-წარმოდგენებთან იყო დაკავშირებული, მიუთითებს ის ნიშნები და ატრიბუტები, რომლებითაც ეს ფიგურებია შემკული. ამ ნიშანთა დანიშნულება იყო გამოსახულებების ღვთაებრიობის ხაზგასმა, მათ ფუნქციათა დაკონკრეტება. ამგვარ ნიშნებსა და ატრიბუტებზე ადრეც გვქონდა საუბარი, როცა ცხენისა და ირმის სხეულებზე გამოსახულ ასტრალურ ნიშნებს ვეხებოდით [14]. ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ ბრინჯაოს ჯიხვის ყურებზე შებმულ ორ მრგვალ (წრიულ) ფირფიტაზე, საკიდებიან ძეწკვებზე, რომლებითაც შემკულია ვერცხლის ჯიხვის გამოსახულება, აგრეთვე ჯიხვისა და ვერძის თავებზე გამოსახულ რელიეფურ მრგვალ მეჭვებზე (კოპებზე).

როგორც ძველი აღმოსავლეთის მასალებიდან ჩანს, დისკო ანუ წრე, უძველესი დროიდან წარმოადგენდა ყველაზე უფრო ფართოდ გავრცელებულ გეომეტრიულ სიმბოლოს, რომელიც გამოხატავს ცას ანუ ცარგვალს [5, გვ. 213-214]. მაშინდელ ადამიანთა რწმენით, წრეს არც დასაწყისი აქვს და არც ბოლო და არც მიმართულება. ძველი ეგვიპტელების წარმოდგენით, წრე ანუ დისკო მარადისობის სიმბოლო იყო. ამასთანავე, იგი მთელი რიგი ხალხების რწმენა-წარმოდგენებში გამოსახავდა უზენაეს ღვთაებადმერთს. ეგვიპტური იეროგლიფი – წრიულად დახვეული გველი, რომელსაც კუდი პირში უჭირავს, დროისა და სივრცის უსასრულობის ნიშანია. საყურადღებოა, რომ ადრექრისტიანულ სიმბოლიკაში წრე გამოსახავდა მარადისობას,

უკვდავებას [35, გვ. 42-43]. როგორც წმინდა კლიმენტი ალექსანდრიელი წერდა: „ძე ღმრთისა არის უსასრულო წრე, რომელშიც თავს იყრის ყველა ძალა“. უდავოა, რომ ამ შემთხვევაში უძველესი სიმბოლო შეივსო ახალი ქრისტიანული შინაარსით.

ქართულ ხალხურ სინამდვილეში უნივერსალურ წრეს შეესატყვისება ბორჯღალი, რომელიც უადრესად ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს მთასა და ბარში. ამ თავისებურ წრეს იმიტომ ვაქცევთ ყურადღებას, რომ არაგვის ხეობაში აღმოჩენილი მცირე პლასტიკის ძეგლები, კერძოდ ცხენისა და ირმის ფიგურები, ზოგჯერ შემკულია ბორჯღალით. სამეცნიერო ლიტერატურაში [16; 17] აღიარებულია, რომ ეს დინამიკური ფიგურა გამოხატავდა სიცოცხლის, ცეცხლის, მზის, მარადიულობის, მარადი განახლების სიმბოლოს და მჭიდროდ იყო დაკავშირებული უძველეს რწმენა-წარმოდგენებთან. წრის და ბორჯღალის თავისებურ სახესხვაობას წარმოადგენს ბორბალი, რომელიც კაბადონზე მოძრავი მზის სიმბოლოდაა მიჩნეული [5, გვ. 214]. ამდენად, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ წრიული ფირფიტები (დისკოები) და მრგვალი რელიეფური კოპები თუ მეჭვებები, ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში ხაზს უსვამს ჯიხვებისა და ვერძების ღვთაებრიობას, „ნაწილინობას“ და მათ კავშირს მზის კულტთან.

სიმბოლოური დატვირთვა გააჩნია ძეწკვებს და მასზე ჩამობმულ საკიდებს, რომლითაც არაერთი ზოომორფული ფიგურაა შემკული. ძეწკვების ბოლოებზე ყველაზე ხშირად მიმაგრებულია მომცრო ზარაკები, ფოთლისებური ფირფიტები, ღუმისებური საკიდები და სხვ. ვერცხლის ჯიხვზე ჩამობმულ ძეწკვებზე, რომლებიც ჩვენი ვარაუდით მზის სხივების განსახიერება უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ ერთი საკიდი იყო შემორჩენილი (ტაბ. I). ეს საკიდი წარმოადგენს ოდნავ გვერდებზე შეხეიქილ მართკუთხა ფირფიტას. ამგვარი საკიდები სხვა ფიგურებსაც უნდა ჰქონოდათ, რადგან ძეწკვების მრავალი ნაწყვეტი იყო აღმოჩენილი ნემისის სამაროვანზე (ტაბ. II⁵⁻⁹). მართკუთხედი, როგორც კვადრატის სახესხვაობა, წარმოადგენდა წრის საპირისპირო სიმბოლოს. ძველ სამყაროში კვადრატი (სწორკუთხედი) მიჩნეული იყო დედამიწის სიმბოლოურ გამოსახულებად, ხოლო წრეში ჩასმული მართკუთხედი გამოხატავს ცისა და მიწის ერთიანობას [5, გვ. 215]. ამდენად, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, ნადირთმფარველი ქალღვთაების ერთ-ერთი ინკარნაციის – ჯიხვის შემკობა მართკუთხა საკიდით, შეიძლება მიუთითებდეს ნაყოფიერების მფარველის ფუნქციაზეც.

არაგვის ხეობაში აღმოჩენილი მცირე პლასტიკის საკმაოდ მოზრდილი ჯგუფის იკონოგრაფიისა და სემანტიკის გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ გამოსახულებათა ამ სერიას რა კავშირი აქვს წინამორბედი პერიოდების მასალებთან. ამ მხრივ განსაკუთრებულ

ინტერესს იწვევს ჩვენი გამოსახულებების შედარება ბრინჯაოს ქართულ ჭვირულგამოსახულებიან აბზინდებთან. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ჭვირული აბზინდების მ. ხიდაშელისეული კლასიფიკაციის IV ჯგუფი, სადაც ზენური ზვიებით მოჩუქურთმებულ ჩარჩოში მოქცეულ ცხოველთა მრავალფიგურიან კომპოზიციაში ცენტრალური ელემენტია ჯიხვის გამოსახულება. ჯიხვის ფიგურა მოცემულია მარჯვენა პროფილში, ხოლო მარჯვნივ მობრუნებული თავი წარმოდგენილია მასიური გრენილი რქებითა და აცქვეტილი ყურებით. თვალები რელიეფური მეჭეჭებითაა მინიშნებული. ჯიხვს აქვს ვიწრო წელი, რომელიც სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. ზოგადად, აქ საქმე გვაქვს ცხოველების სტილიზებულ გამოსახულებებთან. ჯიხვების გამოსახულებათა უმეტესობას თეძოსა და წინამხარზე გამოსახული აქვთ კონცენტრული წრეები, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, უძველესი მოტივია და როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, იგი მზის კულტს უკავშირდება [29, გვ. 222]. თუმცა, როგორც მ. ხიდაშელი აღნიშნავს, კონცენტრული წრეები თავისი გენეზისით, უპირველესად მთვარის კულტთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული [25, გვ. 79-85].

ჭვირულ აბზინდაზე გამოსახულ ჯიხვს რომ ჩამოვაშოროთ ჩარჩო და თანმხლები ცხოველები, მივიღებთ ფიგურას, რომელიც ზოგადი აღნაგობით, პოზით, საერთო სტილით, ახლოსაა წიფრანისძირის ჯიხვის გამოსახულებიან შესაბნელებთან. მათი გენეტიკური კავშირი ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. აქვე საყურადღებოა, რომ აბზინდებში ჩაწერილი ჯიხვის თავ-რქა ცალკე აღებული, თითქმის იდენტურია ნეძიხის სამაროვანზე მოპოვებული საკიდებისა, რომლებიც აგრეთვე ჯიხვის თავ-რქებს გამოხატავენ (II ჯგუფი). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნეძიხის სამაროვნის ჯიხვის თავების გამოსახულებებს კიდევ უფრო ძველ ძეგლებზე მოეპოვებათ პარალელები. მხედველობაში გვაქვს ე.წ. ყაზბეგის განძში დადასტურებული ერთფიგურიანი საკულტო შტანდარტების ნაწილები [21], სადაც ჯიხვების თავებია ერთმანეთზე დაშენებული ოთხ სართულად და დასრულებულია ხელში კვერთხის მქონე ღვთაების გამოსახულებით. ქვედა იარუსის ჯიხვებს პირში გამობმული აქვთ გვერდებშეჭრილი ზარაკები. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ როგორც ჭვირული აბზინდები [25, გვ. 49], ისე ყაზბეგის ზომორფული პლასტიკის ძეგლები [21], თავისი სემანტიკური და სტილისტიკური მახასიათებლებით განეკუთვნება კოლხური კულტურის წრეს და რომ აბზინდებსა და ყაზბეგის „განძში“ გაერთიანებული ფიგურების საწყისი საძებნია კავკასიური გვიანბრინჯაოსა და რკინის ფართოდ ათვისების პერიოდის ადგილობრივ კულტურებში, როცა საქართველოსა და კავკა-

სიაში ჩამოყალიბდა ცხოველური სტილი და შესაბამისი ხელოვნება.

ჯიხვის იკონოგრაფიის და მისი ადგილის გასარკვევად ქართულ (კოლხურ) მხატვრულ აზროვნებასა და რელიგიურ სისტემაში, უმდიდრეს მასალას იძლევა ვანის ნაქალაქარზე მოპოვებული სამარხეული კომპლექსები, სადაც სხვადასხვა გამოსახულებებთან ერთად წარმოდგენილია ჯიხვისა და ვერძის ფიგურებიც [8, გვ. 111-113, სურ. 44; 22, გვ. 34, სურ. 11]. მაგ. ყელსაბამი № 6 სამარხიდან შედგება ჯიხვის 5ნ ცალი გამოსახულებისაგან. თითოეული ფიგურა მიღებულია ორი გამოტვიფრული ნახევრის მირჩილვის შედეგად. ცხოველი ფეხმოკეცილია, ყურები წვერებით რქებზეა მიერთებული, თავ-რქა საკმაოდ რეალისტურად არის მოდელირებული [22, გვ. 104, სურ. 11, კატ. № 18]. სამარხი თარიღდება ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრით. რაც შეეხება დიადემაზე გამოსახულ ჯიხვს, რომელსაც ლომები ესხმიან თავს, იგი მოპოვებულია ძვ.წ. V ს-ით დათარიღებულ ვანის № 11 სამარხში, სადაც ვერძებისთავებიანი ყელსაბამიცაა აღმოჩენილი. ვანის ყელსაბამის შემკულობის ხასიათი და დამზადების ტექნიკური ხერხები დამახასიათებელია კოლხური ოქრომჭედლობისათვის. მკვლევართა აზრით, ამ გამოსახულებათა სიმბოლიზში კოლხური რწმენა-წარმოდგენების ნიადაგზეა აღმოცენებული. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას ჯიხვის ფიგურებზე, რადგანაც ჯიხვი სწორედ დასავლეთ საქართველოს მთისწინეთსა და მთაში ითვლებოდა ნაყოფიერების, გამრავლების, ნადირობის და ცხოველთა მფარველი ღვთაების ერთ-ერთ სიმბოლოდ. ჯიხვის რქებს, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში ძღვნად მიართმევდნენ მაშინდელ სალოცავებს. ამიტომ ბუნებრივადაა მისაჩნვეი ის არქეოლოგიური ფაქტი, რომ ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, ძვ.წ. III-I სს-ის საკულტო კომპლექსის გათხრისას, შეწირულობათა შორის, ჯიხვის რქებიც აღმოჩნდა [37, გვ. 37].

კოლხურ მასალაში აგრეთვე ყურადღებას იქცევს ყელსაბამი ვერძის თავების ფიგურებით, რომელიც პირდაპირ ეხმაურება მთის კოლხური ოქროს საწმისის შესახებ [22, გვ. 37]. საყურადღებოა ვანის ამ გამოსახულებათა კავშირი ცნობილი ყაზბეგის განძის შესაბამის ფიგურებთან, რაც მიუთითებს ამ ორი წრის მასალათა გენეტიკურ ურთიერთკავშირზე. ამ თვალსაზრისით, უაღრესად საყურადღებოა ვანის № 11 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სარწყული, რომლის ყურის ძირები წარმოადგენენ ვერძის თავების საკმაოდ რეალისტურ გამოსახულებებს, ხოლო ბრინჯაოს ერთი სარწყულის (თუ სიტულას) ხუფზე ცხოველთა უჩვეულო გარემოცვაში ჯიხვის საკმაოდ რეალისტური გამოსახულებაა მოცემული [9, გვ. 238, სურ. 224-225].

ჯიხვის გამოსახულებათა შესახებ მსჯელობისას საგანგებო ყურადღებას იქცევს ჩვენი კლასიფიკაციის III ჯგუფი, ე.წ. მრგვალი სკულპტურა, რომელიც ზოგადად უფრო მრავალფეროვანია და უფრო დიდ ტერიტორიაზეა განფენილი, ვიდრე „შესაბნელების“ ჯგუფი. ჯიხვის სკულპტურის ძირითადი დამახასიათებელია ის, რომ გარდა რიტუალური საკიდებისა და კულტთან დაკავშირებული ფიგურებისა, ზოგიერთი ქანდაკება ყოფითი ხასიათისა ჩანს, რაც შეიძლება აღმოცენებულიყო მხატვრული აზროვნების შედარებით განვითარებულ საფეხურზე. ძეწკვზე ჩამობმული და კულტთან დაკავშირებული მომცრო ფიგურები კი, შესაძლოა, შტანდარტებზე, სამლოცველოთა დროშებზე ან საკურთხეველთა (ბომონთა) სიახლოვეს იყო ჩამოკიდებული.

ჯიხვის ფიგურათა შორის საგანგებო ყურადღებას იქცევს ორთავიანი ჯიხვის გამოსახულება (იხ. აღწერილობა, ტაბ. I₃), რომელსაც საქართველოს გარდა, მრავალრიცხოვანი ტიპოლოგიური შესატყვისები მოეპოვება მცირე აზიაში, ირანის არქაულ ხელოვნებაში, სკვითურ-სარმატულ სამყაროში [25, გვ. 52-56]. ორთავიანი გამოსახულებები დამახასიათებელია ლურისტანის ზეგანზე გავრცელებული ბრინჯაოს კულტურისათვის, აგრეთვე ცნობილია უფრო ადრინდელ ელამურ არქაულ საბეჭდავებზე, შუამდინარეთის კიდევ უფრო ადრინდელ ძეგლებზე და სხვ. ერთი ჭვირული აბზინდა ორთავიან ირემზე შემოძვადარი ქალღვთაების გამოსახულებით მოპოვებულია ონის რაიონის სოფ. ლებში XIX საუკუნეში და ინახება მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში [36, ტაბ. CXXXIV₄; 2, ტაბ. XXIII₃; 25, გვ. 101, ტაბ. VII, აბზინდა № 86]. აღნიშნული მოტივი საკმაოდ ძველია და, როგორც ჩანს, საკმაოდ სიცოცხლისუნარიანი ყოფილა, რადგან მან საქართველოში თითქმის ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდე შემონახა თავი (ნემიხის ორთავიანი ჯიხვის სკულპტურა თარიღდება III-IV სს. მიჯნით). საყურადღებოა, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში ფრინველისა და ვერძის პროტომები VII-IX საუკუნეებშიც არსებობდა [28, გვ. 176-177, სურ. 21-22].

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ვერძის გამოსახულებების რაოდენობა არაგვის ხეობაში შედარებით მოკრძალებულია. ამათგან ჩვენს მიერ II ჯგუფში გაერთიანებული ფიგურები, რომლებიც ამ ცხოველების თავებს განასახიერებს, სტილისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით, თითქმის არ განსხვავდება ჯიხვების თავების გამოსახულებისაგან. უეჭველია, რომ ვერძის ეს საკიდი – თავის ქანდაკებები იგივე სემანტიკური არსის მატარებელია, როგორც ჯიხვის თავის საკიდები (ტაბ. II₄).

ვერძის კულტის არსებობა საქართველოსა და კავკასიაში, როგორც ფიქრობენ, მჭიდროდ უკავშირდება სამეურნეო ყოფაში სამომთაბარო

მეცხვარეობის განვითარებას და, ბუნებრივია, რომ ამ ცხოველთა გამოსახულებების მომრავლება იწყება ძვ.წ. II ათასწლეულიდან, მაგრამ განსაკუთრებით უხვად ძვ.წ. II-I ათასწლეულების მიჯნიდან და I ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან იჩენს თავს. სწორედ ამ პერიოდიდან, ცხვრის ფარის მეთაური – ვერძი უნდა შესულიყო ღვთაების იმ თანმხლებ ცხოველთა რიგში, რომლებიც სარგებლობდნენ ბუნების აღორძინების, განახლების, შინაურ და გარეულ ცხოველთა გამრავლების ქალღვთაების მფარველობით.

ცნობილი არქეოლოგიური მასალებიდან უაღრესად საინტერესოა ხოვლეგორის VI ფენაში, ერთ-ერთ სათავსოში (რომელსაც გამთხრელებმა ვერძისთავებიანი სათავსო უწოდეს) აღმოჩენილი ტერაკოტული ვერძისთავები, რომლებიც თანმხლებ მასალასთან ერთად ძვ.წ. XIII საუკუნითაა დათარიღებული [10, გვ. 31, ტაბ. XXIV, № 23831/4]. უფრო ძველია ხოვლეს VIII ფენაში აღმოჩენილი უხეში თიხისაგან ნადერწი ცხვრის თავი, რომელიც ერთ-ერთი სათავსოს საკურთხეველზე იყო შემოდებული [10, გვ. 10]. აშკარაა, რომ ეს იყო სამლოცველო, რადგან იქვე მდებარე ორთახიანი ნაგებობის ერთ ოთახში, იატაკზე, დაძვრწილი იყო მზის სქემატური გამოსახულება. ხოვლეს ყველაზე ქვედა, VIII ჰორიზონტი თარიღდება ძვ.წ. XV საუკუნით [10, გვ. 19]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხოვლეგორის სამლოცველოში თავგანს სცემდნენ აგრარულ ღვთაებას, რომელიც შესაქონლე და მიწათმოქმედ ტომებს მფარველობდა [23, გვ. 33].

ქართველური ტომების ღვთაებათა პანთეონისა და მისი ინკარნაციების შესახებ საყურადღებო მასალებია მოპოვებული თანამედროვე სომხეთის ტერიტორიაზე, წინაურარტული ხანის ძეგლზე, ქ. დვინში, სადაც I ათასწლეულის დასაწყისის ოთხი ტაძარია აღმოჩენილი. ამ ტაძრების საკურთხეველები შემკული იყო ცხვრის და ხარის თავებით [31, გვ. 50-61].

მნიშვნელოვან მასალას შეიცავს მელი-ღელე I-ის სამლოცველო, სადაც სარიტუალო ჭურჭელთან ერთად ამოჩენილია ირმის, ცხვრის და გველის გამოსახულებები. ამ სამლოცველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულ მასალებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ბრინჯაოსა და თიხისაგან ნაკეთები შიშველი ქალის ფიგურები. ერთ-ერთ ქანდაკებას, რომელიც მიძვრწილია ჭურჭელზე, ადამიანის თავის მაგივრად გამოსახული აქვს ცხვრის (ვერძის) თავი. სამლოცველო თარიღდება ძვ.წ. II-I ათასწლეულების მიჯნით [18, გვ. 113-115]. მელი-ღელე I-ის ტაძარი დაკავშირებულია ნაყოფიერებისა და ცხოველთა მფარველი ქალღვთაების კულტთან. ყველა ნიშნით, ეს ქალღვთაება უნდა ყოფილიყო ნადირობისა და მონადირეთა ღვთაების დალის ორეული, რაზეც მეტყველებს იქ ფიქსირებული ნადირობის არაერთი სცენა და გარეულ ცხო-

ველთა მრავალი გამოსახულება [18, გვ. 115-120]. თუ ვიმსჯელებთ ნაყოფიერების ამ ქალღვთაების ინკარნაციების მიხედვით (ირემი, ჯიხვი, ვერძი, ძაღლი, თევზი, გველი, ფრინველი, ტახი, ნიამორი), იგი დაკავშირებული ჩანს სამყაროს სამივე სკნელთან.

კავკასიის მიწათმოქმედ და მონადირე ტომთა წიაღში წარმოშობილი ეს მითოლოგიური კომპლექსი, რომელიც გენეზისით „ამირანის ეპოსის“ უძველეს ბირთვთანაა დაკავშირებული, საფუძვლად უდევს გვიანი ბრინჯაოს მთელ რელიგიურ აზროვნებას, რის საფუძველზეც ჩამოყალიბდა გამოსახულებათა ის კომპლექსი, მხატვრული აზროვნების ის მიმდინარეობები, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში კავკასიური ცხოველური სტილის სახელითაა ცნობილი. ამ მხატვრული ფენომენის ყველაზე მკაფიო გამოვლინებაა კოლხურ-ყობანურ ცულებსა და ბრინჯაოს სარტყლებზე შემონახული გრაფიკული ხელოვნება და ყოველივე ამასთან გენეტიკურად დაკავშირებული ჭვირული ბალთები, რომელთაც კავკასიური ცხოველური სტილი ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნამდე შემოაქვთ.

ვერძის გამოსახულებათა ის ჯგუფი, რომელიც საკიდების, მცირე ფიგურებისა თუ სამაჯურის გახსნილ თავებზე განთავსებული თავების სახითაა წარმოდგენილი (ტაბ. II_{1,2}), მიუთითებს, რომ ახ.წ. III-IV სს-ში მეცხვარეობას აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინეთის და მთის მოსახლეობის მეურნეობაში კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა, ამასთანვე ვერძი წარმოდგენდა ბუნების განახლებადი ღვთაების ერთ-ერთ თანმხლებ არსებას.

კავკასიის მეზობელ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ირანში, ვერძი ითვლებოდა ღვთაება ჰვარნას განსახიერებად [27, გვ. 37] და დაკავშირებული იყო ირანის ღვთაებათა უმაღლეს წარმომადგენლებთან. საყურადღებოა, რომ ვერძი მჭიდროდაა დაკავშირებული სასანიანთა დინასტიის წარმომშობის მითთან. სწორედ ამიტომ ჰვარნა იქცა სასანიანთა სამეფო დიდების სიმბოლოდ და ვერძი სამეფო ინსიგნიებზე გამოისახებოდა სამეფო ბაფთებითა და ფრთებით შემკული [27, გვ. 37]. ამ თვალსაზრისით, საყურადღებოა 1941 წელს არმაზისხევის № 23 ქვისამარხში აღმოჩენილი ელიფსისებრი მოყვანილობის სარდონის საბეჭდავი, ზონარის გასაყრელი ხვრელით. საბეჭდავის წაკვეთილ სიბრტყეზე გამოსახულია ვერძი, თავით მარჯვნივ. მაღალ კისერზე ცხოველს შემოვლებული აქვს ბაფთა. სახის მოპირდაპირე მხარეს კი ნახევარმთვარის მსგავსი ნიშანია გამოხატული. გამოსახულება სტილის, საბეჭდავის ფორმისა და შესადარებელი მასალის მიხედვით თარიღდება V-VI სს-ით [12, გვ. 33-34, 97, სურ. 46].

არაგვის ხეობაში მოპოვებული ვერძის გამოსახულებათა შორის ყურადღებას იქცევს III ჯგუფში გაერთიანებული ბრინჯაოს ბრტყელფორიანი სამაჯურები, რომელთა გახსნილ თავებზე მირჩილულია ვერძის თავ-რქის ცალკე ჩამოსხმული მინიატურული ფიგურები (ტაბ. II_{1,2}). მათ უფრო ყოფითი დანიშნულება უნდა ჰქონო-

დათ, ვიდრე რელიგიური, თუმცა ძველი რწმენის ელემენტები ამ სამკაულშიც იქნებოდა შემონახული. მაგ., ერთ-ერთი სამაჯურის გახსნილ თავზე გამოსახული ვერძის ორმაგდახვეული რქები ერთი შეხედვით თითქოს ორ სართულად არის განლაგებული, რაც ძლიერ მოგვაგონებს ყაზბეგის განძის შტანდარტებზე ოთხ სართულად განლაგებულ ჯიხვის თავ-რქას, თუმცა მათ შორის უზარმაზარი ქრონოლოგიური სხვაობაა. შესაძლებელია, გამოსახულებათა ამგვარ განლაგებას თავისი სიმბოლური მნიშვნელობა გააჩნდა. ყაზბეგის განძის შემთხვევაში ნავარაუდებია, რომ მრავალსართულად განლაგებული რქები იყო ერთგვარი „კიბე“ შუასკნელის და ცის, ანუ ზესკნელის დასაკავშირებლად. V საუკუნიდან ვერძის თავებით შემკული სამაჯურები, ჩანს, გამოდის ხმარებიდან, თუმცა ამგვარი ბრტყელფორიანი და გარედან გეომეტრიული ორნამენტით შემკული ცალები მთისწინეთში კიდევ კარგა ხანს იყო შემორჩენილი.

რაც შეეხება ვერძის სკულპტურულ მინიატურულ გამოსახულებას, მსგავსად სხვა იკონოგრაფიის მქონე ფიგურებისა, საკიდად ყოფილა გამოყენებული და მისი რიტუალური დანიშნულება ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ამრიგად, არაგვის ხეობაში მოპოვებული ჯიხვისა და ვერძის ფიგურები, სხვა დანარჩენ ცხოველსახოვან გამოსახულებებთან ერთად (იგულისხმება ჩვენ მიერ ადრე განხილული ირმის, ცხენის და სხვა ფიგურები), მიუხედავად იკონოგრაფიული მრავალფეროვნებისა, თავისი სტილისტური თავისებურებებით, დამზადების ტექნიკითა და სემანტიკური არსით, წარმოადგენს ერთ მთლიან მხატვრულ მოვლენას, რომელიც აღმოცენებული იყო მეურნეობრივი ყოფისა და რწმენა-წარმოდგენების ერთიანი სისტემის საფუძველზე და თავისი გენეზისით დაკავშირებულია საკმაოდ შორეულ ეპოქებთან. მიუხედავად არაერთი სიახლისა და თავისებურებისა, რითაც მცირე პლასტიკის ჩვენ მიერ წარმოდგენილი ძეგლები გამოირჩევა ადრეული მასალებისაგან (მაგ. რეალიზმისკენ სწრაფვა, სათანადოდ სტილიზაციის დაძლევის ცდები, მათი პრაქტიკული მნიშვნელობის წინ წამოწევა და ზოგიერთი ფიგურის შესაბნელებად გამოყენება, აგრეთვე იდეური საწყისის გვერდით, მათთვის სამკაულის ფუნქციის მინიჭება, დეკორატიული ამოცანების წინ წამოწევა და სხვ.), ჩვენი გამოსახულებები პირდაპირი მემკვიდრეა უფრო ადრინდელი პერიოდის იმ ფენომენისა, რომელსაც კავკასიური ცხოველური სტილი ეწოდება. შეიძლება ითქვას, რომ მცირე პლასტიკის ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალა წარმოადგენს კავკასიური ცხოველური სტილის ფინალს, მის დასასრულს, რაც ქრონოლოგიურად ქრისტიანული იდეოლოგიისა და კულტურის დამკვიდრების ხანას ემთხვევა. ქრისტიანობის ოფიციალურად აღიარების შემდეგ, ძველი იდეოლოგიის ეს უკანასკნელი გამოსახულებები დავიწყებას ეძლევა, თუმცა ზოგიერთი მათგანი, მაგ. ირემი და ცხვარი, ქრისტიანულ სინამდვილეშიც განაგრძობს არსებობას.

ჩვენი მასალის განხილვა კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ კავკასიურმა ცხოველურმა სტილმა თვითმყოფადი ხასიათი ბოლომდე შეინარჩუნა და თავისი თავი ამოწურა მხოლოდ ახალი იდეოლოგიის გავრცელების შემდეგ, რომელმაც ქართულ მხატვრულ აზროვნებას ახალი ამოცანები დაუსახა.

K. Ramishvili

**ZOOMORPHIC REPRESENTATIONS
(IBEX, RAM) FROM THE EASTERN
GEORGIAN HIGHLAND**
(Summary)

The paper deals with representations of ibex and ram – a part of a numerous group of minor art specimens obtained from the Aragvi basin. These interesting artifacts come from the Pshavi Aragvi gorge and Zhinvali necropolis and are dated in general to the 2nd-4th cent. A.D. It should be noted, however, that the most interesting group of this archaeological material – figures serving as “buckles” – are datable mainly to the 3rd-4th cent. A.D.

These specimens of zoomorphic art were manufactured by applying the casting and moulding technique and mostly are made of bronze, though silver also occurs.

The figurines coming from the Aragvi gorge, along with representations of deer and horse already dealt with in the preceding paper, despite their iconographic variety, judging by their stylistic features, manufacturing technique, functional purpose and semantics, represent a unique artistic phenomenon shaped on the grounds of a unified system of economic structure and religious beliefs. The above phenomenon in turn, is linked with most ancient periods, clearly marked by the dominant cultural elements of the Colchian world, the Colchian artistic thought pattern. Notwithstanding novelties and peculiarities that distinguish the specimens analysed in the present paper, it seems reasonable to regard them as a product of cultural continuity of the so-called “Caucasian animal style”. According to the author’s conjecture, the group of minor art specimens from the Eastern Georgian highland represents the final stage of the “Caucasian animal style”, its ending. Chronologically it coincides with the strengthening of Christian culture and ideology in Georgia.

After the adoption of Christianity these last symbols of pagan ideology were lost - the figurines of ibex and ram among them, though some of them, e.g. representation of deer, survives into Christian culture as a symbol of a true believer’s spirit.

ლიტერატურა

1. **ამირანაშვილი შ.** ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ., 1961.
2. **გობეჯიშვილი გ.** ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალთები. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1942.
3. **გოგოჭური დ.** მელექსეობა ხევსურეთში. თბ., 1974.
4. **ვირსალაძე ე.** ქართული სამონადირეო ეპოსი. თბ., 1964.
5. **კიკნაძე ზ., ტონია ნ.** მითოლოგია. თბ., 2000.
6. **ლომთათიძე გ.** საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახალი წელთაღრიცხვის I-III საუკუნეებში. – ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, I, 1955, გვ. 349-374.
7. **ლომთათიძე გ.** კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957.
8. **ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ., თრლორდავა ვ., ჭყონია ა.** არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს. – ვანი, I. თბ., 1972, გვ. 198-239.
9. **ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ.** არქეოლოგიური გათხრები ვანის ნაქალაქარზე 1968 წელს. – ვანი, I. თბ., 1972, გვ. 186-196.
10. **მუსხელიშვილი დ.** ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა. თბ., 1978.
11. **ნადირაძე ე.** მემორიალურ ძეგლთა სიმბოლიკა. თბ., 1998.
12. **რამიშვილი ქ. ი.** სასანური გემები საქართველოში. თბ., 1979.
13. **რამიშვილი ქ. რ.** ნადირობის სცენები არაგვისპირის ვერცხლის სურებზე. – ძიებანი, № 4, 1999, გვ. 71-75.
14. **რამიშვილი ქ. რ.** აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ახ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის მცირე პლასტიკის ძეგლები (ცხენი). – ძიებანი, № 6, 2000, გვ. 68-77.
15. **რობაქიძე ც.** ნემისის სამაროვანზე მოპოვებული მცირე პლასტიკის ნიმუშები. – ძმ, № 1, 1990, გვ. 67-71.
16. **სურგულაძე ი.** ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. სადოქტორო დისერტაციის მაცნე, თბ., 1994, გვ. 3-67.
17. **სურგულაძე ი.** ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ., 1994.
18. **ფიცხელაური კ.** აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა უძველესი ისტორიის ძირითადი საკითხები. თბ., 1973.
19. **ჩიქოვანი მ.** ქართული ეპოსი, I. თბ., 1959.
20. **ცანავა ა.** ქართული ზეპირსიტყვიერების მასალები. თბ., 1970.
21. **წითლანაძე ლ.** ხევის არქეოლოგიური ძეგლები (ყაზბეგის რაიონი). თბ., 1976.
22. **ჭყონია ა.** ოქროს სამკაული ვანის ნაქალაქარიდან (ვანი, VI). თბ., 1981.

23. ხახუტაიშვილი დ. უფლისციხე, I. თბ., 1964.

24. ხიდაშელი მ. საკულტო რელიგიური პარალელები კავკასიასა და ლურისტანს შორის. – კაკ, III, 1970.

25. ხიდაშელი მ. ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში (ბრინჯაოს ქართული ჭვირულგამოსახულებიანი ბალთები). გამოკვლევა და კატალოგი. თბ., 1973.

26. ხიდაშელი მ. ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეული რკინის ხანაში (ბრინჯაოს გრავირებული სარტყლები). თბ., 1982.

27. Борисов А. Я., Луконин В. Г. Сасанидские геммы. Ленинград, 1963.

28. Ковалевская В. Б. Хронология древностей северокавказских алан. – Аланы: история и культура, III, Дзауджикау, 1995, с. 123-183.

29. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1943.

30. Куфтин Б. А. Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию. Тб., 1949.

31. Кушнарева К. Х. Дривнейшие памятники Двина. Ереван, 1977.

32. Марр Н. Я. Фрако-армянский Sabadios и сванское божество охоты. – Известия Императорской Академии Наук, СПб., 1812.

33. Рамишвили Р. М., Джорбенадзе В. А., Глonti М. Г., Мухигулашвили Н. З., Робакидзе Ц. В., Чихладзе В. В., Циклаური Д. К., Маргвелашვილი М. Г., Рчеულიшვილი Г. М., Лომიძე Ц. შ., Цикლაური И. Д., Церетели К. Б. Работы Жинвальской комплексной археологической экспедиции. – ПАИ, 1981 (1984), с. 59-68, табл. LXXXIII-XCIV.

34. Рамишвили Р. М., Джорбенадзе В. А., Чиковани Г. Г., Глonti М. Г., Гогадзе Э. М., Панцхава Л. Н., Мухигулашვილი Н. З., Чихладзе В. В., Робакидзе Ц. В., Рчеულიшვილი Г. М., Маргвелашვილი М. Г., Каланდაдзе З. А., Цикლაური И. Д., Лომიძე Ц. შ., Бучуკური А. И., Алудаური Б. Г. Археологические исследования в Арагвском ущелье. – ПАИ, 1983 (1986), с. 48-53, табл. LXXXIX-CI.

35. Уваров А. С. Христианская символика. Часть первая: Символика древне-христианского периода. М., 1908.

36. Уварова П. С. Могильники Северного Кавказа. – МАК, VIII, с. 139-155.

37. Лордкипანიძე О. Д., Пугуриძე Р. В., Матиашვილი Н. Н., Толордаვა В. А., Лордкиპანიძე Г. А., Кигურაძე Н. Ш., Гიგოლაშვილი Е. Г. Итоги работ Ванской экспедиции. – ПАИ, 1973 (1974), с. 35-41.

ტაბულების აღწერილობა

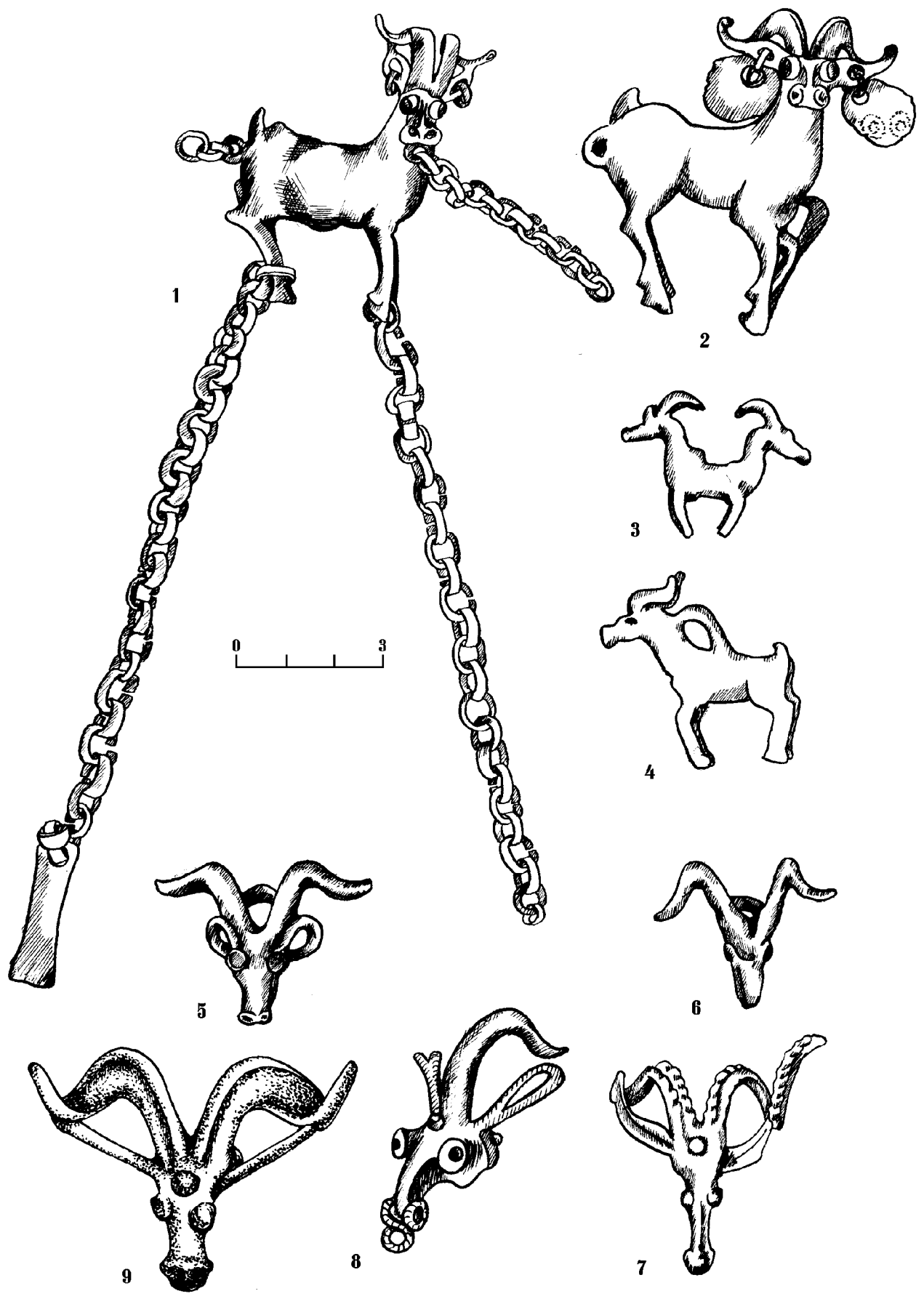
ტაბ. I – 1. ჯიხვის გამოსახულება მშვილდსაკინძის ფუნქციით, ვერცხლი, წიფრანისძირის სამაროვანი (09-XLVIII-83-180, კულტურული ფენიდან); 2. ჯიხვის გამოსახულება მშვილდსაკინძის ფუნქციით, ბრინჯაო (09-XLVIII-81-42, სამარხი № 5); 3. ჯიხვის ორთავიანი ფიგურა, ბრინჯაო, ნეძიხის სამაროვანი (09-LXI-87-198, სახლის მშენებლობის დროს დანგრეული სამარხიდან); 4. ჯიხვის ფიგურა საკიდიო, ბრინჯაო (09-LXI-87-195, დანგრეული სამარხიდან); 5. ჯიხვის თავის გამოსახულება, ბრინჯაო (09-LXI-88-95, სამარხი № 247); 6. ჯიხვის თავის გამოსახულება, ბრინჯაო (09-LXI-88-69, სამარხი № 242); 7. ჯიხვის თავის გამოსახულება, ვერცხლი, კლდეეთის სამაროვანი (09-LXI-88-436, დანგრეული სამარხიდან); 8. ჯიხვის თავის გამოსახულება (09-LXI-88-520, სამარხი № 164); 9. ჯიხვის თავის გამოსახულება, ვერცხლი (09-LXI-88-435, კულტურული ფენიდან).

ტაბ. II – 1. ვერძის თავების გამოსახულება ვერცხლის სამაჯურზე (09-LXI-88-515, სამარხი № 164); 2. ვერძის თავების გამოსახულება ბრინჯაოს სამაჯურზე (09-LXI-85-64, სამარხი № 8); 3. მედალიონი ვერძისთავებით, ბრინჯაო, უნვალი (09-XXV-79-395, სამარხი № 277); 4. ვერძის თავის გამოსახულება, ბრინჯაო (09-LXI-85-412, კულტურულ ფენაში); 5-9. ბრინჯაოს ძეწკვები სხვადასხვა მოყვანილობის საკიდებით, ნეძიხის სამაროვანი (09-LXI-85-128, 126, 123, 123, 543).

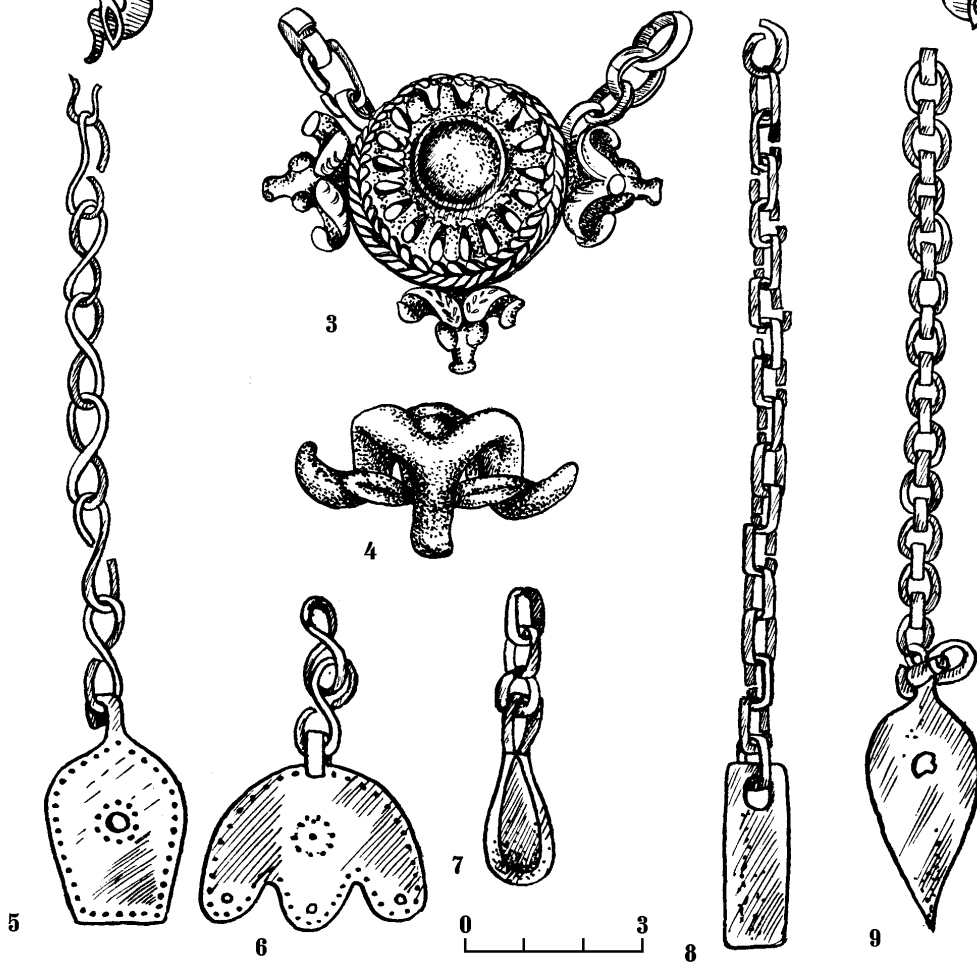
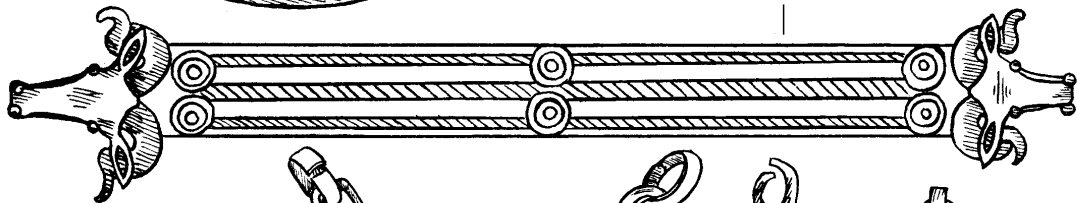
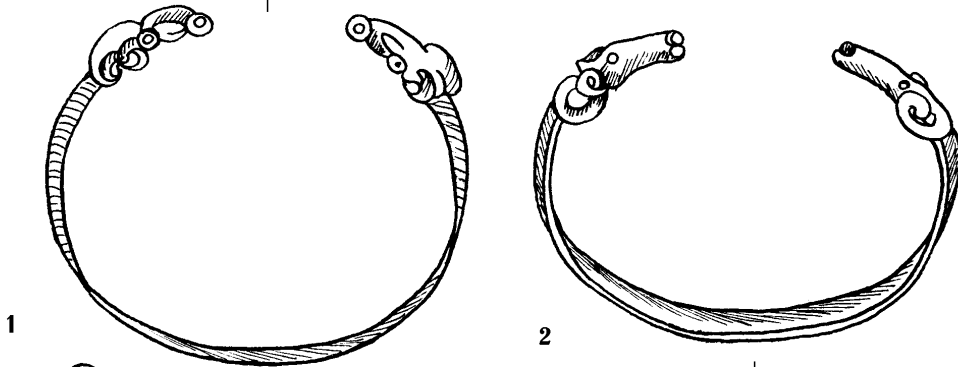
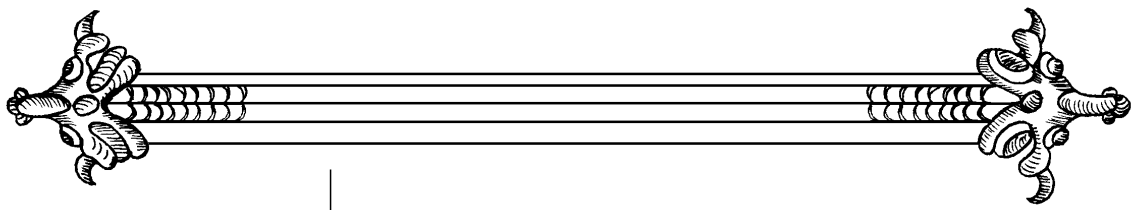
Description of the Plates

Pl. I. – 1. representation of ibex, silver, Tsipranisdziri (09-LVIII-83-180, cultural layer); 2. representation of ibex, bronze, Tsipranisdziri (09-XLVIII-81-42, burial № 5); 3. representation of double-headed ibex, bronze, Nedzikhi (09-LXI-87-198, cultural layer); 4. representation of ibex, bronze (09-LXI-87-195, cultural layer); 5. representation of the head of ibex, bronze (09-LXI-88-95, burial № 247); 6. representation of the head of ibex, bronze, (09-LXI-88-69, burial № 242); 7. representation of the head of ibex, silver, Kldeeti (09-LXI-88-436, cultural layer); 8. representation of the head of ibex, silver (09-LXI-88-520, burial № 164); 9. representation of the head of ibex, silver (09-LXI-88-435, cultural layer).

Pl. II. – 1. representations of the heads of ram on silver bracelet (09-LXI-88-515, burial № 164); 2. representation of the heads of ram on bronze bracelet (09-LXI-85-64, burial № 8); 3. heads of ram on bronze medallion, Zhinvali (09-XXV-79-395, burial № 277); 4. bronze representation of the head of ram (09-LXI-85-412, cultural layer); 5-9. pendants on bronze chains, Nedzikhi (09-LXI-85-128, 126, 123, 123, 543).

ტაბ. II

ანტიკური ხანის ქვევრსამარხები თელავში

შუა საუკუნეების საქართველოს ნაქალაქარების არქეოლოგიური შესწავლა ჩვენი საისტორიო მეცნიერების ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანაა. ცოდნის დაგროვებამ ცხადყო, რომ მრავალი პრობლემა ჯერ კიდევ დაუმუშავებელია. ამ ხარვეზის შევსება უნდა მოხდეს ფაქტობრივი მასალის დაგროვებით. ამდენად ერთმა მცირე არქეოლოგიურმა აღმოჩენამ შესაძლოა შეავსოს ამა თუ იმ კუთხისა თუ ქალაქის ისტორიის კვლევისას არსებული ხარვეზი.

ჩვენ მხედველობაში გვაქვს თელავის ერთ-ერთ ძველ უბანში, მაწანწრის ხევის მარცხენა ნაპირზე, „ძველ გალავანში“, მე-ნ საშუალო სკოლის ეზოში გათხრილი გვიანელინისტური ხანის ქვევრსამარხები.²⁰

წერილობითი და არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, თელავი და მისი შემოგარენი ინტენსიურად იყო დასახლებული როგორც გვიანბრინჯაოს ხანაში, ისე მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე. გარკვეულ პერიოდში იგი ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრიც გახდა [6], მაგრამ ქალაქის ისტორიის კვლევისას მწირი აღმოჩნდა ანტიკური ხანის მასალები. ამ თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოდ მიგვაჩნია ჩვენ მიერ ზემოხსენებული სამარხების აღმოჩენა. წინამდებარე ნაშრომს ამ ტიპის სამარხთა კვლევის პრეტენზია არ გააჩნია. ჩემი მიზანია გამოვაქვეყნოთ და სამეცნიერო მიმოქცევაში შევტანოთ დღემდე უცნობი მასალა, რომელსაც, ჩემი აზრით, ორმაგი მნიშვნელობა აქვს: ერთი, რომ ქვევრსამარხთა აღმოჩენა თელავში პირველი შემთხვევაა და მეორე – დაკრძალვის წესი საკმაოდ თავისებურია. ამდენად, ახალმა აღმოჩენამ, შესაძლოა, გარკვეული სიახლე შეიტანოს დაკრძალვის წესისა და რიტუალის შესწავლაში და ამასთან ერთად დაეხმაროს სპეციალისტებს ამ რეგიონის ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის კვლევაში.

ქვევრსამარხების შესახებ სადღეისოდ საკმაოდ ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს, რომლის დიდი ნაწილი ეხება დასავლეთ საქართველოში გათხრილ ძეგლებს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ვ. თოლორაძეას მონოგრაფია, სადაც ერთობლივადაა შესწავლილი საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, მოცემულია მათ შორის არსებული მსგავსება-განსხვავება, გამოვლენილია მათი ლოკალური თავისებურებანი, დადგენილია გავრცელებისა და ქრონოლოგიის საკითხები [1]. აღნიშნულ მონოგრაფიაში არ

არის გათვალისწინებული კახეთში აღმოჩენილი ძეგლები, რადგან ისინი მკვლევარის მიერ შედარებით გვიანი პერიოდისა და სხვა ეთნოკულტურული სამყაროს კუთვნილებადაა მიჩნეული [1, გვ. 5, 178].

ამავე ავტორის უფრო ადრეულ ნაშრომში განხილულია კახეთის მთელ რიგ პუნქტებში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, რომელთა შესახებ მსჯელობა ავტორს უჭირს მასალის სიმცირის გამო [2, გვ. 156].

კახეთში ცნობილია ქვევრსამარხების აღმოჩენის რამდენიმე ადგილი: უჯარმა, სადაც ინვენტარის შესახებ არავითარი ცნობა არ არის; სოფ. ყოლოთო, სადაც ს. მენთეშაშვილმა გათხარა 7 ქვევრსამარხი, მიწაში პორიზონტალურად ჩაფლული, მიცვალებულები ესვენა ხელფეხმობრილი. სამარხეული ინვენტარი შედგება თიხის ჭურჭლისა და მცირეოდენი სამკაულისაგან, დათარიღებულია ძვ.წ. მიწურულით; სოფელი სანიორე, სადაც ქვევრები ჩაფლული იყო პორიზონტალურად, მიცვალებულისათვის ჩაუტანებიან ორი ოქროს საყურე ყურძნის მტევნის ფორმისა, ბრინჯაოს სამაჯური და ზარაკი. სამარხი დათარიღებულია ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნით [2, გვ. 157].

ქვევრსამარხადაა მიჩნეული გ. ნიორაძის მიერ სოფ. არხილოსკალოსთან გათხრილი ბავშვის სამარხი, სადაც ჩონჩხი დასვენებული ყოფილა ქვევრის ნატეხზე და გარშემოლაგებული ჰქონია თიხის ჭურჭელი. დათარიღებულია ძვ.წ. I საუკუნით [5, გვ. 89].

ასეთია კახეთის ტერიტორიაზე ქვევრსამარხთა აღმოჩენის სურათი. ამ ხანის შესაბამისი ნამოსახლარების კვალი კი აღნიშნულ მხარეში ჯერჯერობით არსად არ არის მიკვლეული.

თელავის სამაროვანზე დიდი მოცულობის არქეოლოგიური სამუშაოს ჩატარება ვერ მოხერხდა ტექნიკური მიზეზების გამო. გაითხარა მხოლოდ 15 მ სიგრძისა და 8 მ სიგანის თხრილი, სულ 120 მ² ფართობი, სადაც სამარხი ქვევრები თავმოყრილია ერთ ბუდედ თხრილის დასავლეთ ნაწილში. აღმოჩნდა სულ 10 ქვევრსამარხი და ერთი ორმოსამარხი (სურ. 1). 7 ქვევრსამარხი ერთმანეთისაგან დაცილებულია 1-1,5 მეტრით. მათ გვერდითაა ორმოსამარხი, ორი ქვევრსამარხი კი (№№ 1 და 6) სამარხთა ამ ბუდისაგან მოცილებული აღმოჩნდა 2,60 და 4,50 მეტრით.

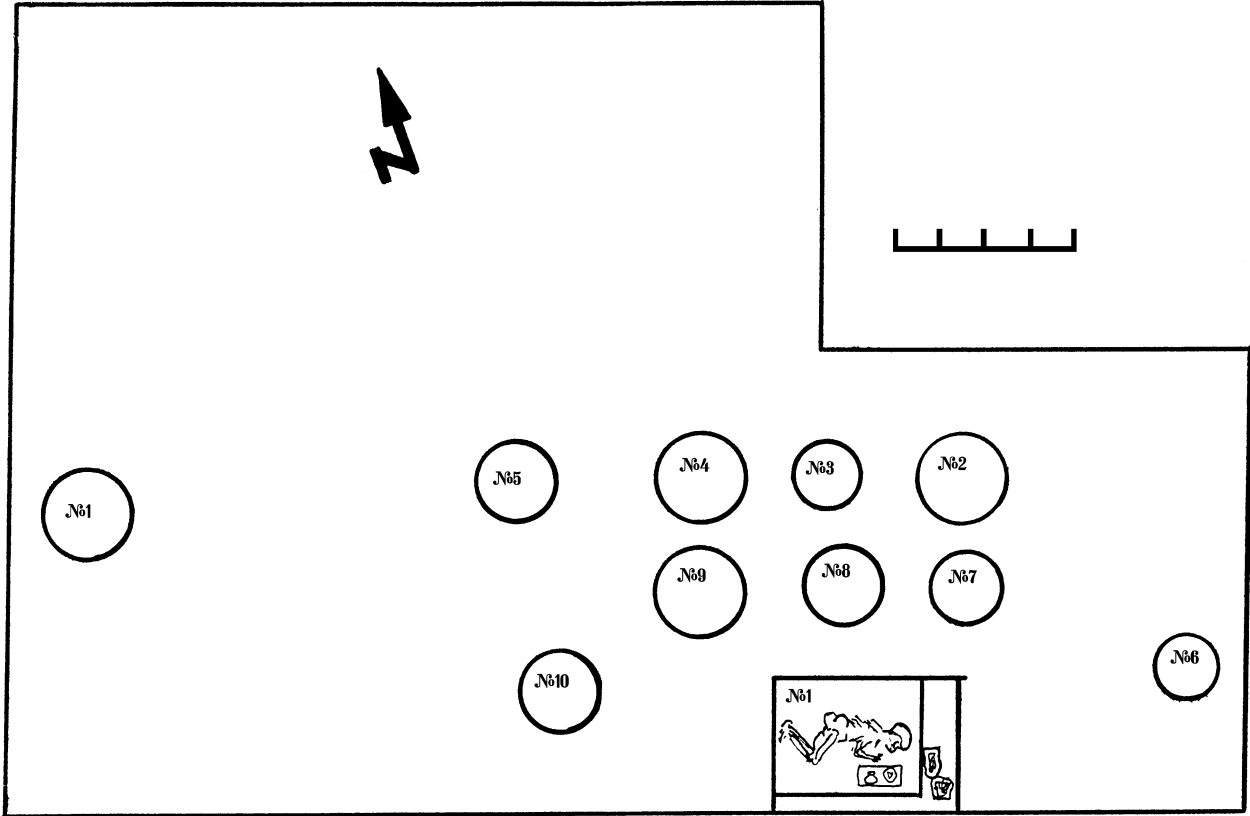
სამარხი ქვევრები ჩაფლულია 70 სმ-ის სიღრმეზე მიწის ზედაპირიდან. სამარხად გამოყენებულია ჩვეულებრივი საღვინე ქვევრი, რომელიც წინასწარ გადაუხერხავთ მუცელთან ყველაზე ფართო ნაწილში და ჩაუფლავთ მიწაში ვერტიკალურად ძირით. ქვევრები ამოუვსიათ მოზრდილი რიყის ქვებით და მასზე დაუკრძა-

²⁰ ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ც. ჩიკოიძე (ხელმძღვანელი), ბ. მაისურაძე, მ. აბდუშელიშვილი (მეცნ. თანამშრომლები), რ. სარალიძე (არქიტექტორი).

ლავთ მიცვალებული. ზემოდან დაუფარებიათ ქვევრის პირისა და კედლის ნატეხები.

10 ქვევრსამარხიდან სამში (№№ 1, 2, 9) დაუკრძალავთ ადამიანი, ოთხში (№№ 3, 4, 5, 8) – ცხოველები, სამი კი (№№ 6, 7, 10) ცარიელი აღმოჩნდა.

რია მოწითალოდ, მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან, აქვს გადაშლილი ქობაგამსხვილებული პირი, მაღალი ყელი, გამობერილი მუცელი, ქვემოთ მკვეთრად დაქანებული, ბრტყელი ვიწრო ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური წიბოებით, რომელიც დაღარულია მოკლე ხაზე-

სურ. 1

ქვევრსამარხების სამხრეთით, იმავე ბუდეში, აღმოჩნდა ერთი ორმოსამარხი ადამიანის ჩონჩხითა და ინვენტარით.

სამარხეული კომპლექსები

ორმოსამარხი № 1. აღმოჩნდა თხრილის სამხრეთ კედელთან, თიხნარ ფენაში, ქვევრსამარხთა ღონეზე. ჩონჩხი დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ (თავით აღმოსავლეთით). მიცვალებული იწვა მარცხენა გვერდზე, ოდნავ მოხრილი, ხელის მტევნები სახესთან ჰქონდა მიტანილი. ანთროპოლოგთა განსაზღვრით ჩონჩხი ქალისა აღმოჩნდა.²¹

მიცვალებულს სახის წინ ედგა ორი ჭურჭელი: მოყავისფროდ გამომწვარი თიხის ქოთანისა და მოწითალოდ გამომწვარი თიხის სამტუჩა ღოჭი. თავის უკან იდო რკინის დანისპირი და ჰქონდა ბრინჯაოს ორი საყურე რგოლი. სამარხში ეყარა თიხის ჯამის პირ-კედლისა და სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები (ტაბ. I₁₆).

ქვევრსამარხი № 1. აღმოჩნდა სამარხთა ბუდედან 4,5 მ მოშორებით. ქვევრი გამომწვა-

ბით. ქვევრი შუაზეა გადახერხილი და ვერტიკალურადაა ჩადგმული მიწაში ძირით. ქვევრში აღმოჩნდა ადამიანის არეული ძვლები.

ინვენტარი: რკინის შუბისპირი, თიხის ჯამისა და ღოჭის პირები, კედლის ნატეხები (ტაბ. I₇₋₁₂).

ქვევრსამარხი № 2. ქვევრი გამომწვარია მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს გადმოკეცილი, ქობაშესქელებული პირი, დაბალი ყელი, განიერი მუცელი და ბრტყელი ვიწრო ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური სარტყლით, რომელზედაც დაღარულია მოკლე ირიბი ხაზები. ქვევრი გადახერხილია მუცელთან და ვერტიკალურადაა ჩადგმული მიწაში ძირით (მუცლის დმ – 0,9 მ, პირის დმ – 42,5 სმ, კეცის სისქე – 1,5 სმ). ქვევრი მუცლამდე ამოვსებულია მოხრდილი რიყის ქვებით, რომელზედაც ესვენა ადამიანის ჩონჩხი. სამარხი გადახურულია ქვევრის პირისა და კედლის ნატეხებით. ჩონჩხი დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ (თავით სამხრეთით), იწვა მარჯვენა გვერდზე ძლიერ მოხრილი, ხელები სახესთან ჰქონდა ატანილი, მუხლები კი – მკერდამდე. თავი ესვენა რიყის ქვა-

²¹ ორმოს ზომები: 1,60 × 1,20 მ, ჩონჩხის სიგრძე – 1,17 მ, ბარძაყის ძვლის სიგრძე – 0,33 მ.

ზე, ტანთან შედარებით უფრო შემადლებულად (ბარძაყის ძვლის სიგრძე – 27 სმ).

ინვენტარი: თიხის ჯამის ძირის, ხელადის პირ-ყურისა და ჭურჭლის ძირისა და კედლის ნატეხები (ტაბ. I₁₃₋₁₉).

ქვევრსამარხი № 3. ქვევრი გამომწვარია მოწითალოდ, მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს ქობაგამსხვილებული პირი, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი, ქვემოთ მკვეთრად დაქანებული კედლები და ვიწრო ბრტყელი ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური სარტყლით, რომელზედაც დაღარულია მოკლე ირიბი ხაზები. ქვევრის პირზე გამოწვამდე ამოტვიფრულია ხელოსნის ნიშანი – ორი მარყუჟი. ქვევრი გადახერხილია მუცელთან და ჩაფლულია მიწაში ძირით ვერტიკალურად (ქვევრის დმ – 0,76 მ მუცელთან, პირის დმ – 0,44 მ, კეცის სიქე – 1,7 სმ, ძირის დმ – 0,12 მ). ქვევრი მუცელამდე ამოვსებულია მიწით და შიგ ჩამარხულია წვრილფეხა რქოსანი საქონლის ძვლები. გადახურულია ქვევრის პირისა და კედლის ნატეხებით.

ინვენტარი: თიხის ჯამის პირ-კედლისა და ჭურჭლის ყელისა და კედლის ნატეხები.

ქვევრსამარხი № 4. ქვევრი გამომწვარია მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს ქობაგამსხვილებული პირი, დაბალი ყელი, განიერი მუცელი, ქვემოთ დაქანებული კალთა და ვიწრო ბრტყელი ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური სარტყლით, რომელზედაც ჩამოუყვება ამოჩხვლეტილი წვრილები-საგან შემდგარი მოკლე ხაზები. პირზე გამოწვამდე აქვს დატვიფრული პატარა წრეები. ქვევრი გადახერხილია მუცელთან და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,94 მ, პირის დმ – 0,4 მ, კეცის სისქე – 1,7 სმ, ძირის დმ – 0,13 მ). ქვევრი ამოვსებულია მუცელამდე რიყის ქვებით, რომელზედაც დასვენებულია ირმის ორი მოზრდილი რქა. სამარხი გადახურულია ქვევრის პირისა და კედლის ნატეხებით.

ინვენტარი: თიხის მილ-ნისკარტიანი ჭურჭლის, ხელადის ყურისა და ჯამების პირისა და კედლის ნატეხები (ტაბ. II₁₋₈).

ქვევრსამარხი № 5. ქვევრი გამომწვარია მოვარდისფროდ, კარგად განლექილი წვრილმარცვლოვანი თიხისგან. აქვს ქობაგამსხვილებული პირი, დაბალი ყელი, განიერი მუცელი და ვიწრო ბრტყელი ძირი. გადახერხილია მუცელთან და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,90 მ, პირის დმ – 0,3 მ, კეცის სისქე – 0,1 მ). ქვევრის ძირზე დაფენილია რიყის ქვები, რომელზედაც ცხოველის რქა და ძვლებია დასვენებული.

ინვენტარი: თიხის დამტვრეული ჭურჭლის კედლის ნატეხები (ტაბ. II₉₋₁₂).

ქვევრსამარხი № 6. ქვევრი გამომწვარია მოწითალოდ, მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან,

აქვს ქობაგამსხვილებული გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი და ვიწრო ბრტყელი ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური სარტყლით. ქვევრი მუცლის ქვემოთაა გადახერხილი და ჩაფლულია ვერტიკალურად ძირით (დმ მუცელთან – 0,65 მ, ძირის დმ – 0,1 მ).

ქვევრი ცარიელი აღმოჩნდა.

ქვევრსამარხი № 7. ქვევრი გამომწვარია მოწითალოდ, მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი. ზედაპირი დაფარულია მკრთალად ამოღარული კონცენტრული ხაზებით. შემკულია ოთხ-ოთხი ხაზისაგან შემდგარი ტალღური სარტყელით. ქვევრი გადახერხილია მუცელთან და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,80 მ, ძირის დმ – 0,13 მ, კეცის სისქე – 0,12 მ).

ქვევრი ცარიელი აღმოჩნდა.

ქვევრსამარხი № 8. ქვევრი გამომწვარია მოწითალოდ, მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან, აქვს გადაშლილი პირი, მაღალი ყელი, განიერი მუცელი და ვიწრო ბრტყელი ძირი. ზედაპირი შემკულია ერთმანეთთან ახლოს მიჯრილი რელიეფური სარტყლებით, რომლებზედაც ამოღარულია მოკლე ირიბი ხაზები. ქვევრი მუცელთანაა გადახერხილი და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,80 მ, ძირის დმ – 0,12 მ, კეცის სისქე – 0,13 მ).

ქვევრში აღმოჩნდა ირმის რქა და წვრილი საქონლის ძვლები.

ქვევრსამარხი № 9. ქვევრი გამომწვარია მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს ქობაგამსხვილებული პირი, დაბალი ყელი, განიერი მუცელი და ბრტყელი, ვიწრო ძირი. ზედაპირი შემკულია ნათითურებით. ქვევრი გადახერხილია შუაზე და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,96 მ, ძირის დმ – 0,15 მ, კეცის სისქე – 0,13 მ). ქვევრის ძირზე ეგდო ირმის რქის ნატეხი, ხოლო მუცელთან იდო ადამიანის ბარძაყის ძვალი.

ინვენტარი: თიხის დამტვრეული ჭურჭლის ნატეხები (ტაბ. II₁₃₋₁₆).

ქვევრსამარხი № 10. ქვევრი გამომწვარია მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი, კარგად განლექილი თიხისგან. აქვს გადაშლილი, ქობაგამსხვილებული პირი, დაბალი ყელი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი. ზედაპირი შემკულია რელიეფური სარტყლით. ქვევრი შუაზეა გადახერხილი და ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით (დმ მუცელთან – 0,84 მ, კეცის სისქე – 0,12 მ).

ქვევრი ცარიელი აღმოჩნდა.

დაკრძალვის წესი. ყველა ეთნიკურ ჯგუფს აქვს მისთვის დამახასიათებელი დაკრძალვის წესი, რომლითაც მჭიდროდაა დაკავშირებული მისსაკვე რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან. ამდენად ძველი სამაროვნების აღმოჩენის ცალ-

კეული შემთხვევებიც კი მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს შესაბამისი საზოგადოების ცხოვრების შესასწავლად.

თელავში გათხრილი ქვევრსამარხების დაკრძალვის წესში შეინიშნება მისთვის დამახასიათებელი თავისებურებანი. ქვევრსამარხები ერთ ბუდედაა განლაგებული, რომლის გვერდზე გვხვდება ორმოსამარხიც. სამარხები, ისევე როგორც ყველგან, ინჰუმაციურია, დაკრძალულია თითო მიცვალებული, გვერდზე ხელფეხმოკეცილ მდგომარეობაში.

აღსანიშნავია, რომ 10 ქვევრსამარხიდან მხოლოდ სამ ქვევრში იყო დაკრძალული ადამიანი, ოთხში – ირმის რქები და წვრილფეხა საქონელი, სამი კი სრულიად ცარიელი აღმოჩნდა. საფიქრებელია, რომ საქმე გვაქვს ერთ საოჯახო ბუდე-სამარხთან, რომელთა დაკრძალვის რიტუალთან უნდა იყოს დაკავშირებული ირმის რქებისა და საქონლის ასეთი საპატიო შეწირვა თუ დაკრძალვა. ამავე დროს შესაძლოა იმის ვარაუდიც, რომ ცარიელი ქვევრები ან კენოტაფებს წარმოადგენდა ან შეიცავდა დაკრძალვის რიტუალთან დაკავშირებულ შეწირულობას, ე.წ. „აღაპის“ ნაშთებს.

ქვევრები ჩაფლულია მიწაში ვერტიკალურად, ძირით, სახურავად პირისა და კედლის ნაწილებია გამოყენებული.

ქვევრების მიწაში ვერტიკალურად ჩადგმა დამახასიათებელია საქართველოში აღმოჩენილი ქვევრსამარხებისათვის, მაგრამ მათი უმრავლესობა ჩაფლულია მიწაში პირით და „სახურავად“ ძირის ნაწილები ან ფილაქვებია გამოყენებული. ამის პარალელურად არსებობს ქვევრების მიწაში ჰორიზონტალურად ჩადგმის წესიც. ამდენად თელავის ქვევრსამარხთა განსხვავებული ფორმა და დაკრძალვის წესი მისი ლოკალური თავისებურებებით უნდა აიხსნას.

სამარხების ბუდეებად განლაგებაც არ არის უცხო საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში აღმოჩენილი სამაროვნებისათვის: დაბლაგომი [1, გვ. 7], დაფნარი [9, გვ. 14], მცხეთა-სამთავრო [2, გვ. 138]. მკვლევართა ერთი ნაწილი მას საოჯახო სამარხებად მიიჩნევს, რომლებიც იმართებოდა საცხოვრებელთან ახლოს [10, გვ. 7], მაგრამ იშვიათია ქვევრსამარხთა და ორმოსამარხთა ერთ ბუდეში თანაარსებობის შემთხვევები. მართალია, აღმოსავლეთ საქართველოში დაკრძალვის ეს ორი წესი ერთდროულად არსებობს, მაგრამ მათი ცალკეული შემთხვევებია დამოწმებული სხვადასხვა რეგიონებში. მაგ., მცხეთა-სამთავროში გაბატონებული წესია ქვევრსამარხებში დაკრძალვა, უფლისციხეში კი – ორმოსამარხებში [1, გვ. 57]. გამონაკლისადაა მიჩნეული დაფნარში აღმოჩენილი ერთი სამარხი, როდესაც ქვევრსამარხთა გვერდით გვხვდება ორმოსამარხი. იგი ეწინააღმდეგება მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ქვევრსამარხების გაჩენა დაკავშირებულია შემდეგ რელიგიურ რწმენასთან – მიცვალებული უნდა იყოს სრუ-

ლიად იზოლირებული მიწისაგან. ეს შემთხვევა ახსნილია განსხვავებული წეს-ჩვეულებებით, რომელიც დღესაც გვხვდება სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში [9, გვ. 43]. აღნიშნული დაკრძალვის წესების თანაარსებობა არ აიხსნება არც სოციალური ფაქტორით, ვინაიდან მათი სამარხეული ინვენტარი სრულიად ერთნაირია.

ალბათ სამართლიანია გ. ლომთათიძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება, რომ ორმოში დაკრძალვა ერთი ყველაზე უფრო ძველებური და დიდხანს გავრცელებული წესია საქართველოში და მაშინაც კი, როცა ძვ.წ. II ს-დან მცხეთის მასობრივ სამაროვანზე იწყება მიცვალებულთა ჩასვენება ჭურჭელში, ხოლო შემდეგ საგანგებო ნაგებობათა ჩადგმა მიწაში. ახ.წ. I საუკუნეებში კვლავ საკმაოდ გავრცელებულია ორმოსამარხები [3, გვ. 161].

თელავის სამაროვანზე დაკრძალვის წესის ერთ-ერთ თავისებურებად მიმაჩნია აგრეთვე სამარხებში (როგორც ადამიანის, ისე ცხოველების) დამტვრეული ჭურჭლის ნატეხების ჩატანება. ამ მხრივ გამორჩეულია ორმოსამარხი, რომელშიც მთელი ჭურჭლებია ჩადგმული.

თელავის სამაროვანზე თითქოს გამოირჩევა ადამიანთა მთავარი სამარხები, რომელთათვისაცაა დაკრძალული თუ შეწირული ცხოველები ან მათი სარიტუალო წმინდა ნაწილები.

ანალოგიური შეწირულობანი მცირეოდენი ცვლილებებით გვხვდება სამთავროს სამაროვანზე [2, გვ. 47], კლდეეთში [3, გვ. 168] და დასავლეთ აზერბაიჯანში – მინგეჩაურში.

ამრიგად, თელავში გათხრილი ქვევრსამარხები, როგორც ვნახეთ, ამჟღავნებენ რა გარკვეულ თავისებურებებს, ამრავალფეროვნებენ ჩვენ ცოდნას საქართველოში გავრცელებული დაკრძალვის წესებისა და რელიგიური რწმენის შესახებ. მეორე მხრივ, აღნიშნულ სამარხებში კიდევ ერთხელ დასტურდება დამარხვის ის წესი, რომელიც ადრეც იყო ცნობილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში გათხრილი იმავედროული სამარხებიდან.

ქვევრსამარხთა ინვენტარი. ქვევრსამარხებში, როგორც წესი, მიცვალებულებს აყოლებდნენ ყოველდღიური ცხოვრებისათვის საჭირო ნივთებს: თიხის ჭურჭელს, სამკაულს, მონეტებს.

თელავის ქვევრსამარხებში ინვენტარი ცოტაა და ღარიბი. იგი არ გამოირჩევა თიხის ჭურჭლის ფორმათა მრავალფეროვნებით. გვხვდება ორი მთელი ჭურჭელი, სხვადასხვა ჭურჭელთა ნატეხები, ბრინჯაოს წყვილი საყურე რგოლი და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ორი რკინის იარაღი: დანისა და შუბისპირები.

ლითონი. რკინის დანისპირი, ყუნწიანი, შემორჩენილი აქვს სატარე ნაწილი, რომელზედაც ხის ან რქის ტარი მაგრდებოდა (ტაბ. I₆). ბოლო შევიწროებულია და მომრგვალებული. ორპირ-

ლესული (პირის სიგრძე – 8 სმ, ყუნწის სიგრძე – 2 სმ, მხრის სიგანე – 1,5 სმ).

დანები აღმოჩენილია სამთავროში, ბორში, ჩხოროწყუში, თრიალეთში, თეთრიწყაროში, არკნეთში, ყოლოთოში და სხვ. [2, გვ. 151]. რკინის მოხრილ დანებს ვ. თოლორდავა სასხლავ იარაღად მიიჩნევს, ბ. კუფტინი კი მის მრავალმხრივ გამოყენებას ვარაუდობს [11, გვ. 37]. მსგავსი დანების შემცველ სამარხებს არკნეთიდან ოთ. ჯაფარიძე ძვ.წ. II-I საუკუნეებით ათარიღებს [7, გვ. 199].

რკინის შუბისპირი, მრგვალმასრიანი, მხრებდაქანებული და ბოლოწაწვეტილი, ორპირლესული (ტაბ. I₁₂). შუაში, ორივე მხრიდან, ჩამოუყვება რელიეფური ქედი (სიგრძე – 29 სმ, მასრის სიგრძე – 11 სმ, პირის სიგრძე – 18 სმ, მხრის სიგანე – 3 სმ).

როგორც ცნობილია, ქვევრსამარხებისათვის არ არის დამახასიათებელი იარაღ-საჭურველი და გვხვდება იშვიათად, ერთეულის სახით. სამარხებიდან მათ გაქრობას უკავშირებენ იარაღ-საჭურველსა და სამეურნეო ნივთებზე კერძო საკუთრების გაჩენას და მემკვიდრეობის ინსტიტუტის ჩამოყალიბებას [1, გვ. 59].

ანალოგიური შუბისპირები ცნობილია ყოლოთოდან, ძევიდან, ბანძიდან (შეიარაღებული მამაკაცის სამარხი) და დიდი რაოდენობით მიხედაჩაურიდან. თანმხლები ინვენტარის მიხედვით ყოლოთოს სამარხები წელთაღრიცხვათა მიჯნით თარიღდება [2, გვ. 10], ძევირის ქვევრსამარხები – ახ.წ. II საუკუნით, ბანძის სამარხს ანტონინე პიუსის მონეტის მეშვეობით ახ.წ. II საუკუნეს მიაკუთვნებენ [4, გვ. 182], მიხედაჩაურის ქვევრსამარხებსაც ძვ.წ. I ს-ით ათარიღებენ [8].

საყურე რგოლები, დამზადებული ბრინჯაოს მრგვალგანივკვეთიანი წვრილი მავთულისაგან, ირიზებულია მწვანედ (რგოლის დმ. – 21 სმ) (ტაბ. I₅). აღმოჩნდა ორი ცალი. ასეთი მარტივი ფორმის საყურე რგოლი დროის დიდ მონაკვეთზე გვხვდება და ამდენად დათარიღებისათვის იგი არ გამოდგება [2, გვ. 150].

კერამიკა. სამაროვანზე, ორმოსამარხში, აღმოჩნდა ორი მთლიანი თიხის ჭურჭელი, ქვევრსამარხებში კი (ადამიანის და ცხოველისაშიც) ისინი ნატეხების სახით იყო ჩატანებული. თიხის ჭურჭლის ნატეხები აღმოჩნდა აგრეთვე კულტურულ ფენაშიც.

ჭურჭელთა ფორმის მიხედვით მასალაში გამოიყო ექვსი ჯგუფი: ქვევრები, სამტუჩაპირიანი ღოჭები, ქოთნები, ჯამები, მილსაწურიანი ჭურჭელი და ღერგები.

ქვევრები. აღმოჩნდა 10 ცალი. ტიპური სამეურნეო ქვევრებია – მუცელთან გადახერხილი და მეორედ გამოყენებული. ყველას ემჩნევა ხეზვა-რეცხვის კვალი. კეცის ფერის მიხედვით გამოიყო ორი ჯგუფი: 1) მოწითალოდ გამომწვარი, მქისე თიხისა, გადაშლილი პირით და

მაღალი ყელით (ყელის სიმაღლე – 3,5-4,5 სმ); 2) მოვარდისფროდ გამომწვარი, წვრილმარცვლოვანი თიხისა, ბრტყელი ბაკოთი და დაბალი ყელით (ყელის სიმაღლე – 1,5 სმ). ორივე ჯგუფის ქვევრები ძირისაკენ შევიწროებულია და აქვთ ვიწრო, ბრტყელი ძირები (ძირის დმ – 12-15 სმ, პირის დმ – 30-44 სმ, კეცის სისქე – 1,2-1,7 სმ). ქვევრები ორნამენტირებულია, შემეულია ოთხ-ოთხი ღრმად ამოღარული ტალღებისაგან შედგენილი სარტყლით, რელიეფური წიბოთი, რელიეფური სარტყლით, რომელზედაც ამოღარულია მოკლე ირიბი ან ამოჩხვლექტილი წერტილებისაგან შემდგარი ხაზები, ნათითურები. ორი ქვევრის ბაკოზე შემორჩენილია ხელოსნის ნიშანი (ტაბ. III₁₂).

სამტუჩაპირიანი ღოჭები. გამომწვარია მოწითალოდ და ვარდისფრად წმინდა სტრუქტურის თიხისაგან. აქვს სამტუჩა პირი, დაბალი ყელი, გამობერილი, ბიკონუსური მოყვანილობის მუცელი და ბრტყელი, ფართო ძირი. ყურის ნაკვალევი ემჩნევა პირთან და მხარზე (სიმაღლე – 15,7 სმ, პირის დმ – 7,5×7 სმ, ძირის დმ – 12 სმ, მუცლის დმ – 16,5 სმ (ტაბ. I₁). ამ ტიპის ზოგიერთ ხელადას აქვს გრეხილი ყური (ტაბ. II₈, III₅), ზოგს კი – ოვალურ განივკვეთიანი. ერთ მათგანზე ჯვრის ფორმის ორნამენტიც ამოკაწრული (ტაბ. I₁₅).

აღნიშნული ღოჭები მსგავსია სამთავროს ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი და ვ. თოლორდავას მიერ V ტიპში გაერთიანებული სამტუჩა ღოჭებისა [2, გვ. 25-26]. ასეთი ღოჭები აღმოჩნდა არხილოსკალოში, გურჯაანში, ჩუმლაყში, წინანდალში, ანაგაში, ყოლოთოში, მიხედაჩაურში. ყველა ისინი თარიღდება ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნით.

ქოთნები. გამომწვარია მოყავისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან, უთანაბროდ, კეცი მონაცრისფროა. აქვს მრგვალი, ოდნავ გადაშლილი პირი, დაბალი, სქელი ყელი, პირისკენ შევიწროებული მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირი (სიმაღლე – 11,5 სმ, პირის დმ – 8 სმ, მუცლის დმ – 13 სმ).

აღნიშნული ქოთნები მსგავსია სამთავროს ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი და VII ჯგუფში გაერთიანებული თიხის ქოთნებისა [2, გვ. 28], რომლებიც თარიღდება წელთაღრიცხვათა მიჯნით.

ჯამები. ფორმის მიხედვით გამოიყო ორი ტიპი. ქუსლიანი ჯამები – გამომწვარი მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან. აქვს გამოყოფილი ქუსლი და შეღარული ძირი (ქუსლის სიმაღლე – 1,5, ძირის დმ – 5,5 სმ) (ტაბ. III₇). უქუსლო ჯამები – გამომწვარი მოვარდისფროდ, წვრილმარცვლოვანი თიხისაგან, შიგნით გადმოკეცილი დაბალი პირით, გაშლილი კალთითა და უქუსლო ბრტყელი ძირით (პირის დმ – 17,5-26 სმ, სიმაღლე – 5,8-9 სმ, ძირის დმ – 11-12 სმ (ტაბ. III₈₋₁₂).

მილსაწურიანი ჭურჭელი, აღმოჩნდა ერთადერთი ნატეხი (ტაბ. III₆). შემორჩენილია მოკლე, მრგვალნახვრეტიანი მილის ნატეხი, გამოწვარია მონაცრისფროდ (მილის სიგრძეა – 2,5 სმ, ნახვრეტის დმ – 0,7 სმ). მსგავსი ჭურჭელი გვხვდება ალაზნის ველზე კახეთში და აზერბაიჯანში, სოფ. ნიჯიშიში მრავალგვარი ფორმით [5, გვ. 71]. მილ-ნიცკარტები აქვს როგორც მათარის ტიპის, ისე დოქის ტიპის ჭურჭელსაც. მხოლოდ მილის მიხედვით ფორმის აღდგენა ვერ მოხერხდა.

დერგები. მხოლოდ პირ-ყელის ნატეხებია შემორჩენილი, გამოწვარია მოვარდისფროდ, კარგად განლექილი თიხისაგან. აქვს გადაშლილი ფართო პირი, გამოყვანილი სქელი ყელი და გაშლილი მხარი (პირის დმ – 12,5-18 სმ) (ტაბ. III₁₃₋₁₆). სამთავროსა და ურბნისში ასეთი დერგები ჩვილ ბავშვთა სამარხებადაა გამოყენებული.

ამრიგად, თელავის სამაროვანზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის უმრავლესობა გამოწვარია წითლად ან ვარდისფრად, სადაა და უორნამენტო (ქვევრებს გარდა), ემსგავსება აღმოსავლეთ საქართველოს ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი ამავე ხანის კერამიკას.

ქვევრსამარხთა თარიღისათვის. თელავში გათხრილი ქვევრსამარხების სტრატეგრაფია არ იძლევა დათარიღებისათვის საჭირო მონაცემებს, ამიტომ მათი ასაკის განსაზღვრა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ პარალელური მასალის მოშველიებით. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თელავის ქვევრსამარხები დაკრძალვის წესითა და კერამიკული მასალითაც მეტ მსგავსებას იჩენს აღმოსავლეთ საქართველოს მასალებთან და ზოგიერთ დეტალებში მსგავსებას პოულობს დასავლეთ აზერბაიჯანის, კერძოდ, მინგეჩაურის ძეგლებთან. აღნიშნული სამარხები თარიღდება ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნეებით.

დღეისათვის მკვლევარნი დიდი ინტერესით ეკიდებიან ქვევრსამარხთა გაჩენა-გავრცელების საკითხს. ცნობილია, რომ ქვევრსამარხები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ჩნდება ძვ.წ. IV ს-ში. მ. ივაშჩენკომ მათი გაჩენა ქვეყნის ელინიზაციასა და უცხო ქვეყნებთან ურთიერთობას დაუკავშირა და მათი გავრცელება ივარაუდა დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველოში, აქედან კი – აზერბაიჯანში [1, გვ. 57]. ე. პახომოვის აზრით კი, ისინი სამხრეთ აზერბაიჯანიდან დასავლეთ აზერბაიჯანში, ხოლო იქიდან კი აღმოსავლეთ საქართველოში ვრცელდება [12]. ამ მიმართებით დამაჯერებელი და დასაბუთებული კვლევა აქვს ჩატარებული ვ. თოლორდავას, რომელიც ქვევრსამარხთა გავრცელებას ქვეყნის შიგნით მომხდარი სოციალური და იდეოლოგიური ცვლილებებით ხსნის. ამასთან ერთად მკვლევარი არ გამოირიცხავს მათ გავრცელებაში ამა თუ იმ ტერიტორიაზე მეზობელი ქვეყნების გავლენის როლს, მაგრამ წეს-ჩვეულებათა გაცვლა-გამოცვლას

იგი ქვეყნებს შორის მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკურ ურთიერთობას უკავშირებს. მას ქვევრსამარხთა აზერბაიჯანიდან გავრცელება დაუსაბუთებლად მიაჩნია, ვინაიდან მას სამი საუკუნით უსწრებს წინ აღმოსავლეთ საქართველოში გათხრილი ქვევრსამარხები [1, გვ. 60-61].

ამრიგად, თელავში გათხრილი ქვევრსამარხები პარალელური მასალის მოშველიებით ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნით თარიღდება. გათხრებმა საკმაოდ საინტერესო ინფორმაცია მოგვცა ამ კუთხის ისტორიისათვის. თავისთავად ქვევრსამარხების აღმოჩენის ფაქტი უკვე საკმაოდ მნიშვნელოვანია თუნდაც იმ თვალსაზრისით, რომ დაკრძალვის ეს წესი დასტურდება კიდევ ერთ პუნქტში, რომელიც ლოკალური თავისებურების მიუხედავად მსგავსებას იჩენს საქართველოში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებთან. მათი მსგავსება მინგეჩაურის სამარხებთან კი, ალბათ, ამ წეს-ჩვეულებების მსგავსებითა და მათი ტერიტორიული სიახლოვით აიხსნება.

დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიაზე ამ ხანის სამარხების აღმოჩენა გვაგულისხმებინებს მისი შესაბამისი ნამოსახლარების არსებობასაც, რაც შემდგომი კვლევა-ძიების ამოცანად რჩება.

Ts. Chikoidze

THE ANCIENT JAR BURIALS FROM TELAVI

(Summary)

The archaeological excavations of one of the ancient sites of Telavi have brought to light a necropolis providing new information concerning burial customs and rite. Ten jar burials and one pit burial of a nest shape disposition were excavated on the territory of the necropolis. Three of the jars represented a human grave, another three jars being empty. The remaining four contained sheep and goats bones and deer antlers. A human skeleton was found in the pit burial, the inventory consisted of a clay pot, jar, iron knife and two earrings - in the shape of bronze rings. An iron spearhead was found in burial № 1 along with a human skeleton. All burials contained fragments of clayware. It can be suggested that the jar burials together with the pit burial, must have been a family nest-type burial, while the burial rite included solemn animal sacrifice.

The stratigraphic characteristics of the jar burials do not provide the necessary evidence for dating. Therefore, parallel evidence was drawn upon in order to define the chronology of these burials.

On the grounds of the existing classification, the archaeological complex is dated to the 1st cent. B.C. - the 1st cent. A.D.

ლიტერატურა

1. **თოლორდავა ვ.** დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ., 1980.
2. **თოლორდავა ვ.** მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. III-I სს. – მსკა, III, 1963, გვ. 137-166.
3. **ლომთათიძე გ.** კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957.
4. **მაკლათია ს.** 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. – სსმმ, IV, 1927, გვ. 161-188.
5. **ნიორაძე გ.** ალაზნის ველის გათხრები. თბ., 1980.
6. **ჩიკოიძე ც.** ქალაქი თელავი (ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა). თბ., 1979.
7. **ჯაფარიძე თ.** არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში. – თსუ შრომები, ტ. 63, 1956, გვ. 183-206.
8. **Голубкина Т. И.** Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана (II в. до н.э. – III в. н.э.). Автореферат канд. дисс., Баку, 1962.
9. **Кигურაძე Н. Ш., Лордкипანიძე Г. А.** Дапнарское селище и могильник. – КСИА, 151, 1977, с. 55–64.
10. **Кигურაძე Н. Ш.** Дапнарский могильник. Тб., 1976.
11. **Куфтин Б. А.** Материалы к археологии Колхиды, т. II. Тб., 1950.
12. **Пахомов Е. А.** Монеты Мингечаура. – МКА, II, 1951, с. 146-148.

სურათისა და ტაბულების აღწერილობა

სურ. 1. – ქვევრსამრხთა განლაგების გეგმა.

ტაბ. I – 1-6. ორმოსამარხის ინვენტარი: სამტურჩა დოქი, რკინის დანისპირი, ბრინჯაოს საყურე რგოლები, თიხის ქოთანის, ჭურჭლის ნატეხები; 7-12. № 1 ქვევრსამარხის ინვენტარი: რკინის შუბისპირი, თიხის ჭურჭლის ნატეხები; 13-19. № 2 ქვევრსამარხის ინვენტარი: თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

ტაბ. II – 1-8. № 4 ქვევრსამარხის ინვენტარი: თიხის ჭურჭლის ნატეხები; 9-12. № 5 ქვევრსამარხის ინვენტარი: თიხის ჭურჭლის ნატეხები; 13-16. № 9 ქვევრსამარხის ინვენტარი: თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

ტაბ. III – 1-2. ქვევრის პირის გვირგვინების ფრაგმენტები; 3-7. ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის ნიმუშები; 8-12. ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი ჯამები; 13-16. ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი დერგები.

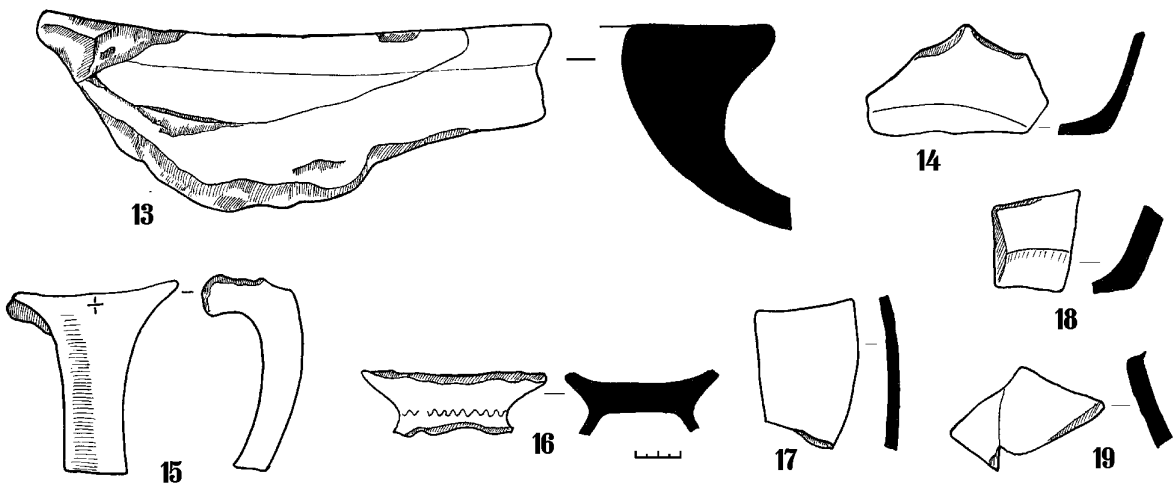
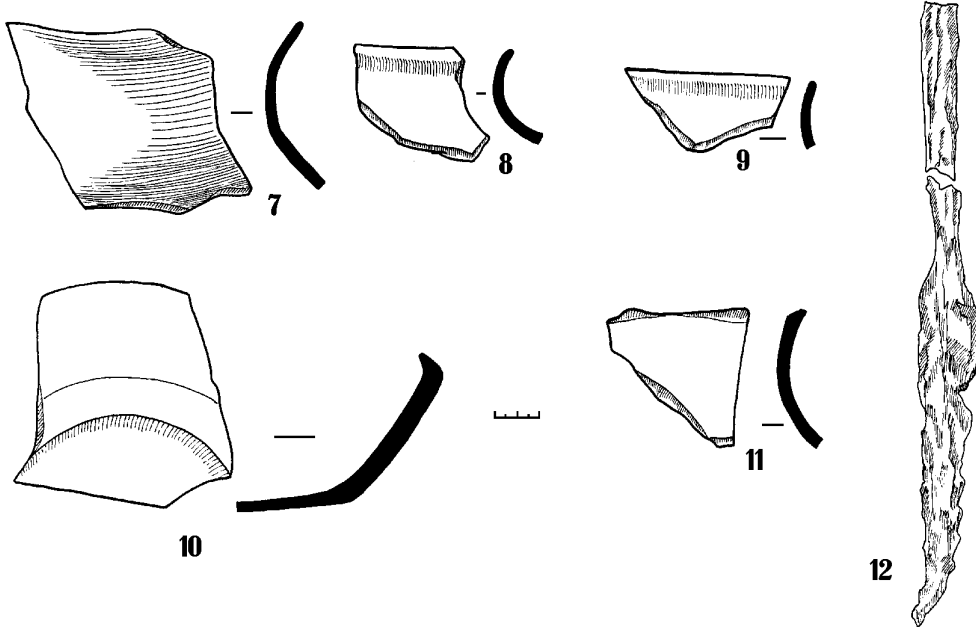
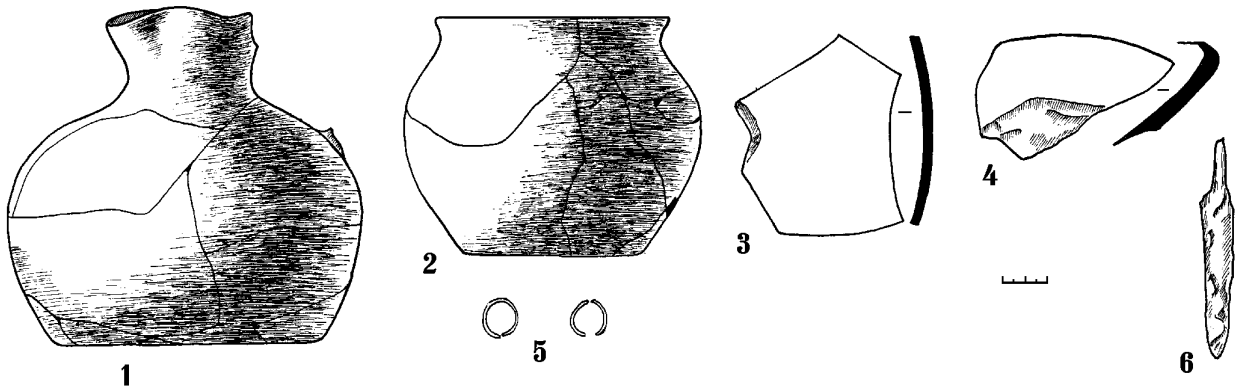
Description of the plates and figures

Fig. 1 - Situation plan of the jar burials.

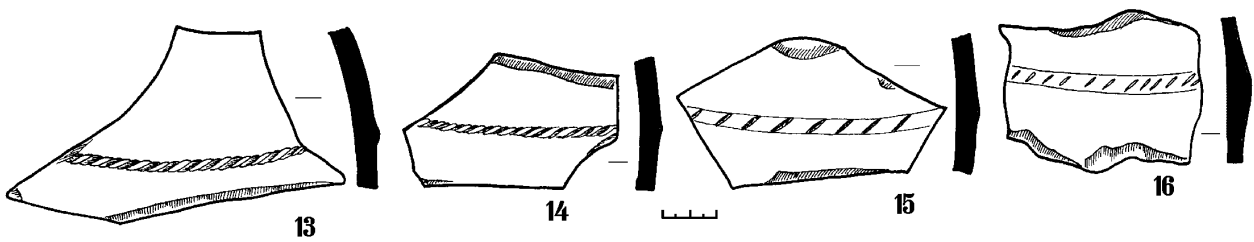
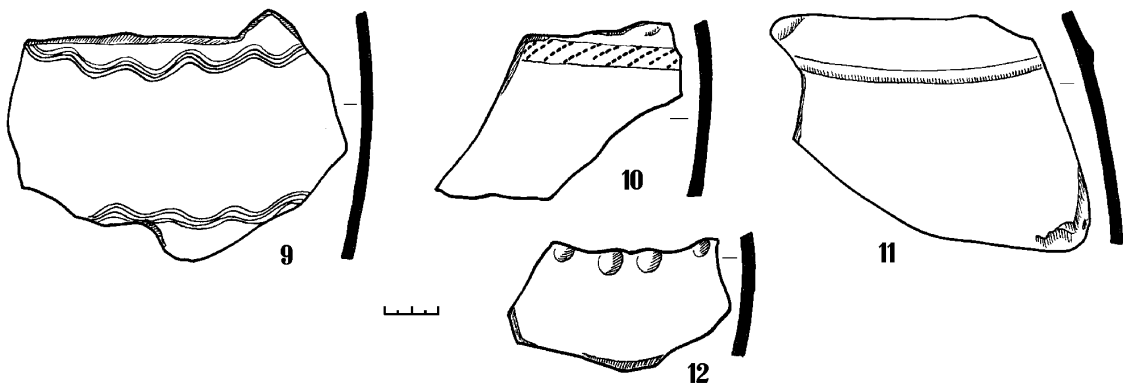
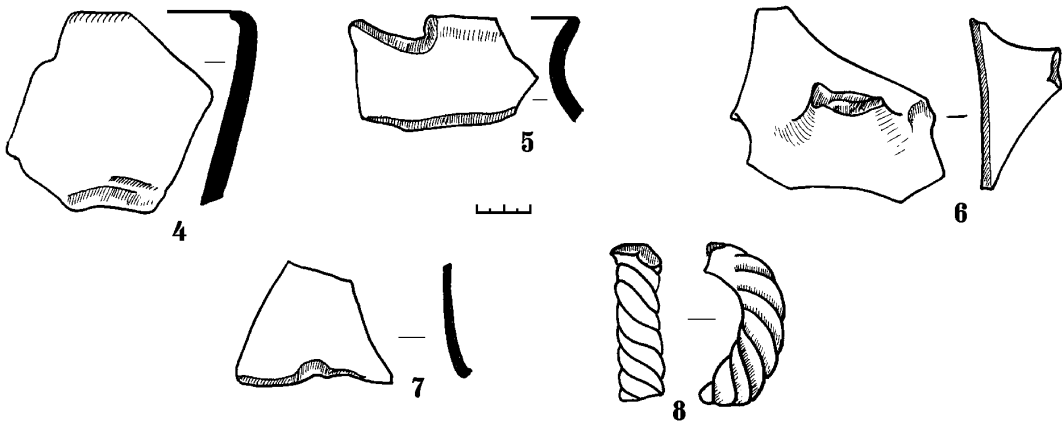
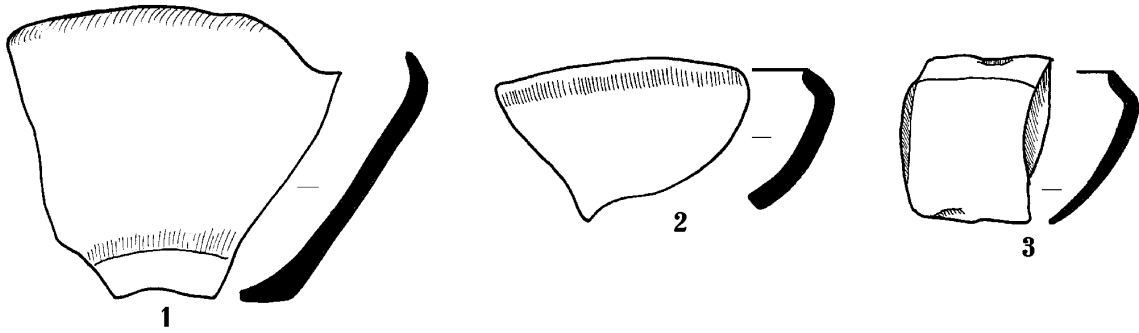
Pl. I - 1-6. jar burial goods: trefoil mouthed jar, iron knife blade, bronze hoop earrings, clay pot, fragments of clayware; 7-12. № 1 jar burial goods: iron spearhead, fragments of clayware; 13-19. № 2 jar burial goods: fragments of clayware.

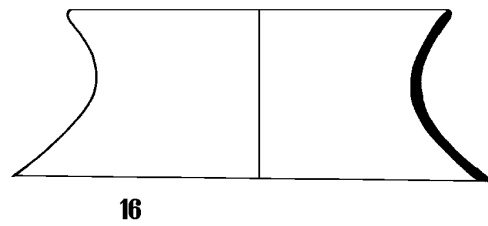
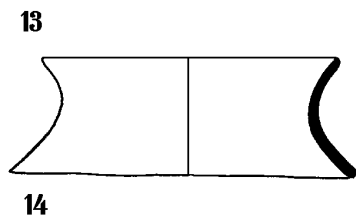
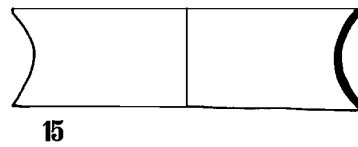
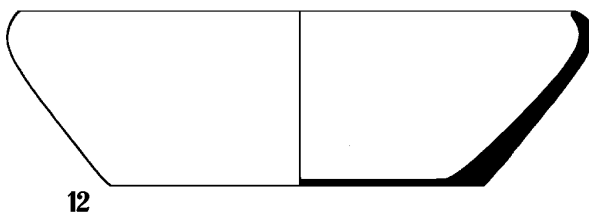
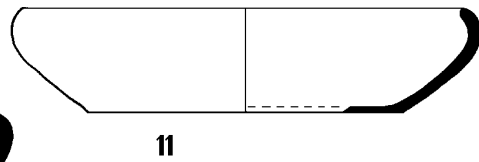
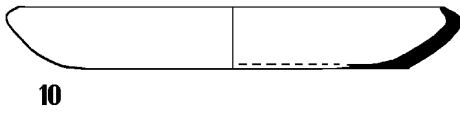
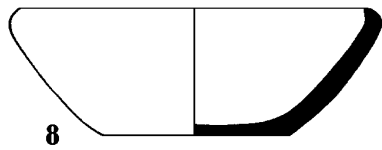
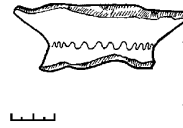
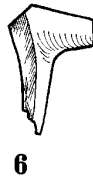
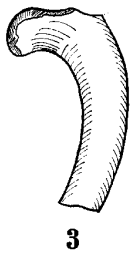
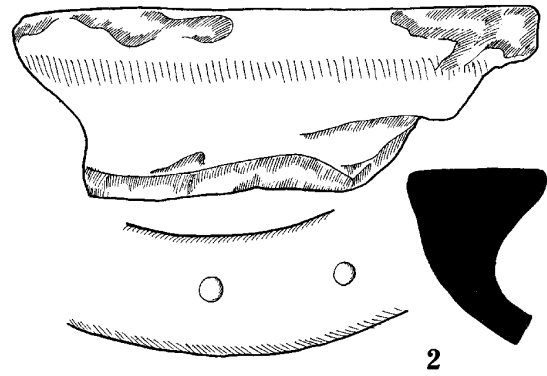
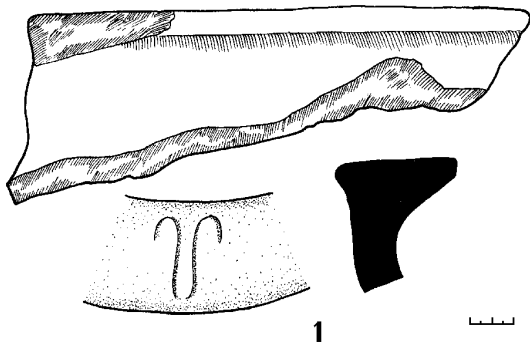
Pl. II - 1-8. № 4 jar burial goods: fragments of clayware; 9-12. № 5 jar burial goods: fragments of clayware; 13-16. № 9 jar burial goods: fragments of clayware.

Pl. III - 1-2. fragments of the rims of jars; 3-7. specimens of clayware found in jar burials; 8-12. bowls found in jar burials; 13-16. dergi-type jars found in jar burials.

ტაბ. II

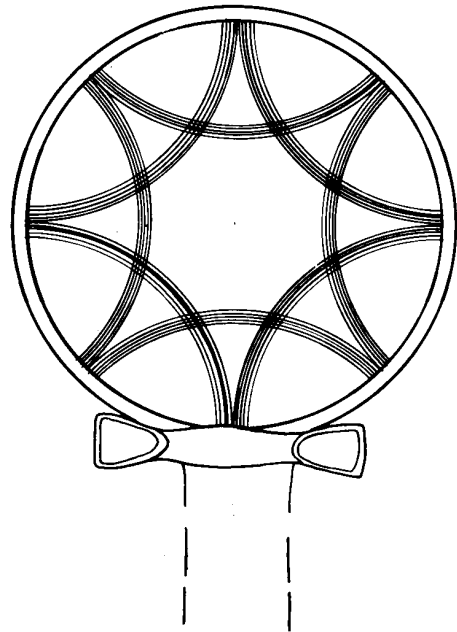

ნინო კილურაძე, თემურ თოდუა

შპრცხლის სარკე ბიჭვინტის სამაროვნოდან

ბიჭვინტის სამაროვანზე გამოვლენილ მრავალმხრივ საინტერესო სამარხეულ მასალათა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს № 03-5 კირსნარიან სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სარკე [5, გვ. 139, ტაბ. LVIII_გ]. სარკე ჩამოსხმულია, ნახევარსფეროსებრი ფორმისა, დისკოს ზედაპირი დეკორირებულია ზუთი რკალისაგან შედგენილი ოთხი სარტყლის წრით, რომელიც გადაკვეთილია მეორე ასეთივე წრით. სახელური ქალის თითებს გამოსახავს. სარკე ფრაგმენტულია, აკლია სახელურის ნაწილი. დმ 12,8 სმ [სურ. 1]. როგორც ცნობილია, სარკის გამოგონებას ანტიკური ტრადიცია ძველ ბერძნებს მიაწერს.²² სარკის გამოგონების ნოვატორად კი გვიანდელი წერილობითი წყაროები ჰეფესტოს ასახელებენ [Procl., in Plat., I, 142, 26]. უძველეს ბერძნულ ლიტერატურულ ძეგლებში კი სარკე საერთოდ არ იხსენიება. ასე მაგალითად, ჰომეროსი „ილიადაში“-ში [Hom., Iliad., XIV, 170-186] ჰერას ჩაცმულობის აღწერისას, სარკეს არ ასახელებს. პირველად სარკე ძვ.წ. VI-V სს. პოეტთან – პინდარესთან იხსენიება [Pind., VII, 15], თუმცა გადატანითი მნიშვნელობით და არა როგორც კონკრეტული საგანი. ამ სახით მას პირველად ვხვდებით ძვ.წ V ს. ტრაგიკოსებისა და კომედიოგრაფების თხზულებებში: სპილენძის სარკე ესქილეს ტრაგედიის ერთ-ერთ ფრაგმენტში [Aesch., fr., 393], ჰერას ოქროს სარკე ევრიპიდესთან [Eur., Tro., 1108]. ასე, რომ ანტიკურმა ტრადიციამ საკმაოდ მწირი ცნობები შემოგვინახა სარკის შესახებ. შედარებით უფრო სრულ ინფორმაციას გვაწვდიან არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილი სარკეები თუ სხვადასხვა საგანზე მათი გამოსახულებანი. სწორედ ამ სახის მასალებით დასტურდება, რომ ძველ სამყაროში სარკე, ჯერ კიდევ კრეტა-მიკენის ეპოქაში იყო ცნობილი [15, ტაბ. 11,21]. მისი სერიული წარმოება კი საბერძნეთში ძვ.წ VI საუკუნიდან იწყება [16, გვ. 244-249]. ამ დროიდან იგი ვრცელდება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიც [10, გვ. 106-107]. ანტიკურ სამყაროში ძირითადად სამი ტიპის სარკეა დადასტურებული: სახელურიანი, დასადგმელი და ყუთიანი სარკეები. ეს უკანასკნელი პირველად ძვ.წ V-IV სს. მიჯნაზე ჩნდება [17, გვ. 131], ხოლო დასადგმელი სარკეები ფართოდ ჩანს გავრცელებული არქა-

ულ ხანაში. რაც შეეხება სახელურიან სარკეებს, ისინი პირველად ძვ.წ VI ს. მეორე ნახევრიდან ჩნდებიან [10, გვ. 107; 110]. ამ ტიპის სარკეები ცალ-ცალკე დამზადებული სახელურისა და დისკოსაგან შედგებოდა. ორივე ნაწილი, როგორც წესი, სხვადასხვა მასალისაგან კეთდებოდა. დისკო პრიალა ლითონისაგან, მეტწილად ბრინჯაოსაგან, ხოლო სახელური ხისგან და სპილოს ძვლისგან მზადდებოდა.

სურ. 1

რომაულ ხანაში სარკის დამზადების ტექნოლოგია მკვეთრად იცვლება: აღნიშნულ პერიოდში სარკის დისკოები ძირითადად მზადდებოდა ვერცხლისა და მინისაგან [10, გვ. 109]. სარკეები მხოლოდ ჩამოსხმის წესით კეთდებოდა. ყალიბში ჩამოსხმულ სარკის ზედაპირს წმენდნენ ღოჯითა და ქლიბით, ხოლო შემდეგ აპრიანდებდნენ ფხვნილისებური ნივთიერებით მის სრულ ბრწყინვალეობამდე. გაფორმების თვალსაზრისითაც სხვაობა შეინიშნებოდა. რომაული ხანის სარკე წინარე ხანასთან შედარებით, სადა და მარტივი იყო. უმეტესწილად სახელურიანი და მრგვალდისკოიანი სარკეები ჭარბობდნენ.

საქართველოში, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთთან შედარებით, სარკეები ძალზე იშვიათად გვხვდება. კლასიკური და ელინისტური ხანის სარკეები ჩვენში სულ სამ პუნქტშია დადასტურებული და ისიც თითო ეგზემპლარითაა წარმოდგენილი. ერთი მათგანი დადასტურებულია ვანის ძვ.წ V ს. ე.წ. „წარჩინებული კოლხი ქალის“ სამარხში [14, გვ. 65], მეორე ძვ.წ III ს. მიწურულით დათარიღებულ დაბლაგომის მდიდ-

²² ძველ ბერძნულ ენაში, ყველანაირი ფორმისა და ზომის სარკის აღსანიშნავად იხმარებოდა სიტყვა – „ΚΑΤΟΙΤΡΟΥ“. ამ ფორმით იგი გვხვდება როგორც ლიტერატურულ, ასევე ეპიგრაფიკულ ძეგლებში [Aesch. Fr. 288; Plut., Mor., 42b].

რულ სამარხში [3, გვ. 74, სურ. 116], ხოლო მესამე ახალგორის განძში, რომელსაც სამარხეულ ინვენტარად მიიჩნევენ [1, გვ. 63]. ყველა შემთხვევაში ჩამოთვლილი სარკეები ბრინჯაოსია და იმპორტული უნდა იყოს.

რომაული ხანის საქართველოში კი სარკეები შედარებით უფრო ხშირად გვხვდება. ასე, მაგალითად, ბაგინეთის ორფერდასახურავიანი ქვის სარკოფაგში, რომელიც ახ.წ. II-III სს. თარიღდება, აღმოჩნდა ვერცხლის სარკეებისა და ვერცხლისავე სარკეების ნატეხები [2, გვ. 61], მცხეთაშივე ახ.წ. III ს. № 905 აკლდამაში აღმოჩენილი ვერცხლის სარკე, რომელიც რომაულ იმპორტად არის მიჩნეული [1, გვ. 11-12; ტაბ. XV-XVII]. მრავალი ფორმის სარკე, ოღონდ ბრინჯაოსი დაფიქსირებულია გაგრის ციხესთან შემთხვევით აღმოჩენილ მდიდრულ სამარხეულ კომპლექსში, რომელიც IV-V სს. თარიღდება [6, გვ. 54, სურ. 37⁸]. განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენ მიერ შემოაღწერილი ვერცხლის სარკე პიტიუნტის სამარხიდან. ამგვარი ტიპის სარკე აღნაგობითა და ორნამენტაციით განსხვავდება საქართველოში და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიც დღემდე აღმოჩენილი სინქრონული ძეგლებისაგან. აშკარაა ისიც, რომ იგი რომაულ იმპორტს წარმოადგენს. დისკოს მოყვანილობით, პიტიუნტის სამარხში აღმოჩენილი სარკე ძალზე ახლოს დგას სუციდავასა და კარპიცაში აღმოჩენილ სარკეებთან, რომლებიც ახ.წ. II-III სს. თარიღდებიან [18, ტაბ. CLXXIV₂]; სახელურის მოყვანილობით და მისი გამოსახულების მხრივ ემსგავსება მცხეთის № 905 აკლდამაში აღმოჩენილ ვერცხლის სარკეს. მთლიანობაში კი მის პირდაპირ ანალოგს წარმოადგენს კიონში აღმოჩენილი ვერცხლის სარკე, რომელიც ზოგადად ახ.წ. I-II სს.-ითაა დათარიღებული [9, გვ. 122, სურ. 80]. რაც შეეხება პიტიუნტის სამარხში აღმოჩენილ სარკის თარიღს, დასახელებული ნივთის გამოძიებული გ. ლორთქიფანიძე მასზე არაფერს ამბობს, ხოლო სარკის შემცველ სამარხეულ ინვენტარს ახ.წ. IV ს. ათარიღებს²³ [5, გვ. 140]. ჩვენ არა გვაქვს გ. ლორთქიფანიძისეულ თარიღზე პრეტენზია, მაგრამ სარკე პარალელური მასალებით ახ.წ. II ს. უნდა დათარიღდეს.

რაც შეეხება პიტიუნტის სამარხიდან მომდინარე ვერცხლის სარკის ფუნქციას, ის მხოლოდ უტილიტარული მოხმარებით არ შემოიფარგლებოდა. გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, ბერძენ-რომაელები, ასევე ძველი ხალხები, სარკეს მაგიურ ძალას ანიჭებდნენ. ასე, მაგალითად, სარკე გამოიყენებოდა პატრის დემეტრას საკურთხეველში წინასწარმეტყველების ჩატარე-

ბის დროს [10, გვ. 110]. იქ სარკის ანარეკლით ავადმყოფის ჯანმრთელობის მდგომარეობას წინასწარმეტყველებდნენ; პელოპონესის მთელ რიგ საკურთხევლებში აღმოჩენილია „სავოტივო“ სარკეები [16, გვ. 244]. მ. ინაძე საკრალური მნიშვნელობით ხსნის დაბლაგომის მდიდრულ სამარხში ჩადებულ სარკეს, რადგან მისი აზრით, იგი სოლარულ ნიშნანია [4, გვ. 144]. შესაძლოა პიტიუნტის სარკესაც თავის დროზე საკრალური დატვირთვაც ჰქონდა. ამგვარ მოსაზრებას გარკვეულწილად მხარს უჭერს სარკის დეკორაცია. სარკის დისკოზე წრეხაზებით რვაქიმიანი ვარსკვლავია გამოსახული. ასეთი გამოსახულება კი, უპირატესად აღმოსავლეთის ქვეყნებში სტილიზებული მზის სიმბოლოს წარმოადგენდა²⁴ [13, გვ. 27] ბუტყა არც ისაა გამოცხადებული, რომ სარკეს, მისი მფლობელის გარდაცვალების შემდეგ ფუნქცია შეეცვალა და, როგორც ეს მიღებული იყო ბერძენულ-რომაულ სამყაროში, მიცვალებულთა კულტსაც დაკავშირებოდა [7, გვ. 153]. ბერძენულ მითოლოგიაში სარკე დიონისე-ზაგრაეოსის ერთ-ერთი ატრიბუტთაგანი იყო. ის ხშირად გამოიყენებოდა მის მისტიკურებში და ორფიკოსთა მსოფლმხედველობას უკავშირდებოდა იმქვეყნიური სამყაროს შესახებ [8, გვ. 166]. შესაბამისად სარკეც დაკრძალვის სარიტუალო ცერემონიის ერთ-ერთ კომპონენტადაც უნდა მივიჩნიოთ. ნიშანდობლივია, რომ კულტურულ ფენებში სარკეები პრაქტიკულად არ გვხვდება. მათ ჩვეულებრივ სამარხებში აფიქსირებენ. შესაძლოა სამარხებში სარკეების ჩადება საიქიოში გზის გასწვას გულისხმობდეს [7, გვ. 153]. ამგვარ წარმოდგენებს შეიძლება დაუკავშიროთ პიტიუნტის სამარხში და საქართველოს სხვა რეგიონის სამარხებში აღმოჩენილი სარკეები.

N. Kighuradze, T. Todua

SILVER MIRROR FROM BICHVINTA NECROPOLIS

(Summary)

A silver mirror was found in burial № 35 containing mortar discovered on the territory of the Bichvinta necropolis. The mirror of spherical shape is casted. The disk surface is decorated with two overlapping rhombs with concaved sides. The handle is treated in a form of female's fingers. The mirror is fragmentary, of 12.8 cm in diameter. It was apparently imported from Rome.

²³ ამგვარი დათარიღება ეფუძნება სამარხეულ კომპლექსში არსებულ სპილენძის მონეტას, რომელიც ძალზე ცუდადაა დაცული.

²⁴ ნიშანდობლივია, რომ ვერცხლის სარკესთან ერთად, სამარხში აღმოჩნდა ოქროს ვარდულიანი საყურე. ამგვარი ორნამენტული მოტივაცია მკვლევართა აზრით, მზის სიმბოლოს წარმოადგენდა [12, გვ. 25].

The mirror, found in a burial of Pityus, strongly resembles those discovered in Sutsidava and Karpitsa and dating from the 2nd-3rd centuries A.D. In general, it bears the closest analogy with a mirror from Cologne belonging to the 1st-2nd cent. A.D. Taking into account archaeological parallels, the mirror from Pityus seems to be datable to the 2nd cent. A.D. As for its functional purpose, the mirror must have been designed for sacred and ritual purposes.

ლიტერატურა

1. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ. მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ.წ. III საუკუნისა – აკლამა 905. – მცხეთა XI, თბ., 1996, გვ. 7-42.
2. აფაქიძე ვ. ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი. – ძმ, № 33, 1973, გვ. 59-65.
3. თოლორდავა ვ. მდიდრული სამარხი დაბლაგომიდან. – ვანი II, თბ., 1976, გვ. 68-78.
4. ინაძე მ. ძველი კოლხეთის საზოგადოება. თბ., 1994.
5. ლორთქიფანიძე გ. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ., 1991.
6. Воронов Ю. Н. Материалы по археологии Абазгии и Санигии (II–VII вв.). – МАА, 1979, с. 49-58.
7. Зубарь В. М. О свинцовых зеркалах из некрополя Херсонеса. – ПАК, 1986, с. 150-154.
8. Лосев А. Ф. Античная мифология. М., 1957.
9. Римское искусство и культура. – Каталог выставки римско-германского музея в Кельне. М., 1969.
10. Скржинская М. В. Зеркала архаического периода из Ольвии и Березани. – АКСП, 1984, с. 105-129.
11. Смирнов Я. И. Ахалгорийский клад. Тб., 1934.
12. Смирнов К. Ф. Северский курган. М., 1953.
13. Сокольский Н. И. Крепость Аспургиан на Боспоре. – КСИА, 143, 1975, с. 21-30.
14. Хоштария Н. В. Археологические раскопки в Вани. – კაკ, 1962, გვ. 65-80.
15. Furtwängler A. Die antiken Gemmen. Berlin, 1900
16. Oberländer P. Griechische Handspiegel. Hamburg, 1967
17. Züchner W. Griechische Klappspiegel. – JDAI, 14, 1942, S. 126-141.
18. Tudor D. Le dépôt de miroirs de verre double de plomb trouvé à Sucidava. – DACIA, III, 1959, p. 415-432.

სურათის აღწერილობა

სურ. 1. – ვერცხლის სარკე ბიჭვინთის სამაროვნიდან

Description of the Figure:

Fig. 1 – Silver mirror from Bichvinta Cemetery.

ვახტანგ ჯაფარიძე

აღმოსავლეთ კოლხეთის გზების საკითხი (ახალი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით)

ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების შესწავლა კვლავ შეუნელებელ ინტერესს იწვევს. ჩვენი კვლევის სფეროში იმთავითვე მოექცა ცენტრალური კოლხეთის – რიონის შუა წელიწადი და, შემდგომ, აღმოსავლეთ კოლხეთთან და აქედან იბერიაში (ქართლში) გადასასვლელი გზების ცალკეული მონაკვეთები. გვქონდა შესაძლებლობა დაზვერვები გვეწარმოებინა ბაღდადის რ-ნის იმ მონაკვეთებში, რომელზეც მდ. ხანისწყლის გაყოლებით არსებული ე.წ. რკინის ჯვრის გზა გადიოდა (ზეკარი, საირმე, ხანი და სხვ.). არტაშატიდან სებასტოპოლისისაკენ მიმართული ეს გზა შემდეგ, ვარდციხის ნაქალაქარის გავლით და მდ. რიონ-ყვირილის გადაკვეთით (აქ დადასტურებულია ტოპონიმი – „ფონეები“, აგრეთვე „რკინის ჯვარი“), დასავლეთ საქართველოს მთისწინეთის გავლით სებასტოპოლისში ჩადიოდა. მდ. კოდორთან არსებული გზასაყარით მნიშვნელოვანი გზის განშტოება მდინარის ხეობას მიუყვებოდა და ჩრდილო კავკასიაში გადადიოდა (აბრეშუმის, ანუ ე.წ. მისიმიანეთის ამ გზას წერილობითი და არქეოლოგიური კონკრეტული მასალებით უკეთ გაედევნება თვალი).

ფასის-რიონის საგზაო მაგისტრალთან დაკავშირებულ გზათაგან ინტერესს იწვევს ცხენისწყლის ხეობაზე, ხონის გავლით, სოფ. მათხოჯ-ხიდამდე (ნოღა) და აქედან ლეჩხუმისაკენ მიმავალი ძველი გზა. სტატიის ავტორს შესაძლებლობა ჰქონდა დაეზვერა, ხოლო ზოგან (რიონის შუა წელი, ხანისწყლისა და ცხენისწყლის ხეობები, აღმოსავლეთ კოლხეთში – მდ. ყვირილას, ბუჯას, ძუსას, ჩოლაბურის ხეობები, აგრეთვე ზღვისპირეთში – გონიო-აფსაროსში) არქეოლოგიური სამუშაოები ეწარმოებინა.²⁵

ძველი საქართველოს გზების, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებისა და მათთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა შემდგომ გაღრმავებულ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას საჭიროებს. დღეს ჩვენს ხელთ არსებული საისტორიო წყაროების მონაცემები აშკარად ნაკლებია. უფრო ძველ ვითარებაზე რომ არაფერი ვთქვათ, უკვე ანტიკური ხანისთვის ამგვარი, ძირითადად უცხოური წყაროების მონაცემები მაინც მოკლებულია სისრულეს. აქ ერთგვარად გამონაკლისია სტრაბონისა და მისი ზოგი წყაროს მონაცემები, რომლებიც შავი ზღვიდან ინდოეთისაკენ მიმავალი გზის შესახებ იძლევიან

ცნობებს. ისინი სხვადასხვა მკვლევართა საგანგებო კვლევის საგნად იქცა (ოთ. ლორთქიფანიძე, გ. გოზალიშვილი, ზ. იამპოლსკი და სხვ.).

მნიშვნელოვან მონაცემებს იძლევა ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო პერიოდისათვის მოგვიანო ხანის წყაროები, მათ შორის სპეციალური გეოგრაფიული და კარტოგრაფიული ხასიათის ნაშრომები. მათგან საგანგებოდ აღვნიშნავთ კლავდიოს პტოლემეაოსის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“-ს და ე.წ. პეკტინგერის ტაბულის შესახებ [5, გვ. 39-65; 6, გვ. 99-117]. საკვლევი პერიოდის გზების საკითხს საგანგებოდ იკვლევდა ს. ერემიანიც [17, გვ. 93].

ჩვენთვის საინტერესო გზების შუა საუკუნეების ხანის ისტორიას საგანგებოდ შეეხო ნ. ბერძენიშვილი [2] და დ. მუსხელიშვილი [10, გვ. 13]. მათ მნიშვნელოვანი მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული აღმოსავლეთ კოლხეთის გზებთან დაკავშირებით. სპეციალურად შეეხო შორაპანთან დაკავშირებული გზების საკითხს გ. ცქიტიშვილი [12, გვ. 79-83].

სტრაბონის ცნობა შორაპანის მდებარეობასთან დაკავშირებით (XI, 3, 4), რომ იგი კოლხეთიდან იბერიაში შესასვლელთანაა და რომ ფასისზე „აღმა ცურვა შეიძლება შორაპანამდე, ხოლო აქედან „...ფენით, საურმე გზით 4 დღეში მიისვლება მტკვრამდე“ (XI, 2, 17), მართლაც ნათელი დადასტურებაა ფასისის არტერიით, ხოლო შემდეგ მტკვრამდე და, შესაძლოა, მთელ მანძილზე მის გასწვრივ მნიშვნელოვანი სატრანზიტო გზის არსებობისა. როგორც ცნობილია, ამ გზის მოქმედების საწყის ეტაპად ადრეელინისტური ხანა მაინც ითვლებოდა [23, გვ. 288], მაგრამ მას გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ახ.წ. პირველ საუკუნეშიც, „...განსაკუთრებით ქვეყნის საშინაო ვაჭრობისათვის“ [7, გვ. 69].

ამრიგად, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან, იბერიაზე გავლით, ინდოეთისაკენ მიმავალი გზა უნდა ყოფილიყო კოლხეთის (ეგრის-ლაზიკის) და მთელი საქართველოს ძირითადი საგზაო არტერია, როგორც სამდინარო, ასევე სახმელეთო მარშრუტის თვალსაზრისით.

სტრაბონის უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნობები განსაზღვრავენ შორაპანის, როგორც სასაზღვრო, ასევე საგზაო პუნქტის დიდ მნიშვნელობას. ამას, პირველ რიგში, მდ. რიონის, ყვირილითურთ, ანუ ფასისის მონაცემები განაპირობებდა. ადგილობრივი (დას. საქართველოს) მასშტაბით ამ გზის მნიშვნელობის შესახებ ჩვენ გვიანდელი წყაროებიც მიგვითითებენ [16, გვ. 280, შენ. 44]. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია იმერეთის 1737 წ. რუკის მონაცემები, რომელიც

²⁵ ეს სამუშაოები, კერძოდ შორაპანის „ქვეყანაში“, ფართო გაგებით, გრძელდებოდა უკანასკნელ ხანებამდე (2001 წლის იანვარ-თებერვალი, ივლის-აგვისტო) და წინამდებარე სტატიამში მისი მონაცემებიცაა გათვალისწინებული.

ჩვენ ყურადღებას რიონის გასწვრივ მდებარე რიგ მნიშვნელოვან პუნქტებზე (ფოთი, ბაში, ვარდციხე, შორაპანი) მიაქცევს. ამ მონაცემების მიხედვით, მდ. რიონი გვიანდელ ხანებამდე სანაოსნოა თვით შორაპანამდე; „საჭილოს (ნავი) ამ ყვირილის წყალობით შორაპანამდის (ცი)ხემდის ამოვა“ [4, გვ. 196].

მაგრამ ფასისის ამ სამდინარო გზას სტრაბონისა და სხვა ანტიკური ხანის მწერლების (არისტოტელე, ერატოსთენე, პლინიუსი, ვარონი) მონაცემების მიხედვით უფრო ფართო მასშტაბი ჰქონია ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან. მას არაერთი სპეციალური ნაშრომი მიეძღვნა, სადაც ეს (ფასისის) სანაოსნო გზა გააზრებულია, როგორც შემადგენელი ნაწილი ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზისა. არქეოლოგიური მასალების ფართოდ მოხმობის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ოთ. ლორთქიფანიძის ნაშრომი – „ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ“ [9, გვ. 384] და სულ უკანასკნელ ხანს იგივე ავტორის სტრაბონის გეოგრაფიისადმი მიძღვნილი მონოგრაფია, სადაც აღნიშნული გზის კვლევა ახალი მასალებით არის შევსებული [27, გვ. 114-120, იქვე ლიტერატურა].

სამეცნიერო ლიტერატურაში გვხვდება სხვადასხვა მოსაზრებები როგორც ფასისის, ასევე მტკვრის სანავიგაციო შესაძლებლობების შესახებ. მკვლევართა ერთი ნაწილი მდ. მტკვრის მონაცემებს მისი შესართავიდან და ზემოთ არ მიიჩნევს ხელსაყრელად მასზე ნავიგაციის განვითარების თვალსაზრისით. ლ. ჭილაშვილის აზრით, ამ გზის მტკვრის მონაკვეთი სახმელეთოა და ამითაც არის განპირობებული ანტიკური ხანის იბერიის მთელი რიგი ქალაქების წარმოქმნა სწორედ მდ. მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე [14, გვ. 49]. გარკვეულად ასეთი რამ იგულისხმება თვით ფასის-რიონის მიმართაც. შედარებით გვიანდელი წყაროებით იგულისხმება სამდინარო ტრანსპორტის ნაპირიდან თრევით გადაადგილება, ცხადია, დინების საწინააღმდეგოდ.

ბოლო დრომდე კამათს იწვევს ამ ძირითად სამდინარო გზასთან დაკავშირებული საკითხები: კერძოდ, რა დროიდან ფუნქციონირებდა იგი, როგორ შეიძლება ამ გზის მთელი სისტემის და მისი ცალკეული მონაკვეთების პერიოდული ფუნქციონირების დროის განსაზღვრა და, საერთოდ, შეიძლება თუ არა ამ საწყალოსნო გზის არსებობაზე საუბარი, თუკი მდინარე მტკვარი შესართავიდან მოყოლებული, მთელი რიგი სირთულეების გამო გამოუყენებელი იყო სანაოსნოდ.

მოგვიანო წყაროების მიხედვით, ასეთი სამდინარო კავშირი თბილისიდან კასპიის ზღვამდე თითქოს დადასტურებული ფაქტია, მაგრამ ასეთი მონაცემები მაინც იშვიათია და უფრო მთავარი კი, ალბათ ის არის, რომ ბევრად უფრო

გართულებული იქნებოდა მდ. მტკვრის დინების საწინააღმდეგოდ ტრანსპორტის ცურვა. ასეთ უკიდურეს პუნქტად უფრო ბარდავს მიიჩნევენ [25, 161-180].

შესაძლოა, აღნიშნული საგზაო მაგისტრალის ცალკეული მონაკვეთების, პირველ რიგში მტკვრის შესართავის გამოყენება, როგორც საწყალოსნო გზისა დროის სხვადასხვა მონაკვეთებში, პრაქტიკულად დიდ სირთულეებს უკავშირდებოდა და ეს, პირველ რიგში, მდინარეთა (როგორც მტკვრის, ასევე ფასის-რიონის) დინების საწინააღმდეგო ტრანსპორტირებას გულისხმობდა, და მაინც ასეთი გზის არსებობა რეალობას წარმოადგენდა. ამაზე აშკარად მიუთითებენ წყაროები და შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურა [იხ. მაგ., 18, 25].

შეიძლება ითქვას, რომ რიონის შუა წელზე, როგორც მისგან ჩრდილოეთით (პატრიკეთი და მიმდებარე მონაკვეთი), ასევე სამხრეთით (ვარდისციხის ანტიკური ხანის ტერასული დასახლებანი) დადასტურებული ადრეანტიკურ-ელინისტური ხანის დასახლებები მჭიდრო კავშირშია აღნიშნულ საგზაო მაგისტრალთან. ამასთან, ქუთაისის დაზვერვებისა [8, გვ. 118-120] და ვარდციხის ნაქალაქარის არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით აღნიშნული გზის ცალკეული მონაკვეთების ფუნქციონირების შესაძლებლობას ადრეიზანტიური ხანითაც განვსაზღვრავდით [17, გვ. 139]. ამ საკითხს ჩვენ კვლავ დავუბრუნდებით.

ამჟამად კვლევის უპირველეს მიზანს წარმოადგენს 1980 წლიდან აღმოსავლეთ კოლხეთში დაზვერვებისა თუ გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების განხილვა. პირველ რიგში, ეს ციხე-ქალაქ შორაპნის გათხრების შედეგებს შეეხება. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს მონაცემები, ჯერჯერობით მაინც, საკმარის მოკრძალებულია. ქრონოლოგია ჩვენ მიერ განსახილველი ძეგლების და მასალებისა ძირითადად ძვ.წ. VI ს. - ახ.წ. VI ს-ით განისაზღვრება. ვიზიარებთ რა მოსაზრებას, რომლის მიხედვით რიონ-ყვირილას მაგისტრალის და მასთან დაკავშირებული გზების ცალკეული მონაკვეთები წინარე-ელინისტური ხანიდან ფუნქციონირებენ (ო. ლორთქიფანიძე), ვფიქრობთ იგივე შეიძლება ითქვას ძვ.წ. მიწურულის და ახ.წ. პირველი საუკუნეების ვითარების შესახებაც.

უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ შორაპნის ქვედა ქალაქის გათხრები ფაქტიურად მცირე სადაზვერვო სამუშაოებით შემოიფარგლა [28, გვ. 3-5]. ქვედა ქალაქში ნაპოვნი იმპორტული მასალიდან ყურადღებას იქცევს შავლაკიანი ჭურჭლის ძირის მცირე ფრაგმენტი, რომელიც ლაკისა და კეცის მიხედვით, შესაძლოა, მცირეაზიურ, გვიანდელი (გვიანელინისტური) ხანის რომელიმე საწარმოო ცენტრს უკავშირდებოდეს. აქვე მოპოვებული, ზოგადად ელინისტური ხანით დათარიღებული კოლხური ამფორების, ძირითადად ყურებისა და ძირების, ფრაგმენტე-

ბი, ჩვენი აზრით, ასევე შეიძლება მიუთითებდეს კოლხეთის ცენტრალური რაიონიდან აღმოსავლეთ კოლხეთისაკენ და აქედან იბერიაში ამგვარი მასალის გავრცელების გზაზე; იბერიაში დადასტურებულია კოლხური ამფორების ფრაგმენტების პოვნის შემთხვევა, მაგ., უფლისციხეში (დ. ხახუტაიშვილი).

უშუალოდ იმპორტული, ადრეული მასალებიდან ყურადღებას იქცევს შორაპნის ადრე შუა საუკუნეების ციხის ფარგლებში, შუა ტერასაზე, ზოგადად ელინისტური ხანით დათარიღებულ ფენაში ნაპოვნი მოყვითალო-ყავისფერი კეცის მქონე ამფორის ყურის ფრაგმენტი, რომელიც ჰორიზონტალურად მოხრილი ზედა ნაწილით უნდა ყოფილიყო მიერთებული ამფორის პირთან. აღნიშნულ ფრაგმენტს თითქოს ეტყობა თეთრი ანგობის კვალი, რაც უფრო ნათლად გარკვევდა მის მიმართებას საწარმოო ცენტრთან. ამდენად, ამფორის ფრაგმენტის როდოსთან დაკავშირება ერთგვარად პირობითია.²⁶

კოლხეთში როდოსული ამფორების პოვნის შემთხვევები ბევრად უფრო იშვიათია, ვიდრე ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და ელინისტურ აღმოსავლეთში, ასევე ჩრდილო შავიზღვისპირეთში. დასავლეთ საქართველოში ეს მასალა უფრო იშვიათად გვხვდება ზღვისპირეთში, ისიც ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ყველაზე დიდი რაოდენობით როდოსული ამფორები ნაპოვნი ვანსა და მის მიდამოებში – საყანჩიასა და დაფნარში [12, გვ. 14].

შორაპნის როდოსული ამფორის ყურის ფრაგმენტს აკლია ჰორიზონტალური ნაწილი, სადაც, როგორც წესი, ამგვარ ამფორებს ორსავე ყურზე დამლა აქვთ დატანილი. ეს ართულებს როგორც საწარმოო ცენტრის დაზუსტებას, ასევე თარიღის განსაზღვრას. ვანში ნაპოვნი ამფორები ძირითადად ე.წ. პერგამონული კომპლექსის ჯგუფს განეკუთვნება და ძვ.წ. 220-180 წლებით თარიღდება, თუმცა იგივე მასალაში გვხვდება ისეთი ყურებიც, რომელთა თარიღი ძვ.წ. II ს-ის მეორე ნახევრით არის განსაზღვრული [12, გვ. 14]. ჩანს, როდოსთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ზოგადად უფრო ძვ.წ. III-II სს-ით განისაზღვრება, რაზეც მიუთითებს კოლხეთში როდოსული, ასევე კოსისა და კნიდის ამფორათა ფრაგმენტების პოვნის შემთხვევები [23, გვ. 280].

დასავლურ ნაკადს იმპორტული მასალებისა ერთგვარად ავსებს შორაპანშივე, შუა ტერასაზე (ტაბ. I, 2: ნაკვ. 56) ძველი ზღუდის წმენდის დროს, ქვედა ღონეზე ნაპოვნი ფრაგმენტები შედარებით თხელკედლიანი ჭურჭლებისა, რომლებიც ამფორებს უნდა განეკუთვნებოდეს, რაზეც პირველ რიგში, მათი კეცის რაგვარობა და ზედაპირის თეთრი ანგობით დაფარვა მიუთითებს. ერთი ამგვარი, უფრო მოვარდისფრო კეცის

მქონე ფრაგმენტი, ზედაპირგადახეხილი და ამიტომ ანგობის გარეშე, ნაპოვნი იყო ქვედა ქალაქის თხრილშიც.

ამით ამოიწურება, სამწუხაროდ, უშუალოდ შორაპნის ნაქალაქართან დაკავშირებული იმპორტული მასალების ნუსხა. აქვე, ვიდრე აღმოსავლურ, იბერიიდან მომდინარე მასალას შევხებოდეთ, უშუალოდ ფასისის მაგისტრალთან დაკავშირებულ კიდევ ერთ, ჩვენი აზრით საინტერესო, ძეგლს გვინდა შევხებით.

ეს არის მდ. ყვირილას და მასთან შენაკად მდ. ჩოლაბურის მონაკვეთი, ზესტაფონიდან დასავლეთით 10-ოდე კმ-ის მოცილებით. აქ ჯერ კიდევ 50-ან წლებში უშუალოდ ცენტრალური მონაკვეთის ფარგლებში, ჩხარის გზის გადასახვევთან დადასტურებული იყო მნიშვნელოვანი ძეგლი – „ციხურა“, მასთან მიმდებარე საკმაოდ ვრცელი (10 ჰა) ვაკის სამოსახლოთი, რომელზეც სხვადასხვა დროის, უპირატესად ადრეანტიკური ხანის, დასახლებასთან (თუ დასახლებათა ჯგუფთან) დაკავშირებული საინტერესო მასალები შეგროვდა არქეოლოგ ტ. ჩუბინიშვილის მიერ [3, გვ. 468]. აღნიშნულ დასახლებათა ცენტრი, რომელიც „ციხურის“ სახელითაა ცნობილი, წარმოადგენს მდ. ჩოლაბურის მარცხენა სანაპირო ტერასისაგან ხელოვნური თხრილით გამოყოფილ ბუნებრივ ბორცვს, რომლის ჩვენი ზედაპირული დაზვერვებით (გ. ცქიტიშვილთან ერთად) 1980 წ. მოპოვებულ მასალებში ადრეანტიკური ხანისადმი მისაკუთვნებული კოლხური კერამიკის ფრაგმენტები ჭარბობს (სამწუხაროდ, დღემდე არ განხორციელებულა ბორცვის მეცნიერული ფიქსაცია და არქეოლოგიური, დაზვერვითი გათხრები).

აღნიშნული ძეგლი უშუალოდ ემიჯნება ზესტაფონის რ-ნის სოფ. მეორე სვირის ანტიკური ხანის იმ დასახლებებს, სადაც კიდევ ორი, ასევე ხელოვნური ბორცვის შესახებ გვაქვს მონაცემები. ერთი მათგანი – მეორე ბორცვი, რომელიც საკუთრივ სოფ. მეორე სვირის მონაკვეთს უკავშირდება, ასევე „ციხურის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ის 1998 წლის არქეოლოგიური დაზვერვების დროს შეისწავლებოდა [30, გვ. 83-92]. ბუნებრივი წაგრძელებული გორისაგან თხრილით განმხლოლებული, ადგილობრივ სამოსახლოთა ცენტრის – „ციხურას“ დაზვერვების დროს დადასტურდა ადრეანტიკური ხანის ნამოსახლართა ნაშთები. აქ ზედაპირულად ნაპოვნი იყო ძვ.წ. V ს. შავლაკიანი სკიფოსის ფრაგმენტი. ამ მნიშვნელოვან, გვიანი ბრინჯაოს ადრეულ ეტაპზე სამოსახლოდ ქცეულ ნასახლარზე ანტიკურ (ადრეანტიკურ-ელინისტურ) ხანაში ალიზის აგურით ნაშენი ნაგებობებია საგულგებელი. ინტერესს იწვევს რომაულ-ბიზანტიური ხანის მასალები (მათ შორის კრამიტები), რაც აქამდე აღმოსავლეთ კოლხეთის ბორცვთაგან მხოლოდ პატრიკეთის „გორიკაზე“ იყო დადასტურებული. ეს მონაცემები ინტერესს იწვევს იმ თვალსაზრისითაც, რომ სამეცნიერო

²⁶ აღნიშნული მასალის განსაზღვრაში კონსულტაციას გვიწვევდა ისტ. მეცნ. კანდიდატი რ. ფუთურიძე.

ლიტერატურაში სვირის მონაკვეთზე მხოლოდ ტოპონიმიკური მონაცემების საფუძველზე პლინიუსის და პტოლემეოსის „სურიონი“ თუ „სურიისია“ იდენტიფიცირებული [19, გვ. 93; 21, გვ. 109]. ახალ არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით, ვანის ნაქალაქარის ახლად აღმოჩენილი წარწერის გათვალისწინებით, მაინც შესაძლებლად მივიჩნევთ ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება გავიზიაროთ და სვირის (სოფ. მეორე სვირი) მონაკვეთში მნიშვნელოვანი პუნქტის არსებობა დაგუშვათ.²⁷

ვფიქრობთ, ადრეანტიკურ და, საფიქრებელია, ელინისტურ და მომდევნო ხანაში აღნიშნულ მონაკვეთში სამოსახლოთა, გამაგრებული ცენტრებით, მნიშვნელოვანი კონცენტრაცია შეიძლება განპირობებული იყოს ფასისის მაგისტრალით. ამასთან იმასაც აღვნიშნავთ, რომ მდ. ყვირილას და ჩოლაბურის შეერთების ეს მონაკვეთი წარმოადგენს გზასაყარს, რომლის განშტოება ჩოლაბურ-ძუსას გაყოლებით „სკანდის შარას“ მეშვეობით, საზანოს გავლით, ჭიათურა-საჩხერისაკენ მიემართებოდა და ქართლში გადადიოდა. ამრიგად, ბევრი მონაცემია, რომ ვფიქროთ სვირის მონაკვეთში ფასისის სამდინარო გზის მნიშვნელოვანი პუნქტის (საბაჟოს?) არსებობაზე.

სოფ. მეორე სვირის „ციხურის“ ძველი დასახლება, რომლის აღმოცენება გვიანი ბრინჯაოს ადრეული ეტაპით არის განსაზღვრული, დიდ ინტერესს იწვევს ფასის-რიონის საგზაო მაგისტრალის უძველესი ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც. ვფიქრობთ, იგი, ისევე როგორც სვირის მონაკვეთის მდ. ყვირილისა და ჩოლაბურის „ციხურები“, ასევე სოფ. როდინაულის და ცხენთაროს მომიჯნავედ არსებული „ციხიათა“ (ადგილობრივი მცხოვრებნი როგორც ეძახიან), სოფ. ქვედა დიმის „ფატუას“ ნასახლარი, ისევე როგორც პატრიკეთის გორიკა, ერთგვარად არიან დაკავშირებულნი ამ საგზაო მაგისტრალთან. ამასთან, სოფ. ქვედა დიმის ნასახლარი ბორცვი და პატრიკეთი აშკარად შეიცავენ წინარეანტიკურ ნასახლართა ნაშთებს, ხოლო სხვა ბორცვებზე, როგორც კოლხეთის დაბლობის ანტიკური ხანის ბორცვების დაზვერვების შედეგები უჩვენებს, თითქმის უკლებლივ დადასტურებულია უშუალოდ წინარეანტიკური ხანის, ანდა ზოგადად ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით დათარიღებული მასალები. ხოლო ეს ბორცვები (პატრიკეთი და სხვ.), როგორც ჩვენ ადრევე მიუთითებდით, შესაძლოა, ვაკეზე განლაგებულ სამოსახლოთა ცენტრებს, ზოგ შემთხვევაში ციხეებს წარმოადგენდნენ. ცალკეული ბორცვები და ჯგუფები (როგორც ეს სოფ. მაღლაკში, მდ. გუბისწყლის პირის „ნაციხვართავის“ ბორცვების შემთხვევაშია დადასტურებული), შესაძლოა ასევე უკავშირდებოდ-

ნენ ფასისის სამდინარო ქსელის ცალკეულ მონაკვეთებს, როგორც ეს ცენტრალური და დასავლეთი კოლხეთის მაგალითზეა ზოგადად აღნიშნული (ოთ. ლორთქიფანიძე).

რიონ-ყვირილის სამდინარო გზის ანტიკური ხანის მასალებზე მსჯელობის დროს, ცხადია, იმ ჯგუფზეც უნდა გამახვილდეს ყურადღება, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოდან (ქართლიდან) უნდა იყოს შორაპანში მოხვედრილი. წინასწარ აღვნიშნავთ, რომ იგი აქ უფრო მტკვრის ხეობისა და მდ. ყვირილამდე არსებული სახმელეთო გზით უნდა იყოს შემოსული. მასალა არ არის მრავალრიცხოვანი, მაგრამ მის შესახებ მსჯელობის, განსაკუთრებით დათარიღების დროს, გარკვეული სიფრთხილის გამოჩენა არის საჭირო. ძირითადი მასალა ისევ ციტადელის შუა ტერასის მონაკვეთში (ნაკვ. 56), ქვედა დონეზე, ძველ და ახალ (პილონებიან) ზღუდეთა შორის არსებულ, კვლევის თვალსაზრისით შეზღუდულ ფართობზეა ნაპოვნი, სადაც სტრატეგრაფიაზე დაკვირვება გარკვეულ სირთულეებს უკავშირდება. აღნიშნულ დონეზე ნაპოვნი მასალების თარიღი ზოგადად გვიანელინისტური ხანით განისაზღვრება. ასევე ქვედა დონეებს უკავშირდება ქვედა ტერასის ორ მონაკვეთში (ნაკვ. 73 და 84) გამოვლენილი მასალები.

აქ გვინდა შევეხოთ იმ გზებს, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საკუთრივ ციხე-ქალაქს. აქვე აღვნიშნავთ, რომ რაიმე კონკრეტული მატერიალური მონაცემები უშუალოდ ანტიკური ხანისათვის არ გაგვაჩნია და უფრო ვარაუდებით უნდა შემოვიფარგლოთ, ამასთან გამოვიყენოთ მომდევნო ხანის მონაცემები. პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ როგორც ივარაუდება, და ჩვენი არქეოლოგიური ძიების მონაცემებიც მიუთითებს, დასაშვებია ერთგვარი მემკვიდრეობა ანტიკური და მომდევნო ხანის ციხე-ქალაქის გეგმარებაში, ანუ შორაპანში ზედა, კლდოვან კონცხზე ვივარაუდოთ ანტიკური და ადრეიზანტიკური ხანის აკროპოლისი, ხოლო საკუთრივ ნაქალაქარის ტერიტორია ორი მდინარით შემოფარგლული გავაკებული ნაწილით განვსაზღვროთ. ამასთან ადრეიზანტიკური ხანის ციხე-ქალაქს, რომლის ნაშთები, ზღუდეკოშკების სახით, მხოლოდ შემადლებულ კონცხზეა დადასტურებული, საკუთრივ გააჩნია ე.წ. ციტადელი, რომლის ტოპოგრაფიას განსაზღვრავს კონცხის უკიდურესი, შემადლებული, ასევე კლდოვანი მასივი (ტაბ. I, 1).

უკანასკნელი ხანის არქეოლოგიური და სხვა მონაცემების საფუძველზე ჩვენ ვუშვებთ ქვედა ქალაქის ფარგლებში ადრეიზანტიკური ხანის დასახლების რეალური არსებობის შესაძლებლობას (მხოლოდ ჯერჯერობით, არ გაგვაჩნია მონაცემები მისი შემომფარგვლელი ზღუდის ნაშთებზე).

ციხე-ქალაქის ისტორიის აღნიშნული ორი ძირითადი ქრონოლოგიური მონაკვეთის, ისევე როგორც მომდევნო, უპირატესად გვიანი შუა-

²⁷ საამისოდ არ გამოდგება სვირის მთიან რეგიონში არსებული, ჩანს, გვიანი შუა საუკუნეების, მომცრო ციხე.

საუკუნეების ეტაპისათვის მნიშვნელოვან გზას, ტრადიციულად, რიონ-ყვირილას ანუ ფაზისის სამდინარო მაგისტრალი წარმოადგენდა. ამ გვიანდელი ეტაპისათვის მნიშვნელოვან ინფორმაციას ვხვდებით ს. ჯანაშიას სპეციალურ ნაშრომში ფასისზე [15, გვ. 271-281]. იგივე საკითხებს ქართული ზღვაოსნობის ისტორიასთან დაკავშირებით საგანგებოდ განიხილავს თ. ბერაძე [20, გვ. 245-255].

როგორც აღინიშნა, სტრაბონის მნიშვნელოვან ცნობას, რომ ფაზისი სანაოსნო ვიღრე სარაპანისამდე, ზოგი მოგვიანო წყაროს მონაცემიც ავსებს – კერძოდ, იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ის დროინდელი რუკა [4, გვ. 196]. ეს მონაცემები მიუხედავად იმისა, რომ სხვა გვიანდელი წყაროები და მოგზაურთა ჩანაწერები ფაზის-რიონის სანაოსნოდ გამოყენების შესაძლებელ უკიდურეს პუნქტებს უფრო დასავლეთით (ორპირი, ბაში, ვარციხე და სხვ.) სდებენ, უაღრესად მნიშვნელოვანია. ამაზე პირველ რიგში შემორჩენილი ნაშთები, კერძოდ, ადრებიზანტიური ხანის ციხის ჩრდილო-დასავლეთ ფლატის-პირა ნაწილში შემორჩენილი კომპლექსი მიუთითებს. იგი, შეიძლება ითქვას, აქამდე სათანადოდ შესწავლილი არ ყოფილა. წარმოდგენილია ძველი ხიდის კურტნის, თაღის ნაწილითურთ, ბურჯის და წყალში დადასტურებული მასიური კედლის ფრაგმენტებით. დ. მშენიერაძე ნაგებობათა ერთ ნაწილს ყვირილაზე გადაებული სამმალიანი ხიდის ნაშთებად მიიჩნევს [24, გვ. 40]. ინტერესს იწვევს გაზეთ „კვალში“ ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში („კვალში“, 1884, № 32) გამოქვეყნებული უცნობი ავტორის მოსაზრება ბურჯის მონაკვეთში წყალში ჩადგმული ნაგებობის შესახებ. ანონიმური ავტორი წერს: „...ბურჯის გვერდით განზე დასავლეთ-სამხრეთისაკენ სამი თუ ოთხი საყენი სიგრძე კედელი აქვს გავლებული... უეჭველია, ამ კედელს სულ სხვა რაიმე დანიშნულება უნდა ჰქონოდა... ის კედელი კი არა, მთელი საომარი კოშკი ყოფილა, რომ დასავლეთიდან მომავალი მტერი სადმე არ გადმოეშვა, უნდა თვით კატარღები შეემაგრებინა და ზევით წყალ-წყალ აღარ ასულიყვნენ. ეს რაღაც უწინდელი კარანტინის, ანუ საბაჟოს სიმაგრის ნაშთს წარმოადგენს“.

შემდეგ დიდხანს ამ ნაგებობაზე ყურადღება თითქმის არავის გაუმახვილებია.²⁸ შორაპანში საველე სამუშაოების ფინალურ ეტაპზე ჩვენც მოგვეცა საშუალება წყალთან დაკავშირებული

²⁸ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ 1932 წ. იმერეთში ისტორიულ-გეოგრაფიული დაზვერვების დროს აკად. ს. ჯანაშიას ზოგადად გაუმახვილებია ყურადღება ციხის მდ. ყვირილას გასწვრივ წყალში ჩადგმულ ნაგებობაზე (საველე დღიურის ჩანაწერი გაგვაცნო ქნმა რ. ჯანაშიამ). კონკრეტულად ზემოთ აღნიშნულ ნაგებობას შეეხო გ. ჯაიშვილი [16, გვ. 31-35].

ამ და სხვა ნაგებობების (მაგ., გვირაბის წყალში ჩადგმული კოშკი) მცირე გაწმენდის და ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის სამუშაოები ჩაგვეტარებინა (ტაბ. II, A, III, სურ. I).²⁹

დღეისათვის ეს ნაგებობები ამგვარად წარმოდგინება: 1. ხიდის ბურჯის (კურტნის ანუ სათავე ნაგებობის) ნაშთი თაღის ნაწილით (ტაბ. II, A-B). იგი, ისევე როგორც კომპლექსში შემავალი ორი სხვა ნაგებობა, ჩანს ძირითადად კლდოვან ქანზე დაშენებული (ტაბ. III, სურ. 2). ამასთან აღნიშნული ბურჯი მიშენებულია შემადლებული რელიეფის მქონე ასევე კლდოვან ქანზე. მასზე გადადიოდა ხიდიდან ქვედა ქალაქისაკენ მიმართული გზა. აღნიშნული ბურჯიდან ჩრდილოეთით 5-ოდე მ-ის ინტერვალით ოთხკუთხა ფორმის აღმოსავლეთით ზურგმომრგვალებული ბურჯის (?) ნანგრევია შემორჩენილი, ხოლო ზემოაღწერილთაგან დასავლეთით წყალში ნაწილობრივ შეჭრილ კლდოვან ქანზე სხვადასხვა ზომის, უპირატესად რიყის ქვით ნაშენი კედლის ფრაგმენტი, უფრო კი ერთგვარი პლატფორმა დადასტურებული. შორაპნის რკინიგზის ხიდის 2001 წლის რეკონსტრუქციანახლებითი სამუშაოებისა და წყლის დონის დაწვეის გამო ეს ნაგებობა უფრო თვალნათლივ გამოიკვეთა. კერძოდ, ნათლად გამოჩნდა ნაგებობის უკიდურესი დასავლეთი მონაკვეთის საპირე წყობა.

ეს ნაგებობა, რომელიც მდინარის კლდოვანი ქანის სანაპიროდან თითქმის 10-12 მ-ის სიგრძეზეა შეჭრილი მდინარეში და რომლის სიგრძეც 5 მ-მდე აღწევს, დასავლეთით ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დახრილი გვერდი აქვს (აქ პლატფორმის სიგანე 3,30 მ-ია), ნავმისადგომთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. მის ჩრდილოეთით და, განსაკუთრებით სამხრეთით (სამხრეთ-აღმოსავლეთით) წყლით შევსებული უბე ამის შესაძლებლობას იძლეოდა (თუმცა ჩვენ არ ვიცით მდინარის მარცხენა სანაპიროს კონფიგურაცია აქ რკინიგზის ძველი ხიდის მშენებლობით გამოწვეული რელიეფისა და სანაპიროს მკვეთრი ცვლილების გამო).³⁰

²⁹ ეს სამუშაოები მიმდინარეობდა 2001 წლის თებერვლის თვეში, რადგან აქვე ძველ ნაგებობათა მიჯნაზე ჩატარდა შორაპნის რკინიგზის ხიდის განახლების სამუშაოები.

³⁰ აქ მოკლედ განვმარტავთ, რომ შორაპნის ნავმისადგომის საკითხი საგანგებოდ შესწავლას საჭიროებს. ამასთან ვფიქრობთ, რომ ძველი ბურჯის მონაკვეთთან, წყლისკენ მიმართულ კლდოვან ქანზე ნაშენ კედელს (პლატფორმას ?) ერთგვარად დამბის, ანუ ჯებირის ფუნქციაც უნდა შეესრულებინა; იგი აზვირთებული ყვირილის სწრაფი დინებისაგან დაცავდა მისგან სამხრეთით არსებულ წყლით სავსე ფართო უბეს, რომელიც ბოლო ხანებამდე შეინიშნებოდა. სამწუხაროდ, ჩვენ არ გავაჩნია პარალელები საქართველოში, ხოლო სხვაგან, მაგ. გერმანიაში, მდ. დუნაის შენაკად ინის ნაპირთან, ნავსადგურისათვის ასევე კლდოვანი ქანის დამბად გამოყენების შემთხვევაზე ჩვენი ყურადღება გაამახვილა ბ. ო.

საინტერესოა, რომ აღნიშნული ნაგებობის აღმოსავლეთით არსებული ხიდის ბურჯის (?) ერთ-ერთი მოზრდილი ოთხკუთხა ქვის, როგორც ჰორიზონტალურ, ასევე ვერტიკალურ სიბრტყეზე რამდენიმე ნახვრეტია დადასტურებული. ისინი, შესაძლოა, გამოიყენებოდა, როგორც რკინის პალოებისათვის, ასევე თოკის ჩასაბმელად. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რკინის პალოები შემჩნეულია გვირაბის წყალში ჩადგმული კოშკურა ნაგებობის ჩრდილოეთის კედელზე. ხიდის ბურჯიდან ჩრდილოეთით 2-3 ათეულ მ-ზე რკინიგზის ხიდის მშენებლობის დროს თითქოს ნაპოვნი იყო ღუზები (ს. ჯანაშიას 1932 წ. აგვისტოს თვის სპეციალური დღიური). ამგვარად, კონკრეტულად ნავმისადგომი ძირითადად ზემოთ აღწერილი ნაგებობის ჩრდილოეთითაც, ანუ ციხესთან ახლოს შეიძლება ყოფილიყო მოწყობილი.

ყველა ზემოთ აღნიშნული მონაცემი კარგად შეესაბამება 1737 წლის რუკის უკვე ნახსენებ წარწერას. იგი თითქმის ერთადერთია სტრახონის მსგავსი ცნობის შემდეგ [20, გვ. 245]. ასევე საინტერესოა ცნობა „საჭილაოს ნავის“ შესახებ. საჭილაოში, ცხენისწყლის რიონის შესართავის მონაკვეთში, როგორც თ. ბერაძემ დაადგინა, აშენებდნენ ერთმორიან და ერთნიჩბიან მარტივ ნაგებს [20, გვ. 245], რომელთაც უფრო ადვილად შეეძლოთ თხელ წყალში შეცურება. ნავმისადგომის არსებობა შეიძლება ვიგულისხმობთ ციხე-ქალაქის უშუალოდ კონცხის თავთან, ანუ მდ. ყვირილას და ძირულის შესართავთანაც. აქ ნაპოვნი იყო ქვის, შუა ნაწილში წრიულად ამოღარული (ჩანს თოკის ჩასაბმელად) სფერული ღუზა (დაცულია ზესტაფონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).

ყველა ზემოთ აღნიშნული მონაცემი, რომელიც უშუალოდ უკავშირდება წყალთან (მდინარეებთან) დაკავშირებულ სატრანსპორტო საშუალებებს, გარკვეულ ინტერესს იწვევს. შესაძლოა ამ ნაგებობებს უკავშირდებოდეს შორაპნის გვირაბიც, კერძოდ, მისი წყალში კლდოვან ქანზე დაშენებული ნაგებობა-კოშკი, რომლის გაწმენდა, სამწუხაროდ, დასრულებული არ არის. ვფიქრობთ, წყალში ჩადგმული ეს ნაგებობა, რომლის ქვედა ნაწილი მასიური კედლებით არის წარმოდგენილი და ამით არის მიღწეული მისი მონუმენტურობა და წყლისადმი მდგრადობა (მცირე მოცულობის ინტერიერის ნაწილიც უზრუნველყოფდა მდინარის წყლის ამოღებას), გაწმენდის წინასწარული მონაცემებითა და 1937 წ. რუკის გრაფიკული გამოხაზვის მიხედვით (ნაგებობის ზედა ნაწილში შეინიშნება ქონგურები) შეიძლება კოშკად მივიჩნიოთ. ამდენად იგი ციხე-ქალაქის საფორტიფიკაციო სისტემის ერთ-ერთ კვანძად შეიძლება ჩავთვალოთ, ხოლო მისი დაცვითი ფუნქცია წყალთან დაკავშირებულ

ნაგებობებსაც დაუკავშიროთ. ეს საკითხი, ცხადია, შემდგომ კვლევას საჭიროებს.

უაღრესად მნიშვნელოვანია ზემოთ აღნიშნულ ნაგებობათა დათარიღების საკითხი. ეს პირველ რიგში ხიდს შეეხება. სამალაიანად აქვს იგი წარმოდგენილი დ. მშენიერიძეს, რადგან ერთგვარი ასიმეტრიით მდ. ყვირილის მეორე მხარეზე დაფიქსირებულია ასევე ხიდის კურტნის ბურჯი (იგი ერთგვარად დეფორმირებულია),³¹ რაც ხიდის საერთო სიგრძის განსაზღვრის საშუალებას იძლევა. შეიძლება გავიზიაროთ მოსაზრება შორაპნის თანამედროვე რკინიგზის ხიდის მშენებელი ინჟინრის ნოდარ მუჯირიშვილისა, რომლის მიხედვით, მდ. ყვირილას მოცემულ მონაკვეთში ნაპირის ბურჯებს შორის არსებული დიდი მანძილის გამო არასაკმარისი იქნებოდა მხოლოდ სამი მალი. თუმცა ისიც შეიძლება დაეუშვათ, რომ მაღს აქ ხის მორები წარმოადგენდა, რომელთა სიგრძე, თუ სხვა ანალოგებით და სპეციალური ლიტერატურით ვიხელმძღვანელებთ, 20-25 მ შეიძლება ყოფილიყო. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ადრეული ხიდები ძირითადად ერთმალაიანია, მაგრამ უკვე ვახტანგ გორგასლის დროისთვის დამატებითი მალეებით აღჭურვეს. ასევე შეიძლება მომხდარიყო შორაპანშიც. სხვა პირდაპირი მონაცემები მდ. ყვირილის თალიანი ბურჯის და, შესაბამისად, ხიდის დათარიღებისათვის, არ გვაგვაჩნია.

შუა საუკუნეების საქართველოსათვის თალიანი ხიდებია დამახასიათებელი (მაგ., აჭარის ხიდები და თვით შორაპანთან ახლოს ე.წ. თამარის ხიდი). ცხადია, აქ ზოგად ანალოგებზეა საუბარი. მთავარი კი ის ტრადიციაა, რომელიც საქართველოში ხიდების მშენებლობაში ყოფილა დამკვიდრებული. პირადად გვეჩვენა, რომ შორაპანის კომპლექსი უკვე ადრეებიზანტიური ხანიდან გულისხმობდა სათანადო ხიდის არსებობას და ნავმისადგომსაც. აქ შეიძლება უფრო ძველი ტრადიციაც დავინახოთ. უფრო ადრეულ თარიღს უშვებდა ხიდის მიმართ გ. ცქიტიშვილი [12, გვ. 80].³²

თუ ადრეებიზანტიური და მოგვიანო ხანის ციხის ნავმისადგომის მეშვეობით წყლის ტრანსპორტით ფასის-ყვირილას სანაოსნო მაგისტრალთან მყარდებოდა კონტაქტი, იქვე არსებული ხიდის მეშვეობით, გზა, როგორც ივარაუდება [13, გვ. 81], ქვედა ქალაქში (აქ იყო „ბაზარიც“) შედიოდა, აქედან კი შემალლებული რელიეფის მქონე ციტადელში. მეორე მხრივ, იგივე ხიდის მეშვეობით გზა საკუთრივ ზესტაფონის მონაკვეთის (ადგ. „საყავრია“) და ქვ. საქარის გავლით, მდ. ჩოლაბურზე არსებული ე.წ. თამარის

³¹ ამ ბურჯის ნაწილი შეიძლება იყოს რკინიგზის ახალი ხიდის მშენებლობის დროს გამოვლენილი. წყობის მოზრდილი ფრაგმენტი.

³² არქიტექტორი ოთ. თორთლაძე არ გამორიცხავს, რომ შორაპნის ხიდის შემორჩენილი ფრაგმენტი გაცილებით მოგვიანო ხანისა იყო.

ჰოკმანმა [26, იქვე ლიტერატურა]. წყალში ამგვარი, მაგრამ ხით ნაგები ნავმისადგომების შესახებ ზოგადად იხ. [31].

ხილთ, ქუთაისისკენ მიემართებოდა. გზას თამარის ხიდიდან სოფ. ჭალატყე, ზოვრეთი, აღისუბანი, ჩხარი-სკანდისკენ ჰქონდა მიმართულება და აღმოსავლეთ საქართველოში გადადიოდა.

2001 წ. იანვარ-თებერვლის თვეში სოფ. საქარაში, ჭალატყეში, ზოვრეთში, ღვანკითში ჩატარებულმა საველე-არქეოლოგიურმა და ისტორიულ-გეოგრაფიულმა ძიებამ რიგი მნიშვნელოვანი მონაცემი წარმოაჩინა. პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ მდ. ჩოლაბურზე არსებული ე.წ. თამარის ხიდიდან დაკავშირებული ძველი ნაგზაურის შესახებ. ამ საკმარად ფართო (3-4 მ-მდე სიგანის) გზას რამდენიმე ათეულ მეტრზე გაედევნება თვალი. იგი რიყის ქვის ფენილს წარმოადგენს (ალაგ-ალაგ ჩართულია თეთრი ქვაც, ასევე მდინარისეული).³³ ეს იმ გზის ნაწილია, რომელსაც სათანადო ლიტერატურაში „სკანდის შარას“, ან „ქართლის შარას“ სახელწოდებით იხსენიებენ. ჩვენ ადგილზე დავადასტურეთ სახელწოდება „შარა“. ერთგან – გრიშა ციხელიშვილის ეზოს სამხრეთით, ადგილის სახელად დაგვისახელეს „ორშარა“.³⁴ აქვე გვითხრეს: თამარის ხიდიდან „... გზა რომ გაეწევა, შეუერთდება საზანოს გზას“. ბ-ნ ჟორა ქათამაძის ცნობით, ხიდიდან გზა შეუხვევს მარჯვნივ, გაივლის დელეს და მიემართება ბიჭიკო ორახელაშვილის სახლისკენ. აქ სოფ. ზოვრეთის ძველ და ახალ გზებს შორის 80 მ-იანი ინტერვალია.

დიდ ინტერესს იწვევს სოფ. ქვადა-ზედა საზანოს გზა მდ. ძუსას გაყოლებით. არსებული დღევანდელი გზა შედარებით ახალია, მაგრამ მისი ცალკეული მონაკვეთები, ალბათ, ადრევე ფუნქციონირებდნენ. ამაზე უნდა მიუთითებდეს მდ. ძუსას მარცხენა ნაპირის ნასახლარები, როგორც ადრეულები (ადრეანტიკურ-ელისისტური სოფ. ქვედა საზანოს მონაკვეთში), ასევე ახ.წ. პირველი საუკუნეების და თვით ისეთი მნიშვნელოვანი ძველი როგორც ქვედა საზანოს „აკინწიხია“ (ხელოვნური გორაა, თხრილით განმხოლოებული). აქედან, აგრეთვე მდ. ბუჯას მარცხენა ნაპირით, გზა საზანოს სასახლის უბნისაკენ მიემართებოდა. ცნობილი ბუჯის ციხის (გ. ცქიტიშვილის მიხედვით იგი წყაროების საზანოს ციხეა) მიმართულებით, სადაც ჩვენი (გ. ცქიტიშვილის მონაწილეობით) 1980 წელს ჩატარებული დაზვერვების დროს იმპორტული რომაული კერამიკის შემცველი ნასახლარის ნაშთები იყო გამოვლენილი.

როგორც ქვ. საზანოს (მდ. ძუსას გასწვრივ), ასევე „სასახლის უბნის“ (მდ. ბუჯასა და მაზარულას გაყოლებასზე) გზები, სოფ. ქვედა საქარასთან გამავალი გზის მეშვეობით, უშუალოდ უკავშირდებოდნენ შორაპნისაკენ მიმავალ გზას.

³³ ამ გზის ცალკეული მონაკვეთები გვაჩვენა და სათანადო ინფორმაცია მოგვაწოდა ადგილობრივმა მკვიდრმა ბ-ნმა ჟორა ქათამაძემ.

³⁴ ამ საინტერესო ტოპონიმის შესახებ ცნობა მოგვაწოდა 87 წლის ადგილობრივმა მკვიდრმა ქ-ნმა ვერა ერმინეს ასულმა ციხელაშვილმა.

გზა შორაპანში აღმოსავლეთიდან შროშაზე, აქედან ულევ-წიფლაკაე-საღვინეზე გამოდიოდა. გ. ცქიტიშვილის მიხედვით, ეს გზა უშუალოდ მოადგებოდა ადრეიზანტიური ხანის კომპლექსის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთს, სადაც აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთისაკენ მიმართულ კედლებს შორის მართლაც შეინიშნება ერთგვარი ღიობი. არქეოლოგიური შესწავლით გაირკვა, რომ ზღუდის აღმოსავლეთით პილონებიანი კედლის ძველი ნაწილი თხემის ნაწილის ჩაქცევის გამო დაზიანებულია, ხოლო აღდგენილი, ასევე პილონებიანი, მაგრამ თხელი კედელი უკვე ჩრდილოეთით არის გაწეული. ამგვარად, აღმოსავლეთის კედლის აღნიშნულ მონაკვეთსა და ჩრდილოეთის კედელს შორის ღიობისთვის ადგილის უქონლობის გამო ციხეს შესასვლელი აქ ვერ ექნებოდა. ამ თვალსაზრისით ინტერესს იწვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთი ზღუდის მონაკვეთი (ნაკვ. 84). აქ ჩრდილო-აღმოსავლეთით მიმართულ მრავალფენიან მასიურ კედელსა და მისგან სამხრეთით გარკვეული ინტერვალით დღემდე შემორჩენილ, ასევე აგურისსარტყლიან კედელს შორის გათხრებმა ღიობი დაადასტურა. მოგვიანებით იგი შედარებით თხელი კედლით ამოუქოლავთ. ამ მონაკვეთს დღესაც აღმოსავლეთიდან მიმართული გზა მოადგებოდა. ჩანს, იგი უკვე ადრეიზანტიური ხანიდან მაინც ფუნქციონირებდა. ამაზე მიუთითებს რელიეფის მონაცემებიც [29, გვ. 5].

შორაპნის აღმოსავლეთით არსებულ სოფლებთან (ფუთი, მწყერისციხე, კლდეეთი, ბორი, ილეძი და სხვ.) და აქედან უფრო შორს, როგორც ქართლისაკენ, ასევე დასავლეთის და სამხრეთის მიმართულებით (დიმით, ხანზე და ზეკარზე) დამაკავშირებელს, ჩანს, წარმოადგენდა მდ. ძირულას მარცხენა ნაპირზე არსებული ხიდი, რომლის ნაშთები დღესაც შეინიშნება ფლატის ძირთან, აგრეთვე ბურჯის ფრაგმენტის სახით მდ. ძირულაში. სამწუხაროდ, დღეს შემორჩენილი ფრაგმენტები შეუსწავლელია, არც თარიღია განსაზღვრული. გ. ცქიტიშვილი 1964 წ. მიუთითებდა, რომ აქ „... ამ ოციოდე წლის წინათ ჯერ კიდევ იყო სამჭედლოები (სამჭედლოები, როგორც ჩანს სწორედ გზაზე იყო მოწყობილი, უფრო ხშირად საბაზრო პუნქტებში შესასვლელთან. ეს სამჭედლოები ხშირად სასტუმროს მოვალეობასაც ასრულებდნენ). გზა მცირე აღმართის შემდეგ, გაივლის სოფ. ფუთს და გადავა ბორიმელას ხეობაში, გაივლის სოფლებს: მწყერისციხეს, ბორს, კაცხს, ხარაგაულის ციხესთან ჩავა მდ. ჩხერიმელას ხეობაში, ხოლო შემდეგ ფონას უღელტეხილით გადავა სურამში“ [13, გვ. 82]. ამასთან უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნული გზა სოფ. კლდეეთის გავლით მიემართებოდა დიშის „ქვეყნისაკენ“. ამ მხრივ კლდეეთში ინტერესს იწვევს შუა საუკუნეების ციხესთან დადასტურებული კლდეკარი და ზედა დიშის გორის (ნაციხვარის) „ციხისყელი“ ძველი ნაგზაურით.

ინტერესს იწვევს შორაპნის ჩრდილოეთით მდ. ყვირილაზე არსებული ხიდის ბურჯების ნაშთები, რომელზეც ყურადღებას ჯერ კიდევ გ. წერეთელი ამახვილებდა. ერთგან მათ რატომღაც „კოშკებს“ უწოდებენ. აქ ჩვენ ბურჯები ვნახეთ სოფ. საღვინეში და უფრო ზემოთ, სადაც სოფ. დილიკაურიდან ყვირილაზე გადავლით, ძველი გზა მოემართებოდა. აქვე ჩვენ 2001 წ. დეკემბერში ამ გზის მოდარაჯე დილიკაურის ციხის დაფიქსირება შევეძელით, მაგრამ დათარიღებისათვის საჭირო არქეოლოგიური მასალები ჯერჯერობით არ გაგვაჩნია.

სტრაბონის ცნობით 120 ხიდი ფასისზე მკვლევართ (ს. ჯანაშია და სხვ.) მდ. ყვირილას მონაკვეთს აგულისხმებინებს. ზემოთ აღნიშნული მატერიალური ნაშთები და წყაროების მონაცემები შორაპნის აღმოსავლეთით სამოსახლოთა რეალურ არსებობაზე მიუთითებს. ამასთან აღნიშნული საკომუნიკაციო საშუალებები ქვეყნის მასშტაბით არსებულ ფართო ეკონომიკურ კონტაქტებსაც გულისხმობს (ს. ჯანაშია).

ნ. ბერძენიშვილი დასავლეთით მიმართულ კიდევ ერთ, ალბათ ძირითად გზაზეც მიუთითებდა. უნდა ვიფიქროთ, აქვე შორაპანში შემოდოდა გზა გაღმამხრიდან, რომელიც აქედან წამოსული გაივლიდა კვალით-სვირ-აჯამეთს და რიონის მარცხენა ნაპირით (ვარდციხე-ვანი-გომი) მიემართებოდა შავი ზღვისკენ. მეორე მხრით შორაპნიდან გზა აღმოსავლეთისაკენ მიემართებოდა: 1. ძირულა-ჩხერიმელას პირით, ძირულას პირით, 2. და ყვირილის პირით. ამრიგად, შორაპანი მნიშვნელოვანი ადგილი ჩანს, სადაც 5-6 მიმართულებით გზა იყრიდა თავს [1, გვ. 3].

ზეკარის უღელტეხილზე გარდამავალი ე.წ. რკინის ჯვრის გზაზე, რომელიც სებასტოპოლისისაკენ მიემართებოდა, საკვანძო პუნქტს ქ. ვარდციხე წარმოადგენდა. ამ გზაზე მნიშვნელოვან მონაცემებს იძლევა კასტორიუსის რუკა, ანუ ე.წ. პეკტინგერის ტაბულა. მის მონაცემებს სხვა ავტორებიც, ადრეულნიც (პტოლემეოსი) და მოგვიანოც (მაგ., სომხური გეოგრაფია), ავსებენ. კასტორიუსის რუკის მთელი რიგი მნიშვნელოვანი პუნქტების იდენტიფიკაცია გართულებულია. არქეოლოგიური მონაცემებით პტოლემეოსის „სარაკეს“ ჩვენ შორაპანს ვუკავშირებთ. უფრო ძნელია ფასის-შორაპნის მონაკვეთის სხვა პუნქტების, კერძოდ კი სურიუმის (სური, სურტუმი) იდენტიფიკაცია. იგი იდენტიფიცირებულია სვირთან, სურამთან, ვანთან და სულ ახლახან ციხე-გოჯთან (გ. გრიგოლია). აქ მნიშვნელოვანია ის, რომ სურიუმი ახ.წ. I საუკუნისათვის კვლავ მნიშვნელოვანი პუნქტია და მოიხსენიება ასევე ადრეებიზანტიურ წყაროებში.

ამ მხრივ ყურადღებას ისევ სვირის მონაკვეთი იქცევს. იგი ადრეიდანვე ჩანს დასახლებული, ხოლო ადრეანტიკური ხანიდან აქტიური სამოსახლოები დიდ აღმავლობას განიცდიან. მდ. ყვირილის და ჩოლაბურის ამ სამოსახლოების

ცენტრებს წარმოადგენდნენ ბუნებრივი, ან ტერასისაგან თხრილით განმხლოებული ბორცვები – „ციხურები“. სვირში 3 ბორცვია, ამათგან ორს „ციხურა“ ჰქვია. უკანასკნელ ხანებში მდ. ჩოლაბურის ნაპირთან სოფ. ზოვრეთში კიდევ ერთი ბუნებრივი, თხრილით გამოყოფილი ბორცვი, თხემზე ნაგებობათა ნაშთებით, გამოვლინდა. ამასთან მდ. ჩოლაბურის ცნობილი „ციხურის“ [3], რომლის ძირითადი თარიღი, ჩანს, ასევე ადრეანტიკური ხანით განისაზღვრება, მიმდებარე ფართობზე, თერჯოლის შამპანურის ქარხნის მშენებლობის დროს მნიშვნელოვან ფართობზე აგურებით ნაგები ახ.წ. პირველ საუკუნეების (?) შენობები დაუზიანებიათ. ეს მოულოდნელი ინფორმაცია წყაროების „სურიუმის“ სვირის მონაკვეთში იდენტიფიცირების საკითხს ახალ ასპექტს სძენს.

დავუბრუნდეთ შორაპანს, მისი სავაჭრო-ეკონომიკური ცხოვრების შემდგომ ეტაპს. მანამდელი სურათისათვის კი უნდა აღინიშნოს: თითქმის სრულებით არ გაგვაჩნია ნუმიზმატიკური მონაცემები.³⁵ ამ მხრივ ჩვენს ცოდნას, ნაწილობრივ მაინც, შეავსებდა სოფ. კლდეეთისა და ბორის სრული მონაცემების გათვალისწინება, რაც შორაპნის „ქვეყნის“ სავაჭრო-ეკონომიკური და გზების საკითხის შესწავლას წინ წასწევდა.

1949 წ. შორაპანში მომუშავე ექსპედიციას (ხელმძღვ. აკად. ს. ყაუხჩიშვილი) გადაეცა ორი არაბული მონეტა – IX ს. დირჰემები.³⁶ ისინი განძიდან მომდინარეობენ (სხვა მონეტები დღემდე ინახება ადგილობრივ, შორაპანში, კერძო პირთან).

ზემოთ აღნიშნული მონეტები კორბოულში, ასევე საგზაო მნიშვნელოვან პუნქტში ნაპოვნ IX საუკუნის დირჰემებთან ერთად მიუთითებენ გარკვეულ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე ქართლთან, ანუ ქართლის მეშვეობით არაბულ სამყაროსთან და არა ამ უკანასკნელთა პოლიტიკურ ბატონობაზე ამ მხარეში.

მომდევნო ხანისათვის ჩვენ კიდევ უფრო მწირი ცნობები გვაქვს შორაპნის და მისი ქვეყნის პოლიტიკური და განსაკუთრებით, ეკონომიკური ურთიერთობების და შესაბამისად გზების შესახებ, მაგრამ ამ მწირი ცნობებით შორაპანი მაინც რატომღაც ამ გვიანდელი ქალაქების (ჩხარი, ქუთაისი, ხონი და სხვ.) რიგში მოიხსენიება. 1737 წ. რუკის მინაწერის მიხედვით მაშინაც კი, როცა შორაპანი „თათარმა დაიჭირა“, აქ „ყასაბა“ ანუ სავაჭრო ადგილია. ხოლო გ. ცქიტიშვილის მიერ დადასტურებული მასალით ქვედა ქალაქში, ყვირილას მხრიდან

³⁵ ცნობა აქ, ციხის აღმოსავლეთით, თანამედროვე დასახლებაში, ქვევრსამარხისა და მასში მიცვალებულისათვის ჩატანებული მონეტის (კოლხური თეთრი?) შესახებ, რომელიც თითქოს გადაეცა ხაშურის მუზეუმს, ჯერჯერობით არ დადასტურდა.

³⁶ ამ მონეტების განსაზღვრა ეკუთვნის თ. ლომოურს. განს. გ. ცქიტიშვილმა გადმოგვცა მკვლევარის მიერ შედგენილი პასპორტი.

შემომავალ გზასთან ტოპონიმი „ბაზარია“ და-
დასტურებული. აქედან დასკვნა: როგორც გვი-
ანი შუა საუკუნეების, ასევე ადრეულ დასახლე-
ბათა ქალაქობას საეკონომიკურ ადგილის არსებობა
განსაზღვრავდა, ხოლო ამ უკანასკნელთა
არსებობას – მნიშვნელოვნად განვითარებული
საგზაო სისტემა. იგივე განსაზღვრავდა თითოე-
ული ქალაქისა თუ ციხის, ეკონომიკური რეგი-
ონის ანუ „ქვეყნის“ სიცოცხლისუნარიანობას.

V. Japaridze

ON THE ROADS OF EASTERN COLCHIS (ACCORDING TO RECENT ARCHAEOLOGICAL DATA)

(Summary)

The question of roads evokes special interest while dealing with the economic and trade issues of ancient Colchis (Lazica). Both the principal river route of Phasis-Kyros (Mtkvari) and adjacent network of roads presumably had been functioning since earliest times. Sarapanis (Shorapani) of the Graeco-Byzantine sources and its “country” (district) was situated exactly along the cited route by the Iberian border of Colchis. Information provided by Strabo (XI, II, 17) that the Phasis is navigable up to Sarapanis and its fortress can shelter the population of the whole town, clearly points to its significance [28, p. 12].

This route long since has become a matter of interest of many scholars, including N. Berdzenishvili, N. Lomouri, G. Tskitishvili, D. Muskhelishvili. A special study of the problem and commentaries on Strabo with a comprehensive review of archaeological data were published recently by O. Lordkipanidze (1996, p. 114-120 with the full list of references).

The first attempt at tackling the history of Sarapanis was made by the prominent Georgian Byzantinist S. Qaukhchishvili. In 1985-1990 the present writer himself carried out archaeological excavations at the site in order to study the questions of the history of Shorapani and its “country” in general, and related problems, including the roads of Colchis. Unfortunately, only a few relics somehow connected with roads and belonging to antiquity were revealed due to the fact that only work of minor scale was carried out at the lower city - its territory is almost completely occupied by modern settlement. Finds of imported goods include a small fragment of a black-glazed cup and two fragments of an amphora dated to the late Hellenistic period and apparently manufactured in Asia Minor [28, p. 4]. Fragments of Rhodian (3rd-2nd cent. B.C.) and white coated amphora (Koan?) were found on the territory of the

mediaeval fortress. Koan amphorae are mostly characteristic of the coastal line of Colchis (e. g. Apsaros finds dated to the end of the 1st B.C. –1st cent. A.D.). The above articles must have been brought to Sarapanis via the Phasis river route. At the same time, almost the same layers revealed Iberian imported goods – light clayware, later specimens of red-painted ceramic, profiled black-polished pottery.

Remains of a structure evidenced on the left bank of the river Qvirila (Boas), near the fortress complex, should be noted in connection with land routes. They are as follows: an arched part of a foundation pier of a bridge, as well as traces of a pier, found slightly northward and a 10-12 m. long and 4 m. wide structure facing water (to the south-west) and built upon the rock (Pl. II, A; III, 2). The latter may prove the remains of a landing-stage. Its possible connection with the ancient bridge cannot be ruled out. Besides, this structure is linked somehow with the tower standing at the exit of the tunnel of the city fortress and which might have served as a guardian of the landing-stage [29, p. 7]. Finds of anchors nearby are noteworthy (Pl. III, 1). One such anchor was unearthed by the Classical site, at the confluence of the rivers Qvirila and Dzirula. This bridge was part of a road running from the lower city westward to Kutaisi (Kutatisi, Kutaia). Farther it crossed the so-called Tamar bridge over the river Cholaburi (where – as attested by the sources - remains of an ancient road are in evidence). From this point the road branched and ran to the fortress of Skanda and to the east - to Iberia. Monuments of the Classical period revealed in the village of Sachino on this section of the road are worth noting. Via another bridge on the river Dzirula one could travel south, then turn to the west – to Rodopolis or pursue several branches to the east, i. e. Iberia. The safety of these roads was ensured by the fortress of Sarapanis, the existence and functioning of which, in turn, depended upon the economic complex of its “country” and the unity of the roads.

ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. I. თბ., 1964.
2. ბერძენიშვილი ნ. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. თბ., 1966.
3. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VIII. თბ., 1975.
4. ბურჯანაძე შ. ლიხთ-იმერეთის 1737 წლის რუკა როგორც ფეოდალური საქართველოს ისტორიის პირველწყარო. – მოამბე (ხელნაწერთა ინსტიტუტი), 1, 1959, გვ. 177-198.

5. ლომოური ნ. კლავდიოს პტოლემეაოსი, ცნობები საქართველოს შესახებ. – მსკი, 32, 1955, გვ. 39-65.

6. ლომოური ნ. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. – შრომები (ისტორიის ინსტიტუტი), ტ. 4, ნაკვ. I, 1958, გვ. 99-117.

7. ლორთქიფანიძე თ. ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია). თბ., 1968.

8. ლორთქიფანიძე თ. ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ., 1966.

9. ლორთქიფანიძე თ. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ. – სმამ, ტ. XIX, № 3, 1957, გვ. 377-384.

10. ლორთქიფანიძე თ., მუსხელიშვილი დ., საქართველოს უძველესი სავაჭრო-სატრანსპორტო გზები. – ჟურ. ივერია. 1999.

11. მუსხელიშვილი დ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. 1. თბ., 1977.

12. ფუთურიძე რ. კერამიკული ტარა. – ვანი, ტ. VII. თბ., 1983, გვ. 9-29.

13. ცქიტიშვილი გ. ანტიკური ხანის შორაპანის საერისთაოს საკითხისათვის. – სიგკ, II, 1964, გვ. 71-105.

14. ჭილაშვილი ლ. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, ნაწ. 1. თბ., 1968.

15. ჯანაშია ს. შრომები, ტ. 2, თბ., 1952.

16. ჯაოშვილი გ. ციხე-ქალაქი შორაპანი. – მმ, № 52, 1979, გვ. 31-35.

17. ჯაფარიძე ვ. ვარდციხის ნაქალაქარი, თბ., 1989.

18. Гозалишвили Г. К. О древнем торговом пути в Закавказье. – Труды Ин-та истории АН Грузии, т. 2, 1956, с. 153-160.

19. Еремян С. Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов. – ВДИ, № 1, 1939, с. 79-97.

20. Берадзе Т. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тб., 1989.

21. Ломоури Ю. Н. Из исторической географии древней Колхиды. – ВДИ, № 4, 1957, с. 96-110.

22. Лордкипанидзе О. Наследие древней Грузии. Тб., 1989.

23. Меликишвили Г. К истории древней Грузии. Тб., 1959.

24. Мшвениерадзе М. Строительное искусство в древней Грузии. Тб., 1959.

25. Ямпольский З. И. К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Кура через Грузию к Черному морю. – Труды Ин-та истории, т. 2, 1956, с. 161-180.

26. Höckmann O. Untersuchungen zum Hafen des römischen Kastells Boiotro (Nassau-Instadt), Ostbairische Grenzmarken. – Passauer Jahrbuch für Geschichte Kunst und Volkskunde, Jahr. 40 (1998).

27. Lordkipanidze O. Das alte Georgien (Kolkhis und Iberien) in Strabons Geographie. Neue Scholien. Amsterdam, 1996.

28. Japaridze V. M. New Archaeological Data About Shorapani (Sarapanis) in the Antique period. Tbilisi, 1990.

29. Japaridze V. M. Early mediaval Shorapani (in Byzantine Sources: Sarapanis) According to the Latest Excavation Finds. Preprint. Tbilisi, 1991.

30. Japaridze V. Archaeological Investigation on the Pipeline Route, Eastern Colchis. – მილსადენის არქეოლოგია, ტ. I, თბ., 1999, გვ. 82-92.

31. Pferdehirt B. Das Museum für Schifffahrt, I. Mainz, 1995.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I – 1. შორაპანის სიტუაციური გეგმა: A – ციხადელი, ადრებიზანტიური ციხე; B – ქვედა ქალაქი; C – ადრეანტიკური და მომდევნო ხანის კოლხური სამოსახლო; D – გვირაბი და კოშკი; E – მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირის ნაგებობები; F – ახალი ხიდი ყვირილაზე; G – ხიდის ნაშთები მდ. ძირულაზე; 2. რომაული (ფრაგმენტულად, ნაკვ. 56-კედლის ფრაგმენტი დაშტრიხულია) და ადრებიზანტიური ციხის გეგმა (D გვირაბი).

ტაბ. II – A. მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირის ნაგებობების (1-2. ბურჯები; 3. ნავმისადგომი (დამბა ?) გეგმა; B. ხიდის თალიანი ბურჯის ფასადები.

ტაბ. III – 1. სარაპანისის გვირაბი და კოშკური ნაგებობანი; 2. მდ. ყვირილას (ბოას) მარცხენა ნაპირის ნაგებობა.

Description of the Plates

Pl. I – 1. Plan of Shorapani: A – citadel, early Byzantine castle; B – Lower town; C – Early Classical and later Colchian settlement; D – tunnel and tower; E – constructions on the left bank of Qvirila; F – new bridge over Qvirila; G – remains of a bridge over Dzirula.

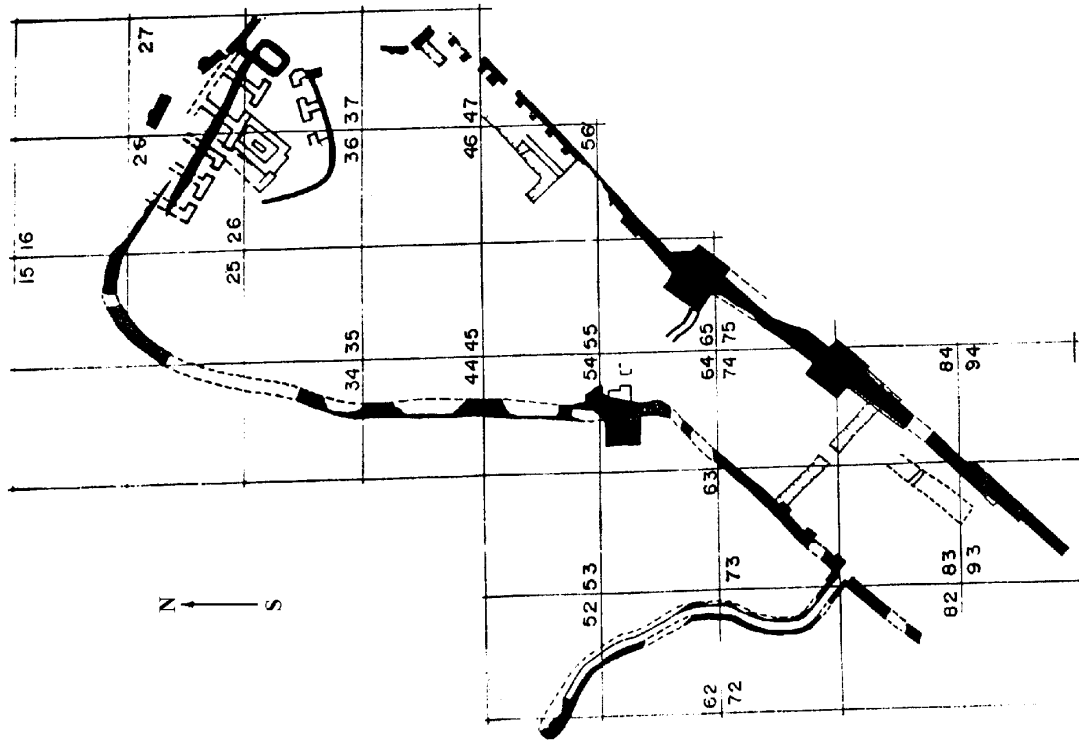
Pl. I, 2 – Plan of the Roman and early Byzantine castle.

Pl. II – A. Plan of constructions on the left bank of the river Qvirila (1, 2 – piers, 3 – dam); B. facades of an arched pier.

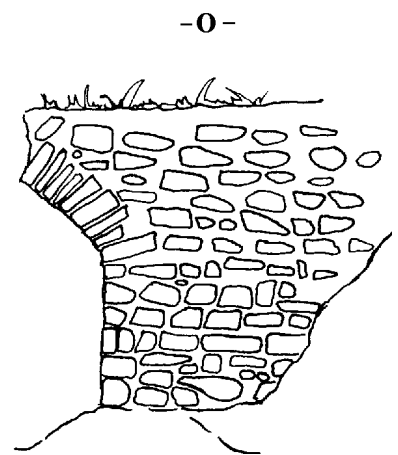
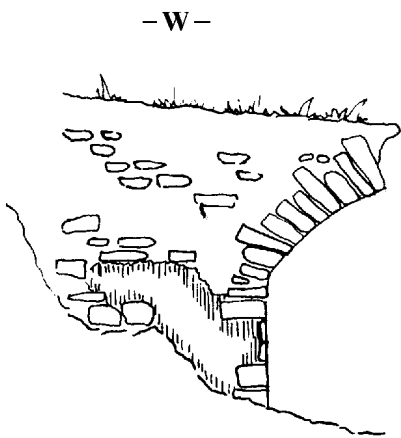
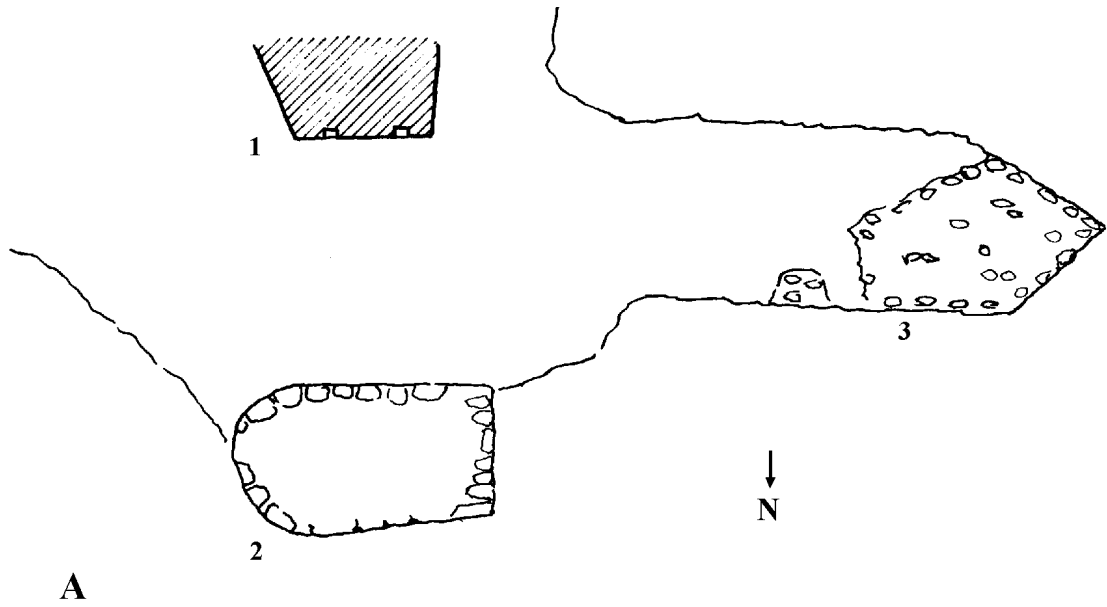
Pl. III – 1. a tunnel and a tower of Sarapanis; 2. construction on the left bank of the river Qvirila.

2

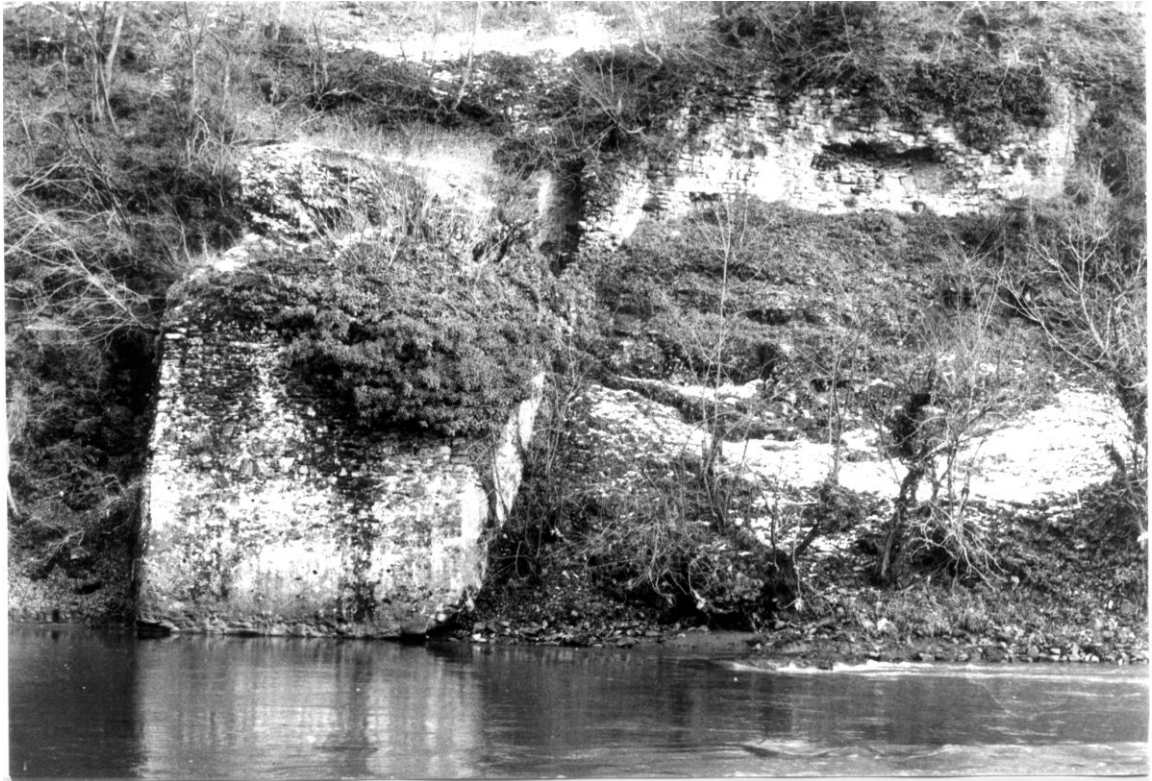

ცხ. II

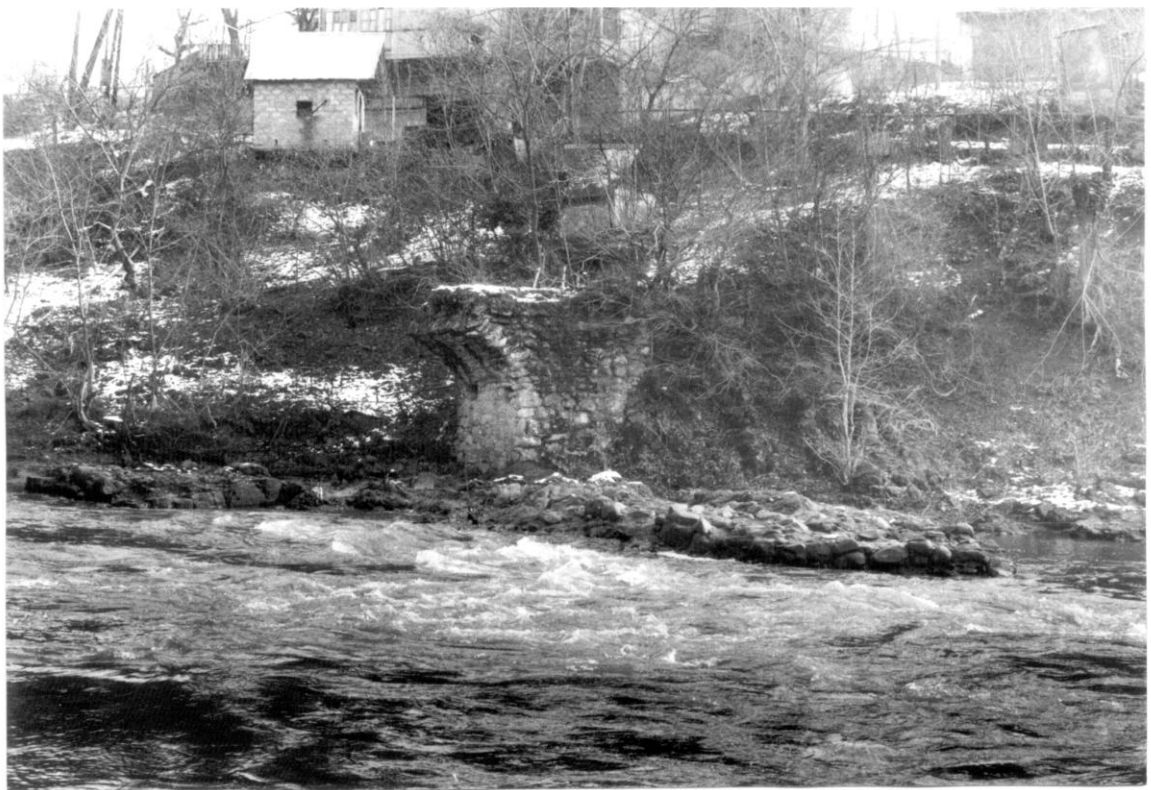

B

0 3 m

1

2

ჭურჭლის სულხან-საბა ორბელიანისეული კლასიფიკაცია

სულხან-საბა ორბელიანი (1658-1725) თავისი მრავალმხრივი მოღვაწეობით ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ნათელი ფიგურაა საქართველოს ისტორიაში. მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობის მემკვიდრეობა, ქართველოლოგიის ეს უშრეტი წყარო, შეიძლება ითქვას ცუდად არაა შესწავლილი, მაგრამ როდესაც მისი რომელიმე ნამოღვაწარის ნებისმიერ სფეროს, კონკრეტული თვალსაზრისით მივუდგებით, აღმოჩნდება ხოლმე, რომ ბევრი მნიშვნელოვანი რამ ჯერ კიდევ ყურადღების გარეშეა დატოვებული. მკვლევართა ყურადღების მიღმა დარჩენილ ერთ-ერთ ასეთს განეკუთვნება, არქეოლოგიისათვის უაღრესად საჭირო ჭურჭლის ტერმინოლოგია, რომელიც მის „სიტყვის კონაში“ საკმაოდ მაღალპროფესიულ დონეზეა შესრულებული. ჭურჭლის ტერმინოლოგია სულხან-საბას შინაარსობლივად ამომწურავად აქვს განხილული და მისი სახეობები, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას მეცნიერების თანამედროვე მოთხოვნილებების მიხედვითაა კლასიფიცირებული. „სიტყვის კონაში“ თავმოყრილი და განმარტებული ტერმინოლოგია ფორმალური, ფუნქციონალური მასალის და ენობრივი კუთვნილების მიხედვითაა კლასიფიცირებული. ამასთან ერთად, ხაზგასმულია ისიც, რომ კლასიფიკაციაში, არც თუ იშვიათად ჭურჭლის დამზადების ტექნიკაცაა გათვალისწინებული.

ვიდრე სულხან-საბასეული კლასიფიკაციის კომენტარებს შევუდგებოდეთ, პირველყოვლისა საჭიროდ მიგვანინა გავერკვეთ იმაში, თუ რა იგულისხმება ცნება-ტერმინ ჭურჭელში. ილია აბულაძის მიხედვით, ძველ ქართულში „ჭურჭელი, ჭურჭერი“ იარაღის, ქონების, სამკაულის, ჭურის, საჭურჭლესა და ვაშკარანის კრებით სახელწოდებას წარმოადგენდა [1, გვ. 559]. ამ ტერმინებიდან ჩვენთვის, ამჟამად მხოლოდ ვაშკარანია უცნობი. ძველ ქართულში ვაშკარანის სახელწოდებაში საგანძურის, სალარო და აგრეთვე აბგა და გულა იგულისხმებოდა [1, გვ. 154]. ასევე კრებით, ზოგად სახელწოდებას წარმოადგენდა ტერმინი ჭურცი და მასში ძირითადად თიხის ნაკეთობანი და აგრეთვე იარაღი და მოკაზმულობა მოიაზრებოდა [1, გვ. 559]. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილი იარაღის ცნებაში სხვასთან ერთად ქვით ხუროს ხელსაწყოებსაც („ჭურჭელნი ქვის სათლელნი“) ითვალისწინებს [8, გვ. 151].

ჭურჭელი სულხან-საბას შემდეგნაირად აქვს განმარტებული: „ჭურჭელი ზოგადი სახელი არს ყოველთა ჭურჭელთა.“ შემდეგ აგრძელებს რა მისი შინაარსის განმარტებას, აღნიშნავს, რომ „ხოლო ესე ჭურჭელნი განიყოფიან ათხუთმეტად: იარაღად, გუდარაკად, ლანკანად, ჯამად, საღვინედ, წდად, სარწყულად, ვაშკარანად, ზარდახშად, ფუკად, სფირიდად, ჭურად,

საწყავად, შარავულად“ [4, გვ. 891-893]. ყოველივე ამის ანუ ჭურჭლის ზოგად ცნებაში გაერთიანებულ ტერმინოლოგიურ კლასიფიკაციას მოჰყვება ცალკეულ ნივთთა დანიშნულების მიხედვით კლასიფიკაცია. ასე მაგალითად, იარაღში დაჯგუფებულია საბრძოლო აღჭურვილობა – „საჭურველნი“ და „აბჯარი“ – მეომრის სხეულის დამცავი სამოსი, „საცვამთა ჯაჭვთა“ [3, გვ. 461-462]. იარაღის კატეგორიაშივეა დაჯგუფებული მჭედლის და ხუროთა ხელსაწყოები.

გვადარაკი/გუადარაკი-ის სახელწოდებაში სულხან-საბას დაჯგუფებული აქვს კერძეულის დასამზადებელი ყველა ის ნივთი, რომლებიც ცეცხლზე იდგმის ანუ როგორც თვითონ უწოდებს „საგბოლელი.“ ასეთებს განეკუთვნებიან ქვაბი, სიავი, კარდალა, ტაფა, ქოთანი, კოჭობი და სხვ. ამ ნივთებიდან დღეისათვის სიავია უცნობი, მაგრამ, როგორც ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, იგი აქაც არ გვტოვებს გაურკვეველ მდგომარეობაში. სიავი სპილენძის ქვაბი ყოფილა [3, გვ. 315]. ყოველივე ეს კი იმის მაუწყებელია, რომ გვიანი შუა საუკუნეების ქართული ყოფისათვის, მასალის მიხედვით ორი სახეობის ქვაბი ყოფილა დამახასიათებელი. თიხისას კარდალი ეწოდებოდა, ხოლო ლითონისას ანუ სპილენძისას – სიავი. თანამედროვე ყოფაში, როგორც ვიცით ბევრი რამ შეიცვალა და გადაფასდა. ამჟამად თიხისაგან დამზადებული ქვაბი კარდალად უკვე აღარ მოიხსენიება. იგი მხოლოდ ლითონისას ეწოდება. ხოლო რაც შეეხება თიხის საგბოლელს ანუ ცეცხლზე დასადგმელ ყველა სახეობის ქვაბს, სახელწოდება ქოთანი დაუშკვიდრდა.

ლანკანი ჭურჭლის სახელწოდებაში გაერთიანებული ყველა ის ნივთია, რომლებიც ლითონისაგანაა დამზადებული. „ლანკანი არს ჭურჭელი ილეკროსი.“ ხოლო ილეკრო „ეწოდება ოქროსა, ვერცხლსა, სპილენძსა, რკინასა, კალასა და ყოველივე მისთანათა ერთბაშად“ [3, გვ. 148]. „სიტყვის კონაში“ განმარტებულ ნივთებს განეკუთვნება თევში, ფეშხში, ბარქაში, ფიალა, ტაშტი და მისთანანი. ამ ნივთებიდან ჩვენთვის ბარქაშია უცნობი, რომელიც სულხან-საბასავე განმარტებით ღრმაპირიანი თევშია.

სულხან-საბა ლანკანისნაირთა მიმართ მასალის მიხედვით კლასიფიკაციას როდი სჯერდება. იგი მიგვანიშნებს, რომ „ლანკანი არს ჭურჭელი ტაბლითა.“ ტაბლა კი, როგორც ცნობილია ფეხიანი ძირით, ქუსლით ხასიათდება, რაც იმის მაუწყებელია, რომ ილეკროს ანუ ლანკანისნაირი ნივთები ფეხიანი ჭურჭელი ყოფილა. როგორც ვხედავთ, აქ ფორმის მიხედვით კლასიფიკაციასთანაც გვაქვს საქმე.

ჯამი სულხან-საბასეულ ჭურჭლის კლასიფიკაციაში დამოუკიდებელ ერთეულად არის

შესული და იგი გარკვეული ნიშნებით დამახასიათებელი თავმოყრილი ნივთების საერთო სახელწოდებას წარმოადგენს. ამ საერთო სახელწოდების ქვეშ თავმოყრილი ნივთები სითხისათვის გამოიყენება: „ჯამი არს ჭურჭელი ნოტიოთა,“ განმარტავს სულხან-საბა. მისი სახეობები ყოფილა ბადია, ლოდა, ლოდაკი, უსკურა, პინაკი, ფილჯამი და მისთანანი. როგორც ვხედავთ, ამგვარი კლასიფიკაციის კრიტერიუმს მათი დანიშნულება და დასამზადებელი მასალა წარმოადგენს. გარდა პინაკისა, რომელიც ლითონის, უპირატესად სპილენძის ნაკეთობას წარმოადგენს, ყველა დანარჩენი თიხისაა. ტერმინ ჯამის ცნებაში თავმოყრილი ყველა ნივთი ერთი და იგივე ფორმა-მოყვანილობისა და როგორც მისი ავტორი გვიმარტავს „ჯამისებრნი“ არიან, რაც „არქეოლოგიური ტერმინოლოგიის ქართული განმარტებითი ლექსიკონის“ მთავარი სარედაქციო კოლეგიის მიერ შემუშავებულ შკალაში თავსდება. მოცულობის თვალსაზრისით ყველაზე დიდი ტევადობის ლოდაა, რომელსაც ბადია მოჰყვება, ხოლო შემდეგ ფილჯამი, ჯამი და ლოდაკი.

ჭურჭლის გარკვეულ სახეობათა კლასიფიკაციაში გაერთიანებული ზოგიერთი ნაკეთობანი, ზოგჯერ მხოლოდ დანიშნულება-მოხმარების ნიშნის მიხედვითაა დაჯგუფებული. აღნიშნულის საილუსტრაციოა ცნება-ტერმინი წედა ანუ ღვინის სასმისებში დაჯგუფებული ნივთები. წედა ძველქართული ტერმინია და სასმისთან ერთად ძვირფასი ლითონებისაგან (ოქრო-ვერცხლი) დამზადებულ თეფშსაც ნიშნავდა [1, გვ. 541]. წედას სახელწოდების ქვეშ თავმოყრილ ღვინის სასმისებს სულხან-საბა აკონკრეტებს და ჩამოთვლის: ბარძიმი, ბიდახი, დოსტაქანი, თასი, კვანიხი, სარიოში, კულა, ორთომელი, სტაქანი, ფიალა, ჩარა, ყანწი და სირჩა, რომლის ძველქართული სახელი ლახორა ყოფილა [3, გვ. 461]. ჩამონათვალს ჩვენ ჭინჭილას ანუ იგივე ჭიჭლას (რომელიც მის ლექსიკონში არის, მაგრამ ჩამონათვალში არაა შეტანილი) ზიარი ჭურჭლის პრინციპის, ზომორფულ თიხის სასმისებს – „ირემს,“ „ვერძსა“ და „ხარსაც“ დაეუმატებდით. ღვინის სასმისებში შეტანილია აგრეთვე არასასმისიც – სარიოში, რომელიც დიდი ჯამისებური ჭურჭელი ყოფილა და მხოლოდ მათ გასარეცხად გამოიყენებოდა [4, გვ. 283]. სარიოში ანუ სარიოში ნიკო და დავით ჩუბინიშვილების ლექსიკონშიც ანალოგიურადვეა განმარტებული [6, გვ. 335; 7, გვ. 1039]. რაც შეეხება საკუთრივ ტერმინ რიოშს, რომლისაგანაც არის ნაწარმოები აღნიშნული სახელწოდება სულხან-საბასავე განმარტებით, რასაც ნიკო ჩუბინიშვილიც იმეორებს შერყენილს ნიშნავს [4, გვ. 283; 6, გვ. 335].

სულხან-საბას მიერ კლასიფიცირებულ ღვინის სასმისებიდან ჩვენთვის ბიდახი, დოსტაქანი, კვანიხი და ორთომელი უცნობია. „სიტყვის კონის“ ავტორი აქაც სათანადო სიმაღლეზეა და განმარტავს, რომ ბიდახი დიდი ფია-

ლაა, დოსტაქანი მოზრდილი სასმისია, ხოლო კვანიხი კი მცირე ტევადობის, ბრტყელძირა სასმისი ყოფილა და იგი იყის-არყის დასალევად გამოიყენებოდა. რაც შეეხება ორთომელს, იგი ყველა სახის დიდი ტევადობის საერთო სახელწოდება ყოფილა. ორთომელი იყო ხის, მინის და ლითონის (ოქრო-ვერცხლისა). სხვათაშორის, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ღვინის სასმისებიდან სულხან-საბას აზარფეშა რატომღაც გამოტოვებული აქვს. აზარფეშა კი, როგორც ცნობილია გრძელტარანი ვერცხლის სასმისია და XIX ს-ის საქართველოში საკმაოდ გავრცელებული იყო [6, გვ. 133; 7, გვ. 11].

ღვინის სასმისებთან დაკავშირებით არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ მაცდურს, რომელიც XX ს-ის 20-იან წლებამდე შიდა ქართლში ჯერ კიდევ ფართოდ გამოიყენებოდა. ჯუანშერ სონღულაშვილის აღწერილობით, მაცდური ცხვრის ფორმის ერთი ჩაის ჭიქის ტევადობის თიხის სალალბო სასმისი იყო. ხასიათდებოდა ტუჩმილიანი მაღალი მუცლით, ბრტყელი ძირითა და რელიეფური ყურებით, რომლებიდანაც ერთ-ერთს ძნელად შესამჩნევი ნახვრეტი ჰქონია დატანებული. ღვინო ტუჩმილიან პირში ისხმებოდა და იქიდანვე გადმოედინებოდა. მორიგი სადღეგრძელოს წარმოთქმისას, ვისაც მაცდურს გადასცემდნენ და მან მისი საიდუმლო არ იცოდა, აუცილებლად ღვინო დაედვრებოდა, რაც შეინახეთა მხიარულებას იწვევდა.

ქართული ღვინის სასმისთა ნაირსახეობების სიმრავლე, პირველ ყოვლისა ამ ღვითური სითხის მოხმარების მაღალ კულტურაზე მეტყველებს. როგორც ჩანს, სულხან-საბა ორბელიანის ეპოქაში, უეჭველია ალბათ გაცილებით ადრეც, ჩვენი წინაპრები ღვინოს მეტი მოწიწებით ეკიდებოდნენ, ვიდრე ამჟამადაა. შესაბამისად, ალბათ პურობასაც უფრო მეტი ემზი და ლაზათი უნდა ჰქონოდა, რის შესახებაც ფრანგი მოგზაური და ნეგოციანტი შარდენი XVII ს-ის შუა წლებში აღტაცებით წერდა [5, გვ. 340, 497].

ჭურჭლის კლასიფიკაციაში სულხან-საბას ცალკე აქვს გამოყოფილი წყლისათვის საჭირო სახეობანი, რომელთა საერთო სახელწოდებად სარწყულს ხმარობს: „სარწყული არს ჭურჭელი წყალთა: იათული, გოვზაკი, სტამნი, კუტალი, წურწუმა, წყლის საქანელი, მათარა, თასუხა და მისთანანი“ [4, გვ. 461]. ამ ჩამონათვალიდან, მათარის გარდა, შეიძლება ითქვას ყველა დანარჩენი უცნობია. მაგრამ როგორც ყოველთვის, სათანადო გვერდებზე მოცემული აქვს მათი განმარტებანი. იათული თურქული წარმომავლობის ტერმინია და „ვერცხლის სარწყულს“ ნიშნავს. თასუხა წყლის კოლოტია. კოლოტი კი მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის ტყავისაგან დამზადებული, დიდი ტევადობის რუმბია. რუმბი სპარსული წარმომავლობის ტერმინია. გოვზაკი-ც საწყლავა, მაგრამ რა მასალისაგანაა დამზადებული, ანდა რა ტევადობისაა „სიტყვის კონში“ არაფერია ნათქვამი. ნიკო ჩუბინიშვილის ლექსიკონში მის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი დიდი საწყლავა [6, გვ.

180], ხოლო დავით ჩუბინიშვილის ლექსიკონის მიხედვით სპარსული წარმომავლობის ტერმინია და „დიდ სარწყულს,“ ანდა საღვინეს უნდა ნიშნავდეს [7, გვ. 326].

სარწყულის დაჯგუფებაში საყურადღებო ტერმინად გამოიყურება წყლის საქანელა, რომელიც ჭის თავზე გამართულ წყლის ამოსაღებ მოწყობილებას უნდა წარმოადგენდეს, რასაც სულხან-საბას განმარტებაც ადასტურებს: „საქანელი ჩამობმული თოკი თუ ლატანი.“

კუტალის განმარტება „სიტყვის კონაში“ რატომღაც გამოტოვებულია. ამ ხარვეზს თითქოს ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი ავსებს, სადაც ნათქვამია, რომ იგი „ხის ლულიანი სარწყულია,“ რაც მის გარეგნულ სახეს სრულად ვერ წარმოაჩენს. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მისი განმარტება უფრო დაზუსტებულია: „კუტალი ხის ჭურჭელი ტუჩიანი – წყლისათვის“ [4, გვ. 273]. კუტალი საქართველოს ზოგიერთ ტყიან სოფლებში ამჟამადაც გამოიყენება. იგი სამი მტკაველის სიმაღლის, ძირიდან გულამოთლილი ხის ჭურჭელია. ყელი, საიდანაც წყალი ჩაისხმის, სამიოდე გოჯის სიმაღლისაა და ტუჩისებური პირი აქვს. ძირი, რომელიც წყალგაუმტარადაა დაგმანული სამი ან ზოგჯერ ოთხი კონტად გამოთლილი ფეხით მთავრდება, ხოლო ხელმოსაკიდი ყურები, ამფორის მსგავსადაა მორგებული. იყო აგრეთვე ცალყურა და დაბალყელა კუტალებიც [2, გვ. 130].

ჭურჭლის ცნებაში შემავალი შემდეგი სახეობაა ვაშკარანი, რომელიც ქსოვილისაგან დამზადებული რაიმეს ჩასაყრელი თუ შესანახი ნივთების ზოგადი სახელწოდებაა. ამ სახელწოდების ქვეშ ერთიანდება გუალაგი, ტომარა, მანდიკი, მახალი, ხალთა, ჩახვი, ბალანტი, თალისა, თილანი, ხილინდარი, ჯუზდანი, ჩალათა და თალია [3, გვ. 461]. აქედან ამჟამად ჩვენთვის მხოლოდ ტომარა და ხალთაა ცნობილი. ტერმინი გუალაგი სულხან-საბას მაფრაშასთან აქვს ახსნილი. იგი წერს, რომ „მაფრაშა სხუათა ენაა, ქართულად გუალიგი ჰქვიან,“ ხოლო საკუთრივ მაფრაშა თავის მხრივ მკვრივი ქსოვილის ბოხჩაა. მანდიკი „სიტყვის კონაში“ განმარტებულია როგორც „ზოგადი სახელი არს ყოველთა შთასადებელთა.“ სამწუხაროდ, არაფერია იმის შესახებ ნათქვამი თუ რომელია ქართული წარმომავლობისა. სამაგიეროდ გარკვეულია მახალის წარმომავლობა. იგი ხურჯინის ქართული შესატყვისი ყოფილა. ჩახვი ჩვეულებრივი პარკია, ბალანტი – მცირე ტოპრაკი, ხოლო თალისა კი დიდი ბარდანაა. ბარდანა უხეში ქსოვილის დიდი ტომარაა, დღეს რომ ჯვალოს ტომარას ვეძახით. რაც შეეხება ამავე დანიშნულების შთასადებელს, თალიას, იგი ძენისაგან მოქსოვილ ტომარას წარმოადგენდა, ხილინდარი ქამარზე საკიდი კვესის ტყავის პარკია. ჯუზდანი სპარსული წარმომავლობის ტერმინია და ყელსაბამი ქისა ყოფილა. ნიკო ჩუბინაშვილი უფრო აზუსტებს და აღნიშნავს, მისი ქართული შესატყვისი ამიანურია და ბა-

დისებურად მოქსოვილ ქისას წარმოადგენდა [6, გვ. 478].

ზარდახშაც ჭურჭლეულის კლასიფიკაციაშია და ხის, ლითონისა და ქვისაგან ნაკეთები „შთასადებელი“ ნივთების საერთო სახელწოდებას წარმოადგენს. ზარდახშაში ერთიანდება კიდობანი, სკივრი, კოლოფი, მოთხე, ბოყვი და ჯღრე. ჩვენთვის ნაკლებად ცნობილი ტერმინებია მოთხე და ჯღრე. მოთხე კოლოფის აღმნიშვნელი ტერმინია და იგი ამჟამად ფშავხევსურეთში შემონახული, გეომეტრიული ორნამენტებით შემკული, მცირე ზომის ნივთების შესანახი მაქალოზის ფუნქციის მატარებელი უნდა იყოს.

სულხან-საბას ხისაგან დამზადებული სამზარეულო ჭურჭელი ცალკე აქვს გამოყოფილი და მათ საერთო სახელწოდებად ტერმინ ფუკას ხმარობს. „ფუკა არს ჭურჭელი ძელთაგან თლილი: ტაბაკი, სიფილი, რობა, როგო, ხის თეფში, მოლი, გობი, ყარყარა, კოდი, ტაგანა, კოკა, კუტალი და მისთანანი“ [3, გვ. 461]. „სიტყვის კონის“ შესაბამის ადგილებზე ყველა მათგანი განმარტებულია და აღარ გავიშვით. ყურადღებას მხოლოდ რამდენიმე მათგანზე გავამახვილებთ, რომლებიც თანამედროვე ქართულში უკვე აღარ იხმარება. ესენია: სიფილი, რობა, როგო, მოლი და ტაგანა. სიფილი ტაბლისებურ, პატარა ფეხიან მაგიდას ეწოდებოდა. რობა მცირე ტევადობის ხელგობია. როგო ფიცრული სკაა. იყო აგრეთვე გეჯის სკა, რომელიც ამჟამად ეთნოგრაფიულ იმუვიათობას წარმოადგენს. მოლი ლიტრანახევრის ტევადობის ხის საწყაოა და ფხვიერი პროდუქტის საწყაოს წარმოადგენდა [3, გვ. 333: 81].

სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ ასევე ცალკე აქვს დაჯგუფებული ჭილისაგან, ფინიკის ხის ბურძღლისა და ნედლი ქერქისაგან – ხრალისაგან დამზადებული „შთასადებელი.“ მათი საერთო სახელწოდება სფირიდაა. ამგვარი ზოგიერთი მასალის ნივთის დამზადების ტრადიცია, აქა-იქ დღესაც შეინიშნება.

ასევე ცალკეა დაჯგუფებული თასმითა და წნელით დამზადებული ნივთები, რომლებიც შარაგულის საერთო სახელწოდებაშია მოქცეული. ამგვარი ჭურჭელი „შთასადებელთა“ კატეგორიას განეკუთვნება და „არს ჭურჭელი წკებლითა და ღვედეკით რაიც არს.“ სამწუხაროდ, სახეობები სულხან-საბას ჩამოთვლილი არ აქვს, რაც, ალბათ, მათი საყოველთაო გავრცელებით უნდა იყოს გამოწვეული. თანამედროვე ყოფა საშუალებას იძლევა ჩამოვთვალოთ მათი სახეობანი: გიდელი, გოდორი, კალათა, კოკოზა, ლასტი, ჯინი. აგრეთვე თასმის აბგები, ჩანთები და მონადირის მხარსაკიდები, რომლებსაც შინამრეწველები XX ს-ის 50-იან წლებამდე ჯერ კიდევ რაოდენობით ამზადებდნენ.

როგორც ვხედავთ, „შთასადებელ ჭურჭლეულის“ ბოლო ორ დაჯგუფებაში – სფირილსა და შარაგულში ერთმანეთისაგან განსხვავებული ტექნიკით დამზადებული ნივთებია თავმოყრილი.

„სიტყვის კონაში“ ასევე ცალკეა დაჯგუფებული საწყაოები ანუ ზომა-წონის ერთეულები, რომლებიც ფორმალური ნიშნებითაა კლასიფიცირებული. „საწყავი არს ჭურჭელი ყოველთა მარცვლელთა და ნოტიოთა აღსაწყავი: კოდი და მისთანანი: კოკა, ჩაფი და მისთანანი“ [3, გვ. 462]. სულხან-საბას ჩამოთვლილი და ლექსიკონის სხვადასხვა გვერდებზე განმარტებული აქვს ფხვიერი პროდუქტების საწყაოები: კოდი, ჩანახი, ქილა, ლიტრა, ისარნა ანუ თადარი. ასევე ჩამოთვლილი და განმარტებულია თხევადი ანუ ნოტიოსათვის გამოიზნული საწყაოები: კოკა, ჩაფი, ჩარეჟი, ხელადა, რომლებიც იმავდროულად ღვინის ჭურჭელსაც წარმოადგენენ.

„სიტყვის კონაში“ ცალკეა კლასიფიცირებული თიხისაგან დამზადებული დიდი ტევადობის ჭურჭელი. სულხან-საბა საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „ჭური არს კეტთაგან ჭურჭელი: ქვევრი, ყვიბარი, ქოცო, დერგი, კოჭობი, ხალანი, ლაგვინი და ლაგვინარი და მისთანანი.“ ჩამონათვლიდან ამჟამად ჩვენთვის ხალანი, ლაგვინი და ლაგვინარია ნაკლებად ცნობილი. შესაბამის გვერდებზე არსებული განმარტებების მიხედვით ლაგვინი პირფართო საწყლელა, ხოლო ლაგვინარი ამავე დანიშნულებისაა, ოღონდ შედარებით მომცროა. ხალანი კი პირფართო ქოთანი ყოფილა. ამ განმარტებიდან გამომდინარე, რომ ყოფილა ორგვარი ქოთანი – პირფართო და შედარებით ვიწროყელიანი, რომელსაც უშუალოდ ქოთანი ეწოდებოდა. აქ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ერთი და მეორეც სადღლარ ჭურჭელს წარმოადგენდა. ქოთნისნაირ ჭურჭელს წარმოადგენდა აგრეთვე კოჭობიც, რომელიც მათთან შედარებით მცირე ტევადობისა ყოფილა. თიხის ჭურჭელს გაბარიტების მიხედვით თუ დავაჯგუფებთ, რაც სულხან-საბას კარგად აქვს კლასიფიცირებული, ყველაზე დიდი ტევადობისა იყო ქვევრი, მას მოსდევს ყვიბარი, უფრო მომცრო ქოცოა, ხოლო დერგი კი „ჭურთ უმცირესი“ ყოფილა [3, გვ. 99] და ყველა მათგანი ღვინის ჭურჭლელს წარმოადგენდა.

დასასრულს ყურადღება კვლავ იმაზე უნდა გავამახვილოთ, რომ ჭურჭლის სახეობების მიხედვით დაჯგუფებაში ჩვენი სახელოვანი წინაპრის თანამედროვე მეცნიერული კლასიფიკაციისათვის დამახასიათებელი თითქმის მთელი სპექტრი აქვს გამოყენებული: ფორმა, ფუნქცია, მასალა, დამზადების ტექნიკა და ტევადობა. ყოველივე ეს კი იმის მაუწყებელია, რომ სულხან-საბა ორბელიანმა ნივთიერი კულტურის, ჩვენს შემთხვევაში ჭურჭლის ცნებაში შემავალ სახეობათა კლასიფიკაციის საქმეში დიდად გაუსწრო იმ დროს, რომელშიაც მას უხდებოდა მოღვაწეობა. მან მოგვცა გვიანი შუა საუკუნეების ეპოქის საქართველოს საოჯახო და სამეურნეო ყოფისათვის დამახასიათებელი ჭურჭლელის ტერმინოლოგიური კლასიფიკაცია, რომელიც გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, გარკვეულად პასუხობს თანამედროვე ეთნოარქეოლოგიურ მოთხოვნილებებს. მისი ტერმინოლოგიური კლასიფიკაცია, განსაკუთრებით კი თიხისა და ლითონის ნაწარმისა, ხელს შეუწყ-

ობს არქეოლოგებს გათხრების შედეგად მიკვლეული ანალოგიური მასალისაგან დამზადებული ნივთების სახელწოდებების დადგენის საქმეში. ამასთან ერთად ისიც გვინდა დავსძინოთ: ქართული ენის ლექსიკა უცხო ტერმინოლოგიისაგან, შეძლებისდაგვარად რომ გაიწმინდოს, აუცილებლად საჭიროა ხელახლა დაინერგოს დაუმსახურებლად მივიწყებული, ტევადი შინაარსის მქონე ძველქართული წარმომავლობის ის მარგალიტები, რომლებიც ესოდენ უხვადაა სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში.“ ამაზე ოცნებობდა სულმნათი ივანე ჯავახიშვილი და ეს ამოცანა ჰქონდა დასახული „არქეოლოგიური ტერმინოლოგიის ქართული განმარტებითი ლექსიკონის“ სარედაქციო კოლეგიას.

T. Chikvani

TERMS DENOTING KITCHENWARE ACCORDING TO SULKHAN-SABA ORBELIANI'S CLASSIFICATION (Summary)

“Sitqvis kona kartuli” – an explanatory dictionary of the Georgian language compiled by the great thinker, writer and statesman Sulkhana-Saba Orbeliani (1658-1785) – apart from its primary function - provides valuable data for the study of the material culture of Georgia in the Late Middle Ages. The Dictionary contains a number of terms denoting kitchenware (kitchen utensils, tableware, storage vessels for dry substances, water and wine, as well as drinking vessels, etc.). The ware is classified by the author according to the shape, function, texture and volume of vessels. Critical analysis and further usage of the above classification may contribute greatly to the definition of names of archaeological artifacts of the same origin.

ლიტერატურა

1. აბულაძე ილ. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1973.
2. მასალები საქართველოს შინაძრე-წველობის და ხელოსნობის ისტორიისათვის, ტ II. თბ., 1979.
3. ორბელიანი სულხან-საბა. სიტყვის კონა. თბ., 1949.
4. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., 1986.
5. შარდენი. მოგზაურობა. თბ., 1975.
6. ჩუბინაშვილი ნ. ქართული ლექსიკონი. თბ., 1961.
7. ჩუბინაშვილი დ. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. თბ., 1984.
8. ჯავახიშვილი ივ. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. თბ., 1946.

არქეოლოგიის ისტორია HISTORY OF ARCHAEOLOGY

თინა აბულაშვილი

ბ. ა. კუფტინი თრიალეთის ყორღანების მკვლევარი

თრიალეთში ყორღანების სავსელ-არქეოლოგიურ შესწავლას ბ. კუფტინი აწარმოებდა 1936-40, 1947-48 წლებში. რამდენადაც ყორღანული სამარხები საქართველოში გათხრილი არ იყო, ეს სამუშაოები დიდ სამეცნიერო სიახლეს წარმოადგენდა.

თრიალეთში ჩატარებული გათხრების შედეგად ბ. კუფტინის მიერ შესწავლილი იყო 50-მდე ყორღანი. მოპოვებული მასალისა და მუზეუმში დაცული აღრიხველი კოლექციების შესწავლის საფუძველზე ბ. კუფტინმა გამოყო მანამდე სრულიად უცნობი „მტკვარ-არაქსის“ და „თრიალეთის“ კულტურები. ყორღანების უფროსი ჯგუფი აღრებრინჯაოს ხანას მიაკუთვნა, ხოლო უმცროსი ჯგუფი – შუაბრინჯაოს ხანას, ანუ თრიალეთის ყორღანების „აყვავების პერიოდს“ [5].

სადღეისოდ, ახალი აღმოჩენების შუქზე ცხადი გახდა, რომ თრიალეთის ყორღანები ბევრ იმდგვარ ინფორმაციას შეიცავს, რასაც ადრე ყურადღება არ ექცეოდა: მაგ. ყრილები, რიტუალური გზები და სხვ. [4, გვ. 48]. ამდენად, დღის წესრიგში დადგა ამ ძეგლების შესახებ მაქსიმალური ინფორმაციის შეგროვება. ბ. კუფტინის მიერ წარმოებული სავსელ დღიურებში დაფიქსირებულია ის ცნობები, რომლებიც პუბლიცირებული არ არის და ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევს ამ საკითხით დაინტერესებულ მკვლევარებს. რეგიონში არსებული არქეოლოგიური ძეგლების კვლევისათვის ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს ყველა იმ პუნქტის აღნიშვნას, სადაც გათხრები იყო ჩატარებული ან სადაზვერვო თხრილებით იყო მოსინჯული, მაგრამ თავის დროზე ეს პუნქტები ბ. კუფტინს რუკაზე არ დაუტანია, რადგან აქ არქეოლოგიური მასალა არ აღმოჩნდა (დანგრეული და გაძარცვული ყორღანები). გარკვეულ ინტერესს იწვევს მეთოდოლოგია, რომელსაც ბ. კუფტინი იყენებდა გათხრების დროს იმ ექსტრემალურ პირობებში. ამდენად, ჩვენი ნაშრომის ძირითადი მიზანია ამ საკითხებთან დაკავშირებული გამოუქვეყნებელი მასალის წარმოჩენა, მათი შეჯერება პუბლიცირებული გამოკვლევების შედეგებთან და ამის საფუძველზე ბ. კუფტინის მიერ თრიალეთის ყორღანების შესწავლის ისტორიის ერთი ნაწილის აღდგენა.

ნაშრომი ეხება: საქართველოში ყორღანების შესწავლის ისტორიას ბ. კუფტინამდე; სამუშაო პირობებს, რომელშიც ბ. კუფტინს უწევდა გათხრების წარმოება; გათხრების ჩატარების მეთოდს. ნაშრომს ახლავს რუკა და სია იმ ყორღანებისა, რომლებიც შეისწავლა ან მხოლოდ დააფიქსირა ბ. კუფტინმა, ამათგან, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ნაწილი გამოუქვეყნებელია.

ბ. ა. კუფტინის მიერ თრიალეთში ჩატარებული სამუშაოების სრულად წარმოდგენისა და შესწავლისათვის, ჩვენ ვისარგებლეთ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული საარქივო მასალით, ბ. კუფტინის მიერ წარმოებული სავსელ დღიურებით, რომლებზეც მუშაობის საშუალება და კონსულტაცია გაგვიწია ისტ. მეცნ. კანდიდატმა ბ-მა ე. გოგაძემ, რისთვისაც უდიდეს მადლობას ვუხდით. მადლობას ვუხდით ასევე ისტ. მეცნ. კანდიდატს ბ-ნ გ. მინდიაშვილს, რომელიც დაგვეხმარა ძეგლების იდენტიფიცირებასა და რუკაზე დატანაში.

საქართველოში ყორღანების შესწავლა-ფიქსაციას ჯერ კიდევ 1837 წელს მიაქციეს ყურადღება. საქართველოს სტატისტიკური კომიტეტის მიერ შექმნილი იყო ისტორიული ძეგლების აღრიცხვა-დაცვისათვის, სპეციალური ინსტრუქციამითითება, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ყორღანებისა და მსგავსი სიძველეების გამოვლენა-აღნუსხვაზე იყო გამახვილებული [1, გვ. 3]. თრიალეთისადმი უდიდესი ყურადღება გამოიჩინა ე. თაყაიშვილმა. იგი 1896 წელს ბორჩალოს მაზრის, თრიალეთის საბოქაულოს (კერძოდ წალკის) რამდენიმე სოფელში აწარმოებდა არქეოლოგიურ გათხრებს.

ე. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს აგრეთვე სოფ. წინწყაროსთან ყველაზე დიდი ყორღანი წალკის ყორღანებს შორის, რომელიც შემდგომ ბ. კუფტინმა გათხარა და ცნობილია „კარანტინის“ სახელით. ეს ყორღანი უფრო ადრე აღნიშნულია წილოსნის რუკაზე, რომელიც ერთვის კომაროვის 1882 წლის მიმოხილვას [8]. როგორც გ. ლომთაიძე წერს, ბ. კუფტინი გარკვეული თვალსაზრისით წალკისაკენ სწორედ ე. თაყაიშვილის ნამუშევარმა და ნააზრევმა მიიზიდა [3, გვ. 46-47].

წალკაში ჩატარებულმა ცალკეულმა გათხრებმა ა. იაკიმოვის, ა. გრენის, კომაროვის მიერ, მნიშვნელოვანი კვალი მაინც ვერ დატოვეს ჩვენთვის საინტერესო მასალის კვლევის ისტორიაში. თვით გათხრილი მასალა ნაწილობრივ მოხვდა მუზეუმში და სხვა ინვენტარის კატალოგში არასწორად აღმოჩნდა ჩაწერილი (იხ. ლალაიანცის საინვენტარო კოლექცია) [8].

ექსპედიცია, რომელსაც ბ. კუფტინი ხელმძღვანელობდა, ორგანიზებული იყო საქართველოს სსრ-ს და სახკომსაბჭოსთან არსებული ძეგლთა დაცვის კომიტეტისა და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიული განყოფილების მიერ. სამუშაოები ტარდებოდა ხრამკვის მშენებლობის ტერიტორიაზე, სადაც უნდა შექმნილიყო ხელოვნური ტბა. ამის გამო აქ აუცილებელი იყო უძველესი კულტურის ძეგლების

შესწავლა. ექსპედიციას აფინანსებდა ხრამჭკის ადმინისტრაცია და ძეგლთა დაცვის კომიტეტი.

ექსპედიციაში (რომელიც 1936 წელს წალკის კომპლექსური ექსპედიციის ერთ-ერთი რაზმი იყო) სხვადასხვა წლებში მონაწილეობდნენ: არქეოლოგი მ. ივაშჩენკო, ნ. მარის სახელობის სახელმწიფო კავკასიათმცოდნეობის ინსტიტუტის ასპირანტები: ნ. ხოშტარია, ვ. აუმალი; გეოლოგ-ტექნიკოსი ს. ნადიმაშვილი; ფოტოგრაფები – ო. ლეონტიევი, ა. ევტეევი, ა. კუფტინი (რომელიც 1939 წ. ქ. სოჭიდან მოიწვიეს); მხატვრები – ლ. გილჩევსკაია, ნ. ხატისკაცი, ი. ქასაშვილი, ო. კიროვა, ა. ოგანეზოვი. რესტავრატორი – გ. ყიფიანი-სოკოლოვსკაია, მომმარაგებლები – მ. ქიქოძე, ვ. ლლონტი.

მუშაობის პერიოდში არსებობდა ხელისშემშლელი მიზეზები. უპირველეს ყოვლისა საქმეს ართულებდა ის გარემოება, რომ ექსპედიცია უნდა შემოფარგულიყო მხოლოდ ვიწრო დასაბთბორი ტერიტორიით, რაც მის სახლვრებს გარეთ გასვლის და დაკვირვების საშუალებას ხელს უშლიდა [8]. გარდა ამისა გათხრები უნდა ჩატარებულიყო სწრაფად, განსაზღვრული დროის განმავლობაში. სეზონი იყო (ავვისტო-ოქტომბერი, ივლისი-ნოემბერი). ამ პერიოდში წალკის კლიმატი ძალზე მკაცრია, ხშირად წვიმაში და თოვლში მუშაობდნენ. ექსპედიცია დაბანაკებული იყო სოფ. ბარმაკისში. ხრამჭკის ადმინისტრაციამ მათ ობიექტებზე სასიარულოდ ფაქტონი გადასცა, ხოლო თვით ბ. კუფტინს – ცხენი. მაგრამ ხრამჭკის ადმინისტრაცია ხშირად არ ასრულებდა ხელშეკრულების პირობებს, რის საფუძველზეც მათ ექსპედიციისათვის თანხა უნდა გადაეირიცხათ მუშების დასაქირავებლად. ამის გამო ექსპედიცია მუშახელისა და ფულის ნაკლებობას განიცდიდა.

ბ. კუფტინი ხშირად აგზავნიდა დეპეშებს ძეგლთა დაცვის კომიტეტში, მაგრამ არანაირ რეაგირებას ადგელი არ ჰქონდა. გარდა ამისა, ადგილობრივი კოლმეურნეობების თავმჯდომარეები ზოგ შემთხვევაში იგნორირებას უკეთებდნენ ბ. კუფტინის მოთხოვნებს მუშახელის გამოყოფის თაობაზე. ამის გამო ექსპედიცია იძულებული იყო მხოლოდ დაზვერვები ეწარმოებინა. ხშირად კი, ბ. კუფტინი სამუშაოს შესასრულებლად საკუთარ ფულს და თანამშრომელთა ხელფასს ხარჯავდა.

სამუშაოები მიმდინარეობდა ერთდროულად რამდენიმე ყორღანზე, აგრეთვე მღვიმეებში, ითხრებოდა სამარხები. იმის გამო, რომ ბ. კუფტინი ხანდახან ავადმყოფობდა (1936 წელს მღვიმეში ფეხი დაიზიანა; 1937 წელს თირკმლის ტკივილის გამო მხოლოდ 15 სექტემბერს მოახერხა წალკაში ჩასვლა), ყორღანების გათხრა გარკვეულ პერიოდში მ. ივაშჩენკოს ჰქონდა მინდობილი. სწორედ ამ პერიოდში გათხრების ფოტოგრაფირება და ჩახატვა თითქმის არ ხდებოდა. 1937 წელს „კარანტინის“ და „კორუხ-ტაშის“ გათხრის დროს, რომლებიც ბ. კუფტინის მითითებებით მ. ივაშჩენკოს ხელმძღვანელობით წარმოებდა, ნეგატივების მხოლოდ 24 კადრი აღმოჩნდა, ამასთან

მხოლოდ გათხრების პროცესი იყო გადაღებული. გათხრების დეტალები, ჭრილები, არტეფაქტები, ნიადაგი, საერთოდ არ იყო ფიქსირებული. „კარანტინიდან“ მხოლოდ 3 სამარხი და 1 სამარხის ფილა იყო გადაღებული, ხოლო კორუხ-ტაშზე – მხოლოდ 1 კადრი. ფოტოგრაფი მიზნობრივად გამოიყენებული არ იყო და საინტერესო ძეგლები ჩახატვის და ფიქსაციის გარეშე დარჩა. შემდგომში ბ. კუფტინი ხშირად თვითონაც აწარმოებდა ჩახატვას და ფოტოფიქსაციას. გათხრების ექსტრემალურ პირობებში წარმოების გამო და იმის გამო, რომ ყორღანის ორმოს ადგილმდებარეობა ადვილი ამოსაცნობი არ იყო, (ხშირად იგი ექსცენტრულად მდებარეობდა ყრილთან მიმართებაში, გაურკვეველი ფორმა ჰქონდა და არც თუ იშვიათად 2 ან 3 ათას კვ.მ ფართობს იკავებდა) [6, გვ. 79], ბ. კუფტინი ყორღანების გათხრისას ერთ რომელიმე კონკრეტულ მეთოდს არასდროს ემყარებოდა. დასაკრძალავი კამერის აღმოსაჩენად, იგი ზოგჯერ ყორღანის ცენტრალურ ნაწილში ავლებდა თხრილს, ხან კვადრატების ჭადრაკულად ამოღების მეთოდს იყენებდა (კვადრატს იგი სიმბოლურად უწოდებდა, რადგან გათხრილ ფართობს ხშირად მართკუთხედის, რომლის ან სიგრძივი ფორმა ჰქონდა), ხან კი ქაოსურად, მთელი ყორღანის ტერიტორიაზე თხრიდა შურფებს და მათ შიგნით ეტაპობრივად ფენების მოხსნით ღრმავლებოდა. ფენის მოხსნა ხდებოდა განსაზღვრულ ღრმემდე: ქვის ზომის ან ნიადაგის შემადგენელი შრეებისა და ფერის მიხედვით.

მცირე ზომის ყორღანების გათხრისას (მაგ. ქუჩუკ-თეფე – მისი სიმაღლე 1 მ-ია) ბ. კუფტინი უპირატესობას ყორღანის ცენტრალურ ნაწილში ყრილის ფენებზე მოხსნას ანიჭებდა.

ზოგადად ყორღანების გათხრის ბ. კუფტინისეულ მეთოდს ჩვენ ვხედავთ „ბეიუკ-თეფეს“, შეფიაკის № 2 (XV) და შეფიაკის № 4 (XVII) ყორღანების მაგალითზე.

ყორღანი ბეიუკ-თეფე მდებარეობს სოფ. სანთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 2-2,5 კმ-ის დაშორებით (იხ. რუკაზე № 1). ყორღანი გეგმაში ოვალურია, მისი უდიდესი დიამეტრი 65 მ-ს აღწევს და მიმართულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. უმცირესი დიამეტრი 40 მ-ია, სიმაღლე – 4 მ.

ამ ყორღანის გათხრა ბ. კუფტინს თავდაპირველად შემდეგნაირად წარმოედგინა: ყორღანის სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით უნდა გაჭრილიყო 20 მ სიგანის თხრილი. ეს სამუშაო 1000 შრომადღეს მოითხოვდა, ამიტომ არჩეულ იქნა დასაკრძალავი კამერის გამოვლენის სხვა მეთოდი. თავდაპირველად მოხდა ბეიუკ-თეფეს აზომვა, ფოტოგრაფირება, აღწერა [8; 7, გვ. 14]. ყრილის სტრუქტურის გამოსარკვევად, ყორღანის აღმოსავლეთ ფერდობზე გაიჭრა 16 მ სიგრძის სადაზვერვო თხრილი, სამხრეთის მიმართულებით. თხრილმა ცხადყო, რომ ყორღანი აგებული იყო რიყის ქვებისაგან, რომლის ქვეშაც ალაგ-ალაგ შავმიწანიადაგიანი ფენა ჩანდა. თხრილში არანაირი არქეოლოგიური მასალა არ

აღმოჩნდა (იხ. ტაბ. I, ნახ. 1. ციფრებით აღნიშნულია ძეგლის გათხრის თანმიმდევრობა).

ვერტიკალურ ჭრილზე დაკვირვების მიზნით და იმისათვის, რომ უფრო მყარად დაფიქსირებულიყო ყრილის საზღვრები, არსებული თხრილი გაგრძელებულ იქნა როგორც სამხრეთის მიმართულებით, ასევე დაღრმავდა დედაქანში.

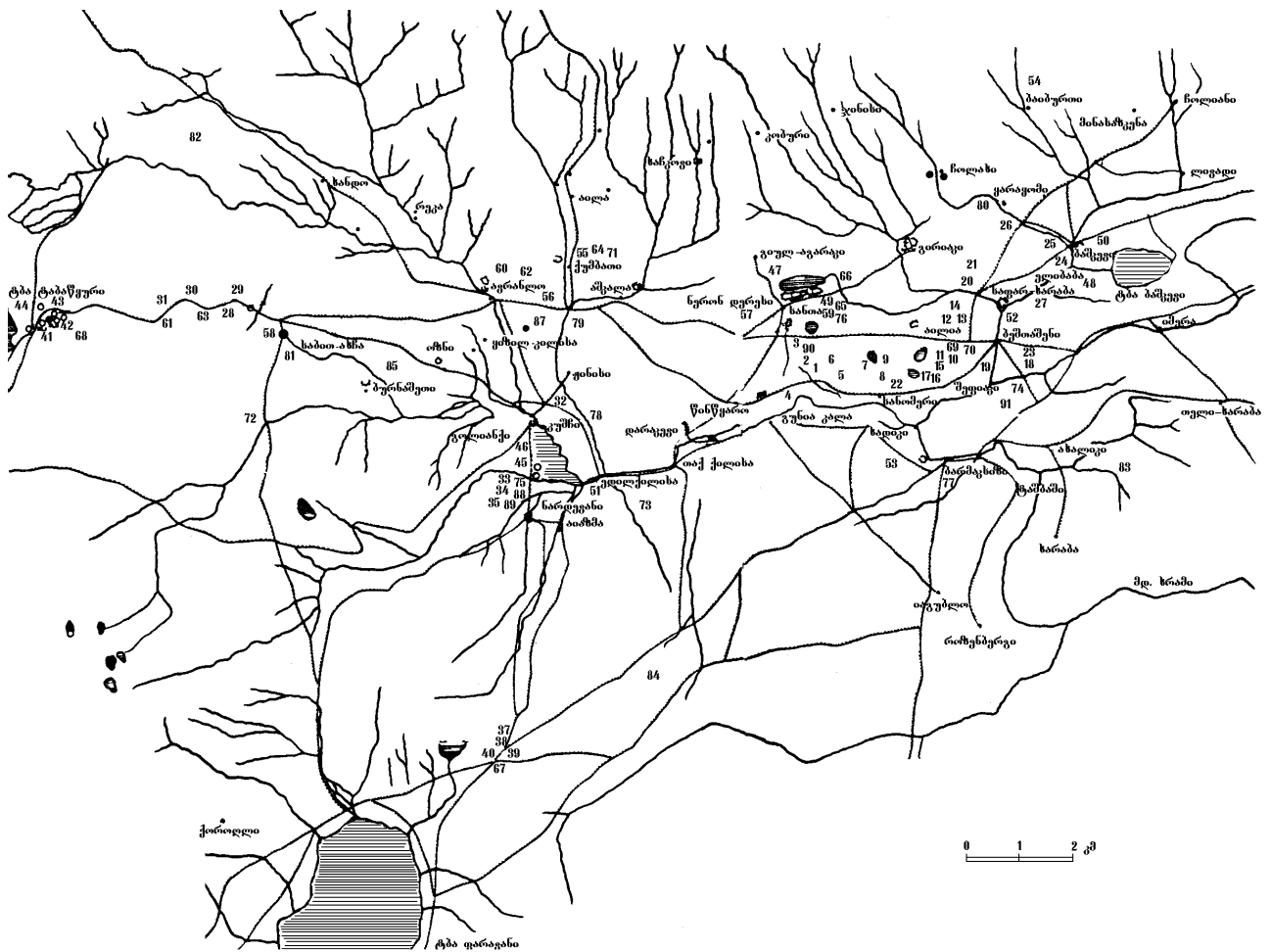
სადაზვერვო თხრილის მთლიანმა სიგრძემ 33 მ შეადგინა. რის შედეგადაც დადგინდა, რომ თხრილის ჩრდილოეთი საზღვრიდან ქვის ყრილი ვრცელდებოდა 17 მ სიგრძეზე, შემდეგ იწყებოდა შავმიწანიადაგვიანი ფენა, რომელიც გადადიოდა ყვითელ თიხაში. იმის დასამტკიცებლად, რომ ეს ნამდვილად ყორღანის იყო, ყორღანის შიგნით მდებარე საცდელი თხრილის გასწვრივ გაკეთდა სამი შურფი, რომელმაც რიყის ქვყრილის ქვეშ ისეთივე შავმიწანიადგი გამოავლინა, როგორც ყორღანის გარეთ იყო.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიმართულებით.

იმის გამო, რომ ყორღანის აღმოსავლეთი ნაწილი დასავლეთ ნაწილთან შედარებით უფრო მაღალი იყო და უმაღლესი წერტილი გეომეტრიული ცენტრის აღმოსავლეთით მდებარეობდა, თხრილის გაჭრა ისე გადაწყდა, რომ მისი ფართობის დიდი ნაწილი ცენტრიდან აღმოსავლეთით მოხვედრილიყო.

გავლებული თხრილის სიგრძე ყორღანის აღმოსავლეთ-დასავლეთი ღერძიდან, სამხრეთის მიმართულებით 37,5 მ-ს შეადგენდა. თხრილის აღმოსავლეთი კიდე ყორღანის ჩრდილო-სამხრეთი ღერძიდან 8 მ-ით იყო დაშორებული, ხოლო დასავლეთი კიდე 2 მ-ით.

თხრილის უკანა ნაწილის სიმაღლე 3,5 მ-ს აღწევდა, ჩრდილო-აღმოსავლეთით ყრილის სიმაღლე – 2,5 მ-ს, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთით

სურ. 1. თრიალეთში ბ. კუფტინის გათხრების რუკა

ვინაიდან სადაზვერვო თხრილმა არქეოლოგიური მასალა არ გამოავლინა ბ. კუფტინმა სხვა ხერხს მიმართა, კერძოდ, ყორღანის სამხრეთიდან ცენტრისაკენ, დედაქანის ღონემდე გაავლო 10 მ-ის სიგანის თხრილი. გათხრის ასეთი მეთოდი ეკონომიური და ეფექტური იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ დასაკრძალავი კამერა ყორღანის ცენტრალურ ნაწილში აღმოჩნდებოდა, ხოლო თუ იგი იქ არ გამოვლინდებოდა, მაშინ ასეთივე სიგანის თხრილი გაიჭრებოდა ცენტრიდან

2,45 მ-ს შეადგენდა.

თვით ჭრილი, ბ. კუფტინის სიტყვებით თუ ვიტყვი, საკმაოდ იმპოზანტურად გამოიყურებოდა. მის გვერდით კედლებზე მშენივრად ჩანდა პროფილი და ყრილის აღნაგობა. იგი საკმაოდ დიდი ზომის ქვებისაგან შედგებოდა, რომელთა შორის სიცარიელე იკვეთებოდა. მიწა-ყრილის გავლის შემდეგ ორმოს კიდე გამოჩნდა. იგი დედაქანის ღონიდან 0,5 მ-ზე გამოვლინდა. მთელი სივრცის ფართობი ორმოს ზედაპირთან

100 კვმ შეადგენდა. ორმოს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ წაგრძელებული ფორმა ჰქონდა. ეკონომიკური თვალსაზრისით სივრცის განთავისუფლება დაიწყო ჩრდილოეთიდან 1/5 მ სიღრმეზე. ორმო შრეების მოხსნით გასუფთავდა. 1 ქვის სიმაღლეზე აიღეს ქვის ფენა, რომლის ქვეშ თიხის ფენა სივრცეში 5-6 მ-ს, ხოლო სიმაღლეში 1 მ-ს აღწევდა. თიხის ფენის ალების შემდეგ ორმო გასუფთავდა. ორმოს სიგრძე დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დედაქანის დონეზე 10 მ იყო, ფსკერთან – 7 მ. სივრცე დედაქანის დონეზე 6,5 მ, ფსკერთან – 2,5 მ. სიღრმე დედაქანის დონიდან – 2 მ [7, გვ. 14; 8].

შეფიაკის № 2 (XV) ყორღანი „გორდუქეღლენ გონი“ (აქ მცხოვრები გლეხის სახელი) მდებარეობს სოფ. შეფიაკის მახლობლად (იხ. რუკაზე № 15).

ყორღანს ოთხკუთხა ფორმა ჰქონდა, მომრგვალებული კუთხეებით [6, გვ. 80] (იხ. ტაბ. I, ნახ. 2; ტაბ. II-III). მისი სიგრძე აღმოსავლეთიდან დასავლეთით 45 მ-ს შეადგენდა, ხოლო ჩრდილოეთიდან სამხრეთით – 35 მ-ს. ცენტრალური ნაწილი ჩაღრმავებული ჰქონდა, ჩრდილოეთი, სამხრეთი და დასავლეთი კიდეები კი ამაღლებული, რომლებიც პატარა მიწაყრილებს „ლილვაკებს“ ქმნიდნენ. აღმოსავლეთ ნაწილში ასეთი „ლილვაკი“ არ შეიმჩნეოდა. ჩრდილოეთი „ლილვაკი“ სამხრეთთან შედარებით უფრო მაღალი იყო. ყველაზე მაღალი წერტილი ჩრდილო დასავლეთ კუთხეში მდებარეობდა. ამ თავისებური ყრილის შესასწავლად ბ. კუფტინმა განივი ჭრილის გაკეთება გადაწყვიტა. ყორღანის დასავლეთ ნაწილში 1/3 ფართობზე გაიჭრა 15 მ სიგრძის და 3 მ სივრცის თხრილი, რომელიც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ იყო მიმართული. თხრილი თავდაპირველად 5 კვადრატად დაიყო. ყრილი შედგებოდა პატარა რიყის ქვებისაგან, რომელთა ქვეშ 0,7 სმ სიღრმეზე კირქვის ღორღი ჩანდა.

პირველად გათხარა მე-2 და მე-4 კვადრატები. კვადრატებში 50-70 სმ-ის სიღრმეზე მოხდა ფენის მოხსნა, და სამხრეთით გაფართოვდა. საერთო თხრილი გაგრძელდა როგორც ჩრდილოეთით, ისე სამხრეთით, 40-50 სმ-ზე ფენის მოხსნით. შემდეგ თხრილი 9 კვადრატად დაიყო. თიხის ფენის ქვეშ, შავმიწანიადაგიანი ფენის აღმოსაჩენად მე-9 კვადრატში 2,1 მ-ზე მოხდა დაღრმავება. 1-ელ კვადრატში თიხის ფენის სისქე 55 სმ შეადგენდა. მე-3 კვადრატში 2,85 მ-ზე შავმიწანიადაგის ქვეშ თიხის ფენა აღმოჩნდა. მე-5-9 კვადრატებში 90 სმ-ზე ჩაღრმავდნენ.

ორმოს აღმოსავლეთი საზღვრის დასადგენად, მე-5 კვადრატის გასწვრივ გვერდიგვერდ დაემატა A და B კვადრატები და მოხდა მათი ძირითადი თხრილის დონემდე დაღრმავება. მთლიანად თხრილის ცენტრალური ნაწილი 1/5 მ-მდე დაღრმავდა. დაემატა B, Г, Г, И, К, Л, М, Н³⁷ კვად-

რატები, რომლებიც 2 მ-მდე დაღრმავდა. მთელი ორმოს გასუფთავება მოხდა 2,2 მ სიღრმეზე. თხრილმა გადაკვეთა ორმო, რომლის დიამეტრი 12 მ-ს აღწევდა. ორმოს სიგრძე დედაქანის დონეზე 17 მ-ს აღწევდა, სივრცე – 11 მ-ს. ფსკერთან სიგრძე – 11 მ-ს, ხოლო სივრცე 6 მ-ს აღწევდა [7, გვ. 20; 9]. ორმოს ოვალური ფორმა ჰქონდა.

შეფიაკის № 4 (XVII) ყორღანი „ხაშაბკოდელი გონი“ მდებარეობს სოფ. შეფიაკიდან ჩრდილო-დასავლეთით 0,5 კმ-ზე (რუკა, № 17). ყორღანი საკმაოდ დიდი ზომის იყო და ოვალური ფორმა ჰქონდა. მისი სიგრძე 45 მ შეადგენდა, ხოლო სივრცე – 37 მ. ყრილის ალება დაიწყო ყორღანის სამხრეთით მდებარე წაგრძელებული ოთხკუთხედის 12x3 მ ფართობზე. აქ ბ. კუფტინმა გათხრის ჭადრაკული მეთოდი გამოიყენა. მთელი ფართობი დაიყო 14 კვადრატად. პირველად გათხარა მე-2 და მე-4 კვადრატები 80 სმ სიღრმეზე. 1-ელ კვადრატში, ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში 80 სმ სიღრმეზე თიხის ფენა გამოჩნდა. გათხარა მე-6 კვადრატი, რომელიც მე-3 და მე-10 კვადრატებს შორის მდებარეობდა, აქ 80 სმ სიღრმეზე კერამიკის ფრაგმენტები აღმოჩნდა. ამავე დროს მიმდინარეობდა მე-12 და მე-14, აგრეთვე მე-3, მე-5 და მე-7 კვადრატების გათხრა (იხ. ტაბ. I, ნახ. 3; ტაბ. IV, V).

ამ ყორღანის სტრატეგრაფიული ჭრილი შემდეგნაირად გამოიყურებოდა: კორღოვანი ფენის ქვეშ 20 სმ-ის სიღრმეზე შავმიწანიადაგიანი ფენა მოდიოდა შიგ დაახლოებით 60 სმ-ის სიღრმის ქვებით, შემდეგ 40 სმ სისქის თიხის ფენა, ბოლოს კი დედაქანის შავმიწანიადაგი.

მოხდა მთელი ფართობის გათხარება, 2 მ სიღრმეზე ჩაღრმავება. დედაქანის დონიდან 0,8 მ სიღრმეზე მომრგვალდა ცენტრალური მოედანი და დადგინდა ორმოს კიდეები. ორმო დაღრმავდა 60-70 სმ-ზე. დასაკრძალავი კამერა დედაქანის დონიდან 0,8 მ-ზე მდებარეობდა. ორმოს ოვალური ფორმა ჰქონდა, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ იყო ორიენტირებული. მისი სიგრძე დედაქანის დონიდან 15 მ შეადგენდა, სივრცე – 11 მ, ფსკერზე სიგრძე 13,5 მ შეადგენდა, სივრცე – 10,5 მ; სიღრმე ორმოს ზედაპირიდან 5-5,5 მ იყო [7, გვ. 21; 9; 6, გვ. 79].

იქ, სადაც ჭრილი არანაირ არქეოლოგიურ მასალას არ იძლეოდა, ბ. კუფტინი მუშაობას წყვეტდა და დროის სიმციროს გამო ამ ყორღანების შესწავლა არ ხდებოდა.

ჩვენ რუკაზე დავითხანეთ № 1-46 გამოქვეყნებული ყორღანი, რომლებიც ბ. კუფტინმა გათხარა და შეისწავლა [2, გვ. 15, 16, 38, 39]; №47-68 გამოუქვეყნებელი ყორღანი, რომლებშიც გათხრისას არანაირი მასალა არ აღმოჩნდა ან გაძარცვული იყო; № 69-86 გამოუქვეყნებელი ყორღანი, რომლებიც ბ. კუფტინმა აღმოაჩინა, მაგრამ არ გაუთხრია; № 87-91 ყორღანი, რომლებიც გაუთხრელია და დატანილია ბ. კუფტინის რუკაზე [7, რუკა].

³⁷ ჩვენ ნახაზზე ვერ დავითხანეთ ა, ა, გ, დ, ე, ი, ი კვადრატები, ბ. კუფტინს მათი ადგილმდებარეობა

მოცემული არა აქვს, რადგან მისი 1938 წლის დიური დაუმთავრებელია.

რუკის საფუძვლად აღებული გვაქვს ბ. კუფტინის ხელმძღვანელობით თრიალეთში ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციების რუკა, რომელიც ლ. ჟორჟიკაშვილის, ე. გოგაძის წიგნშია მოცემული [7, რუკა]. იმის გამო, რომ ბ. კუფტინი მიტოვებულ ძეგლებს ნომრებს უხსნიდა, ჩვენი ნუმერაცია ყოველთვის არ ემთხვევა ბ. კუფტინის რუკაზე მოცემულ ნუმერაციას. ძეგლების მდებარეობა რუკაზე აღნიშნულია რიცხვებით, რომლებიც შეესაბამება მათ რიგით ნომერს ტექსტში.

1. I ყორლანი – ბეიუქ-თეფე.
2. II ყორლანი – მცირე ყორლანი.
3. III ყორლანი – „წრიულქეპებიანი“.
4. IV ყორლანი – „კარანტინი“.
5. V ყორლანი – „კორუხ-ტაში“.
6. VI ყორლანი – „ჩუჩუკ-თეფე“.
7. VII ყორლანი – „აპოსტოლინ-თეფე“.
8. VIII ყორლანი – „თუმასინ-თეფესისთან“.
9. IX ყორლანი – მცირე ყორლანი „თუმასინ თეფესისთან“.
10. X ყორლანი – შეფიაკის № 1 ყორლანი.
11. XI ყორლანი – ბეშთაშენის ყორლანი (ზოგჯერ აღინიშნება როგორც შეფიაკის № 11 ყორლანი).
12. XII ყორლანი – ბეშთაშენის № 12 ყორლანი.
13. XIII ყორლანი – ბეშთაშენის № 13 ყორლანი.
14. XIV ყორლანი – ბეშთაშენის № 14 ყორლანი.
15. XV ყორლანი – შეფიაკის № 2 ყორლანი.
16. XVI ყორლანი – შეფიაკის № 3 ყორლანი.
17. XVII ყორლანი – შეფიაკის № 4 ყორლანი.
18. XVIII ყორლანი – ბეშთაშენის № 9 ყორლანი.
19. XIX ყორლანი – ბეშთაშენის № 7 ყორლანი.
20. XX ყორლანი – ბაიბურთის ყორლანი.
21. XXI ყორლანი – ბაიბურთის ყორლანი.³⁸
22. XXII ყორლანი – შეფიაკის № 5 ყორლანი.
23. XXIII ყორლანი – ქვიანი.
24. XXIV ყორლანი – „დურნა თეფესი“.
25. XXV ყორლანი – „ბეიუქ აიუ თეფესი“.
26. XXVI ყორლანი –
27. XXVII ყორლანი – „დურნა თეფესი“
28. XXVIII ყორლანი – საბით ახჩას № 1 ყორლანი.
29. XXIX ყორლანი – საბით ახჩას № 2 ყორლანი.
30. XXX ყორლანი – საბით ახჩას № 3 ყორლანი.

³⁸ XX და XXI ყორლანებს წიგნში „*Àðñîñîäè÷âñîèâ ðâñîñîèè â Òðèâèâðè,*“ ბ. კუფტინი ბაიბურთის სამარხებს უწოდებს, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანისაა [6, გვ. 75-76]. ამ ყორლანებზე ზოგადი ინფორმაცია არსებობს, ამიტომ ისინი ამჟამადც კომპლექსების დადგენას და შესწავლას საჭიროებს.

31. XXXI ყორლანი – საბით ახჩას № 4 ყორლანი.
32. XXXII ყორლანი – ჯინისის ყორლანი.
33. XXXIII ყორლანი – კუშჩის ოქროსმძივიანი ყორლანი.
34. XXXIV ყორლანი – „ირმის ყორლანი“.
35. XXXV ყორლანი – „ღარიბული ყორლანი“.
36. XXXVI ყორლანი – „თოფ-ქარი“ № 1.
37. XXXVII ყორლანი – თაფარაენის ყორლანი № 1.
38. XXXVIII ყორლანი – თაფარაენის ყორლანი № 2.
39. XXXIX ყორლანი – თაფარაენის № 4.
40. XL ყორლანი – თაფარაენის ყორლანი № 3.
41. XLI ყორლანი – ტაბაწყურის დიდი დანგრეული ყორლანი.
42. XLII ყორლანი – ტაბაწყურის მიწაყრილიანი მცირე ყორლანი.
43. XLIII ყორლანი – ტაბაწყურის ყორლანი.
44. XLIV ყორლანი – ტაბაწყურის ყორლანი.
45. XLV ყორლანი – „თოფ-ქარი“ № 2.
46. XLVI ყორლანი – „მწვანე ყორლანი“ – „კანაშ თაფა“.
47. ყორლანი მარალ-დერესი – მდებარეობს სოფ. სანთის დასავლეთით, ციცაბო ქედის ძირში, რგოლისებური ყორლანის ანალოგიურია, შლეიფიანი (გზიანი), დიამეტრი 22 მ და 13,5 მ, სიმაღლე 1,5 მ, ოვალური ფორმის უინვენტარო [8].
48. ყორლანი „პრიზმული“ – მდებ. მდინარე ბაშკევ-სუს მარცხენა სანაპიროს აღმოსავლეთით, მთა „აიუნდაჩი“-ს (წმინდა მთა) ჩრდილო-დასავლეთით ბრტყელ პლატოზე, სოფ. საფარ-ხარაბიდან დაახ. 1 კმ-ზე, სიმაღლე 2,5 მ, გარშემოწერილობა – 100 მ. ეს ყორლანი გათხრილი იყო ადგილობრივი მასწავლებლის აკრიტასის მიერ [8].
49. ყორლანი სანთის ქვაშიწაყრილიანი – მდებ. სოფ. სანთის ჩრდილოეთით ოღნავ შემადგენულ ფერდობზე. ქვაშიწაყრილიანი ყრილი ჩრდილოეთიდან შესამჩნევად ჰქონდა ჩამოჭრილი. გამარცხული [8].
50. ყორლანი „ქუჩუკ ფიუ თეფესი“ – მდებ. სოფ. ბაშკევში. ყორლანი „ბეიუკ აიუ თეფესი“ აღმოსავლეთით, კალოსთან. უინვენტარო [10].
51. ყორლანი – მდებ. სოფ. ედიქილისაში, მდინარე ხრამსა და მის შენაკად გაიანისხს შორის მდებარე სამკუთხედში. მრგვალი ფორმის. სიმაღლე 7-8 მ, ზედაპირი ოთხკუთხა [10].
52. ყორლანი ქვიანი – მდებ. სოფ. ბეშთაშენში. არანაირი მონაპოვარი [10].
53. ყორლანი „ტუმბულ თეფე“ – მდებ. სოფ. ბარმაკსიზიდან სოფ. ხადიკისაკენ მიმავალი გზის სამხრეთით და ამ სოფლების მიწდევების საზღვარს წარმოადგენს. მასზე ტრიანგულაციის ნიშანი იყო აღმართული (ხის პირამიდა) [10].
54. მცირე ყორლანი – მდებ. ბაიბურთ-გარშისის წვერზე. არანაირი მონაპოვარი [10; 2, გვ. 39].

55. ყორღანი – მდებ. სოფ. კიუმბატში, სასაფლაოს მახლობლად, გაძარცვული [10].

56. დიდი ყორღანი („ბეიუკ-თეფე“) – მდებ. სოფლები: ავრანლოს, კიუმბატის და ჯინისის საზღვარზე. არასწორი ნახევარმთვარის ფორმის. სიმაღლე 2,5 მ, დიდი დიამეტრი 45 მ [10].

57. ყორღანი „ანტონინ თეფესი“ – მდებ. სოფ. სანთაში [10-ე 2-ე გვ. 23].

58. საბით-ახჩას № 5 ყორღანი – მდებ. სოფ. საბით-ახჩაში [10-ე 7-ე გვ. 23].

59. დიდი ყორღანი – მდებ. სოფ. სანთაში [10].

60. ყორღანი, პატარა „კუჩუკ თეფე“ – მდებ. სოფ. ავრანლოს მინდვრებზე. ოვალური ფორმის, ხვნისაგან დაზიანებული (გაითხარა და დადგინდა, რომ ყორღანი არ იყო) [12].

61. ყორღანი ქვის – მდებ. მთა შავნაბადას ძირში, წყარო „კოხაბურ“-თან (ბრმა აბური), გაძარცვული [12].

62. მასწავლებლის ყორღანი – მდებ. სოფ. ავრანლოში, 1941 წელს გათხრილი იყო ადგილობრივი მასწავლებლის მიერ, გაძარცვული [12].

63. ყორღანი „ტიკმა ტაშ“ – მდებ. ტაბაწყურის ტბასთან, უღელტეხილთან (ეს სახელი ჰქვია სასაზღვრო ქვას) [12].

64. ყორღანი – მდებ. სოფ. კიუმბატში (ახალი გუმბათი) ეკლესიასთან, სასაფლაოსთან, გაძარცვული (გათხრილი იყო ადგილობრივი მასწავლებლის მიერ) [12].

65. ყორღანი – მდებ. სოფ. სანთაში. სიმაღლე 1,70 მ, უინვენტარო [10; 2, გვ. 39].

66. ქვიანი ყორღანი – მდებ. სოფ. სანთის გზასთან ახლოს [10].

67. ყორღანების ველი „თექელი დაში“ – მდებ. თაფარავნის ტბასთან. ბოგდანოვიკის რაიონის საზღვარზე (ამავე სახელისაა სასაზღვრო ქვა – მენჰირი), სხვადასხვა ზომის ბელტიანი ბორცვები, დიდი ზომის ფილისებური ქვებით, რომლებიც ერთმანეთის კიდევებს ფარავენ. დამახასიათებელია ხშირი ობსიდიანის ნატეხების არსებობა [11].

68. ტაბაწყურის № 5 ყორღანი – მდებ. ტაბაწყურის ტბის აღმოსავლეთით, სრულიად ცარიელი [2-ე გვ. 39-ე 7-ე გვ. 27].

69. ყორღანი „ბეიუკ გონც“ – მდებ. სოფ. შეფიაკის ჩრდილოეთით მეოთხედ კილომეტრზე „ჩერუკურის“ მიჯნაზე. მასზე ტრიანგულაციური კოშკი იდგა [8].

70. ყორღანი „კუჩუკ-გონც“ – მდებ. სოფ. შეფიაკის ჩრდილოეთით № 69-ე ყორღანის მახლობლად [8].

71. დიდი ყორღანი – მდებ. სოფ. კუმბატში. ადგილს ბერძნულად „დოსია“ (სინათლე) ჰქვია. ხვნისაგან დამახინჯებული ყრილით, რომელიც სამი შერწყმული შემადგენლისაგან შედგება [12].

72. ყორღანი – მდებ. მთა შავნაბადასთან წყარო „კოხ-აბურისა“ და სოფ. საბით-ახჩას

შორის ქვედა მხარეს გზასთან, მრგვალი ფორმის, მიწაქვიანი ყრილით [12].

73. დიდი ყორღანი – მდებ. სოფ. ედიქილისას ქვედა მხარეს. თავისი სიდიდით აღემატება „ბეიუკ-თეფეს“ და „კარანტინს“ [8].

74. დიდი ყორღანი – კარგად ჩანს სოფ. ბეშთაშენის და სოფ. ბარმაკსიზის გამყოფი თხემიდან, (ამ თხემს „გარში“ ჰქვია) მრგვალი ფორმის, 5 მ სიმაღლის, წვერზე ოდნავ ჩაღრმავებული მოედნით [10].

75. 2 ქვიანი ყორღანი – მდებ. სოფ. ნარდევანის გზასთან, „მწვანე“ ყორღანის აღმოსავლეთით [10].

76. ყორღანი – მდებ. სოფ. სანთაში (დიდი ყორღანის ახლოს) [11].

77. ყორღანები – მდებ. ზედა წალკისა და ქვედა წალკის გამყოფ პლატოზე, დასასრულელებელი გზის მარჯვნივ [10].

78. ყორღანი – მდებ. სოფ. ჯინისში, მდელიოზე, ჭაობთან ახლოს სოფ. ედიქილისიდან ნახევარ გზაზე [10].

79. ყორღანი – მდებ. სოფ. ჯინისსა და სოფ. ავრანლოს საზღვარზე [10].

80. პატარა ყორღანი – მდებ. სოფ. ყარაყომის მოპირდაპირე მხარეს ყორღანების „ღურნა-თეფესი“ II-ის და „აიუ-თეფესის“ შორის (ამ ყორღანის ადგილმდებარეობა ბ. კუუტინმა გადმოცემით იცოდა) [10].

81. ყორღანების ველი – ტბა ტაბაწყურისკენ მიმავალ ბილიკზე უღელტეხილამდე მესამე პლატოზე (აქვეა თათრების სასაფლაო), ეს ყორღანები გადადიან უღელტეხილის მეორე მხარეს, დასავლეთ ფერდობის ზედა ნაწილში [10].

82. 3 ყორღანი – მდებ. მდინარე ქციის ზედა წელში, ადგილს ჰქვია „ნარიანი“ [12].

83. 2 ყორღანი – მდებ. სოფ. ბეშთაშენის სათიბებზე, თავად ბარათოვის ყოფილ მიწაზე. ბორცვებს შორის ხევში სამლოცველო „მედამ ავროს“ აღმოსავლეთით. სოფ. ახალიკის უკან, ხეობის შუაში, მდებარეობს პატარა ტბა „პომტუნ გოლ“ [12].

84. ყორღანი „ჩინგის-თეფე“ და ყორღანები – მდებ. ტბა თაფარავნის წყალგამყოფთან, საძოვრებზე, მოლოტოვიდან 7 კმ-ზე (გრანდიოზული ყორღანი) [10].

85. ყორღანები – მდებ. სოფ. ბურნაშეთის ზევით, შემადლებულ პლატოზე, საძოვრებზე [10].

86. ყორღანები – მდებ. სოფ. კუშიდან ხარებისაკენ მიმავალ გზაზე, მარჯვენა მხარეს. მიწაქვიანი ყრილით დიამეტრი 30-35 მ, სიმაღლე 2 მ, ერთმანეთთან 100 მ დაშორებაა [11].

87. ყორღანი – მდებ. სოფ. ყიზილქილასას თავზე.

88. ყორღანი – მდებ. სოფ. ნარდევანთან.

89. ყორღანი – მდებ. სოფ. ნარდევანთან.

90. ყორღანი – მდებ. ტბა „იარი გიოლ“-ის ქვედა მხარეს.

91. ყორღანი – მდებ. სოფ. ბარმაკსიზის თავზე.

T. Abulashvili

B. KUFTIN - A RESEARCHER OF TRIALETI BARROWS (Summary)

B. Kuftin studied the barrow culture in Trialeti in 1936-1940 and 1947-1948.

It is obvious that the kurgans excavated by Kuftin contain valuable archaeological data. Hence, these kurgans call for a special scrutiny of hitherto constructional elements and ritual roads.

During his work, Kuftin applied different techniques according to the peculiar characteristics of sites: making a ditch at the central part of a kurgan in order to discover the burial chamber (Pl. I, fig.1) or sporadic digging of trenches covering the whole territory of a barrow and gradual removal of cultural layers (Pl. I, fig. 2). He would also dig squares following a chequer pattern (Pl. I, fig.3). Due to shortage of time, the researcher did not continue excavating kurgans where the exploratory ditches revealed no archaeological material.

A map drawn by B. Kuftin, as given in the monograph by L. Zhorzhikashvili and E. Gogadze, is presented in the paper, where the author of the present paper has pointed out all kurgans the researcher had excavated and studied or excavated but had not numbered or had discovered a barrow but had not indicated it on the map. Such barrows are as follows: kurgans № 47-68 lacking archaeological material or robbed; kurgans № 69-86 discovered but not excavated by Kuftin; kurgans № 87-91 not excavated by the researcher but indicated on his map. The location of the indicated sites on the map is given with figures corresponding to their numerical order in the paper.

ლიტერატურა

1. გამყრელიძე გ. ქართული არქეოლოგიის ისტორიიდან. თბ. 1996.

2. გოგაძე ე. თრიალეთის ყორღანული კულტურა, პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბ. 1972.

3. ლომთათიძე გ. ქართული კულტურის მემკვიდრე ე. თაყაიშვილი. თბ., 1990.

4. ნარიშკინიშვილი გ. ძვ.წ. II ათასწლეულის სარიტუალო გზები თრიალეთში. – ძიებანი, № 5, 2000, გვ. 47-51.

5. Джапаридзе О. К 100 летию со дня рождения акад. Б. А. Куфтина. – РА, № 3, 1993, с. 246-149.

6. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Тrialeti. Тб., 1941.

7. Жоржикашвили Л., Гогодзе Э. Памятники Тrialeti эпохи ранней и средней бронзы. Тб., 1974.

8. Дневник работ археологического отряда Цалкской комплексной экспедиции 1936 года (დღიური დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში).

9. Дневник работ Цалкинской археологической экспедиции 1938 года (დღიური დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში).

10. Дневник работ Цалкинской археологической экспедиции 1939 года (დღიური დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში).

11. Дневник работ Цалкинской археологической экспедиции 1940 года (დღიური დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში).

12. Дневник работ Цалкинской археологической экспедиции 1948 года (დღიური დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფონდებში).

ტაბულების აღწერილობა³⁹

ტაბ. I – თხრილების გავლების თანმიმდევრობა № 1, № 15 და № 17 ყორღანებზე, გაკეთებულია ჩვენ მიერ ბ. კუფტინის დღიურების მიხედვით.

ტაბ. II – № 15 ყორღანის გეგმა და ჭრილი.

ტაბ. III – № 15 ყორღანის დასაკრძალავი ინვენტარის განლაგება სამარხ კამერაში.

ტაბ. IV – № 17 ყორღანის გეგმა და ჭრილი.

ტაბ. V – № 17 ყორღანის დასაკრძალავი ინვენტარის განლაგება სამარხ-კამერაში.

Description of the Plates

Pl. I – The sequence of digging the trenches at kurgans Nos 1, 15 and 17, drawn by the author on the basis of Kuftin's journal.

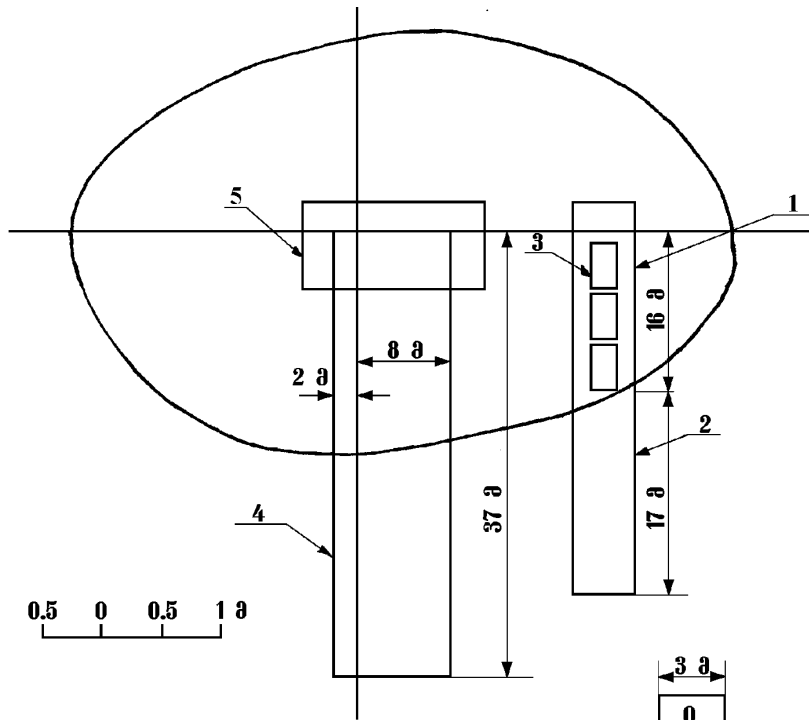
Pl. II – Plan and cross-section of kurgan 15.

Pl. III – The arrangement of the burial inventory in the burial chamber of kurgan 15.

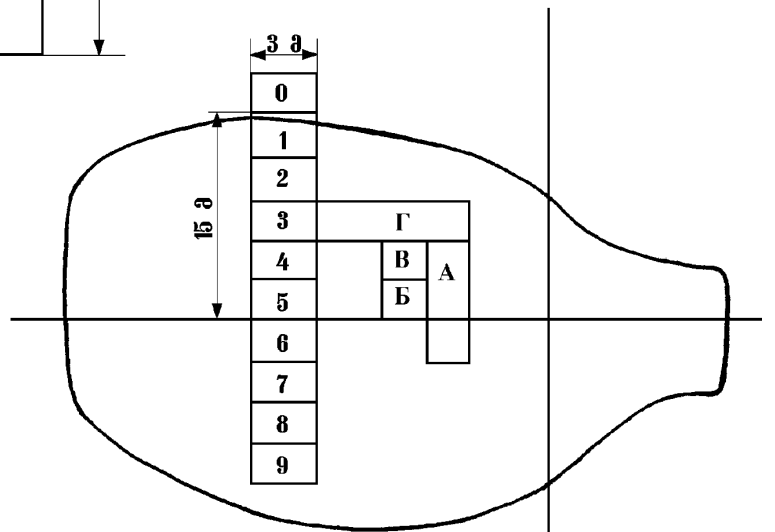
Pl. IV – Plan and cross-section of kurgan 17.

Pl. V – The arrangement of the burial inventory in the burial chamber of kurgan 17.

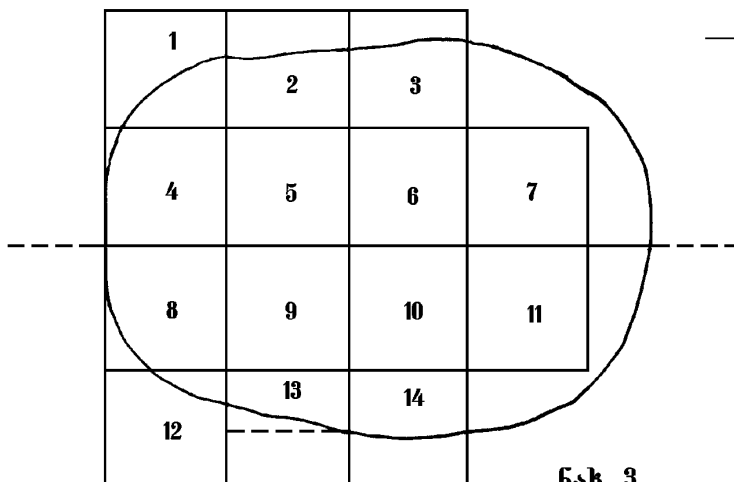
³⁹ ტაბ. I გაკეთებულია ჩვენ მიერ, ხოლო ტაბ. II, III, IV და V ბ. კუფტინის მიერ.

ნახ. 1

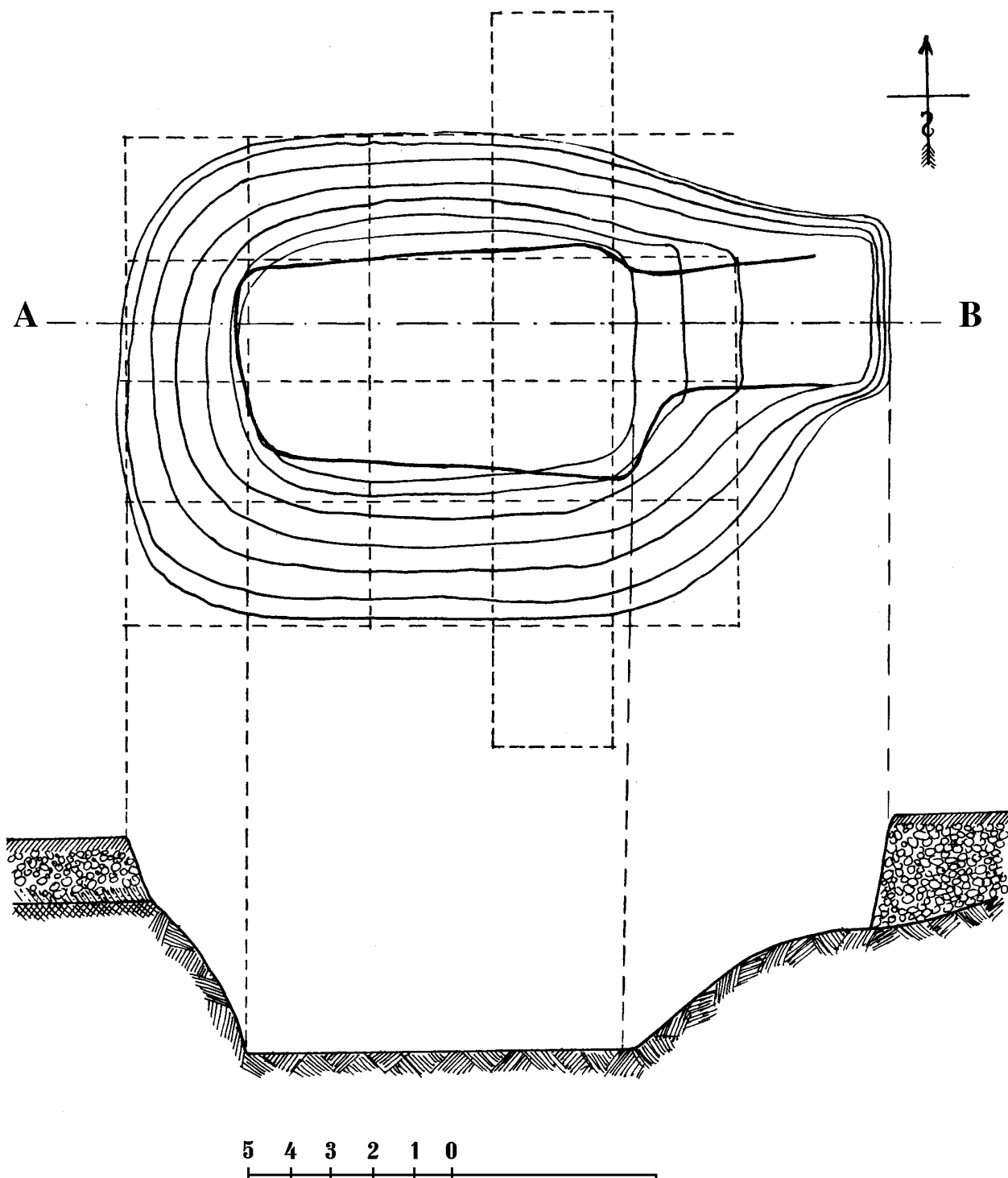

ნახ. 2

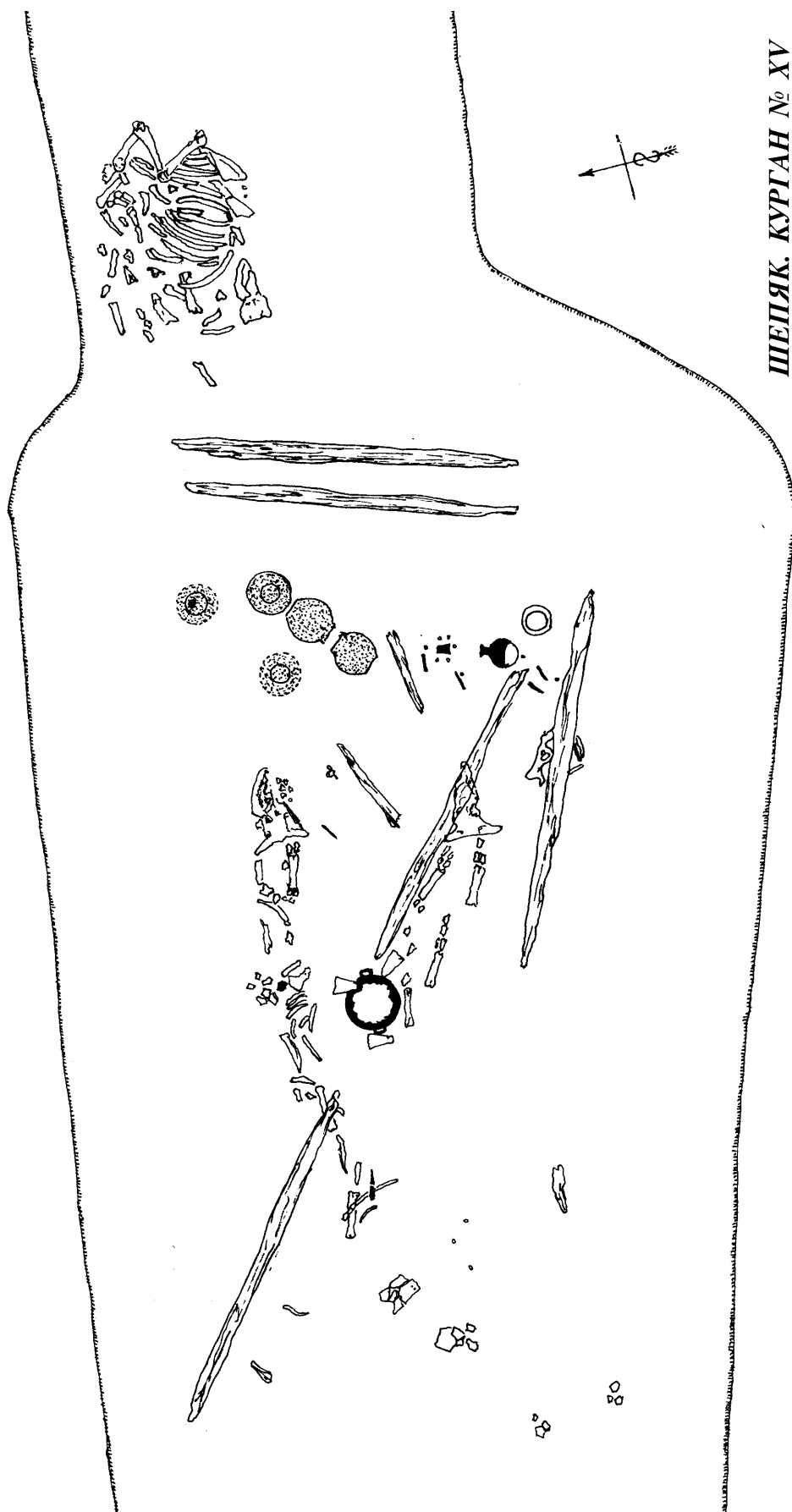

ნახ. 3

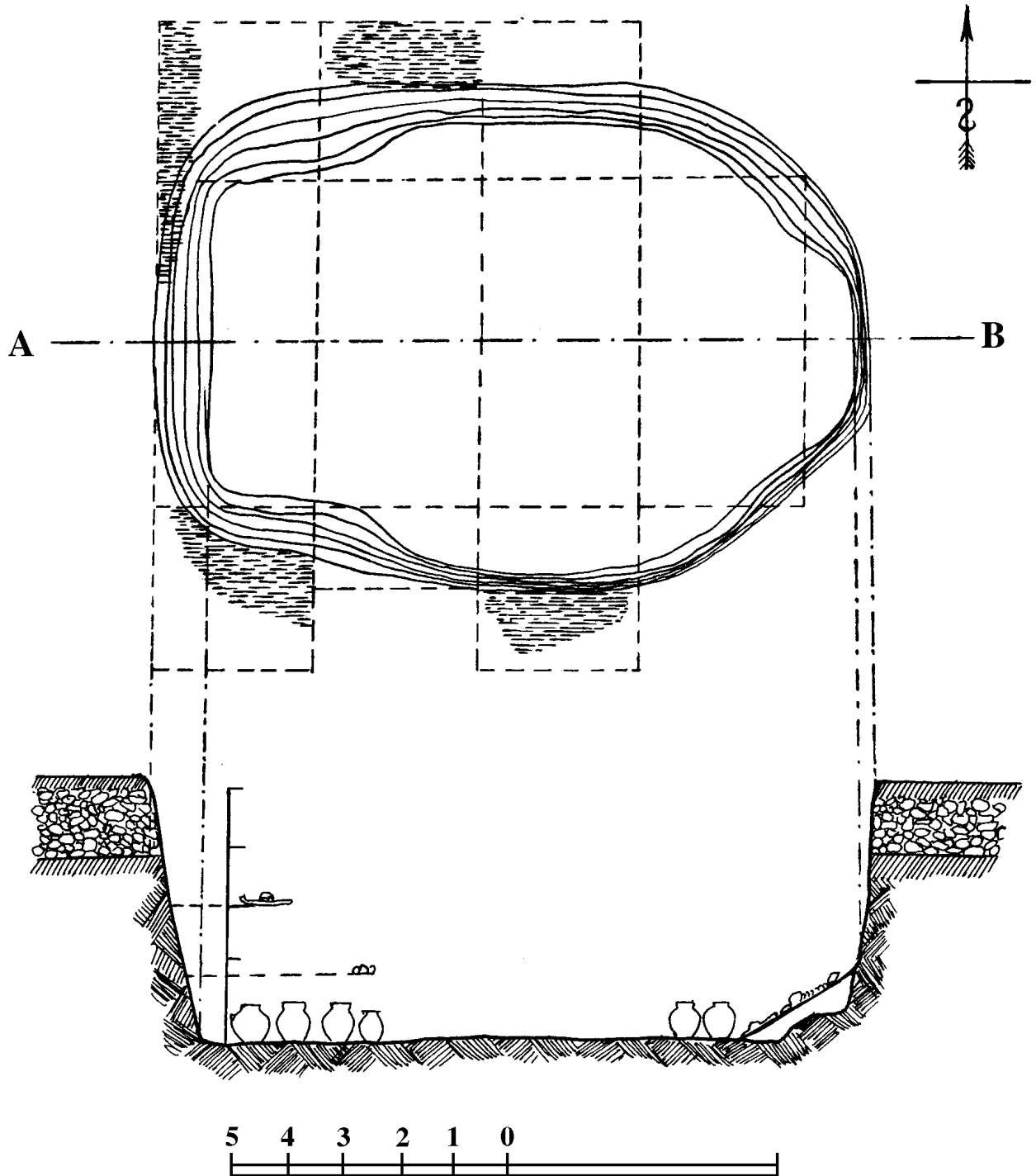
ტაბ. II

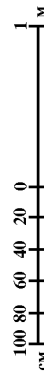
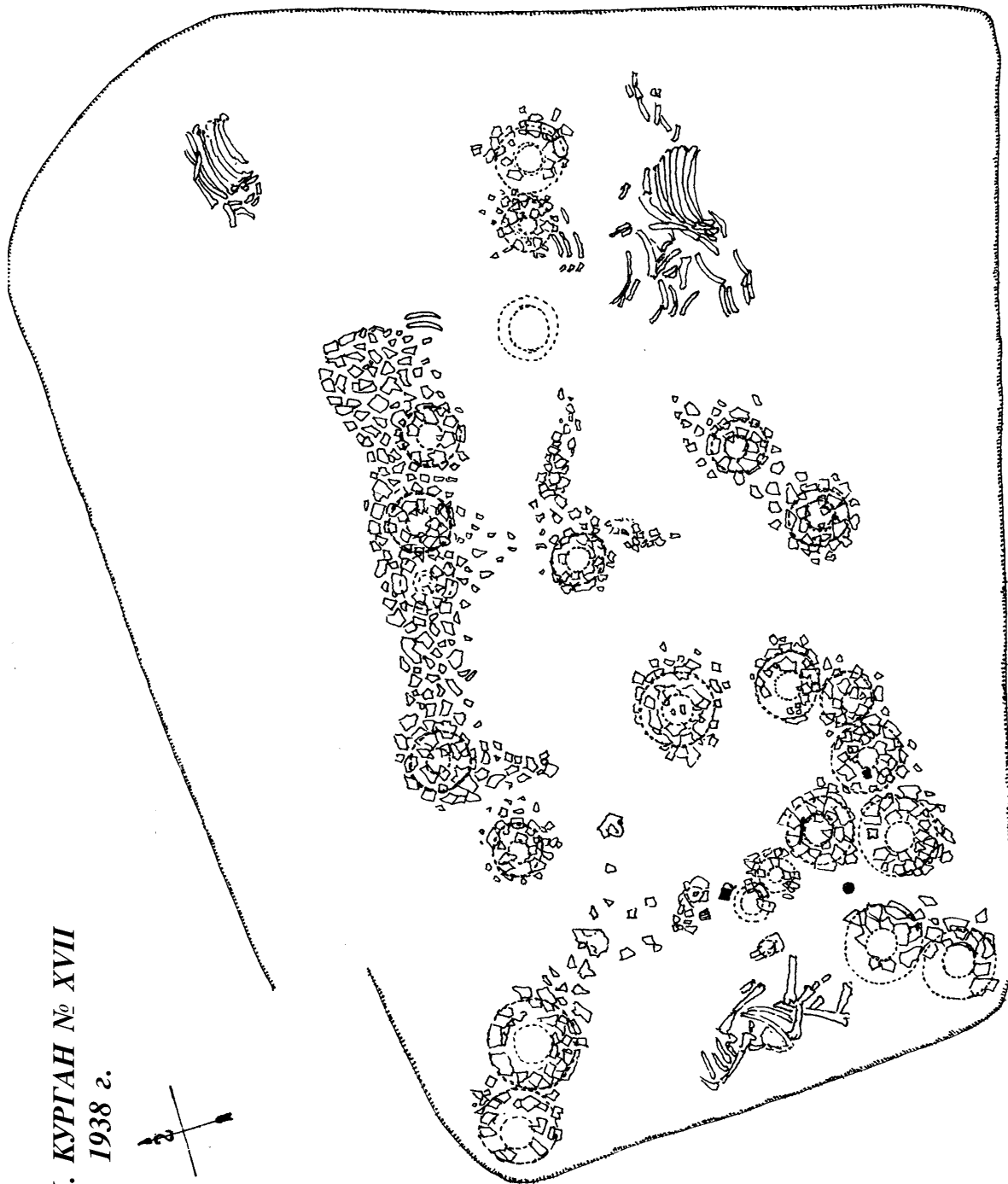
ШЕПЯК. КУРГАН № XV
1938 г.

ტაბ. IV

ШЕПЯК. КУРГАН № XVII
1938 г.

ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე (1798-1850)

ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, შვეიცარიელი ფრანგი მოგზაური, ნემატელის აკადემიის პროფესორი – ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ნატურალისტი, დაიბადა 1798 წლის 28 მაისს მოტიეში (შვეიცარია), გარდაიცვალა იქვე 1850 წლის 7 მაისს.

დიუბუები დადასტურებული არიან XVI საუკუნიდან ლოკლის მახლობლად, დაბა მონპერეში. ეს გეოგრაფიული სახელწოდება უფრო მოგვიანებით დაემატა მისი წინაპრების გვარს. ამ ადგილიდანაა მეცნიერი დაკავშირებული მთასთან და მის მოსახლეობასთან, ხოლო დედის – არდი დ'ოვერნიეს მხრიდან, ის ახლო კონტაქტშია ტბასთან, რომლის ნაპირები წარმოადგენს მთელი მისი ბავშვობის გარემოცვას. ამ კავშირებმა და ბუნების სიყვარულმა ასახვა ჰპოვა მის ნაშრომებში.

ახალგაზრდობის წლები ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ მუყაით შრომაში გაატარა. მან მიიღო საფუძვლიანი საუნივერსიტეტო განათლება. არქეოლოგიური და გეოლოგიური ექსპურსიებით მოიარა შვეიცარია, კურლანდია, ლიტვა, პოლონეთი. ღრმად შეისწავლა სკანდინავური სიძველეები და ამის შემდეგ დაიწყო უკრაინისა და რუსეთის სამხრეთის გამოკვლევა.

მეცნიერი ბევრს მოგზაურობდა, მაგრამ მისივე თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესო და ორიგინალური იყო მისი მოგზაურობა 1831-34 წწ. შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროზე, ყირიმსა და ამიერკავკასიაში. სევასტოპოლიდან რედუტ-კალემდე მოგზაური გაუყვა შავი ზღვის აღმოსავლეთ მხარეს, თანმიმდევრობით მოიარა ქუთაისი, გელათი, ახალციხე, ზემო თმოგვი, ვარძია, ბორჯომის ხეობა, რაჭა, ლეჩხუმი. უკან დაბრუნდა, რათა დაეთვალა იერებინა რიონის ხეობა, სამეგრელო, სვანეთი, ნოქალაქევი, ფაზისი, გურია, შემდეგ ისევ ქუთაისი, საიდანაც ჩავიდა თბილისში გორის, უფლისციხისა და ატენის გავლით.

დიუბუა დე მონპერე იწყებს ამ მხარეების ისტორიულ, არქეოლოგიურ, გეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ შესწავლას.

იგი გვევლინება, როგორც კეთილმოსურნე და საქართველოს ისტორიითა და კულტურით უაღრესად დაინტერესებული მკვლევარი. მოგზაურობის განმავლობაში მას დაწვრილებით შეჰქონდა დღიურებში თავისი შთაბეჭდილებები, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ხალხთა ისტორიის საკითხებს, იწერდა მისთვის საინტერესო ყველა ფაქტსა თუ ცნობას, იხატავდა სურათმოდერულ ძეგლებსა და წარწერებს. მონპერეს, მეცნიერსა და პიროვნებას, რომელსაც მიზნად ჰქონდა დასახული კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის საფუძვლიანი შესწავლა, ყურადღების გარეშე არ დაუტოვებია მის წინამორბედ მოგზაურთა და მეცნიერთა ნაშრომები თუ გამოკვლევები კავკასიისა და საქართველოს შესახებ. იგი ფაქტებით ამოწმებდა ყველა ცნობას კავკასიის შესახებ, რომელიც მან იცოდა ადრეანტიკური, შუა საუკუნეების თუ ახალი ევროპული ლიტერატურიდან. იგი კარგად იცნობდა შემდეგი ავტორების: ჰომეროსის, აპოლონიოს როდოსელის, სტრაბონის, პროკოპის, სენ-მარტენის, კლაპროტის, ლამბერტის, ჟოზეფ-მარი ზამპის, ჟან შარდენის, გიულდენ-შტედტის, გამბას, მარი ბროსესა და სხვათა შრომებს და იმომწმებდა მათ თავის თხზულებებში. დიუბუა ყურადღებით სწავლობდა ყველაფერს, თვით კავკასიის ძველ რუკებსაც კი, იგი მათ ამომწმებდა და აკრიტიკებდა, ამყარებდა პირად კონტაქტებს და ნაცნობობას იმ მეცნიერებთან, რომლებიც კავკასიის სწავლობდნენ, იყენებდა მათ მიერ მოწოდებულ გამოუქვეყნებელ ცნობებს, ისტორიულ დოკუმენტებს და სხვ.

ყირიმსა და კავკასიაში მოგზაურობის შედეგად მეცნიერმა მოაგროვა უმდიდრესი ცნობები, მან გამოაქვეყნა ექვსტომიანი ნაშრომი – „მოგზაურობა კავკასიის გარშემო, ჩერქეზებთან და აფხაზებთან, კოლხეთში, საქართველოში, სომხეთში და ყირიმში.“ ნაშრომს თან ერთვის სპეციალურად შედგენილი ატლასი. ეს თხზულება გამოიცა პარიზში 1839-1843 წწ. ("Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée," 6 vol. avec atlas, Paris, 1839 à 1843). 1858 წელს მას მიენიჭა საფრანგეთის გეოგრაფიული საზოგადოების დიდი ოქროს მედალი.

აი, რას წერს დიუბუა დე მონპერე თავის თხზულების შესავალ ნაწილში: „მკითხველს ვთხოვ იყოს შემწყნარებელი. თუმცა მე ამ თხზულების შექმნას მოვანდომე მოგზაურობის ოთხი, ხოლო რედაქტირების რამდენიმე წელი, ვფიქრობ, რომ იგი მაინც არ არის სრულყოფილი და მას ხარვეზები აღმოაჩნდება. ჩემი მოგზაურობის განმავლობაში, ხშირად მეგზურისა და გიდის გარეშე დარჩენილი, ჩემი თავის იმედად ვრჩებოდი, მაგრამ როდესაც ვამბობ, რომ ვიყავი მარტო, ამით სრულებით არ მინდა ჩემად ჩავთვალო ნაშრომში ის, რასაც მე უნდა ვუმაღ-

ლოდე რამდენიმე ადამიანის დახმარებას. მინდა საოცარი მადლიერების გრძნობით მოვიხსენიო ის კეთილშობილი და დაუზარელი ადამიანები, რომელთა დახმარების გარეშე მე გამიჭირდებოდა ბევრი საინტერესო ფაქტის წარმოჩენა.... მათ შორის არიან წარმოშობით მეგრელი თავადი [გვარი არ არის მითითებული – ლ.მ.] და ახალგაზრდა მარი ბროსე, რომლებმაც დიდი მოთმინებითა და რულუნებით გაშიფრეს ქართული წარწერები [ივლისხმება დიუბუას მიერ მიკვლეული და გადმოხატული ხერთვისის ციხე-სიმაგრის და აწყურის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიის შესასვლელ კარზე არსებული ძველი ქართული წარწერებისა და სხვათა ამოკითხვა – ლ.მ.]. მთელი ჩემი მოგზაურობის განმავლობაში, მე ყველგან მხვდებოდნენ იმ გულწრფელი და დიდი სტუმართმოყვარეობით, რაც ესე დამახასიათებელია კავკასიის ხალხებისათვის. სხვადასხვა კლასის მოხელეები თუ კერძო პირები, ყველანი თავაზიანად ცდილობდნენ ხელი შეეწყოთ ჩემი კვლევა-ძიებისათვის. აღლუკების გარეშე არ შემიძლია გავიხსენო ამდენი კეთილგანწყობა, ინტერესის გამოვლინება, დახმარების სურვილი და ყველგან უამრავი მფარველი და მეგობარი, რომლებიც მე შევიძინე ჩემს გრძელ მოგზაურობაში.

ჩემ მიერ შესრულებული ატლასი, რომელსაც მე ყოველთვის ვუთითებ ტექსტში, დაყოფილია ხუთ ნაწილად ან სერიად. გეოგრაფიული ნაწილი შეიცავს დაახლოებით 24 გვერდს. ესენია კავკასიის სხვადასხვა ნაწილების სპეციალური გეგმები; ფერწერული ნაწილი შედგება 75 ხედისაგან; არქიტექტურის სერია განკუთვნილია ბიზანტიური, ქართული, სომხური და სპარსული სტილის ხუროთმოძღვრული ძეგლებისათვის. არქეოლოგიურ სერიაში შეკრებილია ანტიკური ხანის ლარნაკები, გამომწვარი თიხისაგან შექმნილი ნივთები, ქანდაკებები, აკლდამები, სამაროვნები და ის საგნები, რომლებსაც ისინი შეიცავენ, ბარელიეფები, წარწერები და სხვ. მესხეთე სერია მიძღვნილია გეოლოგიისადმი“.

ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს შრომები კავკასიის შესახებ გახდა ერთ-ერთი მოტივი მისი მიწვევისა ნეშატელის მეცნიერებათა აკადემიის კათედრის ხელმძღვანელად.

1839 წელს, წერს მისი მოღვაწეობის მკვლევარი დენის კნოფლერი, როდესაც პროფესორმა ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ წაიკითხა თავისი პირველი ლექცია ნეშატელის აკადემიაში, ის უკვე ორმოცი წლისა იყო და სიცოცხლის მხოლოდ ერთი ათეული წელია ჰქონდა დარჩენილი. მისი ნაყოფიერი ცხოვრების უმეტესი ნაწილი ამ თარიღამდე მიმდინარეობდა.

„თუ თავს ვაძლევდი უფლებას, ვყოფილიყავი ამაყი, ეს იყო მხოლოდ მაშინ, როცა ვფიქრობდი, რომ მეც ნეშატელელი ვარ“ – იტყვის მოგზაურობიდან სამშობლოში დაბრუნებული მონპერე თავის მოკლე, მაგრამ ინფორმაციებით მდიდარ ავტობიოგრაფიაში.

მეცნიერის წარმატებულ მოღვაწეობას საფუძველი შეუქმნა სწავლამ ბერლინში, მასწავლებლობამ პოლონეთში, მოგზაურობამ რუსეთის სამხრეთში და ა.შ.

როგორც არქეოლოგიის პროფესორმა, მან კარგად იცოდა, რომ ვერაფერი ვერ ცვლის საგანთან პირდაპირ კონტაქტს. ამას ადასტურებს მისი ჩანაწერი, რომლითაც მთავრდება 1843 წელს გაკეთებული ბიბლიოგრაფია ელინურ სიძველეთა ლექციისათვის: „მე ვწუხვარ, წერდა იგი, რომ ჩვენ არა გვაქვს უფრო მდიდარი ბერძნული მუხეუმი. მიუხედავად ამისა, ბ-ნ შარლ-ფილიპ ბოსეს (1773-1845 წწ.) შემოწირულობა უკვე კარგი დასაწყისია და ვიმედოვნებ, რომ თანდათანობით ჩვენ შევძლებთ თავი მოვუყაროთ სიძველეთა სხვა კოლექციებს, რაც შეავსებს ჩვენ ცოდნას ბერძნული ხელოვნების შესახებ.“

1840 წელს, ნეშატელის გიმნაზიასთან თუ ლათინურ კოლეჯთან, მართლაც გაიხსნა პატარა ეთნოგრაფიული მუხეუმი, რომლის ხელმძღვანელობა, ბუნებრივია, მიენდო დიუბუა დე მონპერეს. მასვე ხვდა პატივი 1842 წლის სექტემბერში მუხეუმში მიეღო პრუსიის მეფე ფრედერიკ გიომ IV და დედოფალი. მისი ხელმძღვანელობის დროს მუხეუმი გამდიდრდა კიდევ რამდენიმე შემოწირულობით, კერძოდ, გრაფ ალბერ დე პურტალეს (1812-1861 წწ.) კოლექციიდან, რომელიც გამორჩეული იყო ბერძნული მონეტების საინტერესო სერიით.

1846 წელს დიუბუა დე მონპერემ მუხეუმში შეიტანა რომაული ნივთები, რომლებიც მან თვითონ აღმოაჩინა კოლომბიეში გათხრების დროს. მაგრამ, სამწუხაროდ, მიუხედავად მისი დიდი სურვილისა შეექმნა არქეოლოგიური მუხეუმი, გარემოება სრულიად არ იყო ხელსაყრელი მუხეუმის გაფართოების ან უბრალოდ არქეოლოგიური ფონდების დაცვისათვის. 1848 წელს დიუბუამ დატოვა დირექტორის თანამდებობა ისე, რომ ვერ შეძლო თავისი ჭეშმარიტი ოცნების განხორციელება. მისი საკუთარი სიძველეთა კოლექცია, სადაც ივარაუდება, რომ შედიოდა კავკასიაში შეგროვილი ნივთებიც, ისევე როგორც მუხეუმში არსებული სხვა ფონდები, გადაეცა ქ. ციურისს.

თავისი მოგზაურობის გამოცემის შემდეგ, მეცნიერი განაგრძობდა ნაყოფიერ მოღვაწეობას. წახალისებულმა ჯილდოებითა და ქება-დიდებათ, რომელსაც ყოველი მხრიდან იღებდა, მან დაიწყო შვეიცარიის მთავრობის ხელშეწყობით თავისი „ნეშატელურ სიძველეთა“ გამოქვეყნება, მაგრამ ამ ნაშრომისათვის ტექსტის ბოლომდე მომზადება მან ვეღარ მოასწრო. ერთ-ერთმა მეგობარმა შეაგროვა განსვენებულის მიერ მოპოვებულ აურაცხელ მასალაში ოცი გვერდი, რომელიც წაუშმძღვარა „ნეშატელურ სიძველეს“ და ალბომი გამოიცა.

„მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს ავტორის სიკვდილის შემდეგ გამოცემული ამ ნაშრომის მნიშვნელობა, – წერს ერნესტ შანტრი თავის „ანთროპოლოგიურ გამოკვლევებში“ (1885-1887)

– ის ჩვენთვის ყოველთვის შორს იქნება მისი თხზულების: „კავკასიაში მოგზაურობი“-დან, საიდანაც მან მოიტანა ის პირველყოფილი გადაძვლები ციებ-ციხელება, რითაც ასეთი განსაცვიფრებელია კავკასია და რომელსაც უნდა უმაღლოდეს მონპერე თავის ხანგრძლივ დიდებას და ამასთანავე მის მიმართ ყველა იმ მეცნიერის მადლიერებას, რომელიც მისი მოგზაურობის შემდეგ შეუდგა პონტო-კასპიური აუზის გამოკვლევას.“

აი, როგორ ახასიათებს ერნესტ შანტრი დიუბუა დე მონპერეს „კავკასიაში მოგზაურობას“: „მინდა ვთქვა, რომ ეს არის ყველაზე საუკეთესო წიგნი, რომელიც კი როდესმე დაწერილა კავკასიის შესახებ. თუმცა მისი თვალსაზრისი რამდენიმე საკითხზე დღეს შეიძლება გადაძვლებულად მივიჩნიოთ, შეუძლებელია არ დააფასო ის შეუპოვრობა და მიზანსწრაფულობა, რაც ახასიათებდა მის მოგზაურობას კავკასიაში. ისტორიკოსი, არქეოლოგი, გეოლოგი, არტისტიკული ბუნების ადამიანი, ასეთი იყო ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, რომელმაც შეძლო საუცხოო ნიჭის წყალობით, თავი მოეყარა ყველაფერ იმისათვის, რაც კი მანამდე ყოფილა გამოქვეყნებული ამ, ჯერ კიდევ ნაკლებად ცნობილი მხარის შესახებ თითქმის ყველა მოსაზრება, რომლებიც შემდგომში იქნა გამოთქმული კავკასიის უძველეს ეთნოლოგიასა და ისტორიაზე, სათავეს მის ამ ნაშრომში იღებს... დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ იგი ეხებოდა თითქმის ყველა თემატიკას, ყოველთვის ერთი და იმავე სიცხადითა და თანაბარი, ძალდაუტანებელი სტილით. ყველა მონაცემს, რომელსაც ის სხვა წყაროებსა თუ ლიტერატურაში პოულობდა, განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა მის გამოკვლევაში. მაგრამ ამ ნაშრომის მთავარი ღირსება მაინც ისაა, თუ რაოდენ დიდ ადგილს უთმობდა ავტორი დაკვირვებას. ეს ნამდვილად ძალიან მნიშვნელოვანია იმ მწიერი საშუალებების გათვალისწინებით, რაც მაშინ გააჩნდა მეცნიერებს თავის განკარგულებაში. მიუხედავად იმისა, რომ მას ხშირად იტაცებდა დაუსაბუთებელი გაიგივებები, უნდა ვაღიაროთ, რომ მან თავის ჰიპოთეზებზე დაყრდნობით მოიპოვა ფაქტების საკმაოდ დიდი რაოდენობა, რომელთა მეცნიერული ანალიზის საშუალებას მისი ეპოქა არ იძლეოდა. მიუხედავად იმისა, რომ მონპერეს არ მოუვლია დადესტანი და მტკვრისა და თერგის ნაპირებზე გაშლილი ველები, იგი მაინც უნდა მივიჩნიოთ მთელი კავკასიის გაბედულ მკვლევარად. მის შემდეგ, მოგზაურობები ამ მხარეში იფარგლებოდა განსაზღვრული რეგიონებით ან მეცნიერების სპეციალური დარგით.“

მარი ბროსე კი ასე აფასებს მეცნიერის მოღვაწეობას: „მისი წიგნები წარმოადგენენ თითქმის ენციკლოპედიას კავკასიისას, რომლის ცალკეული ნაწილების გადაჭარბება შეიძლება, მაგრამ მასთან მთლიანად გათანაბრება ძნელი იქნება.“

სხვა უცხოელ მოგზაურთაგან განსხვავებით, როგორც ამას ზემოთ მოხსენიებული მეცნიერებიც აღნიშნავენ, თავისი დიაპაზონითა და სამეცნიერო ინტერესთა მრავალფეროვნებით საქართველოს ისტორიისა და მის სიძველეთა კვლევაში, განსაკუთრებული ადგილი უკავია ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს. მის ნაშრომებში თავმოყრილია მნიშვნელოვანი ფაქტობრივი მასალა. მიუხედავად ზოგიერთი შეცდომისა თუ უზუსტობისა, იგი გვაძლევს არა მარტო ისტორიულ სიძველეთა მიმოხილვას, არამედ მეტად საინტერესო ცნობებსაც XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ამა თუ იმ მხარის სოციალურ სტრუქტურაზე, მის ცხოვრებასა და ყოფაზე. დიუბუა იძლევა უზარმაზარ ეთნოგრაფიულ მასალას, საინტერესო მონაცემებს ამიერკავკასიის ისტორიული გეოგრაფიის შესახებ, მას გასაოცარი სიზუსტით აქვს მოცემული ასეულობით დასახლებული პუნქტი. იგი ეხება არქეოლოგიას, ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს, გეოლოგიას, ეთნიკურ და დემოგრაფიულ საკითხებს. როგორც ვხედავთ, მეცნიერს საოცრად ფართო თვალთახედვის არეალი აქვს.

მის თხზულებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მეცნიერის მიერ აღწერილი ან ჩახატული მატერიალური კულტურის ძეგლები იმდენად, რამდენადაც ზოგიერთი მათგანი აღარ არსებობს, ზოგი კი სახეშეცვლილია.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაშრომში თავმოყრილ უამრავ ფაქტობრივ მასალასთან ერთად გაკეთებულია მისი მეცნიერული გაანალიზების საინტერესო ცდა. მთელი რიგი ფაქტები თუ მოვლენები ავტორს სწორად, მართებულად აქვს გადმოცემული. მან არა მარტო აღწერა მატერიალური კულტურის ძეგლები, არამედ სცადა გაეაზრებინა და განეზოგადებინა მის მიერ მიკვლეული და შეგროვილი ძველი საქართველოს ნივთიერი მასალა. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ უცხოელი მკვლევარებისა თუ მეცნიერების ასეთი ნაშრომებით ევროპელები ეცნობოდნენ საქართველოს ისტორიისა და კულტურას, ინტერესდებოდნენ მისი წარსულითა და აწმყოთი.

ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს თხზულებას „მოგზაურობა კავკასიის გარშემო“, როგორც ისტორიულ წყაროს, უადრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ისტორიულ სიძველეთა შესწავლის საქმეში.

ლიტერატურა

1. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 3. თბ., 1978,
2. Brosset M. Rapport sur un voyage archéologique dans la Géorgie, avec atlas, Paris, 1849-1852.
3. Chantre E. Recherches anthropologiques dans le Caucase, Paris, 1885, T. I, p. XXIII-XXIV.
4. Dubois de Montpéreux, Fr. Voyage autour du Caucase. T. I. Paris, 1839.

ლელია მალრაძე

მილოცვა

ლაშარა (დოდო) სახაროვა

ჩვენთვის ყველასათვის საყვარელ და პატივცემულ თანამშრომელს ლაშარა (დოდო) სახაროვას საიუბილეო თარიღი აქვს.

არქეოლოგთა მთელი კოლექტივი ულოცავს და უსურვებს ჯანმრთელობას, ხანგრძლივ სიცოცხლეს და შემოქმედებით წარმატებებს. ორმოც წელზე მეტია, ქალბატონმა დოდომ თავისი ცხოვრება დაუკავშირა ქართულ არქეოლოგიას და უანგაროდ ემსახურება მას.

დოდო სახაროვა დაიბადა ქალაქ თბილისში, მოსამსახურის ოჯახში.

1948 წელს მან დაამთავრა ქ. თბილისის ქალთა პირველი სკოლა. ამავე წელს იგი ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ისტორიის ფაკულტეტზე.

1953 წელს მან წარმატებით დაამთავრა უნივერსიტეტი ისტორიკოსის კვალიფიკაციით და ჩააბარა გამოცდები ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში, სადაც მის ხელმძღვანელად დაინიშნა აკად. ნ. ბერძენიშვილი, ხოლო სპეციალზაციას არქეოლოგიაში გერმანე გობეჯიშვილთან გადიოდა.

1956 წელს მან დაამთავრა ასპირანტურა და ჩაირიცხა ამავე ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილებაში უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად.

1966 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „ცხენისწყლის ზემო წელის გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები“.

1970 წლიდან ლ. სახაროვა გადაყვანილი იყო უფროს მეცნიერ თანამშრომლად. საველე არქეოლოგიურ მუშაობას ლ. სახაროვა იწყებს 1952 წლიდან. ჯერ კიდევ სტუდენტი სხვადასხვა დროს აქტიურად მონაწილეობდა და ეუფლებოდა ველზე მუშაობის პრაქტიკას კახეთში (უჯარმა), რაჭაში (ბრილი). შემდეგ იგი თანამშრომლობს თეთრიწყაროს, ქუთაისის ქვეყნის, დიდი თბილისის, კოლხეთის, აფხაზეთის, კოდორის ხეობისა და სხვა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში.

1962 წელს ლ. სახაროვა ხელმძღვანელობს არქეოლოგიურ სამუშაოებს ლეჩხუმში. არქეოლოგიურ დაზვერვებთან ერთად გათხრილ იქნა ანტიკური ხანის სამარხები სოფ. ცხეთაში.

1970-71 წწ. ლაშარა სახაროვა აგრძელებს არქეოლოგიურ სამუშაოებს სოფ. ცხეთაში. მის მიერ მიკვლეულ იქნა წინაანტიკური ხანის ნამოსახლარი, რომელმაც დაადასტურა ამ რეგიონში მანამდე უცნობი ძვ.წ. VIII-VII სს. კოლხური კერამიკა.

ლ. სახაროვას კვლევის ძირითად საგანს კოლხურ კულტურის შესწავლა წარმოადგენდა.

მისი ნაშრომების უმეტესობა (მონოგრაფია, სტატიები) ისტორიული ლეჩხუმის არქეოლოგიური ძეგლების კვლევას ეძღვნება. მაგალითად, „გვიანბრინჯაოს ხანის ლეჩხუმის სამიწათმოქმედო იარაღების შესწავლისათვის“, „ბრინჯაოს უძველესი მხატვრული ჭურჭელი“, „ლეჩხუმის ბრინჯაოს განძები“, „ლეჩხუმის წინაანტიკური ხანის ნამოსახლარი“ და სხვ.

მაგრამ ლ. სახაროვას ინტერესი მხოლოდ აღნიშნული რეგიონით როდი იფარგლება. მას ასევე აინტერესებს კოლხური კულტურის ზოგადი პრობლემები. იგი მუშაობს კოლხურ-ყობანური კულტურის საკითხებზე, კოლხური კულტურის ლოკალურ კერებზე, გენეზისზე, პერიოდიზაციაზე, ამ ორი კულტურის ურთიერთობაზე.

მისი ნაშრომები ყოველთვის იქცევა ყურადღებას შესრულების მაღალი დონით.

კიდევ ერთხელ გუსურვით ჩვენ საყვარელ დოდოს ჯანმრთელობა, კარგად ყოფნა, მეცნიერებაში ახალი მიღწევები და ბედნიერება, მის შვილებთან, შვილიშვილებთან და შვილთაშვილებთან ერთად.

ლ. წითლანაძე

ოთარ ჯაფარიძე 80 წლისაა

ცნობილ ქართველ არქეოლოგს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსს, პროფ. ო. ჯაფარიძეს 80 წელი შეუსრულდა. იგი დაიბადა 1921 წლის 16 სექტემბერს თბილისში. 1939 წელს დაამთავრა თბილისის 25-ე საშუალო სკოლა და სწავლა განაგრძო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე, რომლის დამთავრების შემდეგაც დატოვებულ იქნა ასპირანტურაში. 1944 წლიდან ო. ჯაფარი-

ძე მუშაობას იწყებს ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში.

1948 წელს მან ბრწყინვალედ დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, ხოლო 1962 წელს ასევე ბრწყინვალედ იქნა დაცული სადოქტორო დისერტაცია.

1952 წლიდან ბატონი ო. ჯაფარიძის მოღვაწეობა ძირითადად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არის დაკავშირებული. 1963 წელს

იგი არჩეული იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის კათედრის პროფესორად. 1967 წლიდან იგი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრას უდგას სათავეში. 25 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში იგი დაუღალავად ემსახურებოდა ამ კათედრას. 1968-1982 წწ. ო. ჯაფარიძე შეთავსებით მუშაობდა ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. 1982 წლიდან დღემდე კი მოღვაწეობს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში.

1979 წელს ო. ჯაფარიძე არჩეული იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, 1995 წლიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად.

ბატონი ო. ჯაფარიძის შრომები ძირითადად საქართველოსა და კავკასიის ბრინჯაოს ხანის კულტურების კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილი. მისი ადრეული ნაშრომები ეძღვნება კოლხური კულტურის შესწავლას. შემდგომ პერიოდში ო. ჯაფარიძე ბრინჯაოს კულტურის ადრეულ საფეხურებს იკვლევს. ო. ჯაფარიძეს უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის შუაბრინჯაოს თრიალეთური კულტურის კვლევის საქმეში. ყველაზე ხანგრძლივი გათხრები და საინტერესო გამოკვლევები მან „თრიალეთის ბრწყინვალე“ კულტურას მიუძღვნა.

ო. ჯაფარიძე ხელმძღვანელობდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქვემო ქართლის გა-

ერთიანებულ ექსპედიციას, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში ადრესამიწათმოქმედო კულტურების კვლევას. ამ კულტურის მრავალი პრობლემატური საკითხებისადმი მიძღვნილი მისი არაერთი საინტერესო სტატია.

1978-1982 წწ. იგი ხელმძღვანელობდა მარტყოფის რაიონში აღმოჩენილი ადრეული ყორღანული კულტურის ძეგლების გათხრებს და შესწავლას. ამ პრობლემებისადმი მიძღვნილი მისი არაერთი საინტერესო ნაშრომი და მონოგრაფია.

ო. ჯაფარიძე ბევრს მუშაობს ეთნოგენეზის პრობლემებზე, საგანგებოდ ჩერდება ამ საკითხებზე თავის მრავალრიცხოვან მონოგრაფიებში თუ სამეცნიერო სტატიებში, რომელთა ჩამოთვლაც კი შორს წავიყვანდა.

მეცნიერული მოღვაწეობის გარდა ო. ჯაფარიძე შესანიშნავი აღმზრდელი და პედაგოგია. მას მრავალი ასპირანტი და მაძიებელი ჰყავს გაზრდილი. მისი ყოფილი ასპირანტები და მაძიებლები დღეს მეცნიერებათა კანდიდატები და დოქტორები არიან, არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

უკუსურვებთ ბატონ ოთარს დიდხანს სიცოცხლეს, ჯამრთელობას და სიმხნევს ქართული მეცნიერებისა და ქართველი ერის საკეთილდღეოდ.

ბ. მაისურაძე

ირინე ჯალალანია 75 წლისაა

ქალბატონ ირინეს დაბადებიდან 75 და სამეცნიერო მოღვაწეობის დაწყებიდან 50 წელი შეუსრულდა. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც მანდილოსნის ასაკი კი არ უნდა დაიმალოს, არამედ საზეიმოდ აღინიშნოს. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი ულოცავს ცნობილ მეცნიერს საიუბილეო თარიღს, სურვებს ხანგრძლივ სიცოცხლეს, წარმატებებს სამეცნიერო ასპარეზზე და პირად ცხოვრებაში.

ირინე ლევანის ასული ჯალალანია დაიბადა 1926 წელის 20 აგვისტოს თბილისში, მოსამსახურის ოჯახში. 1934 წელს შევიდა თბილისის მე-3 საცდელ-საჩვენებელ სკოლაში (ამჟამად ი. ჭავჭავაძის სახ. 23-ე საშუალო სკოლა). 1944 წელს, სკოლის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ, ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე, რომელიც ასევე წარჩინებით დაამთავრა 1949 წელს.

1949 წლის 6 სექტემბერს ირ. ჯალალანიამ მუშაობა დაიწყო აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის კაბინეტში ლაბორანტის თანამდებობაზე. ერთი წლის შემდეგ იგი გადაიყვანეს უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად. დამწყები მეცნიერ-მუშაკისათვის დიდი ბედნიერება იყო ის, რომ მისი ხელმძღვანელები იყვნენ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ქართული ნუმიზმატიკური მეცნიერების

კლასიკოსები დოც. თამარ ლომოური და პროფ. ევგენი ალექსანდრეს ძე პახომოვი. მათი ხელმძღვანელობით ირ. ჯალალანია დაეუფლა ნუმიზმატიკის რთულ პროფესიას. ცხოვრებაში ყველას ასე არ უმართლებდა პედაგოგების მხრივ. იუბილარის კვლევის სფეროში ძირითადად მოქცეულია V-XIV სს. საქართველოში მოჭრილი და სინქრონულად საქართველოს სამონეტო ცირკულაციაში ჩართული აღმოსავლური მონეტები. 1958 წელს ე. პახომოვის ხელმძღვანელობით ირ. ჯალალანიამ მოამზადა მონოგრაფია "Из истории монетного дела в Грузии XIII века" და იმავე წელს წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია ამ თემაზე.

ირ. ჯალალანიამ აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში იმუშავა 1969 წლამდე. ოცი წლის განმავლობაში იგი უვლიდა, აწესრიგებდა (რა თქმა უნდა, სხვებთან ერთად) მუზეუმის უმდიდრეს ნუმიზმატიკურ ფონდებს. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თ. ლომოურის მუზეუმიდან წასვლის შემდეგ იგი, ათეული წლების მანძილზე, იყო აღმოსავლური მონეტების ერთადერთი სპეციალისტი. ამიტომ ძირითადი სიმძიმე მის მხრებზე გადადიოდა, რადგან უცხოური ნუმიზმატიკური ძეგლებიდან ეს მონეტები ყველაზე მრავალრიცხოვანია მუ-

ზეუმის ფონდებში. ამის პარალელურად ირ. ჯალალანია მონაწილეობდა მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების მუშაობაში – ურბნისში, როდიონოვკაში (ფარავნის ტბა), საზღვრავდა და მეცნიერულად ამუშავებდა სხვადასხვა არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებულ ნუმიზმატიკურ მასალას.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ირ. ჯალალანიას მოღვაწეობასთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს ერთი მნიშვნელოვანი მომენტიც: ნუმიზმატიკის განყოფილების სამი თანამშრომლის ავტორობით (დ. კაპანაძე, თ. აბრამიშვილი, ირ. ჯალალანია) მომზადდა „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართული მონეტების კატალოგი“ (რომელმაც, სამწუხაროდ, სხვადასხვა სუბიექტური თუ ობიექტური მიზეზების გამო, დღის სინათლე ვერ იხილა). ლომის წილი ამ ნაშრომის მომზადებაში უდევს ქალბატონ ირინეს.

1969 წელს ირ. ჯალალანია სამუშაოდ გადადის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის შუასაუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილებაში უფროს მეცნიერ თანამშრომლად. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჩამოყალიბების შემდეგ (1977 წელი) იგი დღემდე ამ დაწესებულების სწავლული მდივანია. გარდა ამისა, ის იყო არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის დარგში ხარისხების მიმნიჭებელი სამეცნიერო საბჭოს სწავლული მდივანი. სწავლული მდივანია იგი ამჟამადაც არქეოლოგიის, ნუმიზმატიკისა და სფრაგისტიკის სამეცნიერო საბჭოსი. ამ კუთხითაც მას დიდზე დიდი დატვირთვა აქვს.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში გადასვლის შემდეგ ირ. ჯალალანიას სამეცნიერო ინტერესისა და კვლევა-ძიების სფერო მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. მან მეცნიერულად განსაზღვრა და პუბლიკაციისთვის მოამზადა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის დიდი ექსპედიციების მიერ (რუსთავის, თბილისის, ჟინვალის, დმანისის და სხვ.) მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა. 1970-იანი წლების დასაწყისიდან ზედიზედ გამოდის მისი ნაშრომების სერია: „ქუფური მონეტების ტოპოგრაფია საქართველოში“ (1972 წ.), „თბილისის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დროს მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა“ (კრ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, II, 1974 წ.), „საქართველოს სამონეტო განძები, I“ (1976 წ.), „რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა“ (კრ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, III, 1977 წ.), „Клад сасанидских и византийских монет из Тетри Цкаро“, ч. I, 1980; ч. II, 1983; „დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის ნუმიზმატიკური მონაპოვარი“ (კრ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, V, 1987 წ.) აქ ქვეყნდება მასალის ერთი ნაწილი. დმანისის ნუმიზმატიკური მასალის შესახებ მონოგრაფიულ გამოკვლევას ავტორი ამზადებს.

ამ ნაშრომით ირ. ჯალალანია უშუალოდ აგრძელებს თ. ლომოურის მიერ დაწყებულ წარმატებულ კვლევას. მან სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა სასანური, სასანურ-ბიზანტიური, სასანურ-არაბული და არაბული მონეტების სრულიად ახალი განძები. პარალელურად მოახდინა უკვე ცნობილი განძების შემადგენლობაში შემაჯავალი მონეტების რეატრიბუცია ახალი სამეცნიერო ლიტერატურის შექმნის მიერ შესწავლილი ზოგიერთი განძი რამდენიმე ათას ეგზემპლარს შეიცავს, მათ შორის იშვიათ და უნიკალურ ცალეებს. მოხსენიებულ პუბლიკაციებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ამა თუ იმ სამონეტო ჯგუფის ემიტენტის დადგენის, ზარაფხანების ლოკალიზაციის, დათარიღებისა და მათი საქართველოში შემოსვლის გზების გარკვევის საკითხებს.

1979 წელს გამოქვეყნდა ირ. ჯალალანია შემაჯავებელი მონოგრაფია "Иноземная монета в денежном обращении Грузии V–XVIII вв.", სადაც განხილულია საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის ვრცელი რეგიონის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობების მრავალი კარდინალური ასპექტი, საქართველოში უცხოური მონეტების ცირკულაციის საკითხები V-XVIII სს-ში. ამ წიგნს გვერდს ვერ აუვლის შუა საუკუნეების საქართველოს ეკონომიკით დაინტერესებული ვერც ერთი მკვლევარი. 1982 წელს ამ თემაზე ირ. ჯალალანიამ მოსკოვში წარმატებით დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია.

უკანასკნელ წლებში ირ. ჯალალანიამ გ. დუნდუასთან ერთად დაასრულა ორი ფუნდამენტური მონოგრაფია: „საქართველოში მოჭრილი მონეტები (კორპუსი)“ და „საქართველოს სამონეტო განძები (ძვ.წ. VI-ახ.წ. XIX სს.)“.

იუბილარი რესპუბლიკური და საკავშირო სამეცნიერო სესიებისა და კონფერენციების მრავალგზის მონაწილეა (მოსკოვი, ლენინგრადი, ბაქო, ტალინი).

ნაყოფიერად თანამშრომლობდა ირ. ჯალალანია ქართული ენციკლოპედიის რედაქციასთან.

არ არის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ცხოვრების არც ერთი სფერო, რომელშიაც იუბილარი აქტიურ მონაწილეობას არ იღებდეს. მის გარეშე აქ არ ტარდება არც ერთი სერიოზული ღონისძიება.

ვინც ირინე ჯალალანიას ახალგაზრდობაში იცნობდა, მას არ შეიძლება არ ახსოვდეს მისი უზარმაზარი ენერჯია, რომელსაც იგი ყოველწუთს აფრქვევდა. ძალიან სასიამოვნოა, რომ მას შენარჩუნებული აქვს ამ ენერჯიის დიდი ნაწილი და ისევე პუნქტუალურად და დაუზარებლად ასრულებს მასზე დაკისრებულ არც თუ ისე იოლ მოვალეობას.

ქალბატონო ირინე! ამბობენ, წლები სიძლიერეაო. თუ ეს ასეა, მაშინ კიდევ დიდხანს იცოცხლეთ, იყავით ჯანმრთელი და შემართებული. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი კიდევ ერთხელ გილოცავთ საიუბილეო თარიღს.

გ. დუნდუა

ჰმრა (ცაცა) თოლორდავა

2001 წლის 19 დეკემბერს ვერა თოლორდავას, ჩვენს ძვირფას ცაცას, საიუბილეო ასაკი შეუსრულდა. სიყვარულით ვულოცავთ მას ამ ღირსშესანიშნავ თარიღს და ყოველივე სიკეთეს ვუსურვებთ.

ცაცა თოლორდავა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის წარჩინებით დაამთავრებისთანავე აქტიურად ჩაება საქართველოს არქეოლოგთა საქმიანობაში. მან ასპირანტურის კურსიც უნივერსიტეტში გაიარა პროფ. გიორგი ნიორაძის ხელმძღვანელობით. ამ ხანებში ცაცამ მრავალ ექსპედიციაში მიიღო მონაწილეობა (უჯარმა, ბიჭვინტა, ხოვლე, მცხეთა-სამთავრო, ეშერი, საჩხერე, ურბნისი და სხვ.) და სავსე მუშაობის დიდი გამოცდილება შეიძინა.

1968 წელს მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. III-I საუკუნეებში“.

ვ. თოლორდავა აქტიურად მონაწილეობს საველე-არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში. ის ბიჭვინტისა (1952-1968 წლებში) და ვანის (1967 წლიდან დღემდე) არქეოლოგიური ექსპედიციების უცვლელი მონაწილეა. 1970-1974 წლებში ის ხელმძღვანელობს ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის დაბლაგომის რაზმს. დაბლაგომში მისი მუშაობა აღინიშნა რიგი საინტერესო აღმოჩენებით, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ვანის ნაქალაქარის მომიჯნავე სასოფლო თემების – ე.წ. ურბანისტული ტერიტორიის – შესწავლის საქმეში. 1975 წლიდან კი მისი ხელმძღვანელობით ითხრება ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სექტორი. ეს გათხრებიც მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა თავისი შედეგებით. საკმარისია დავასახელოთ ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების საკულტო კომპლექსის თუ ბრინჯაოს ქანდაკებების სამსხმელო ქურის აღმოჩენა, ძვ.წ. IV საუკუნის მდიდრული სამარხები მისი გათხრების ანგარიშები გამოირჩევა მაღალი სამეცნიერო დონით, საკვლევი მასალის ღრმა ცოდნით, არქეოლოგიური მასალის სკრუპულოზური ანალიზითა და საინტერესო დასკვნებით.

ვ. თოლორდავა წლების მანძილზე წარმატებით მუშაობს ანტიკური ხანის საქართველოს არქეოლოგიის საკითხებზე. მისმა გამოკვლევებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ანტიკური ხანის საქართველოს მატერიალური კულტურის შესწავლაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ნაშრომი „დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში“, რომელიც 1980 წელს დაისტამბა და მკვლევართა საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. ავტორმა პირველმა ერთობლივად შეისწავლა ელინისტური ხანის ქვევრსამარხები (დაბლაგომი, დაფნარი, რიონ-სუფსის ორმდინარეთი, „ქუთაისის ქვეყანა“, მდინარე

ტეხურის აუზი, ციხიაგორა, თეთრიწყარო, მცხეთა და სხვ.); გამოავლინა მათ შორის არსებული მსგავსება-განსხვავებანი თუ ლოკალური თავისებურებანი; თვალი გაადევნა ქვევრსამარხების გავრცელების გეოგრაფიას ქრონოლოგიური პრინციპით. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ამ ნაშრომს გვერდს ვერ აუვლის ანტიკური ხანის ვერც ერთი სპეციალისტი ქართლისა და კოლხეთის სოციალ-ეკონომიკური ვითარებისა თუ კულტურის საკითხების კვლევისას.

ვ. თოლორდავა საქართველოს არქეოლოგიური ატლასის ანტიკური ხანის სამაროვნების ნაკვეთის რედაქტორია.

ის სისტემატურად მონაწილეობს მოხსენებებით საინსტიტუტო, რესპუბლიკურ თუ ვანის საერთაშორისო სიმპოზიუმებზე.

ჩვენი ცაცა დაჯილდოებულია, სხვა უამრავ მომხიბლავ ადამიანურ თვისებებს შორის, იშვიათი უნარით – მოსმენის ნიჭით; და ყოველთვის მზადაა გულისყურით მოეკიდოს რჩევის საკითხავად მოსული კოლეგის ნააზრევსა თუ განცდილს. ვუსურვებთ ჩვენს საყვარელ ცაცას უშრეტ ოპტიმიზმსა და მშვიდ დღეგრძელობას. ღმერთმა დიდხანს არ მოგვიშალოს თქვენს კოლეგებსა და ახლობლებს, ძვირფასო ცაცა, თქვენი ნააზრევი, რომელიც ყოველთვის საინტერესოა, მახვილი თვალი, რომელიც ყველაფერს ამჩნევს, და ბასრი სიტყვა, რომელიც მუდამ სამართლიანია.

ვანის ექსპედიცია

საგელე სამუშაოები 2000 წელს

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ექსპედიციები კვლავაც წარმატებით მუშაობდნენ ველზე: **სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის ექსპედიციამ** (ხელმძღვ. ი.მ.დ. მ. გაბუნია) მცირე ზომის სასინჯი თხრილები (2x1 მ) გააკეთა ადიგენის რაიონის სოფ. ამხერში „ამხერისგორაზე“. შედეგად №№ 3 და 4 თხრილში მცირე რაოდენობით გამოვლინდა ქვისგან დამზადებული იარაღი და ცხოველთა ძვლების ფრაგმენტები.

მესხეთის ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.დ. ვ. ლიჩელი) სამუშაოები აწარმოვა ახალციხისა და ასპინძის რაიონის მაღალმთიან ნაწილში, სადაც ზესტაფონიდან თურქეთის საზღვრამდე მაღალი ძაბვის ელგადამცემი ხაზის გაყვანა დაგეგმილი. დაზვერვების შედეგად განისაზღვრა სოფ. ანდრიაწმინდასთან წმ. თევდორეს ეკლესიიდან და წმ. გიორგის ეკლესიიდან ანძების დამორეების მანძილები. ექსპედიციამ კულტურული ფენა შეისწავლა ვალე-თურქეთის ნავთსადენის მილის ტრასაზე ორჭოსანის ნამოსახლარის პერიფერიულ ნაწილში. თხრილში (4x4 მ) გამოვლინდა: ქვევრის, დერგისა და ქოთნის ტიპის ჭურჭლის, ლუთერიის პირ-გვერდის ფრაგმენტები და ხუთკუთხედი ანტიფიქსი ირმისა და ტოლმკლავა ჯვრის რელიეფური გამოსახულებით. მოპოვებული მასალა VI-IX საუკუნეებით განისაზღვრა.

წალკა-თრიალეთის ექსპედიცია (ხელმძღვ. ი.მ.კ. გ. ნარიმანიშვილი) ორ რაზმად მუშაობდა. ერთი განაგრძობდა თრიალეთის ტერიტორიაზე არსებული „ციკლოპური“ ნამოსახლარებისა და სიმაგრეების დოკუმენტურ ფიქსაციას წალკის რაიონის დასავლეთ ნაწილში. ამასთან აქ გამოვლენილ იქნა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის, ციკლოპურისაგან განსხვავებული ორი ნამოსახლარი, რომელთაგან ერთი გორაზე, მეორე კი ველზეა განლაგებული. ექსპედიციის წევრებმა ასევე ჩაატარეს OSGF-ის გრანტით გათვალისწინებული საფიქსაციო სამუშაოები პატარა აბულისა და შაორის მთის საკულტო კომპლექსებზე. ექსპედიციის მეორე, ბეშთაშენის რაზმი (უფროსი ი.მ.კ. ნ. შანშაშვილი) მუშაობდა წალკის წყალსაცავის ფსკერზე, სადაც აიკრიფა სხვადასხვა პერიოდისა და ხასიათის მასალა: ქვის პალეოლითური ხელცული, ობსიდიანისა და კაჟის ისრისპირები, ლამელები, შუა საუკუნეების მოჭიქული ჭურჭლის ფრაგმენტები და მინის სამაჯურები. ასევე გაითხარა ადრე და გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამარხები.

სამუშაოები გრძელდებოდა კახეთის მხარეშიც, სადაც **ერთობლივმა ქართულ-გერმანულმა ექსპედიციებმა** (ხელმძღვ. ი.მ.დ. კ. ფიცხელაური) დაზვერვები და დაზვერვითი გათხრები განახორციელეს დედოფლისწყაროს რაიონში. გერმანულმა კოლეგებმა აგემეს ექსპედიციის ხელმძღვანელის მიერ მითითებული

ძვ.წ. I ათასწლეულის ათამდე ნამოსახლარი. ამასთან ერთად, ექსპედიციამ გადარჩენილი სამუშაოები ჩაატარა დანგრეული და გაძარცვული სამარხების ნაშთების შესასწავლად და აღრიცხა და აზომა გვინაბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მრავალი ნამოსახლარი. დაზვერვებმა მოიცვა შირაქი, ვაშლოვანის ნაკრძალი, ალაზნის ველის ვიწრო ნაწილი ადგილ „მოსაბრუნთან“ და „ამირანის ველი“, სადაც მრავალი აკლდამა და ყორღანული სამარხი იქნა დაფიქსირებული.

კუხეთის ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.კ. ც. ჩიკოიძე) იმუშავა ბაქო-სუფსის მილსადენის 62-63 კმ-ზე, მშენებლობით ძლიერ დაზიანებულ ნასოფლარზე. ძეგლი ფაქტიურად განადგურებულია. I უბანზე გაკეთებულ რვა თხრილში გაიწმინდა მხოლოდ ნაგებობისგან გადარჩენილი ნაცრიანი იატაკის ნაწილი, რომელიც, ისევე როგორც ზედაპირულად ნასოფლარის I უბნის მთელ ფართობზე აკრეფილი მასალა, VI-VIII სს-ით თარიღდება. II უბნის შესწავლამ გამოავლინა თირში ამოკვეთილი და ქვით ამოყვანილი შენობის საძირკველი და სხვადასხვა ზომისა და მოყვანილობის ორმოთა ძირები, ქვევრისა და თიხის ჭურჭლის რამდენიმე ნატეხით. მათი ასაკი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანით, ელინისტური პერიოდით და შუა საუკუნეებით შეიძლება განისაზღვროს. ძეგლის ძლიერი დაზიანება არ იძლევა რამდენადმე დაზუსტებული მოსაზრებების გამოთქმის საშუალებას.

კასპის რაიონის არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვ. ი.მ.კ. ზ. მახარაძე) მუშაობდა ციხიაგორის სატაძრო კომპლექსის დიდი ეზოს სექტორში. გაითხარა 140 კვმ ფართობი. ჩატარებულმა გათხრებმა გამოავლინა, რომ ელინისტური ხანის სატაძრო კომპლექსის არსებობის დროს მისი ეზო სამჯერ გადაკეთდა და ეს ცვლილებები ერთიანი გეგმით ხორციელდებოდა. ამავე სექტორში გაითხარა ნაგებობის ნაშთი, რომელიც აქემენიდური ხანის ფენას მიეკუთვნება და ძვ.წ. V-IV სს-ით თარიღდება.

ვანის ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.დ. ოთ. ლორთქიფანიძე) ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე ჩაატარა კონსერვაცია-რესტავრაციისათვის საჭირო გაწმენდითი სამუშაოები, ცენტრალურ ტერასაზე კი გაგრძელდა წინა წლებში გამოვლენილი კოშკიდან სამხრეთ-დასავლეთით და სამხრეთით არსებული კურტინისა და მისგან სამხრეთით მდებარე ტერიტორიის გათხრები. ამავე კოშკის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეს გაითხარა კოშკზე მიშენებული თავდაცვითი კედლის ერთი მონაკვეთი. გათხრებმა ამ უბნის ორ მონაკვეთზე საშუალება მისცა ექსპედიციას გაერკვია სამშენებლო დონეებისა და ნგრევის შედეგად წარმოქმნილი ყრილობის სტრატეგრაფია, რომლის მიხედვითაც დადგინდა მშენებლობის შემდეგი თანმიმდევრობა: კოშკი (1), კოშკის მიბჯენილი წყობის ნაწილი (2), მკვრივი ნაშალი თირისაგან გაკეთებული საფუძველი (3),

რიყის ქვებისაგან შედგენილი ყრილი (4), ამ რიყის ქვებზე ამოყვანილი თავდაცვითი კედლის შიდა პერანგი (5), „ბრინჯაოს სამსხმელო“ (6) და სულ ბოლოს – კოშკზე მიშენებული წყობის ზედა რიგი (7). ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე გათხრები ჩატარდა „ორმო-სათავსოს“ შესასვლელისა და მიმდებარე ფართობის შესწავლის მიზნით (ნაკვეთი 214, კვ. ძგ.9-ე8.9). კლდოვან დედაქანამდე დაყვანილი 16 მ² თხრილში, ისევე როგორც ზედა ტერასის ყველა სხვა მონაკვეთზე, გვიანელინისტური ხანის კერამიკული მასალა გამოვლინდა, თირში კი – სხვადასხვა ზომის გაურკვეველი დანიშნულების რამდენიმე ფოსო. საანგარიშო წელს ზედა ტერასის ამ მონაკვეთში ჩატარებული სამუშაოები საშუალებას აძლევს მკვლევარებს აქ სამჭედლოს არსებობა ივარაუდონ, რასაც, მათი აზრით, ნახშირის მარაგისა და საქმენების აღმოჩენა უნდა ადასტურებდეს.

გურიის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.დ. ვ. საღრაძე) საქართველოს მილსადენის კომპანიასთან დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე 2000 წლის 1-30 ოქტომბრის ჩათვლით სუფსის ტერმინალის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჩაატარა სტაციონარული გათხრები. პარალელურად მიმდინარეობდა ნავთობის ძველი მილსადენის სარეკონსტრუქციო სამუშაოებთან დაკავშირებული სამეთვალყურეო საქმიანობა და არქეოლოგიური დაზვერვები ოზურგეთის, ჩოხატაურისა და ლანჩხუთის რაიონებში. ექსპედიციამ ნავთობის გასაწმენდად ამოღებული აუზების ტერიტორიაზე დაადასტურა დაზიანებული კულტურული ფენები და ძეგლების გავრცელების არეალის დასადგენად გაავლო სადაზვერვო თხრილები. ორ ნაკვეთზე გაკეთებულ თხრილებში დადასტურდა როგორც დაზიანებული და გადაადგილებული კულტურული ფენები, ისე ნამოსახლარის უძრავი ფენის ნაშთები. აქ აღმოჩენილი სათავსო, შემორჩენილი ნაშთების გავრცელების მიხედვით, გეგმაში მრგვალი, უფრო ზუსტად, ელიფსური ფორმის ხის მსუბუქი ნაგებობა უნდა იყოს. ამრიგად აშკარაა, რომ სუფსის ტერმინალის ჩრდილ-აღმოსავლეთ მხარეს, მშენებლებმა დეილინგის პროექტის განხორციელების პროცესში, დაზიანეს ძვ.წ. VI-IV სს. ნამოსახლარი.

ჰიდროარქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.დ. გ. გამყრელიძე) 2000 წლის ივნის-ივლისის თვეებში, დანიელ არქეოლოგებთან ერთად (ჯგუფის ხელმძღვ. დ-რი ბორნლივენი) გააგრძელა ქ. ფოთის შემოგარენში ზღვის შელფისა და პალიასტომის ტბის არქეოლოგიური დაზვერვა-შესწავლა. ექსპედიცია იმ საერთაშორისო პროგრამის ნაწილი იყო, რომელიც ძველი ქალაქ ფასისის ლოკალიზებას ისახავს მიზნად (პროექტის ხელმძღვ. პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძე, კოორდინატორი ი.მ.დ. ვ. ლიჩელი). ექსპედიციამ შეამოწმა ის ადგილი, სადაც მეთევზეები 60-80 მ სიღრმიდან ბადით იღებენ ხოლმე კერამიკის ფრაგმენტებს და თვითონაც მოახერხა ტრალით რამდენიმე ფრაგმენტის ამოღება. ასევე იმუშავა ექსპედიციამ პალიასტომის ადრევე აღმოჩენილ ნასახლარზე, რომელ-

საც „ნატეხებს“ ეძახიან. აქაც ფსკერის ქვეშ არსებული კულტურული ფენიდან ამოღებული მასალის მიხედვით დააზუსტა „ნატეხების“ ყურეში III-VIII საუკუნეების კერამიკის გავრცელების საზღვრები. ექსპედიციამ ასევე დაზვერა რიონ-ფიჩორის შუამდინარეთი და რამდენიმე საყურადღებო ბორცვი აღმოაჩინა.

2000 წელს კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.კ. რ. პაპუაშვილი) ძირითადი საველე არქეოლოგიური სამუშაოები განახორციელა ხობის რაიონის სოფ. ყულევეში, ნავთობპროდუქტების გადასატვირთი ტერმინალის მშენებლობის ზონაში. ფართომასშტაბიანი სამუშაოები წარიმართა მდ. ხობის მარჯვენა სანაპიროზე, ზღვიდან 200 მ აღმოსავლეთით მდებარე ნამოსახლარ ბორცვზე, რომლის ფართობი 2,5 ჰა-ს აღემატება. ის სამი მხრიდან შემოზღუდულია თხრილით, ხოლო სამხრეთიდან კი მას მდინარე ხობი ჩამოუდის და ნაწილობრივ დაზიანებულია. ბორცვზე სტრატეგრაფიულად ოთხი კულტურული ფენა გამოიკვეთა. ყველაზე გვიანდელია XIX ს-ის პირველი ნახევრის საპორტო ქალაქ რედუტ-კალეს ნანგრევები შესაბამისი ნივთიერი ძეგლებით. ბორცვის მთელ ფართობზე ვრცელდება ძვ.წ. I ათასწლეულის საწყისი საუკუნეების კულტურული ფენები, რომლებიც წარმოადგენს ხით ნაგები და ბათქაშით შელესილი შენობების ნანგრევებს. ამ ფენაში დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი თიხის, ბრინჯაოს, რკინისა და ხის ნაწარმი, საკულტო საგნები, პალეონტოლოგიური და ოსტეოლოგიური მასალა. ბორცვის ცალკეულ მონაკვეთებზე დასტურდება ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულის ფენებიც შესაბამისი ნივთიერი მასალით. ყველაზე ადრეული ფენები ძველი წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის შუა ხანებით განისაზღვრება და ისინიც ცალკეულ მონაკვეთებზე ფიქსირდება. ამ ფენებისათვის დამახასიათებელია ხის შეუღლესავი ნაგებობების ცალკეული ფრაგმენტებისა და ზოგჯერ ხისავე ღობეების დადასტურების ფაქტი. ნივთიერი მასალა მხოლოდ თიხის ნაწარმითაა წარმოდგენილი. ამ ფენის დიდი ნაწილი ზღვის დონიდან 0,5-1,4 მ-ით დაბლა მდებარეობს.

მცირე მასშტაბის სამუშაოები განხორციელდა მდ. ცივის მარცხენა სანაპიროზეც, მისი ხობისწყალთან შესართავიდან 300-500 მ სამხრეთით. აქ გამოვლინდა ძვ.წ. V-IV სს. დასახლება, სადაც მოპოვებულია როგორც კოლხური, ასევე საბერძნეთის სხვადასხვა ცენტრში დამზადებული თიხის ნაწარმი.

სვანეთის ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი.მ.დ. შ. ჩართოლანი) სამუშაოები გააგრძელა ზემო სვანეთში, სადაც განძის მაძიებელთა კვალდაკვალ შეისწავლა და დააფიქსირა შუა საუკუნეების ისეთი ძეგლების გეგმარება და არქიტექტურული თავისებურებები, როგორცაა: „ღურის ციხე“ და ლალამის მაცხოვრის ეკლესიის მინაშენი. ძეგლების შემოწმების მიზნით შემოიარა სოფლების ლატალის, მულახისა და იფარის ძეგლები. საინტერესო მონაპოვართა რიცხვს უნდა მიეკუთვნოს „ღურის ციხეზე“ აღმოჩენილი ადრეული შუა საუკუნეების დროინდელი რკინის ცული და გვიანანტიკური ხანის თიხის

ჭურჭლის ფრაგმენტები. ლალამის მინაშენში ჩატარებულმა გათხრებმა ცხადი გახადა ამ მინაშენების და მის ჩრდილოეთ ნაწილში არსებული კომპის ასენების თარიღის ქვედა ზღვარი – არა უადრეს XIII საუკუნე.

ქრონიკა ექსპედიციების ანგარიშების მიხედვით
შეადგინა გ. მინდიაშვილმა

Field Work in 2000

Expeditions of the Centre for Archaeological Studies continued successful work in the field in 2000. **The Archaeological Expedition of the Southern Georgian Upland** (Director M. Gabunia) dug small (2×1 m) exploratory ditches at “Amkherisgora” in the village of Amkheri (Adigeni district). Excavation of ditches № 3 and № 4 brought to light few stone tools and fragments of animal bones.

The Meskheti Archaeological Expedition (Director V. Licheli) carried out an archaeological survey in the highland of Akhaltsikhe and Aspindza districts - the territory to be crossed by a high voltage electricity transmission line. As a result of the archaeological survey the necessary distance between the churches of St. George and St. Theodorus near the village of Andriatsminda and the electricity power pylons to be installed has been determined. The expedition investigated a cultural layer on the periphery of Orchosani site situated on the Vale-Turkey oil pipeline route. Digging of a ditch (4×4 m) revealed fragments of a wine jar, dergi, jar and pot type vessels, louteria and a pentagonal antefix, with relief representation of a deer and cross with equal-length shafts. The material obtained was dated to the 6th-9th cent.

Two teams of **the Tsalka-Trialeti Archaeological Expedition** (Director G. Narimanashvili) carried out field work. One team proceeded with recording the “cyclopean” sites and fortresses in the western part of Tsalka district - territory of Trialeti. Two sites dating from the Late Bronze-Early Iron Age and differing from the “cyclopean” settlements were found. One of them was situated on a hill, while the other was located in a plain. Patara Abuli and Shaori mountain cult complexes were recorded as scheduled by the OSGF grant. The second - Beshtasheni team of the expedition (Director N. Shanshashvili) surveyed the bottom of the Tsalka water storage reservoir. Archaeological material of different periods and types was collected: Palaeolithic stone handaxes, arrowheads made of obsidian and flint, lamellae, fragments of glazed pottery and glass bracelets dating from the Middle Ages. Early and Late Bronze Age burials were also excavated.

Archaeological work continued in Kakheti region too. Here, in Dedoplists Tsqaro district,

survey and exploratory diggings were conducted by a joint **Georgian-German Archaeological Expedition** (Director K. Pitskhelauri). The German colleagues have surveyed about ten sites belonging to the 1st millennium B.C. pointed out by the director of the expedition. Besides, the expedition carried out salvage work aimed at investigation of destroyed or robbed burial remains as well as conducted measuring and recording of numerous sites dating from the Late Bronze-Early Iron Age. Archaeological survey was carried out in Shiraki, Vashlovani reservation, a narrow strip of Alazani valley at the point of “Mosabruni” and “Amiranis Veli”, revealing numerous tombs and barrow burials.

The Kukheti Expedition (Director Ts. Chikoidze) conducted excavation at the 62nd-63rd km of the Baku-Supsa Pipeline site strongly damaged by constructional work. The archaeological monument is actually completely destroyed. Eight ditches in square I revealed only a part of a floor covered with ashes. The floor along with surfacial archaeological material collected in the area of square I of the site can be dated to the 6th-8th cent. Investigation of square II revealed a foundation cut in the sandstone and built up with cobble-stone and pit bottoms of different shape and size, containing fragments of pottery. They must date from the Late Bronze-Early Iron Age, Hellenistic period and the Middle Ages. The condition of the site does not permit any definite dating.

The Kaspi District Expedition (Director Z. Makharadze) excavated an area of some 140 m² in the large yard of the Tsikhiagora temple complex. The diggings carried out have shown that the yard had been reconstructed three times according to deliberate planning during the existence of the Hellenistic temple complex. Remains of a structure belonging to the Achaemenid layer and dating from the 5th-4th cent. B.C. were brought to light in the same sector.

The Vani Expedition (Director O. Lordkipanidze) carried out clearing work necessary for the preservation-restoration of the site at the lower terrace, while the diggings of the curtain found south-westwards of a tower recently brought to light and of the territory lying south to the curtain were continued at the central terrace of the site. A section of a fortification wall adjoining the south-eastern side of the tower was excavated. Diggings carried out in this square afforded the archaeologists to determine the stratigraphy of the constructional levels and heaps formed as a result of destruction. On the grounds of stratigraphic data, in turn, the following order of construction was suggested: tower (1), fragment of the masonry adjoining the tower (2), dense crumbled sandstone foundation (3), cobble-stone embankment (4), inner fence of the fortification wall built on the cobble-stone foundation (5),

“bronze foundry” (6) and finally, the upper row of masonry adjoining the tower (7). Excavations were carried out on the upper terrace of the city site in order to investigate the entrance of “store-pit” and its adjacent area (square d_{8.9}-e_{8.9} of site № 214). Archaeological ditch covering an area of some 16 m² and reaching the rocky ground, like all excavated sections of the upper terrace, revealed pottery belonging to the Late Hellenistic period, while a few sockets of ambiguous designation were found in the sandstone. Data obtained from the excavated section of the upper terrace allow the archaeologists to presume the existence here of a foundry, the conjecture being backed by the discovery of coal stock and ash-pits.

Guria Archaeological Expedition (Director V. Sadradze) according to the agreement concluded with the Pipeline Company of Georgia, carried out stationary excavations to the south-east of the Supsa terminal during 1-30th of October, 2000. The expedition conducted at the same time monitoring connected with the reconstruction of the old oil pipeline and archaeological survey in Ozurgeti, Chokhatauri and Lanchkhuti districts. Since traces of damaged cultural layers were attested on the territory of reservoirs dug for oil refinement, exploratory ditches were excavated in order to clarify the spread of archaeological site. Ditches dug in two sections revealed both moved cultural layers and the remains of an intact layer of a settlement-site. A store-room found here must have been a light wooden structure of round or more precisely, elliptic shape. Thus, it seems evident that during the constructional works carried out in the framework of the deoiling project to the north-east of the Supsa terminal, a site of the 6th-4th cent. B.C. was damaged.

Hydroarchaeological Expedition (Director G. Gamkrelidze) together with Danish colleagues (Director Dr. B. Liven) proceeded with archaeological survey-investigation of the sea shelf in the vicinity of Poti and lake Paliastomi. The expedition represents a part of the international program aiming at location of the ancient site of the city of Phasis (Director of the project O. Lordkipanidze, Coordinator V. Licheli). The expedition investigated the point where fishermen occasionally get fragments of pottery at the depth of 60-80 m and the expedition itself managed to obtain a few fragments using a trawl. Working in the same way at the site “Natekhebi” of lake Paliastomi, the expedition ascertained the spread of 3rd-8th cent. pottery in the bay of Natekhebi on the grounds of material extracted from the cultural layer attested under the bottom of lake Paliastomi. The expedition surveyed the Rioni-Pichori interfluvium and discovered a few interesting mounds.

The main field archaeological activities of the year 2000 by the **Kolkheti Archaeological**

Expedition (Director R. Papuashvili) was carried out in the village of Qulevi (Khobi district) -the construction area of the terminal for the shipment of oil products. Wide-scale excavations were conducted at the site covering an area of more than 2.5 ha, located on a hill situated 200 m eastward of the sea, on the right bank of the river Khobi. The site is bordered by trenches from three sides and by the Khobi to the south. Stratigraphy indicates the existence of four cultural layers. The latest layer is represented by the material coming from the port city of Redut-Kale and is dated to the first half of the 19th cent. Cultural layers of the beginning of the 1st millennium B.C. are spread all over the territory of the site and represent mainly the remains of plastered wooden structures. The layer revealed quantities of clay, bronze, iron and wooden artifacts, cult objects, palaeontological and osteological material. Layers dating from the end of the 2nd millennium B.C. with corresponding archaeological finds were attested at certain sections of the site. The earliest layers belong to the mid-2nd millennium B.C. and are brought to light at several sections of the site. Fragments of wooden structures lacking plastering and occasionally wooden fences were found precisely in the above layers. Only clay objects are characteristic of these layers, located mostly 0.5-1.4 below the sea level.

Small diggings were conducted on the left bank of the river Tsivi, 300-500 m south of the confluence of the rivers Tsivi and Khobistsqali. A site dating from the 5th-4th cent. B.C. was brought to light, revealing both Colchian and Greek clayware.

Svaneti Archaeological Expedition (Director Sh. Chartolani) proceeded with recording of architectural planning and features of the following Mediaeval monuments in Zemo Svaneti: fortress of Ghuri and the annex of the Saviour church of Laghami. In order to supervise and check the monuments, the expedition reached the villages of Latali, Mulakhi, and Ipari. Fragments of pottery belonging to the Late Classical period and an iron axe dating from the Early Middle Ages, found at Ghuris Tsikhe, are noteworthy. Excavations carried out in the annexes of the Laghami church clarified the terminus ante quem - the 13th cent. for the construction of these annexes and a tower located in their northern part.

The chronicle, based on documentary reports, was compiled by **G. Mindiashvili**